

193362

Érdanjbelyi

A

kat. hitelemzés
története

OSZK
OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

N. M.

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

04723

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

Országos Széchényi Könyvtár

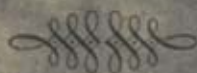
104 f. v.

A kat. hitelemzés története Magyarországon.

Írta: ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.

==== A FŐT. FŐEGYH. HATÓSÁG JÓVÁHAGYÁSÁVAL. ====

NYELV-ÉRTÉKELŐ I. ÉVFOLYAM

==== **ÁRA 7 KORONA.** ====

ZENTA 1906

==== NYOMATOTT AZ „ÖSSZETARTÁS” SAJTÓJÁN. ====

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A kat. hitelemzés története Magyarországon.

Írta: ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.

===== A FŐT. FŐEGYH. HATÓSÁG JÓVÁHAGYÁSÁVAL. =====

ZENTA 1906.

===== NYOMATOTT AZ „ÖSSZETARTÁS” SAJTÓJÁN. =====

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

193362

~~04723~~

M.N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Növedéknaps
1907 év 298. -

Nagyméltóságú és Főtisztelendő

Veszprémi Városov Gyula dr.

kalocsai érsek, v. b. t. t. úrnak, a hitelemzés apostolának.

kegyes főpásztorának hódolatos szeretete zölogául ajánlja

a szerző.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I. RÉSZ
A HITHIRDETÉS KEZDETÉTŐL.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELŐSZÓ.

Dupanloup a lánglelkű püspök a pap legkitünőbb munkájának nevezi a hitelemzést. „A hitelemzés a kereszténységben való nevelés, — úgymond ő;— nevelés az ártatlanságban és a keresztény bölcsességben, az evangéliumi erényekben, a hitben és Isten szeretetében.“ *) Ez okból a kat. anyaszentegyház minden időben kiváló gondot fordított az ifjúság hitbeli oktatására. Ez különböző időkben változott. A lényeg mindenkor egy volt. A módszer különböző. Művemnek czélja: kimutatni azt, hogy a magyar kat. egyház mindenkor kiváló gondot fordított az ifjúság hitbeli oktatására. Évek hosszú során át gyűjtöttem az adatokat a magyarországi katolikus hitelemzés történetének megírásához. Hazánk legelső könyvtáraiból és levéltáraiból fáradságos munkával szedtem össze azt a nagyértékű kincsalmazt, a melynek fölhasználásával megirtam a magyarországi kat. hitelemzés történetét a a hithirdetés kezdetétől mai napig. Művemet lehető rövidre szabtam. Az összegyűjtött adatok nagy sokaságát valósággal összezsúfoltam. Mert fő czélom: kétségbevonhatatlan adatokkal bebizonyítani, hogy a kat. egyház az ifjúság hitbeli oktatására mindenkor különös súlyt fektetett. Ennek kimutatására idézem a zsinati és főpásztori rendeleteket, világi törvényeket, katekizmusokat, ismertetem a templomi és iskolai hitelemzést. Szóval az egyes korszakok vallási oktatásáról teljes képet igyekszem adni.

Mikor főpásztorom művemre megadta az „imprimatur“-t, azt atyai dicséretével tüntette ki. Ez az atyai dicséret bizalomra ger-

*) L' oeuvre par excellence. 2.

jeszt engem, hogy művemet kedves paptársaim is szívesen fogadják. Mikor művemet közkézre bocsájtom, arra kérem tisztelt olvasó közönségemet, hogy abban első sorban azt a jó akaratot tekintse, a melylyel új mesgyét iparkodtam vágni a magyarországi katolikus egyház történetének eddig ki nem fürkésztet táján.

Zentán, 1906. Jézus szent Szive ünnepén.

Érdujhelyi Menyhért.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Hitbeli oktatás a családban.

A nevelés- és tanításnak első foka, alapvető iskolája a családi kör. A szülők szeretete, az engedelmség, Isten és az imádság első és legszükségesebb tárgyai a keresztény nevelés legeslegesítő iskolájának, melynek a gyermek fejledező tehetségeit a bölcsőtől kezdve kell gondoznia s a keresztény tanítás főlényes alaptanainak csíráit benne gyöngéd kézzel ápolni. Az anya a gyermek első hitelemzője, kinek első sorban kötelessége gyűgyögni kezdő kicsinyét a szülők és Isten iránt való szeretetre, a legfőbb lény imádságra oktatni. — Egyrészt azért, mert e tanok a természeti törvényben gyökereznek, másrészt azért, mert a kised könnyen hajlítható tehetségei, kiválóan alkalmasak ily irányu tanítás befogadására, az anyai első nevelésnek mérhetetlen befolyása van a gyermek erkölcsi életére, lelkében kitörölhetetlen nyomokat hagynak. A gyermek, kinek fejlődő tehetségeit az anya fokozatosan ily módon idomitja, tanuló korában erős érzéket tanusít az erkölcsi oktatások befogadására, mert az első oktatás hajlamait és tehetségeit mindjárt helyes irányba terelte. S e körülmény magyarázza meg a szülői nevelés-oktatásnak kiszámíthatatlan fontosságát, mert ebben rejlik alapja a későbbi rendszeres vallástanításnak. De nemesak zsöngé korában, később is nagy befolyást gyakorol a gyermek erkölcsi életére szülői példája s a családi kör, melyben mozog. A gyakorlat eléggé bizonyítja annak az állításnak igazságát, hogy oly gyermekek, kik az iskolában gondos hitelemzői oktatásban részesültek s a katekizmus kérdéseit hibátlanul tudják, de otthon rossz irányu nevelést nyertek, többnyire vallástalanok, mert a mit az iskola épített, lerontotta a házi nevelés. Míg ellenben olyanok, kik nem élvezték a hitelemzés áldásait oly mértékben, de családi nevelésük keresztény jelegű, istenfélők: mert ezeknél, a mit az iskola meg nem tett, pótolta a család.

Nézzük most a középkori családot!

Akkor, midőn a társadalmi életnek minden izébe behatolt az egyház jótékony szelleme, midőn a családok életét egész valójában vallásos szellem lengette át, midőn az államélet alapjában és minden rétegében keresztény volt, midőn az egyház üdvös működését törvényhozás, minden istápolta, az egyház gondosko-

dott róla, hogy Krisztus nyájának zsöngéje a családi körben megtanulja a hit elemeit és a hit társadalmi és közművelődési viszonyok mostoha állapota miatt el nem érhető az iskolában, pótolva legyen a házi nevelés által. S mindezt sikerült keresztül vinni a keresztény államhatalom közreműködésével.

Szent István első magyar király uralkodása alatt az 1016-ban kihirdetett esztergomi Constituciók második fejezete eképpen szól: hogy a püspököknek hatalmuk legyen az egyházakat igazgatni és kormányozni az egyház törvényei szerint, a világiak pedig engedelmeskedjenek nekik. A főispánok és bírák egyértelműek legyenek velük az igazság-szolgáltatásban az isteni törvény parancsa szerint ^{1.)} A papok és főispánok sürgessék a népet, hogy vasárnap mindenki: apraja és nagyja menjen templomba ^{2.)} Tíz falu építsen templomot és a papot lássa el a szükségesekkel az egyházi ruhákat pedig a király adja ^{3.)}

A gyermekeknek szülei és keresztszülei által való hitbeli oktatását és vallás — erkölcsös nevelését — mint a történeti adatok mutatják — a középkorban a zsinatok erélyesen sürgették és szabályozták rendelkezéseikkel. Eme rendeletek pontos megtartására a papság felügyelt s felügyeletének gyakorlásában hathatósan támogatta a keresztény állam. S e körülményt — az állami tekintély készséges segédkezését az egyházi rendeletek érvényre juttatásában nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mert ez által azoknak gyakorlati eredményét az egyház haszonnal biztosította.

Abban a korban midőn az idézett rendeletek keletkeztek, a keresztény állam egyik fő kötelességének ismerte az egyház törvényeinek végrehajtását.

Kálmán magyar király törvényének második fejezete szerint, mivel hogy a nép sok munkája miatt a királyi kuriába nem mehet, esztendőn át kétszer, azaz Fülöp és Jakab apostolok, vagy szent Mihály nyolcada alatt, minden püspökség tartson zsinatot, mely alkalommal a főispánok és más világi méltóságok jöjjenek össze a püspöknél ^{1.)}

Ez az idézet eléggé tanúsítja az államnak törekvését és jóakarátát az egyház törvényeinek érvényre juttatásában. Azért fölötte téves volna annak a kornak hitelemzési viszonyait a mai

1. Péterffy Sacra Concilia ecclesiae rom. cath. in regno Hungariae I. 7.

2. Ugyanott I. 8.

3. Ugyanott I. 9.

1. Péterffy idézett munkája I. köt. 42 lap.

viszonyok szerint mérlegelni. Akkor vallásos volt a keresztény állam, vallásos a társadalom. Ma az államok jobbra csak tűrik a hitelemzést, vagy az iskolában és családi körben lerontják azt, a mit, az egyház a hitelemzéssel eszközölt. Akkor a család pótolta, a mit az iskola el nem érhetett. Ma az iskolának kell pótolnia, a mit a családi nevelés figyelmen kívül hagy. — Gyönyörűen szól erről Dupanloup: egykoron, midőn a család alapjában keresztény volt, midőn a vallásos szokások, benyomások, erkölcsök és törvények uralkodtak a családi tűzhely körül; midőn a gyermek bölcsőjét a jámborság példái környékezték; az természet-szerűleg, minden kényszer nélkül szüleitől, testvérei közepett szívta magába a vallás tiszteletét s az erény szeretetét; midőn az ihlet, e szellem, ez ösztön: a vallásos érzület és lángoló istenes-ség uralma alatt fejlődött, midőn a családi légkört e szellem hatotta át s ehhez idomult lelke zsöngé éveiben, akkor elegendő volt a papnak hébekorban foglalkozni az iskolai hitelemzéssel, hogy szavainak súlyával és szakszerű tanításával betetőzze a keresztény család hitbeli oktatásának tekintélyét, szilárdságát és biztosságát. ²⁾ Azért a családnak lényeges szerep jutott a középkori hitelemzésben s azt mint ilyen figyelmen kívül hagynunk nem szabad. Az volt az alapvető és a plébános hitelemzésének gyakorlati alkalmazója. Következésképpen csakis úgy kontemplálhatjuk teljes egészében a kor hitelemzését, ha a lelkészi oktatást a családdal egybefűzve tekintjük. A családok összesége az állam, mely mint részeiben, úgy egészben is keresztény jellegű volt a középkorban; mint ilyenre joggal alkalmazhatjuk Dupanlounak imént idézett szavait, mert az államok törvényei hathatós befolyással voltak a nép gyermekeinek hitbeli oktatására.

Az egyház törvényei és az állam törvényei egymással szoros összeköttetésben voltak. A mit tehát az egyház parancsolt, ugyanazt az állam is parancsolta. Mit parancsolt az egyház a hitbeli oktatásra vonatkozólag, megtudjuk az 1114 évi esztergomi nemzeti zsinat határozataiból, a melyeknek második fejezete szerint a papok minden nagyobb templomban vasárnaponként az evangéliumot s a szent leczkét magyarázzák. A kisebb templomokban pedig a Hiszekegyet és az Úr imádságát fejtegetessék ¹⁾ Tehát abban az időben a nagyobb templomokban voltak vásár- és

2. Dupanloup. *L'oeuvre par excellence* 52.

1) Péterffy i. m. I. 54 lap.

ünnepnapokon sz. beszédek, a kisebb templomokban pedig kizárólag katekézist tartottak vasárnapi istentisztelet alkalmával.

A leghíresebb egyházi tanítók lelkökre kötik a papoknak, hogy a szülőket gyermekeik hitbeli oktatására intsék. A Miatyánkra angyali üdvözletre, Hiszekegyre és Isten 10 parancsolatjára tanítják. A jó erkölcsökben neveljék és isteni félelemre vezessék. Nekik jó példát adjanak. ²⁾ Az egyházi zsinatok figyelmeztetik a papokat, hogy a szülőknek, gyermekeik vallás-erkölcsi oktatását és nevelését lelkökre kössék. ³⁾ Abban az időben valóban a szülők voltak első sorban gyermekeik hitelemzői.

Hasonlóképpen fontos szerepet játszottak a középkori gyermekek hitbeli oktatásában a keresztszülők. Az egyház ősi intézkedései szerint a keresztszülők kötelesek kereszt-gyermekeik hitbeli oktatásáról gondoskodni. A kereszténység első századaiban fontos szerepe volt a gyermekek vallás-erkölcsi nevelésében a kereszt-szülőknek. Már sz. Ágoston inti a kereszt-szülőket, hogy kereszt-gyermekeik lelki neveléséről gondoskodjanak. ⁴⁾ A középkorban a családi hitelemzés lényeges részét képezte a kereszt-szülők hitbeli oktatása. Gerson azt mondja, hogy a hitetlenek nem lehetnek kereszt-szülők, mivel a keresztszülők kötelesek lelki gyermekeiket a katolikus hitben oktatni. ⁵⁾ Alcuin azt mondja, hogy a kereszt-szülőket tanítani kell az imádságra és Hiszekegyre mert ők is kötelesek ezekre tanítani lelki gyermekeiket. ⁶⁾ A zsinatok szigorúan meghagyják a kereszt-szülőknek, hogy tudják az Úr imádságát, angyali üdvözletet és Hiszekegyet és ezekre tanítsák kereszt-gyermekeiket. Mindezekből látjuk, hogy az egész középkoron keresztül, a midőn a családi életet vallásos szellem lengette át, a családi hitelemzésnek egyik fontos részét képezte a kereszt-szülők hitelemzői tevékenysége. Szülők és kereszt-szülők oktatták a gyermekeket a hit elemeire. Megtanították azokat az imádságokra, és nevelték őket a jámbor életben. Ezzel legszilárdabb alapját vetették meg annak a hitelemzésnek, a melyet a papok végeztek a templomban.

2) Göbl, Geschichte der Katechese im Abendlande. 28 lap.

3) Probst, Geschichte der katholischen Katechese. 56—59 lap.

4) Mayer Geschichte des Katek. und der Katechese. 154 lap.

5) Göbl idézett munkája. 41 lap.

6) Ugyanott 44 lap.

Monostori és káptalani iskolák.

A magyar nemzet első hittanítói a benczések voltak. Magyarország keresztény hitbeli oktatásának a honfoglalás után fő tényezői a monostori és káptalani iskolák. „A benczés szerzetesek voltak tulajdonképpen terjesztői a kereszténység áldásainak, első alapítói, a nép mindennemű kulturája és kiképzetésének.“¹⁾ A monostori iskolák menedékhelyei voltak a tudomány és vallásosságnak. Ez intézetek célja első sorban az volt, hogy azoknak, kik az egyház szolgálatára szentelik magokat, a szükséges oktatást megadják, de e mellett a világiak is nagy számmal látogatták azokat. „A tanulók nemesak papi pályára készültek, hanem voltak bejárók is. Fejedelmek, nemesek, szabadok, jobbágyok gyermekei, világi papok és jövendő állam-férfiak oly számmal, hogy külön iskola-termeket kellett számukra nyitni.“²⁾ Idővel az iskolák minden tekintetben kibővültek és szélesebb alapra helyezkedtek; a mit azon körülmény tett szükségessé, hogy a vidékről oda sereglő tanuló ifjúság száma egyaránt növekedett. Mint a tudós Hrabanus Maurus „de institutione clericorum“ című munkájából tudjuk, a monostori iskolákban a vallástant és a hét szabad művészetet tanulták. Az iskolák két tanfolyamból állottak: trivium és kvadriviumból. A trivium magában foglalta: a nyelvtant, retorikát és a dialektikát; a kvadrivium: a számtan, földrajz, zene és csilagászatból állott. Ezen két tanfolyamot: a triviumot és kvadriviumot kellett elvégezniök a monostori iskolák növendékeinek; e mellett még a szentírásba, a hit tanaiba, a szertartások ismeretébe lettek e tanfolyamok tanulmányi ideje alatt bevezetve. A világi papság szaporodtával a monostori iskolák mintájára létre jöttek a káptalani iskolák, melyek mind szervezet, mind beosztás, mind cél tekintetében hasonlók voltak a monostori iskolákhoz, t. i. ezeknek is fő céljok volt, az egyházi pályára lépő ifjak oktatása, de e mellett a világiaknak is adtak helyet tantermeikben. A tanítás ezekben is két tanfolyamra volt beosztva: trivium és kvadriviumra s tárgyait szintén a vallástan, a szentírás magyarázta és a hét szabad művészet képezte. Ha a kor iskolai hitelemzéséről megfelelő képet akarunk alkotni, tudnunk kell, hogy akkor minden tudomány-

1) Alzog. Universal Geschichte der. chr. Kirche. Mainz. 1844. I. 395.

2) Lubrich. A nevelés története. Budapest. 1876. II. r. k. 112 l.

szak át meg át volt hatva a vallástantól. A trivium és kvadri-
vium tanszakát átjárja a vallás-tudomány. Így az ékesszólás-
tannak lelke volt az egyházi szónoklattan, a zenének fénypontja
volt a zsoltárének és a Gregoriánum, a csillagászatbanból meg-
ismerték az egyházi év beosztását, az ünnepeköröket s azok vo-
natkozásait a hittitkokhoz. Mindezekből látható, hogy e korban,
nemcsak a szoros értelemben vett hitelemezésből ismerte meg
a növendék a hit elemeit, hanem az oktatás egész teljéből a
vallásos szellem ömlött ki.

A tudomány minden ága magán viselte a keresztény jelle-
get. E kor nevelési rendszere, egész oktatása tudományossága
minden szakában egybe van forrva a vallásoktatással. Azért an-
nak hitelemezését egész valójában csak úgy ítélni meg, róla
helyes képet csak akkor alkothatunk, ha azt úgy, a mint volt, mint
a nevelés és tanításnak többi ágaival egybeforrottat tekintjük.

Egyik hazai irónk így írja le a magyarországi monostori és
káptalani iskolákat. Szent Benedek rendje a térítés munkájában
nagy súlyt fektetett az iskolákra; egyrészt azért, hogy a ker. val-
lás részére szolgáljat, papokat képezzen és pedig azon nemzet
soraiból, hol a térítés folyt; másrészt azért is, hogy a monosto-
rok mellett elterülő városok lakóinak alkalmat adjon a tudomány
alapismereteinek elsajátítására. Minden monostoruk mellett ne-
vezetes iskolájuk volt. A tanítás terén nagy érdemeket szerez-
tek. Ők voltak ama kor legkiválóbb tanítói és hiterjesztői. Analo-
gia útján tehát határozottan állíthatjuk, hogy hazánkban is a mo-
noster építésével egyidejűleg vetették meg Panonnhalmán is az
iskola alapját. Szt. Gellértet, a Velenczéből Isten különös rendelete
szerint hozzánk került sz. Benedek-rendi szerzetest, szt. István
annyira megkedvelte, hogy fia nevelését is rábizta; később Csa-
nád püspökévé tette. Ez történt körülbelül 1030 körül. A nem-
rég meghódolt vidék megtérítése e szerint szt. Gelléltre várt. A
hittérítésben és az egyházi ügyek végzésében a szent király se-
gitői gyanánt oly szerzeteseket rendelt, kik már értették honunk
nyelvét s így tolmács nélkül érintkezhetek a néppel. E férfiak,
kik szt. Benedek szabályait követték, képezték szt. Gellért káp-
talanát s közülök az egyik, a Bélből hozott Valter volt a csa-
nádi iskola tanára. ¹⁾

¹⁾ Pauler Gy. Magyarország története az Árpádházi kir. alatt 1—66. Karácsonyi J.
Szt. Gellért élete 11 s. k.

Esztergom az ország fővárosa, az ország első főpapjának székhelye lett mindjárt a térítés kezdetén az 1000 évben. Érseke a szt. Benedek rendjéből Panonhalmáról került Esztergomba. Épp oly szüksége volt a nagy munkában, mely reá mint az ország legnagyobb egyházmegyéjének főpapjára várt, segítőkre az egyházi ügyek végzésében; de különösen szüksége volt tanárookra, hogy az egyháznak a megtérített nemzet fiai közül neveljenek és képezzenek papokat. Azért egész határozottan állíthatjuk, hogy őt is követték a monostorból tanult férfiak kik az érsekkel együtt laktak, mint szerzetesek segítségére voltak, káptalant képeztek, az iskolában tanítottak. „Nálunk a hol ekkor még kevés volt a világi pap, jobbára szerzetesek voltak a hit-hirdetők. Az iskolákban, a monostorokban és a székesegyház mellett, a hová szegény és gazdag örömet küldötte gyermekeit, szintén ők tanítottak gramatikát és muzsikát, a latin nyelvet és éneklést, az akkori európai tudomány-egyetemnek, a trivium és quadrivium első és utolsó tantárgyát, melyek a papok képzésére, — és ez volt most a főczél, okvetlenül szükségesek voltak. ¹⁾

A többi püspök mellett is volt papi tanács, melyet hazánk fiai szt. István korában Capitulum, magyarul káptalannak neveztek, mert a püspökökkel egy monostorban lakott, közösen élt s egészen a külföldiek mintájára volt szervezve. ²⁾ Esztergom mellett volt egy monostor. Talán ez szolgált lakóhelyül ama szerzeteseknek kik Sebestyén érsekkel Szent Mártonból jöttek. A magyar egyház fiatalsága s így a világi papság csekély száma, továbbá a nyugati államok példája is azt bizonyítja, hogy a káptalan így alakult. ³⁾

A káptalan tagjainak elnevezése is arra vall, hogy eredetöket a szt. Benedek rendnek köszönhetik. ⁴⁾ Chrodegang szt. Ágoston mintájára a világi papságnál a közös életet honosította meg s vette meg alapját a káptalannak. Így tanítja ezt a história; de azt hiszem, az idézett hely nem alaptalan, a mennyiben Chrodegang (760) erősen azon korban élt, a midőn szt. Benedek rend a tudomány és hitélet valóságos csodáit mutatta be a világnak testületi életében. Fraknoi is analogia utján arra a kö-

1) Pauler I. m. I. 60. l.

2) Lányi — Knauz: A magyar egyház története I. 367. l.

3) Fuxhoffer — Czinár: Monasterologia Regni Hungariae. I. 301.

4) U. o. 301. l.

vetkeztetésre jut, hogy minden székesegyház mellett, legrégebb idő óta volt káptalan és káptalani iskola. ^{1.)}

Rómából kapván nemzetünk a kereszténységet — írja Vas J. — Nyugatról az országolás európai formáit; igen természetes, hogy a ker. hit és erkölcsstanok átvételével átvettük egyszerűsmind a keresztény nevelés-oktatás azon formáit, melyekben azok a már keresztény nyugat népeinek szellemi és társadalmi képzésére hatottak ^{2.)} Ezek voltak a monostori és káptalani iskolák.

Némelyek abban a téves véleményben vannak, mintha a monostori és káptalani iskolákban csupán az egyházi pályára készülő ifjak nyertek volna oktatást. Igaz, hogy azok az iskolák részben papnevelő intézetek is voltak. Azonban a világi ifjuság is nyert ott oktatást. Sőt mi több, idővel a monostorokban egész külön iskolák keletkeztek a világiak számára. Ugy, hogy ugyanabban a monostorban egyik iskolában az egyházi, másikban a világi növendékeket tanították. Ennek a változásnak oka volt a szerzetesi fegyelem. Mikor már látták a szerzetes rendi előjárók és püspökök, hogy az egyházi és világi növendékek összevegyülése a fegyelem lazulására vezet, a világi ifjuságot eltiltották a monostori iskola látogatásától. Minthogy azonban gondoskodni kellett a világi ifjuság tanításáról is, — ezek számára külön iskolákat szerveztek. Így keletkeztek a monostori külső iskolák. Még az aacheni zsinat kimondotta 817-ben, hogy a monostori iskolákban csak az egyházi pályára készülő ifjaknak szabad járniok. Ennek a határozatnak az lett az eredménye, hogy a világi ifjuság oktatásáról külön kellett gondoskodni. Kettős iskolákat szerveztek tehát úgy a monostorokban, mint a káptalanokban. Egyik, a belső (schola interior) a szerzetesi és pap-növendékek részére; a másik, a külső (schola exterior) a világi növendékek számára volt felállítva. ^{3.)}

Ezek után hű képét adhatjuk a kor középiskolai vallás-tanításának. A zsoltárok tanulása, az ó és új szövetségi történetek versekbe szedett kivonata, az egyházi év ünnepeinek dogmatico — liturgikus magyarázata és betanulása és az egyházi énekek képezték annak tárgyát. Az imádságokat az apostoli hitvallást és a hét szentséget gyermek éveikben tanulták és a latin iskolákban ismételték. — Ez volt a középkori középiskola hitbéli oktatása.

1.) Fraknoi V. Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 93. l.

2.) Vas J. Hazai és külföldi iskolázás. 29. l.

3.) Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon. Budapest, 1906. 6. l.

Plébániai iskolák.

Téves feltevés volna azt hinni, mintha e korban a hitelemzést csakis a monostori és káptalani iskolák kezelték volna. Igaz, azok voltak a keresztény nevelés és oktatásnak középpontjai; ámde ebből azt következtetni, hogy a köznép hitbeli oktatása parlagon hevert, vagy el volt hanyagolva, fölötte téves vélekedés volna. Ne mondja senki, hogy ahban a korban a papság mitsem törődött a nép gyermekeinek vallási oktatásával. Az egyháznak isteni küldetésében akkor is oly lényegesen befoglaltatott a hitelemzés, mint ma. Az egyház akkor is épp oly jól tudta, mint ma, mily fogamatja van az ifjuság hiterkölcsei nevelésének. Akkor is ép úgy meg volt győződve mint ma, hogy igazán vallásos népet csak úgy lehet nevelni ha azt már gyermek korában bevezetjük a keresztény vallás főséges titkaiba; zsöngé éveiben rászoktatjuk az erényes életre. Igaz, hogy időnkint hanyatlás is észlelhető a tanításban, de ez mindenkor kapcsolatosan jelentkezik a papi fegyelem és tudomány hanyatlásával. Ott van a benezés monostorok első virágzása; Nagy Károly kora, a clugnyi apátság szellemének hatása, mindezek a vallás oktatásra is jó időket hoztak. Láttuk fönnebb menyire buzgólkodott az egyház azoknak hitbeli oktatása és vallásos nevelésén, kik a tudományok szentelt csarnokaiban nyerték kiképeztetésüket. Lássuk most: mit tett a nép alsó rétegeiben a kisdetek hitbeli oktatása érdekében? Hogy erről magunknak helyes képet alkothassunk, mindenek előtt a falusi plébániák viszonyait kell kutatnunk. Mert ezeknek szerveztetése maga után vont a népiskolákat. Mindkettő pedig létrehozta a nép alsó rétegeiben a rendszeres hitelemzést. A templom mellett iskola épült a hittérítéssel karöltve járt a tudományosság és műveltség terjedése. Elemi iskolák létezéséről,

melyek a községben a plebániák mellett állottak fenn és a hol a hitelemzést kezdték, nincs okunk kételkedni. A kereszténység terjedtével és megerősödöttével ezeknek az iskoláknak száma is szaporodott. Az egyház az oktatásra rendkívül nagy súlyt fektetett, a felnőtteket a templomban, a kisdedeket az iskolában tanította. 1.)

Hogy a magyarországi hitelemzésről kellő fogalmat alkothassunk, nézzük előbb a kor hitelemzését általánosságban; a mint az a katolikus egyházban abban az időben mindenütt divott. Tudván tudjuk, hogy hithirdető papjaink a nyugatról jöttek. Tárnyamra nem tartozik annak vitatása, vajjon velencések, németek, vagy cseh — morvák voltak-e a hithirdető papok, kik Magyarországon a kereszténységet megalapították. Annyi bizonyos, hogy a nyugatról jöttek. Tehát nálunk a nyugat intézményeit honosították meg. A milyen volt a hitelemzés nyugaton, olyan volt az abban az időben Magyarországon is. Hogy tehát a kor hitelemzéséről helyes fogalmat alkothassunk, annak képét a kor általános keretében kell szemlélnünk. A katolikus világegyház hitelemzését általánosságban kell tekintenünk, hogy a magyarországi hitelemzést teljes valóságában magunk elé állithassuk. Ezt annál is inkább meg kell fennünk, mivel a honi adatok csekély számmal állanak rendelkezésünkre. E fölött nem is lehet csodálkoznunk, ha figyelembe vesszük hazánk különleges viszonyait is. Levéltáraink teméntelen kincseit őrzik az értékes adatoknak, a melyeket történetíróink nagy haszonnal értékesítenek; azonban ezek közt az adatok közt aránylag legcsekélyebbek azok, a melyek művelődés-történetünkre vonatkoznak. S ez nagyon természetes. Azok az örökös háborúságok, a melyek hazánkat környékezték, arra kényszerítettek mindenkit, hogy vagyonának megoltalmazásáról gondoskodjék. Mindezekhez járultak a belviszályok is. Egyházi és világi nemesek hiteles helyekre vitték értékes irataikat, ott azokról hiteles másolatokat készítették. Háborús időben nem az iskolákra vonatkozó adatokat vitték magukkal, hanem

1.) Probst. Geschichte der Katechese, Breslau 1886—61. I.

azokat az okiratokat, a melyek vagyonuknak tulajdonjogát biztosították. ^{1.)} Azok az iratok, a melyek az iskolákra vonatkoztak, elégték a plebániával, iskolával együtt. Tehát nincs mit esedékelni azon, hogy a plebániái iskolákra vonatkozólag, oly csekély számu adatok állanak rendelkezésünkre. Ámde a hazai csekély számu adatok mellett okvetetlenül figyelembe kell vennünk a szomszédos művelt országok adatait. Mivel kétségtelen dolog, hogy nálunk ugyanaz a rendszer volt érvényben, melyet a Nyugaton látunk. Tehát a milyen volt a plebániái iskolák hitelemzése Nyugaton, olyan volt Magyarországon is. Különösen irányadók erre nézve a Capitulárék.

A plebániái iskolák hitbeli-oktatását leginkább megítélhetjük Nagy Károly körleveléből, melyben a nép gyermekeinek vallásos oktatását sürgeti.

A Carolingek Capitulárei, a lelkészkedő papságnak lelkére kötik, hogy a „Miatyánkot“ és apostoli hitvallást kellőképpen megmagyarázzák és gondoskodjanak, hogy azt a felnőttek, férfiak és nők, nemkülönben a gyermekek is kellőképpen megértsék és elmondani tudják. ^{2.)} Hogy pedig ezt nem csak a templomban tartoztak a lelkészek eszközölni, hanem az iskolában is, erre nézve kétségtelen bizonyítékaink vannak. ^{3.)} Legnagyobb világosságban mutatja be e kor hitoktatását, a mianczi zsinat, melyet 813-ban Nagy Károly parancsára tartottak. A 43-ik kánonban határozottan megköveteli, hogy az apostoli hitvallást és az Ur imádságát mindenki tudja s a papok erre tanítsák meg a népet, a szülők gyermekeiket küldjék iskolába: vagy a monostorba, vagy künn a papokhoz, hogy a vallás elemeit s az Ur imádságát megtanulják és otthon erre másokat is taníthassanak; aki másképp nem képes, tanulja meg az anyanyelvén. ^{4.)}

1.) Érdúj helyi. A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon, Budapest. 1899. 76 lap.

2.) Ut (sacerdotes) orationem dominicam, id est: Pater Noster et Credo in Deum omnibus sibi subjectis insinuent et sibi reddi faciant, tam viros et feminas quamque pueros. Baluz i. m. Tom I. 361.

3.) Et ut scholae legentum puerorum flant. Baluz i. m. Tom. I. Pag. 73.

4.) Ut Symbolum et orationem Dominicam omnes discant. Propterea dignum est, ut filios suos ducant ad scholam sive ad Monasteria, sive foras Presbiteris, ut fidem Catholicam recte discant.

Azért idéztem Nagy Károly Capituláréját és az uralkodása alatt tartott zsinatokat, mivel azok Magyarország oktatás-ügyére kihatással voltak. Magyarország keresztény kulturája teljesen a Nyugat művelődése szerint irányult. Azok a törvényes intézkedések, melyeket a Carolingek a népoktatás ügyében tettek, hazánkban minden tekintetben utánpótlásra találtak. De sőt azt is állítjuk, hogy szt. István és utódai intelmeiket és törvényes intézkedéseiket a frank Capitulárék mintájára adták ki. Azok a papok, a kik ezeket szerkesztették, mintául vették a Capitulárékat. Ismeretes volt előttük a Capitulárék tartalma, gondolköre, beosztása, iránya. Forrásuk volt ezenkívül még a középkor közhasználatú enciklopédiája: Szevillai Izidor Etymologiae cz. munkája, továbbá a frank zsinatok határozatai. Ezekből sokat átvettek, ezeket utánózták. ^{1.)} Kétségtelen tehát, hogy a mit a frank királyok tettek a népoktatás, különösen a vallásbeli oktatás érdekében, azt tették első magyar királynak is. A papok is a művelt nyugatról jövének, annak intézményeit iparkodtak, mint mindenben, úgy a népoktatás terén is meghonosítani. A falusi iskolák kezdetét a falusi plebániákon leljük meg. A papok a falubeli gyermekeket imádságra, írásra és olvasásra tanították, ez volt a legkezdetlegesebb középkori iskola. Teodulf orleansi püspök meghagyja papjainak, hogy iskolát tartsanak a faluban s a gyermekeket, a kiket az írás tanulása céljából, hozzájuk küldenek, ne utasítsák vissza. ^{2.)} Kiss Áron a falusi iskolák kezdetét szt. István törvényében keresi. Szerinte a fái vagy falusi iskolák célja az elemi képzés volt. Számosan lehettek, mivel szt. István rendelete szerint minden 10 falunak 1 templomot s ezzel együtt egy iskolát is kellett tartani. Később a kereszténység terjedésével a számok is növekedtek. ^{3.)}

A XIV. és XV. században a falusi plebániái székhelyeken országshoz tartozó volt iskola. Az egyházi szervezettel kapcsolatos intézmények ugyanis lényegileg az egész országban azonosak vol-

Et orationem Dominicam, ut domini alios edocere valeant, Et qui aliter non potuerint, vel in sua lingua hoc discant. Schannat i. m. Tom I. pag 412.

1.) Századok 1902. évi 8-ik és 9-ik füzet 776 és 872. lap.

2.) Göbl i. m. 99. lap.

3.) Kiss Áron. A nevelés történetének kézi könyve 43. lap.

tak. Ha tehát több falusi plébániai székhelyen tényleg látunk iskolát, akkor tévedés nélkül kimondhatjuk, hogy a falusi plébániai székhelyek másutt sem voltak iskola nélkül. A fennmaradt adatok csekély száma éppen itt senkit se tántorítson meg hitében. Mert meg kell gondolni, hogy az ilyen falusi iskola emléke rendszerint csak úgy mellékesen odavetett dolgok révén jutott ránk; magáért az iskoláért, mint ilyenért, nem jegyezték föl az emlékét. Nem csoda tehát, hogy a legtöbbnek nyoma veszett. A XIV. és XV. század viszonyaiból meg — a falusi iskola dolgában joggal következtethetünk az Árpádok korára. Mert a városi iskolák megalakulása előtt a lelkipásztorkodó papság, a káptalani iskolákon kívül, egyedül a falusi iskolában szerezhette meg ismereteit. S így ekkor a falusi iskolára nagyobb szükség volt mint a városok létrejövése után. Helyes tehát a következtetés, hogy a plébániai székhelyeken — természetesen nem mind-egyiken — már az Árpádok korában is volt iskola. A középkori falusi iskola létezését a korviszonyokból megmagyarázhatjuk. Ekkor ugyanis falun még nem használtak orgonát. A szentmisé alatt a kántor gregorián-éneket énekelt. De ő maga nem győzte, miért is énekes fiúkat adtak melléje. Ezeket természetesen tanítani kellett. S így ők alkották az iskola magvát. Kivülök azután mások is látogatták az iskolát. A falusi iskolában — mi-ként a külföldön — a Miatyánkot, Hiszekegyet, a vallás legtöbb tételeit, az éneket, olvasást és itt-ott az írást is tanították. A tanítást vagy a plébános, vagy valamely papja, vagy az iskola-mester végezte. ^{1.)}

Fraknoi azt állítja, hogy minden plebánia mellett elemi iskola állott fönn. ^{2.)} Knauz szerint szent Gellért vetette meg Magyarországon a népiskolák alapját szerzeteseivel. ^{3.)} Balics is azt tartja, hogy a templom mellett iskola épült: az egyház az oktatásra nagy súlyt fektetett. A föl nőtteket a templomban, a kisdedeket az iskolában tanította. ^{4.)} Legvalószínűbb az, hogy a kor általános szo-

1.) Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon. 24—25.

2.) Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története 4. köt. 561 lap.

3.) Népközelési Közlemények II. füzet 125. lap.

4.) Balics Antal. A r. k. egyház története Magyarországon. I. köt. 424—452.

kása szerint a buzgóbb papok maguk köré gyűjtötték a gyermekeket s azokat írni olvasni, imádkozni tanították. A hanyagok ezt természetesen nem tették. Idővel iskolamesterek és irástudó világi emberek tanították a gyermekeket. Állításom igazolására fehozok néhány történeti adatot. Iskolákat találunk p. l. Macsa községben ¹. Az egri egyházmegyében az iskolás gyermekeknek mestereik voltak ². Egy ügyvédvallásban olvassuk János sóvári iskolamester nevét. ³ A szűz Máriáról nevezett szepesi külvárosi templom plebánosa iskolásaival, Urnapján körmenetben ment a káptalani templomba szentség imádásra. ⁴ Erdélyben a szászoknak falvaikban jeles iskoláik voltak. 1361-ből ismerünk egyházkerületi végzéseket, a melyek a falusi iskolák tanítóiról rendelkeznek. 1397-ben a temetések után járó díjából biztosítanak nekik méltányos részt. ⁵ 1439-ben a szepesi prépost ügyében kiküldött pápai vizsgálóbíró Miklós kispapot a szepesi prépostság kerületéhez tartozó iskolák igazgatóját említi. A levél nem egy iskoláról beszél, hanem a kerület iskoláiról: melyeknek igazgatója volt Miklós. ⁶

Békefinek a következő falusi iskolákról van tudomása: Baráthely. Baromlak. Bázna. Bendorf. Berény. Bogács. Borbánd. Boffalu. Buzd. Dada. Detreh. Eczel. Egerbegy. Eör. Farkasfalva. Feketehalom. Fekete-Patak. Földvár. Gicze. Gyula. Hibbe. Hidvég. Homrogd. Horán. Höltövény. Kásztó. Keresztényfalu. Kis-Bári. Kis-Kapus. Kis-Selyk. Kovászi. Körös. Ludas. Mizsle. Nemsova. Radvány. Rozsnyó. Sály. Sibisán. Somodi. Szamosfalva. Szász-Hermány. Szász-Magyarós. Szent-Imre. Tarnócz. Tárca. Tekc. Telegd. Tihány. (Alsó-Felső-) Várad. Veresmart. Vidombák. Volkány. Völez. ⁷

Ha már ezekben a községekben voltak plebániái iskolák, voltak más községekben is. Csak példaképen hoztunk föl néhányat a különböző időkből. Tárgyunkra nézve elég kimutat-

1. Századok 1903. év folyam IV. füzet 343. lap.

2. Czaich G. Regesták a római Dataria levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból. Budapest 1899. 52. lap.

3. Érdujhelyi Menyhért. A kalocsai érsekség a renaissance korban 232. lap.

4. Péterfi i. m. I. köt. 191. lap.

5. Fraknoi. A hazai és külföldi iskolázás a 16-ik században 37. lap.

6. Fejér Cod. Dipl. 11. köt. 348.

7. Békefi i. m. 52. lap.

nunk azt, hogy a falvakban voltak elemi iskolák, a melyekben előbb a plébános, később világi tanítók oktatták a gyermekeket a hit elemeire, írásra és olvasásra.

Ezek a plebániai iskolák voltak a népiskolák őselei Magyarországon. — Minthogy ezekben a plebániai iskolákban az oktatás hitelemzésből, írásból és olvasásból állott; ámde az írás és olvasás is tulajdonképpen hitelemzés volt, mivel csupa bibliai történetekre vonatkozott; azért bátran elmondhatjuk, hogy a hitelemzés volt a népiskolák őseleje hazánkban. A katolikus egyház szülte a népoktatást a plebániai iskolák formájában. A katolikus egyház anyai emlőin növekedett a népoktatás századokon által. Azért midőn a vallástalan pedagógiai írók a katolikus egyházat azzal a méltatlan váddal illetik, hogy a középkorban a nép gyermekeinek oktatását elhanyagolta; úgy cselekszenek, mint a hálátlan gyermek, a ki édesanyjának emlőit harapdálja. Most már a mondottak után kérjük: ki volt a nép oktatója akkor, a midőn azzal senki sem törődött? Akarva, nem akarva nekik is azt kell felelniök: a katolikus egyház. Kik oktatták a nép gyermekeit imádságra, jó erkölcsökre, írásra, olvasásra akkor, mikor még a főurak közül is sokan sem írni, sem olvasni nem tudtak? Azoknak a fölvilágosodott szabadeltveknak is azt kell felelniök: a katolikus egyház. Kérdezzük csak őket; ki alapította az első népiskolákat? Ismét azt kell felelniök: a katolikus egyház. Mert a történeti tényeket le nem tagadhatják. Azok az adatok, a melyeket fölhoztunk megezáfolthatatlan igazságok. Azokat senki emberfia meg nem hazudtolhatja. Tehát csak tudatlanság, vagy rosszakarat vádolhatja a katolikus egyházat azzal, hogy a nép oktatásával nem törődött. Ellenben minden jóakarató történetírónak el kell ismernie, hogy a katolikus egyház volt a nép nevelésnek igazi megalapítója akkor a midőn falusi papjai a nép gyermekeit az imádságra, hitre és erkölcsökre, írásra és olvasásra tanították a plebániai iskolákban. Ezért a katolikus egyháznak a becsületes és igazságos történetírás örök hálával adózik.

A templomi hitelemzés.

A templomi hitelemzés az apostoli időktől fogva mindenkor kiváló gondoskodása tárgyát képezte a kat. egyháznak. A szentatyáknak reánk maradt iratai napnál fényesebb tanuságot tesznek erről. Elég egyre hivatkoznunk mintául. Ott van szent Ágostonnak hitelemzési oktatása a Miatyánkról és a Hiszekegyről a melyekben inti katekumenusait, hogy jól megtanulják azokat, mert szombaton a keresztelés előtt a hívek jelenlétében felelniök kell a föltett kérdésekre. ¹ Örökké szép minta katekézések azok, a melyekben szent Ágoston a Hiszekegyet és a Miatyánkot magyarázza. ² Hogy hazánkban a kereszténység első századaiban a papok a templomban oktatták az ifjúságot a hit elemeire, ezt még akkor is bátran állíthatnánk, ha semmiféle pozitív bizonyítékokkal nem rendelkeznénk. Ámde vannak tételes bizonyítékaink is. Itt ismét első sorban a frank királyok Capituláráira és a művelt külföldön dívó gyakorlatra hivatkozunk. Láttuk azt imént, mikép intézkedtek a keresztény nyugaton a zsinatok a gyermekeknek istentisztelet alkalmával való hitbeli oktatása iránt. A mi a külföldön gyakorlatban volt, azt Magyarországon is gyakorolták. A Capituláréknak egész sorozata tanuskodik a mellett, hogy az egyház a pogányságból megtért népeket hitbeli oktatás által iparkodott a pogányságtól teljesen elvonni. A hitelemzés képezte az alapot. Erre építették az egész keresztény életet. ³ Hogy mennyire fontosnak tartotta a kat. egyház a hitelemzést, ezt leginkább tanúsítja az 1114. évi esztergomi nemzeti zsinat, a melynek határozatai szerint (II. fejezet), a papok kötelesek a nagyobb templomokban az evangéliomot magyarázni, a kisebbekben pedig a Hiszekegyet és az imádságot fejtegetni, vagyis katekizálni. ⁴

1) St. Aug. Serm. 58- 212.

2) St. August. Serm. 213--59.

3. Göbl i. m. 73- 98.

4. Péterfi i. m. I. köt. 54.

Ennek a zsinati határozatnak különös nagy fontossága van. Megtudjuk ebből, hogy a kereszténység első századaiban Magyarországon a prédikáció nagyobb részt hitelemzésből állott. Rendszerint csak a püspöki, apáti és préposti templomokban mondtak prédikációkat. A plebániái templomokban a szent beszédek jobbjára hitelemzésekből állottak. Tehát a magyar katolikus egyház oly nagy súlyt fektetett a templomi hitelemzésekre, hogy a szent beszédek nagyobb részét azok képezték. A falusi templomokban csak kivételképpen tartottak evangélium-magyarázatokat. S ez nagyon természetes. A pogányságból nemrég megtért népet a hit elemeiben alaposan kellett megoktatni. Erre a célra nem a prédikáció szolgált első sorban, hanem a hitelemzés. Nem a szónoki formákkal kellett lelkesíteni, hanem világos és könnyen érthető katekézissel oktatni a hit alapigazságaiban. Nem csupán a gyermekeket, a felnőtteket is hitelemzői oktatásban részesítették vasárnapi istentisztelet alkalmával. Mindez azért történt, hogy a pogányságból megtért nép teljesen magába szívja a keresztény vallás tanításait. Továbbá azért is, mivel akkor még az iskolákban kevés gyermek élvezte a hitelemzés áldásait. Tehát a legnagyobb súlyt a templomi hitelemzésre kellett fektetni. Szóval abban az időben a nép aprajának-nagyjának hitbeli oktatása a templomi hitelemzés útján történt.

A templomi hitelemzésről tüzetesen intézkedik az 1279-iki budai zsinat.

A zsinat meghagyja, hogy a papok mind a felnőtteket, mind a kiskorúakat szorgalmasan megtanítsák a Szentháromságra, az Úr megtestesülésére, a hét szentségre és a hét jó cselekedetre, melyek a hét főbűnek ellentétei.

A Szentháromságról annyit legalább is tanítsanak, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek egy Isten három személyben; s mind a három személy más. S mivel a hit nem függ az éstől, a hit dolgairól a világi emberek ne vitatkozzanak és ne kérdezzék: hogyan? és miért? hanem egyszerűen hinni kell, s a jövőben majd teljesen megértjük.

Az Úr megtestesülésére nézve tanítsák: hogy az Isten fia az emberi nem megváltásáért a Bold. Szűzben, nem ennek emberi testéből, hanem a Szentlélek megárnnyékozásából testet öltött; s a ki előbb Isten volt, az Szűztől született; s ez érintetlen maradt a fogantatásban és a szülésben. Ezért mondja a zsol-táros: Leszállott, mint az eső a gyapjúra. Mert a gyapjúra hulló vagy a róla lecsepegő eső a gyapjút nem rontja el, hanem megtisztítja.

Az Isten fiát leköpdösték, arcul ütötték, sokszorosan kinevették. Ő a keresztben a leggyalázatosabb halált szenvedte; lélekben leszállt a pokolba, hogy a szenteknek itt tartott lelkeit kiszabadítsa. Teste ugyan a sírba került, de innét megdicsőülve harmadnapon feltámadott. S éppen Ő általa testtel, a melyben itt a földön élünk valamennyien feltámadunk. De nem mindenki követi Őt, mert a jók megdicsőültek, a rosszak pedig megromlott testtel fognak feltámadni. Ezért mondja az apostol: Ugyan mindnyájan feltámadunk.

Az Isten fia negyvened napra fölszállott a mennyekbe; ötvened napon — miként ígérte — elküldte a Szentlelket. Eljön az utolsó ítéletre és megfizet kinek-kinek a cselekedetei szerint: a jóknak örök élettel, a gonoszoknak meg örök tüzzel, mely az ördög és az ő angyalai részére készült.

Gyakran kell mondani a hiveknek, hogy a hitzikkelyek okát — a szentségek kivételével — ne kérdezzék; mert a hit oly fölséges, hogy az, a mi a hit körébe tartozik, észszel nem érhető fel. Miért is az a hit nem jár érdemmel, a melyhez az emberi ész nyujt példát.

A keresztség fölvétele minden véteknek a váltsága; mert keresztség nélkül a kisdetek nem üdvözülnek; a felnőttek meg, ha elhatározták is, meg erős akaratuk is volt, hogy megkeresztelkednek, de ezt nem tették meg — üdvösségre nem számíthatnak.

A keresztelest tisztelettel és nagy ovatossággal kell végezni. A keresztség szentségének érvénye abban áll, hogy a keresztelő

a keresztség formulájának: „Én téged megkereszteltek az Atya és Fiú és Szentlélek nevében. Amen“ szavait egymástól megkülönböztetve ejti ki.

Tanítsák a papok a világiakat gyakran, hogy szükség esetén miként kell keresztelnie az atyának és anyának. Oktassák a népet arra is, hogy a legnagyobb szükségben még a gyermekek is keresztelhetnek; hogy ilyen szükségbeli keresztség esetén a gyermeknek nevet ne adjanak; s hogy a ki így szükségből keresztel, a keresztelés formuláját teljesen, egyfolytában, rendesen és közbeszúrás nélkül mondja el.

A ki a bérmálás szentségéhez méltón járul, megkapja a Szentlelket, a ki őt a jóban megerősíti, az ördöggel és a vétkekkel szemben pedig megszilárdítja. A bérmáláshoz a felnőttek éhomra járulnak; előbb, ha van idejük, minden vétkeket meggyónják; s a püspök őket megoktatja.

Tanítsák meg a plébánosok hiveiket arra is, hogy a gyermekeket bérmáláskor a püspök elé ne vezessék vagy ne engedjék szalag nélkül. Ezt a megbérmáltnak homlokára kötik, s harmadnapra leoldják, elégetik és a hamuját elássák a földbe.

A bűnbánat (poenitentia) alkatrészei: a gyónás, a törődelem (contritio) és az elégtétel. Miként a gyermekre nézve nincs üdvösség keresztség nélkül: úgy a felnőttekre nézve sincs — bűnbánat (poenitentia), vagy legalább törődelem (contritio) nélkül, ha a gyónást szóval nem lehet elvégezni; mert az igazi bűnbánat az embert az ördögtől megszabadítja, meggától a vétkekben és kiengesztel az Istennel.

Főleg a nagybőjt előtt tanítsák a miséspapok a hiveket, hogy a mint a megfontolás korát elérték, mind a férfiak, mind a nők évenként egyszer kötelesek bűneiket a saját papjuknál meggyónni és a rájuk rótt poenitentiát erejükből telhetőleg elvégezni. Ha azonban valamelyik hívő alapos okból más papnál óhajtana gyónni: erre az engedelmet saját papjától kérje, mert e nélkül a másik pap őt meg nem gyóntathatja.

Az Oltáriszentségről ezt tanítsa a hiveknek: Azon szavak

érezénél fogva, melyeket az Üdvözítő az utolsó vacsora alkalmával a kenyér és bor fölött mondott; továbbá az egyházi rendből kifolyólag, akár jó a pap, akár nem, ha az átlényegülés szavait a megfelelő szándékkal kiejtette; a mi előbb pusztá kenyér volt, az Krisztusnak igazi teste lett, a melyben van lélek; a mely a Szűztől született, a keresztfán kiszenedett, az Atyaisten jobbán ül; a mely nem szenved, mint mikor a földön járt, hanem megdicsőült.

A mi meg előbb tiszta bor volt, az Krisztusnak igazi vére, a mely az Ő oldalából folyt.

Mind a két szín alatt az egész Krisztus jelen van, tudniillik az Isten és az ember; mivel sem test nincs vér nélkül, sem vér test nélkül. Az Oltáriszentség az élő léleknek tápláléka és erősítése a kegyelem által; a vétekben meghalt léleknek meg kárhozata; mert a ki méltatlanul veszi magához, ítéletet eszik és iszik magának.

A papok gyakran figyelmeztessék a hiveket, meg a gyermekeket, hogy amint észreveszik, midőn a pap az Úr testét viszi, tüstént hajtsanak térdet az ő Uruk és Teremtőjük előtt és összetett kézzel imádkozzanak, míg a szentséget előttük viszik.

Higyjék a világi emberek, hogy a kenyeret és bort Krisztus testévé és vérévé csak a pap változtathatja át; az egyházi rendeket meg csak a püspök adhatja fel.

Szent Jakab apostol szerint az utolsó kenet által a bocsánatos bűnök eltörlődnek, minden betegség megkönnyebbül, sőt még az igazi bűnbánat és örök boldogság szemlélete is megkezdődik.

A papok figyelmeztessék a hiveket, hogy az utolsó kenetet többször is föl szabad venni, még egyazon betegségben is, ha a haláltól lehet félni. Ha valaki az utolsó kenet fölvétele után meggyógyul, házasság életet tovább folytathatja.

Oktassák meg őket továbbá arra is, hogy ha valaki mint egészséges meggyónt és megáldozott, és később megbetegszik, gyónja meg minden bűneit és áldozzék meg ujra.

A budai zsinat kimondja, hogy alattomos (clandestin) házasságot kötni nem szabad s a pap ilyeneknél jelen nem lehet. Miért is a pap, a házasság megkötése előtt, megállapított határidőben hirdesse ki, hogy kik készülnek házasságra lépni. Így mindenkinek alkalma nyílik, hogy a törvényes házassági akadályt bejelentheti; s magának a papnak is lesz ideje — a mi különben szigorú hivatalos kötelessége — az esetleg fennforgó akadály kifürkészésére. Ha alapos a föltevés, hogy csakugyan létezik akadály, a házasság megkötését mindaddig el kell odázni, míg az okiratokból a tényállás ki nem derül.

Ha a rokonsági fok megállapításában, vagy egyáltalában a házassági ügyekben kétség merül föl: a pap a püspökhöz fordul tanácsért.

A házasságra nézve nem szabad sorsvetéssel jósolni. S a ki megteszi, kiközösítik. ¹

Az 1515. évi veszprémi zsinat következőképpen intézkedik a templomi hitelemzés iránt. ² Minthogy a keresztény vallás alapja az, hogy mindkét nembeli gyermekek gyöngé korokban megtanulják az Úr imádságát vagyis a Miatyánkot, az angyali üdvözlöt, vagyis Üdvözlégy Máriát és a Hiszekegyet, melyben a mi hitünknek 12 szakaszai foglaltnak, minden plébánosnak kötelessége azon fáradozni, hogy hiveit ezekre megtanítsa. Különösen a fiukat és a leányokat oktassa erre. Ezekből az idézetekből világos, hogy a keresztény középkorban az első századoktól kezdve, mindenkor szokásban volt Magyarországon a templomi hitelemzés, a melyet a papok istentisztelet alkalmával kötelesek voltak végezni. A hitelemzés anyaga volt az apostoli hitvallás és az imádságok, melyeket a pap köteles volt megmagyarázni hiveinek.

1. Békefi Remig A népoktatás története Magyarországon. 13—18. l.

2. Péterffy i. m. I. köt. 225. lap.

Városi iskolák hitelemzése.

Ezek keletkezését is a plebániákon találjuk meg. A plebánosok városokban is úgy mint a falvakban maguk köré gyűjtötték a gyermekeket és azokat a hit elemeire, írásra és olvasásra tanították. A nagyobb forgalmu pontokon csakhamar fölmerült annak a szüksége, hogy külön tanító önnállóan vezesse a gyermekek oktatását. A városi élet fejlődésével tökéletesen kialakult ott az iskolai rendszer. A gyermekek rendszeres oktatásban részesültek.

Mindenki előtt ismeretes az a lendület, melyet a keresztes háborúk, mint Európában mindenütt, úgy hazánk városainak életében is előidézték. E háborúk bár nem hozták létre a czélzott eredményt, mindazáltal lényeges befolyással voltak a nyugatnak szellemi és anyagi fölvirágzására. A vallásos szellem, mely oly mélyen gyökeret vert a középkor társadalmi életében, a vallásos czélu mozgalom és a Megváltó életétől megszentelt emlékek hatása alatt európaszerte följult és megifjodott. A szolgálai osztály helyzete, melynek enyhítésére az egyház Krisztus tanait követve oly sokat fáradozott, tetemesen javult. A szolgák nagy száma szabaddá lett, azok sorsa, kik ez állapotban megmaradtak türhetőbbé vált. Az ipar és kereskedelem a kelettel való érintkezés és forgalom élénkülése által csodálatos fejlődésnek indult s határozott befolyással volt a polgári osztály és a városok gyarapodására. Sokfélék és nagyok azok a hasznok, melyek a keresztes hadakból az európai művelődésre háramlottak.¹ Tárgyunkra főleg az utóbbi — a városok fejlődése, van vonatkozással; amennyiben az ipar és kereskedelemnek élénkülése által fokozott kulturális törekvések az iskolákra irányították, a városok érdeklődését. Ebben és az előbb említett okban kell keresnünk a városi iskolák szaporulatának alapját, mely szaporulat rövid idő alatt oly arányokat öltött, hogy a XII-ik század vége felé nemcsak a nagyobb városokban, hanem a kisebbekben is találunk iskolákat, melyekben az ifjuság 7-ik évtől egészen a 16-ig tanult.

1. Alzog. Universal Geschichte. der christl. Kirche. 1844. I. Abth. 570. S.

A városi iskolák mind tanfokozatuk, mind céljukra nézve hasonlóak voltak a monostori iskolákhoz. Az előbbieket nem csupán alsó latin iskolák voltak, hanem az elemi oktatást is fölkarolták, úgy hogy a tanulót 7 éves kortól 16 évéig a tanulmányok első elemeitől kezdve előkészítették az egyetemi tanfolyamra. Tehát a kornak összes elemi és középiskolai oktatását magokba foglalták, mert a tanítás két neme nem volt elkülönítve, hanem ugyanazon tanintézetben volt összefoglalva mindkettő.

Némi megkülönböztetés azonban mégis történt, a mennyiben a városi iskolák nagy és kis iskolákra voltak felosztva. A nagy iskolákban tanulták a latin nyelvet, a kicsinyben nem tanultak semmit latinul. Lássuk a nagy iskolának tanítási rendjét.

A városi iskolának kettős célja volt: a kor követelményeinek megfelelő polgári műveltséget adni és előkészíteni az ifjúságot az egyetemi tanulmányokra. Ez utóbbi cél azonos lévén a monostori iskoláéval, tanrendje is jóformán azonos volt azéval. Ebben is a gramatika, zene és erkölcstan voltak a tanítás fő tárgyai melyekben vagy befoglaltattak, vagy köréjük csoportosultak a többiek. A latin írás és olvasás első oktatására a zsoltárok szolgáltak: itt is tehát a zsolozsma egyes szakaszai voltak a latin olvasáshoz való bevezetés közegci. A latin nyelvtan tanulására az ó és új-szövetségi bibliai történetek versbe szedett szövege volt a gyakorló könyv. A 212 hatméretű versből álló bibliát ezekben is úgy tanulták, mint az egyetemi középiskolában; mire az ifjú a latin nyelv elemeit elsajátította, a bibliai történeteket kívülről tudta. A zene-tanítás lényegét egyházi énekek képezték. A tanítás vallásos színezetű lévén, zene alatt a templomi zene, főleg a Gregoriánus értendő. A tanulók tanítóikkal együtt részt vettek az ünnepies istentiszteleten és mint karénekesek közre is működtek. Tanulták a Císio-Janus 24 versét, melyek az egyházi év ünnepeiről szólnak s azoknak értelmét és jelentőségét kifejtették az iskolában. A morális a keresztény erkölcstan főbb elemeiben adott oktatást. Gyakorolták e mellett a kis iskolában tanult imádságokat, kivált a Miatyánkot, angyalit üdvözlőt, továbbá a Hiszekegyet.

E rövid áttekintés után fogalmat alkothatunk magunknak a középkori városi iskolák jellegéről és azok hitelemzéséről. A hitelemzés itt sem képezett egy teljesen elkülönített tárgyat; hanem az egész tanítást áthatotta, a tárgyak minden nemével egybe volt forrva. Bennfoglaltatott az a latin nyelv tanításában, a zene kizárólag vallási tárgy volt. Az erkölestan a vallásbeli oktatás egyik fő része. Egyszóval a tantárgyak, vagy a hitelemzés egyes szakaszait ölelték fel, vagy azokkal szoros összefüggésben voltak, az oktatásban uralkodó volt a vallás. Ez a tanítás eredetét az egyháznak köszönné, annak elvei és kívánalma szerint volt rendezve s az ifjúságba a kat. vallás ismeretét és szeretetét beoltotta. Általában még kell jegyeznünk, hogy a teljesen világi vezetés alatt álló városi iskolákban is azon tankönyveket használták, melyek az egyházi tanintézetekben előírva voltak.

A tanulók jobbjára világiak voltak. A vezetés hol egyházi, hol világi kezekben volt. Ámde az ellenőrző felügyelet tisztét mindenkor az egyház gyakorolta s a tanítás teljesen vallásos színezetű volt. Mindezek után elmondhatjuk, hogy a középkori városi iskolák vallási oktatása teljesen az egyház elvei szerint történt és semmi kívánni valót nem hagyott hátra.

A városi iskolák hitelemzésének tárgyalásában kiterjeszkedtem a kor egyházpolitikai és társadalmi viszonyaira is. Azért tettem ezt, mert a protestánsok szüntelenül azt hangoztatják, hogy az egyház a középkorban semmit sem tett az ifjúság vallási oktatása érdekében, sőt a művelődés előmenetelét gátolni igyekezett és csupán a Miatyánk s Hiszekegy gépies betanítására szorítkozott a hitelemzés. A fönnebb mondottakból ép az ellenkező világlik ki. Mert a városi iskolák, a mint az egyház védő szárnyai alatt sarjadtak föl, úgy azok tanítását az egyház szelleme lengette át s az ifjúság oktatása teljesen át volt hatva a vallásosságtól. A XIII. és XIV.-ik században a városok polgári elemeinél mély vallásosságot s igaz kat. hitbeli meggyőződést találunk. Nem akarom ez örvendetes jelenséget egyedül az iskolai oktatásnak tulajdonítani. Voltak annak egyéb rugói is. — De

hogy az iskolai vallásos és hitbeli oktatásnak lényeges része volt benne, azt egyetlen tárgyilagos történetíró sem vonja kétségbe. Az egyház anyai védelme alatt fejlődött a városi elem s annak iskolai vallásos nevelése az egyház érdeme.

Ne gondolja senki, hogy csak néhány nagyobb városban voltak iskolák s a többiek ezek nélkül szűkölködtek. A mint fönnebb említettem: kezdetben a papok tanították a gyermekeket. S a mint a városi élet fejlődött a növendékek száma szaporodott, a városok tanítókat fogadtak. — Idővel a tanítók száma minden városban szaporodott. — Minden városnak voltak iskolái.

Történeti adataink a következő városok iskoláinál maradtak fön:

Bártfa, Berethalom, Besztercze, Besztercebánya, Bélabánya, Brassó, Buda, Csötörtökhely (Szepes vm.) Csötörtökhely (Körös vm.) Eger, Eperjes, Erzsébetváros, Felka, Göncz, Gyöngyös, Győr, Gyula, Gyula-Fehérvár, Igló, Iváncz, Kamonecz, Kassa, Kálmán-cesh, Keszölcz, Késmárk, Kis-Szeben, Kolozsvár, Körmöczbánya, Krompach, Liptó-Szent-miklós, Liszka, Lőcse, Marczali, Metzenzéf, Mező-Somlyó, Modor, Monoszló, Nagy-Bánya, Nagy-Mihály, Nagy-Sink, Nagyszeben, Nagy-Szombat, Ó-Buda, Pápa, Pápócz, Pásztó, Pest, Pécs, Pozsony, Prázsmár, Régen, Sáros, Sárospatak, Selmeczabánya, Siklós, Somorja, Sopron, Sóvár, Szaploneza, Szántó, Szász-Sebes, Szászváros, Szeged, Szelindek, Szepes, Szepesvár-alja, Szepsi, Székelyvásárhely, Székestehérvár, Szikszó, Szomolnok, Tályá, Torda, Trencsén, Ujsziget, Ujváros, Ungvár, Vág-Besztercze, Várad, Veszprém, Visegrád, Zágráb, Zólyom. ¹⁾

Békefi helyesen jegyzi meg, hogy a középkori városi iskolákban kettőre ügyeltek: az erkölcsi és értelmi nevelésre. Ezek a városi iskolák a katolikus egyház gondozása mellett megérték a hitujítás korát. A protestantizmus ezeket már itt találta magyar földön. ²⁾ Minden valamire való városnak voltak iskolái, mint ezt Kamonecz példája mutatja, a mely csak a kisebb váro-

1) Békefi i. m. 62.

2) U. ott. 48. 50.

sok közé tartozott; mégis tudjuk róla, hogy jeles iskolái voltak. ¹⁾
A reánk maradt történelmi emlékek tanubizonyságai annak, hogy
Magyarország városai a mohácsi vész előtt a vallásosságban ki-
tűnően nevelt polgársággal bírtak. Ez a legvilágosabb bizonyítéka
a kifogástalan hitelemzésnek.

Érdújhelyi M. I. m. 231.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Kolduló rendek.

Az Árpádok korában a bencések mellett a cisztercieket és prémontreieket látjuk buzgólkodni a hitelemzésben. A ciszterciek a rendtagok szigorú életével tűntek ki. A prémontreiek elé szent Norbert a rendalapító a hitelemzést, mint egyik fő foglalkozást tűzte ki. A prémontrei szerzetes-kanonokok kötelessége volt a hit ágazatait megmagyarázni a tudatlanoknak. ¹⁾ A míg a rend hazánkban megmaradt eredeti szigora mellett, tagjai nagy tevékenységet fejtettek ki a hitelemzés terén. Mellettök említést érdemelnek még a szent Ágoston-rendűek, a kik lelkipásztorkodással foglalkoztak és a pálosok, kiknek a mohácsi vész előtt nagy számú kolostoraik voltak hazánkban és a magyar népnél nagy népszerűségnek örvendettek. Ámbár a pálosok remete-életet éltek; mindazáltal misés papjai a templomaikban a hitelemzéssel is buzgón foglalkoztak. Mindezek a szerzetesek addig fejtettek ki tekintetre méltó tevékenységet a hitelemzés terén, míg a rendtagok a szent alapítók által eléjük adott szabályokat pontosan megtartották.

Abban a szép emlékü korban, midőn az egyház anyai védelme alatt a népek műveltsége fokozatos fejlődéssel gyarapodott s az igaz keresztény kulturának hatalma mindinkább gyöngítette azokat a válaszfalakat, melyek a néposztályokat egymástól elkülönítették, az egyház a szegény nép gyermekeinek hitbeli oktatására újabb, meg újabb intézkedéseket tett.

A benczés és ciszterci monostorok a túlságos gazdagság folytán tespedésbe estek és a népnek hitbeli oktatására nem sok gondot fordítottak. A világi papság sem volt elegendő az alsóbb néposztály hitbeli szükségleteinek kielégítésére. A viszonyok új alakulása közepett Isten két kiváló férfiut támasztott egyházában, kik mint az egyházi tudományosság és az evangéliumi szegénység apostolai, alapját vetették meg két hatalmas tevékenységű

1) Madelaine — Takács. Szent Norbert élete, Budapest, 1905. — 93 lap.

rendnek. E férfiak neve: Domonkos és Ferencz. A két rend tagjainak életszentsége és tudománya folytán rövid idő alatt esodálatos gyorsasággal terjedt el a keresztény világban. Alig pár évtizeddel az alapítás után sercegen működnek szt. Domonkos és szt. Ferencz fiai az Ur szőlejében, fáradozva a lelkek üdvének munkájában. A lángoló lelkesedés és fáradságot nem ismerő buzgalom, mellyel az életszentség és az egyházi tudományokban kiváló szerzetesek működtek a nép hitbeli oktatásán, bő aratást hozott a lelki életben: „Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua, venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.“¹ A szellemi hatalommal, mely birtokukban volt — följutottak az egyetemek tanszékeire s leszállottak a szegény nép viskóiba, tanítva, elhintve mindenütt Isten igéjének áldást hozó magvait. A szabad akarathól vállalt szegénység, mellyel e férfiak tündököltek, rendkívüli ragaszkodást és tiszteletet szerzett nekik, kivált a nép alsó osztályainál, mely az evangéliumi élet eszményképét látta bennök megtestesülve. Nagyon természetes, hogy a hitélet emelésére irányzott serény tevékenységökben az ifjuság hitbeli oktatása sem került el figyelmöket. A vallási oktatás legfelső tanfokozatán Domonkos és Ferenczrendű szerzetesek voltak a legjelesebb tanítók. Tanítottak a városi iskolákban s azokban a vallási oktatás mellett egyéb tárgyakat is, sok helyütt az egész oktatást a kezökbe vették. Templomaikban oktatták az ifjuságot a hit elemeire és imádságra. De nem csak a templomban, a plébániai iskolákban is végezték a hitelemzést. A tanítás, melyet adtak, legtöbb helyen a Miatyánkra, Hiszek-egyre, néhány imádság és egyházi énekre, zsoltárookra s a latin nyelv elemeire szoritkozott. Kolostoraikban is alapítottak iskolákat és a szegény gyermekeket azokba bevonták. Sok helyen nélkülök iskola egyáltalán nem lett volna.² A befolyást, melyet a Domonkos és Ferenczrendű szerzetesek gyakoroltak a hitelemzésre, kicsinyelnünk lehetetlen, ha fontolóra vesszük a rendtagoknak a lelkek üdvéért lángoló buzgalmát és azok nagy számát. Az

1. Psalm. 125.

2. Lubrich. A nevelés történelme. Budapest. 1876. II. r. I. k. 247. l.

egyháznak harczkész seregei voltak e rendek, tagjaik a hivek oktatásában fáradhatatlanok, a templomban és iskolai hitelemzésben páratlanok. Tudósaik könyveket irtak, melyekben a hitelemzést rendszeres egészbe foglalták s a papok kezébe vezérfonalat adtak. Hogy csak az Angyali Tanítóra: szt Tamásra hivatkozzam, a skolasztikának ez a lángeszű tudósa a hitelemzők számára oly munkákat irt, melyek az e nemű könyvek közt mindenkor a legkitünőbbek lesznek. ¹

Uj virágzásnak indult kezökben a nép gyermekeinek hitbeli oktatása s működésök, mely e lendületet előidézte, korszakot alkotó volt Európa keresztény népeinek kulturális fejlődésében. Azért állítom, hogy a hitélet fejlődésére, mely a XIII és XIV-ik századot jellemzi, nagy mértékű befolyással volt a Domonkos és Ferenczrendű szerzeteseknek, kivált ez utóbbiaknak hitelemzői működése. ²

Természetes, hogy a szerzetesekkel karöltve buzgólkodott a világi papság, mely VII. Gergely és nagy utódainak elszánt küzdelmei folytán megszabadulva a világi befolyás békéitől s a skolasztikának jótékony hatása alatt az egyházi tudományokban gyarapodva, több lelkesedéssel és tudományosabb készültséggel végezte a plebániái iskolákban és templomban a hitelemzést.

Mint hogy az állam és világi hatalmasok közömbösek voltak a népoktatás iránt s így a nép gyermekeinek iskolai hitelemzése e korban nem érhetette el az egyház által óhajtott tökéletességet, azért az egyház e bajon segitendő, elrendelte a gyónási hitelemzést. A IV. lateráni zsinat meghagyta, hogy minden keresztény, a ki a jót a rossztól megkülömböztetni tudja, évenként legalább egyszer meggyónjék ³. Ezen alkalommal a gyónóknak nemcsak

1. Bluteau. Catechisme catholique d' apres saint Tomas d' Aquin. Paris, 1860 Tom. I-IV.

2. Omnes utriusque sexus fideles, postquam ad annos discretionis pervenerint, omnia sua peccata confiteantur fideliter, saltem semel in anno proprio sacerdoti et injunctam sibi poenitentiam studeant pro viribus adimplere. Conc Lateran. IV. can. 21.

3. Még az egyház iránt ellenséges irók, mint Schmidt is elismerik, hogy a koldulórendek a népoktatás terén nagy sikereket értek el. Schmidt Geschichte der Pädagogik, Götten. 1869. 491. lap.

Hiszekegyet, Miatyánkot, Üdvözlét, Isten tíz parancsolatját s a hét főbűnt is el kellett mondaniok. Később gyónási hitelemzéseket, katekizmusokat szerkesztettek, melyek kivált a XIII. XIV. és XV. században nagy kelendőségnek örvendtek. ¹

A gyónási oktatás első célja a gyermek erkölcsi életének rendezése volt s azért a gyónási kátékban gyakran a tíz parancsolatot találjuk első helyen, azután következik a Hiszekegy, Miatyánk stb.

Ezen körülményre vonatkozólag találóan jegyzi meg Probst idézett művében: Luther a kat. gyónási kátékat utánozva, katekizmusaiiban első helyre teszi a tíz parancsolatot, melyet a Hiszekegy és a Miatyánk magyarázata követ. — S még akad protestáns, ki e beosztást Luthernek róva föl érdemül, ebben Mózes, Krisztus és a Szentlélek trilogiáját látja! ²

Volt még egy neme a kor hitelemzésének, mely a fönnemlített három fokozatban szintén befoglaltatott. illetőleg azokat gyámolította, a bibliai képes katekizmusok által való oktatás. A Ferenczrendű szerzetesek predikálás és hitelemzés alkalmával képeket osztogattak, melyeken a fontosabb bibliai történetek voltak ábrázolva; ezek által óhajtván biztosítani tanításuk eredményét és maradandóságát. Idők folytán e bibliai képecskékből egész képsorozatok keletkeztek, melyeknek hátlapján, vagy első részén magyarázó ismertetést irtak, később nyomtattak. Valószínűleg a képes bibliának „Biblia Pauperum“ elnevezése is innét származik, mert jobbára a kolduló szerzetesek, — kiket „Pauperes Christi“-nek hívtak — használták azokat szent beszédek és hitelemzéseik alkalmával. ³ Mindazáltal nem kell gondolnunk, hogy a világi papok nem használták képes bibliákat. Én csak azt állítom, hogy a Biblia Pauperum Ferenczrendiek kezdeséből keletkezett s főleg azok használták.

Annak a hatalmas tevékenységnek, melyet a kolduló rendek, különösen pedig a ferenciek Magyarországon kifejtettek. egyik

1. Probst. i. m. 119. 125.

2. Probst. i. m. 144 l. jegyzet.

3. Bürgel. Die Biblischen Bilder. Freiburg. 1883. 8. 9. l.

tekintetre méltó ága volt a hitelemzés. A rendtagok nagy számából és azok nagy buzgóságából egyaránt következtetést vonhatunk arra nézve, mily hatással voltak a nép gyermekeinek hitbeli oktatására. Minden jelentősebb városban, sőt mezővárosokban is voltak kolostoraik. A rendtagok részint a kolostori templomokban, részint falvakban oktatták a nép gyermekeit a keresztény vallás igazságaira. Az ő hitelemzői tevékenységüknek örökké becses emléke marad a magyar katolikus egyház történetében.

Mellettök számba vehető tevékenységet fejtettek ki a többi szerzetesek is a hitelemzés terén, ámde csak addig, míg a kolostorok fegyelme meg nem lazult. A fegyelem lazulásával hanyatlott a hitelemzői buzgóság is. Különben sem számra, sem buzgóságra, sem tekintélyre nézve nem versenyezhettek a koloduló szerzetesekkel. A világi papság mellett szent Domonkos és szent Ferencz fiainak volt oroszlánrésze a nép gyermekeinek hitbeli oktatásában.

A hitelemzés anyaga a középkorban.

Főnebb már jeleztem, hogy mire voltak kötelezve a szülők a keresztszülők és papok a gyermekeket tanítani. Most szükségesnek tartom azt részletesen is kifejtteni.

A megtért magyarokat a bencések oktatták legelőbb a keresztény hitre. Felnőtt katekumenusaitól, később pedig a kereszt szülőktől kérdezték keresztelés alkalmával a hit elemeit, hogy meggyőződjenek róla: vajjon elhagyták-e már tökéletesen a pogány vallást. Hrabanus Maurus tesz említést ezekről a skrutiniumokról, a melyekkel megvizsgálták a bencések a katekumenusokat: vajjon megtartják-e az igaz hitet, a vagy nincs-e bennök valami szeplője a tévhitnek. ¹⁾ Hrabanus Maurus bencés társai ugyanezt a gyakorlatot követték Magyarországon is. A katekumenusokat megtanították a Hiszekegyre és a Miatyánkra. Azután a fősúlyt arra fektették, hogy a kereszt-szülők tudják a Hiszekegyet és a Miatyánkot, hogy ezek megtanítsák kereszt-gyermekeiket. Ez volt a legkezdetlegesebb katekézis Magyarországon a kereszténység felvétele után.

A kereszt-szülők az egész középkori hitelemzésben, mindenkor fontos szerepet játszanak. Még a XV-ik századi sőt még a XVI-ik század közepén tartott zsinatok is sürgették, hogy kereszt-gyermekeiket a keresztény hit elemeire oktassák. ¹⁾ Amint országunkban rendezett viszonyok állottak be, szervezik a plebániákat, templomokat építenek és megkezdődik a rendszeres templomi hitelemzés. Ennek a képe mindinkább kidomborodik és a keresztény Magyarországon a mohácsi vést előző időben fő szerepet játszik a templomi hitelemzés. Mint az 1114 évi esztergomi zsinat határozataiból tudjuk, a XI és XII. században a templomi hitelemzésnek két fő része volt: a Hiszekegy és az Úr imádsága. ²⁾ A papok nem csupán emléztették, hanem egyuttal magyarázták is a Hiszekegyet és Miatyánkot az ifjúságnak. A

¹⁾ Hrabanus Maurus: De catechismo et sacramentis. Migne Tom. 112. p. 1517.

gyermekekhez kérdéseket intéztek és azok feleltek nekik. A Hiszekegyet fejezetenkint adták elő és a Miatyánkot részletekre osztva magyarázták.

Egyes püspökök papjaiknak részleges utasítást is adtak a katekézisre vonatkozólag, a mely a Hiszekegynek és Miatyánknak kérdésben és fejtegetésekben való taglalásából állott. ¹

Akvinói szent Tamás nem csupán a teológiai tudományokban, hanem a nép hitbeli oktatásában is fordulatot idézett elő. Oktatást irt a katekézisre vonatkozólag a papság és a nép számára. Azt mondja, három szükséges az ember üdvösségére. Tudnunk kell a mit hinnünk, reméllentünk és cselekednünk kell. Az elsöre megtanít a hiszekegy, a másokra az Ur imádsága, a harmadikra az Isten tiz parancsolatja. Szt. Tamás a kat. egyház nagy tanító-mestere magyarázatokat irt a hitről és a szentségekről; a Miatyánkról és a tiz parancsolatról. ² Ez immár kibővítését jelenti a templomi hitelemzésnek, a mennyiben a Hiszekegyen s a Miatyánkon kívül a szentségeket és tiz parancsolatot is belefoglalták. Ez azonban nem annyit jelent, mintha azelőtt a szentségekről és a parancsokról szó sem lett volna a hitelemzésben; hiszen ismerünk zsinati határozatokat a XII. századból, a melyek szerint a tiz parancsolatot is; továbbá az irgalmasság cselekedeteit az erényeket, bűnöket és a szentségeket kötelesek voltak magyarázni. ¹ Csupán csak akartam ezzel jelezni, hogy az első századokban, midőn még kevesebb volt a templomok és papok létszáma, országszerte kisebb anyagra terjed ki a hitelemzés, mint a későbbi századokban. Mindehhez járult a népiskolák szervezése is, a melyek hathatósan előmozdították a templomi hitelemzést. Midőn a megnövekedett számú papság és tanítók iskolában és templomban is oktatták a gyermekeket a hittanra, bővebb anyagot lehetett fölvenni a tanításba. Az Akvinói Szent Tamás által megjelölt irányban tökélyesbedik a hitelemzés, úgy hogy a XIII-ik század végén ezeket jelezhetjük a hitelemzés tárgyainak: Hiszekegy, Szentségek, Miatyánk, Üdvözlég, tiz parancsolat. A hiszek-

1. Probst i. m. 89. lap.

2. Ugyanott 85.

egyről sürgetik a hittudósok, hogy azt mindenki megtanulja. Minden keresztény köteles mindazt hinni, a mit az anyaszentegyház tanít, a főbb hittételeket pedig tudnia is kell, ezekből tanulja meg ki-kí a fontosabb hitigazságokat. ²⁾ A Hiszekegygyel kapcsolatosan tanították templomban és iskolában a szentségeket, a mint ezt Hrabanus Maurus oktatásából megismerjük, valamint az ide vonatkozó főhatósági rendeletekből tudjuk. ³⁾ A Miatyánk mellett az angyali üdvözetet is fejtegetik. Az Üdvözlégy Mária: az angyali üdvözet tanítását szintén a zsinatok sürgetik. A tíz parancsolat magyarázatát már az őskeresztény hitelemzésben föl-találjuk, ⁴⁾ a középkorban pedig zsinatok sürgetik. Szent Tamás oktatása után az általános lett. ⁵⁾

A pap köteles volt gyónás alkalmával meggyőződni: vajjon az ifjak tudják e a Miatyánkot, Üdvözlégy Máriát, Hiszekegyet? Ha nem tudja, föloldozás előtt meg kell tanítani az imádságra. A pap az ifjúnak penitencia gyanánt mindenkor imádságot adott föl. Föloldozás alkalmával a gyónónak a Miatyánkot és Üdvözlégy Máriát kellett imádkoznia. ⁶⁾

Habár a katekézisnek már jelzett anyagában benn foglalta-tott a bibliai történet is, mivel a hitigazságok magyarázata bib-liai történet nélkül szinte lehetetlen volt, mindazáltal az külön kiegészítő részét is képezte a középkori katekézisnek. A bibliai ma-gyarázatokat az őskeresztény hitelemzésben is megtaláljuk, ¹⁾ sőt annak szemléltetése is meg van a keresztény egyház legrég-
gibb festményeiben. ²⁾ A magyarországi keresztény hitoktatás első századában a biblia tanítását szintén a Hiszekegy tanításá-ba vegyítve találjuk. Hasonlóképpen a bibliai szent képek, a melyekkel első hithirdetőink a keresztény hit igazságait magya-rázták, épp oly segédeszközeik ezeknek, mint voltak az őskeresztény

1) Harduin i. m. 7 köt. 865 lap.

2) Göbl i. m. 124—126 lap.

3) Hrabanus Maurus i. h.

4) Mayer i. m. 281 lap.

5) Göbl i. m. 168 lap.

6) Péterffy i. m. I. 226 lap.

7) Mayer i. m. 344 l.

8) Lübke, Précis de l'histoire des beaux arts 167.

resztény papoknak. Később mind nagyobb súlyt fektetnek arra és egész külön ágát képezi a katekézisnek. Több középkori képes biblia maradt fenn korunk számára. Valamennyi a XIV-ik és XV-ik századból származik. Jézus életének jeleneteit ábrázolják. ¹⁾ A szegények bibliája nem valamely művésztől származik, hanem a középkor mély vallásosságában gyökerezik, a mely az emberiség megváltását képekben adta elő a nép gyermekeinek. ²⁾

A kolduló szerzetes nem csupán a kolostor templomában prédikált, hanem eljárt a falvakba; ott prédikált és katekizált. Katekézis alkalmával elővette a szegények bibliáját és azzal magyarázta Jézus élettörténetét. Látjuk ebből, hogy a szemléltető előadás, a melylyel korunk pedagógusai annyira dicsekszenek, nem a XIX-ik század vívmánya. A kolduló szerzetesek régen alkalmazták a szemléltető előadást katekézisük alkalmával s azzal hathatósan előmozdították a nép gyermekeinek vallásbeli oktatását s a középkori nép alapos vallásosságát.

Az 1279-iki budai zsinat határozatából egész világosan láthatjuk a hitelemzés anyagát a középkorban. A hitelemzők magyarázták az ifjúságnak a Szentháromság titkát, Urunk megtestesülését és az emberiség megváltását. Magyarázták az egyháznak a másvilágról szóló tanítását. Beható oktatást adtak a hét szentségről. Elbeszélték nekik Jézus élettörténetét. Mindezeket tüzetesen és részletesen előadták. Fejtegették a bűnöket s a jó cselekedeteket. Tehát a középkori hitelemzés nem az imádságoknak gépies betanításából állott, hanem rendszeres magyarázata volt a hitigazságoknak ³⁾ A budai zsinat idézett határozata erről minden kétséget kizárólag meggyőz bennünket. Egyébb idézett zsinati határozatokból is megtudjuk, hogy mit tanult a középkori ifjúság a hittanból. A budai zsinat határozata azért bir kiváló fontossággal, mivel részletesen előadja a katekézis pontjait, melyeket az ifjúságnak magyarázni kell. — Végül különösen az iskolai hitelemzésnek fontos része volt a középkorban a szertar-

1) Bürgerl. Die Biblischen Bilder. 5 lap.

2) Ugyanott. 8 lap.

3) Békefy i. m. 13—19.

tástan. Az egyházi év, az ünnepek magyarázata egyik tárgya volt a középkori iskolának. Tanították ezt a monostori, káptalani és városi iskolákban. Sőt némi részben még a falusi plebániai iskolákban is. A XIV és XV században az Isten tiz parancsolatát is részletesen fejtegették. Ezekből tehát teljes képét alkothatjuk a középkori hitelemzés anyagának.

Mikor még kezdetleges volt a hitelemzés a Hiszekegyet és a Miatyánkot bibliai szemléltetéssel tanították. Mikor pedig az egyház szándéka szerint teljes munkaerő volt a katekézishez, akkor a Hiszekegyet, szentségeket, Miatyánkot, Üdvözlégy Máriát, 10 parancsolatot, hét főbűnt, erényeket, a bibliát, és szertartástant adták elő. Mindezeket nem csak egyszerűen betanították; hanem kellő magyarázatokkal fejtegették a hitbeli és erkölcsi igazságokat. Igaztalan a protestánsoknak az a vádaskodása, hogy a középkorban a nép értelem nélkül tanulta be a Hiszekegyet és imádságokat. Az idézett kapitulárék és zsinati határozatok ezt kézzel foghatóan megczáfolják, midőn elrendelik hogy a papok a hit igazságait az ifjúságnak megmagyarázzák, illetve kifejtsék. Ennek a katekézisnek kell betudnunk jó részben azt a meleg és öntudatos vallásosságot, mely a középkort általában jellemzi. A hitbeli buzgóság fő jellemvonása a középkornak. Ez a buzgóság az öntudatosan nevelt vallásos nép érzületének megnyilatkozása. A vallásos nevelés és hitbeli oktatás átszötte a középkori társadalmat minden ízében. Alapvetője volt az egész társadalomnak, úgy hogy elmondhatjuk: a középkor egész társadalma a vallásos nevelésen alapult.

A midőn oly elemek, mint Hrabanus Maurus, Akvinói szent Tamás, Gerson János irtak kateketikai munkákat, a midőn a keresztény világ legkitünőbb hittudósai nem áttalották leszállani az egyetemi katedréről és a kisdedeket oktatni a vallás elemeiben, akkor a hitelemzés a nevelés és tudomány legértékesebb ágát képezte. A mit pedig az európai keresztény tudósok miveltek, ugyanazt cselekedték nálunk is.

Láttuk fönnebb, hogy hazánk keresztény kulturája ezelőtt teljesen a nyugat mintájára alakult, azért a mi egyházi nagyjaink szent Gellértől kezdve valamennyien buzgó apostolai voltak az ifjúság hitbéli oktatásának. ¹⁾

A mi már a módszert illeti, a melyet használtak a hitelemzésnél, az általában véve kétféle volt. A templomi hitelemzésnél túlnyomó részben az akroamatikus módszert használták. Kezdetben a nagyobb egyházakban homiliákat, a kisebbekben csupán katekétikai szent beszédeket tartottak. Később minden plebániái templomban volt homilia és katekézis. Hasonlóképpen volt a szerzetesi templomokban. Ámde ez a módszer elbeszélő volt mindig. A mint Hrabanus Maurus mondja: a kisdedeket a hit elemire elbeszéléssel, buzditással, kedvességgel kell oktatni. Azért abban a korban a templomi szent beszédek jobbra bibliai példákkal fűszerezett hitelemzői szent beszédek voltak.

Az erotématikus módszert a házasulandók és gyónók oktatásánál használták. Hasonlóképpen erotématikus, az az kikérdező volt az iskolai hitelemzés. A szülők és keresztszülők által végzett hitelemzés szintén e szerint a módszer szerint történt. Az oktató előadta a tananyagot, azután kikérdezte, a tanítvány pedig felelt a kérdésekre. Maradtak ránk a középkorból katekétikai minták, a melyek a tanító és tanítvány közt való párbeszédből állanak. A zsinatok az ifjúságnak a hit elemeiben való „examinálásáról“ beszélnek. ²⁾ Kétségtelen tehát, hogy a hitelemző a növendéket kikérdezte, az pedig felelt ennek kérdéseire.

Végül az is kétségtelen, hogy a hitelemzés a nép nyelvén történt. Már szent Gellért püspök magyar nyelvű népiskolákat szervezett. A gyermekek hitbéli oktatása természetesen nem is történhetett másképp, mint a nép nyelvén. ³⁾

Szinte nevetséges egyes protestáns íróknak az az állítása, hogy a középkorban a Hiszekegyet latinul kellett tanulnia a gyermekeknek. Latinul tanultak az iskolában, hittant úgy mint egyéb

1) Népevelési közlemények II. füzet 125 lap. (1857 évfolyam.)

2) Péterfy i. m. I. 226 l.

3) Népevelési közlemények II. füzet 125 lap. (1857 év)

tantárgyakat; de a hitelemző szent beszédek, a gyónók és házassulandók tanítása, továbbá a szülők és keresztszülők által végzett hitelemzés a gyermekek anyá nyelvén történt.

A hitelemzésnek ez a rendszere, a melyet imént vázoltunk, abban az alakban addig maradt így meg, míg a papság fegyelme meg nem lazult. A mint a papság erkölcsi állapotában beállott a süllyedés, a hitelemzésben való buzgalom is leszállott, a nép erkölcsi meglazultak és elvadultak. Azért míg az első századokban a hitelemzésben való buzgóságot s ezzel együtt mély vallásssóságot találtunk a nép lelkületében; a XV. században, midőn a papság fegyelme meglazult, a hitelemzést elhanyagolta, beállott a nép erkölcsi elvadulása, a hitélet hanyatlása. Tehát a kat. egyház ellenségeinek az az állítása, hogy a hitujítást közvetlenül megelőző korban az egyházzal süllyedt az iskola is; ¹⁾ annyiban igaz, hogy abban a korban elhanyagolták a hitelemzést. De ezek az írók egyuttal akarva nem akarva bizonyítják a mi állításunkat, hogy a midőn az egyházi rend hivatásának magaslatán állott, a nép oktatása, legelső sorban pedig annak vallásbeli oktatása virágzott.

Beillik gyermekmesének az az állítás, hogy a középkorban a katolikus papok csak az imádságok gépies betanítására szorítottak a hitelemzésben. Hiszen a hitelemzés oly kiváló munkája volt a katolikus papnak, hogy azzal nem átallottak elsőrendű hittudósok foglalkozni. Példaképpen felhozok egyet. Gerson, a párisi egyetemnek nagy hírnöke, miután belefáradt a tudományok mélységes tanulmányozásába és azok előadásába: élete végén a kisdedek hitbeli oktatásával foglalkozott. Írt egy kitünő kateketikai munkát, a melyben tanítást ad a gyermekek hitbeli oktatására. A munka czime: *De parvulis ad Christum trahendis*. Gerson a XIV-ik század végén és a XV. század első felében élt. Életének utolsó tiz esztendejét a hitelemzésnek szentelte. Idézett munkáját négy részre osztja. Első részében azt bizonyítja, hogy a gyermekeket minél korábban hozzá kell szok-

1) Schmidt i. m. II. Bd. 494.

tatni Krisztus kedves igájához. Azért szükséges őket gyöngéd korokban a hitre és istenfélelemre megtanítani. A második részben megmutatja azon káros következményeket, a melyek a valóságos nevelés elhanyagolásából származnak. Harmadik részében, dicséretet mond azokról a jó nevelőkről a kik a kisdedeket Jézushoz vezetik. Elmondja, hogy különböző utakon lehet a gyermekeket Krisztushoz vezetni: u. m. a templomi oktatással, magánintelmekkel, iskolai tanítással; különösen pedig a gyónásbeli oktatással. Ez utóbbit azért magasztatja különösen, mivel ezáltal legjobban hozzá férhetünk a gyermek lelkéhez. Végül a negyedik fejezetben megczáfolja az ellenvetéseket és hivatkozik Krisztusra, a nevelők legfőbb mintaképeire, a ki leereszkedett a kisdedekhez és oktatta őket. Krisztus példája szerint a kisdedek oktatásának Jézus példája szerint kell idomulnia, mert aki nem tud barátságos, jókedvű leereszkedő lenni a gyermekekhez; annak oktatása eredménytelen lesz. Jézus szavaival hívja a kisdedeket, hogy jöjjenek hozzá, ő megtanítja őket istenfélelemre. Életének utolsó napjaiban is így imádkozott a körébe gyűjtött kisdedek között: „Istenem, teremtöm, irgalmazz a te szegény szolgádnak Gerson Jánosnak.“¹ Ilyen hitelemzői voltak annak a kornak a midőn az egyháziak teljes buzgalommal foglalkoztak a gyermekek lelki oktatásával. A kornak legkiválóbb elméi foglalkoztak ezzel a nagy fontosságú dologgal. A nagy munkában előljártak a legkiválóbbak, mellettük serénykedtek a többiek és ennek a derék munkának eredménye volt a virágzó hitélet. Ha a hitelemzés olyan mellékes dolog lett volna, bizonyára nem tekintették volna azt a legkiválóbbak a legkittünőbb munkának. — Hogy mily nagyra becsülték ezek a gyermekek vallásos oktatását, kitűnik Gersonnak ebből a nyilatkozatából is: „Azt tanácsolják némelyek, hogy valami fontosabb dologra szenteljem időmet. Erre én csak azt válaszolhatom, hogy valóban nem tudom, mely téren tehetnék hasznosabb szolgálatokat. Nem tudom, művelhetne-e csekélységem valami jobbat annál, ha Isten segítségével arra törekszem,

1. Probst i. m. 125. lap.

hogy a kisdedek lelkeit kiragadjam a sátán karmai közül és átültessem az Ur szőlejébe, ahol majdan Krisztus növesztendi azokat Azért bizalommal közeledjetek felém, kisdedek. Én tanítlak benneteket, ti pedig imádkozzatok értem, azaz inkább imádkozzunk egymásért.“¹

1. „Kat. Hitoktatás“ III. évf. 341. lap.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Hanyatlás. — Reformáció.

A középkor végszakában a hanyatlás mind nagyobb mértéket öltött. A papság és a szerzetesek fegyelmetlensége rémületes pusztulást idézett elő a nép hitéletében. A nép tudatlansága a hit dolgaiban s az ezek folytán beállott erkölcsi elvadás egyaránt terjedt a keresztény népek között. A pusztulás szörnyű voltát még fokozta az a körülmény, hogy sok püspöki széken méltatlan egyének ültek, kik az egyház ügyeivel mit sem törődtek. Ámde Krisztus egyházában mindig voltak szentéletű főpásztorok, kik, mint a legdrágább vérrel megváltott nyájnak éber őrei, aggodó gondossággal figyelmeztették pásztoraikat és a nyájat a közelgő veszedelemre. Itt is, ott is felhangzottak Sion őreinek baljóslatú vészkiáltásai. A zsinatok fölemelték szavukat az erkölestelenség ellen. Követelték, hogy a lelkészek oktassák a népet, apraját-nagyját a hit elemeire. Mint vészharangok siránkozó kongásai hatottak el azok a tespedő világba. Fölhangzottak a vészjelek. Ámde sok helyen nem hallgattak azokra. A hitelemzés története meggyőz bennünket a gyermekek hitbéli oktatásának roppant fontosságáról. Nézzük a hanyatlás korszakát.

Az a templomi hitelemzés a középkorban mindenütt közszokás volt, s azt zsinati határozat által szentesítve gyakorolták. A mint e jó szokás gyakorlatában hanyatlás állott be, a zsinatok azonnal fölemelték szózatukat.

Az a nagymértékű tespedés, mely a középkor végszakában beállott, a templomi hitelemzésben elszomorító hanyatlást idézett elő. A papság buzgóságának csökkenésével hanyatlott a hitelemzés. A papság és a szerzetesek a túlságos gazdagság folytán az anyagiakba el lévén merülve, a nagy lelkesedést kívánó hitelemzéssel keveset törődtek. A humanisták túlságos tanulmányozása szintén elvonta a papokat a hitelemzői tisztól. Így a templomi hitelemzés napról-napra hanyatlott. Ennek pedig következménye

volt a nép járatlansága a hitigazságokban és az erkölcsök elvadásulása.

Habár a hitujítás hazánkban első sorban a városok német tanítói és papjai révén terjedt el, a városok a hitujítás idejében virágzó iskolákkal bírtak. A német papok és tanítók hozták az iskolákba a Luther tanait, s azokból terjedt tovább a protestántizmus. Majd a falvakban is terjesztik azokat, hol a főnnebb említett okokból kedvező talajra találtak. Tehát nem felel meg a valóságnak a protestáns történetírók amaz állítása, hogy a városi iskolák keletkezésüket és felvirágzásukat a protestántizmusnak köszönik. A városok Luther föllépte előtt virágzó iskolákkal bírtak. Csakhogy azokban, úgy mint a templomokban és a falvakban a vallástan tanítása a papság világiassága és fegyelmetlensége miatt el volt hanyagolva.

Az autonóm városi községek szabadságleveleiben az anyagi és szellemi felvirágzás csirája rejlett. Jogaik értelmében a kormányzás és igazságszolgáltatás tényezőit maguk választják: a templomnak maga a város a kegyura; iskolájukat városi pénzen tartják fenn, s élére tetszésök szerint kiszemelt mestert állítanak. A városi iskolákkal az oktatásügy köre hatalmasan tágult. Míg a plebániái iskolák tekintélyes részben az egyházi pályára készülő egyéneket számlálták kebelőkben, a városi iskolát a polgárság gyermekei látogatják. S ez annál nagyobb méreteket ölt, minél jobban meggazdagosznak és felvirágoznak a városok. Az Árpádok kihaltával az Anjouk városukat szívesen dédelgetik. Az egyre gyarapodó jogokat és kiváltságokat méltón tetőzi be az országrendiség Zsigmond alatt. Városainkat a XIV. és XV. században jólétben látjuk. Számadáskönyveik — melyek a XV. századból elég szép számmal maradtak fenn — a városi háztartás rendezettségét, a városi élet szabályszerűségét, az anyagiak okos és hűséges gondozását s a vallási és szellemi érdekek lelkiismeretes ápolását bizonyítják. A város anyagi szükségleteinek fedezése mellett, mily pontosan fizetik a papot, a hitszónokot, s az iskolamestert az ő tanulóival!

S mindenben a város patriarkális szelleme és családias érzülete ölt testet. Hiszen a város iskolájában a városi polgárság gyermekei nevelődnek: filléreit tehát övéiért, saját szülötteiért áldozza.

De a városok iskoláiból nem hiányzott a latin nyelv sem. Nem egyben megszerezhetette a városi polgár gyermeke a klasszikus műveltségnek azon készletét, mely őt az egyetem latinnyelvű előadásainak megértésére képesítette. Azon sok magyar egyetemi hallgató közül, kik a bécsi, krakkói és az olaszországi egyetemeiket a XIV—XVI. században látogatták, hányan és hányan a városi iskolákban tettek szert alapvető latinnyelvi ismeretükre! A városi iskolák virágzása mellett — az események tanúsága szerint — a XIV és XV. század a falusi plebániái székhelyeken is tartott fenn falusi iskolát. Az előkelők meg otthon tartottak gyermekük mellett nevelőt, kinek nehéz sorsáról elég szemléletes képben értesülünk. Vagy aki tehette, a király, királyné vagy valamely főpap udvarába adta be gyermekét. A nőnevelés pedig az apáczakolostorokban ment végbe.

Igy találta a magyar nemzetet a hitújítás. A humanista szellemű papság nem találta nagyon idegennek. Egy részére vonzólag hatott az a tény, hogy a hitújítás kevesebb személyi lemondást követelt tőle. A városok német papjai meg, a kiket igen sokszor Németországból hoztak, már nemzetiségi együttérzésből is szívesen csatlakoztak a német földön termelt hitújításhoz. Így érzett a német ajkú városi polgárság is. A társadalom meg lanyha hitéletével kevéssé tudott ellenállni a hitújításnak. S mindehhez járult: a szerencsétlen mohácsi vész. II. Lajos király halálával, a mi királyválasztás dolgában a nemzetet két ellenséges táborba osztotta; a töröknek három évenként (1526, 1529, 1532) ismétlődő nagy hadjárata hazánk ellen s majd 1541-ben betelepítése az országba. A hitújítás tehát Magyarországon nyitott kaput és alkalmas talajt talált. De még ilyen kedvező körülmények között is, nálunk nagyobb méretekben csak 1530 óta kezdett terjedni.

A reformáció oktatástörténeti szempontból nevezetes jelenség, habár a népoktatást nem ő találta is fel; mert az már századokkal előbb megvolt mind a falusi, mind a városi iskolákban. Az is bizonyos, hogy föllépésekor a régi iskola nyugalalmát és munkáját megzavarta s helyébe másikat nem mindjárt és nem mindig tudott állítani. ¹

Az iskolai hitelemzés a hanyatlás korában is gyakorlatban volt az egyetemektől le a falusi iskoláig. Hogy azt sok helyen nem eszközölték kellő buzgalommal, annak okai a kötelességökről megfeledkezett papok és a kornak romlott társadalmi viszonyai.

Ez állítás igazságát bizonyítják s a protestánsok azon állítását, hogy a hitelemzés megalapítója Luther, megczáfolják a zsinatok, a melyek utasítják a plebánosokat, hogy különösen gondoskodjanak a gyermekek valláserkölcsei oktatásáról. ²

Az a forradalom, a mely Európa többi országaiban kiütt Magyarországra is áthatott. Luther a szerzetes fölemelte törét édes anyja, a katolikus egyház ellen és vérző sebeket ütött rajta. Hogy pártütésében népszerűséget szerezzen magának, kikelt az egyházban akkori időben elterjedt visszaélések ellen s reformot ígért. Minthogy a nép óhajtotta az állapotok javulását, szavai annak körében viszhangra találtak.

A nép, mely a reformnak helyes, vagy helytelen volta fölött itélni nem tudott, ujongó örömmel üdvözölte Luther föllépését; ámbár Luther sem az iskolák szervezetében, sem a módszerben nem hozott létre újat. ³ 1520-ik évben kiadta „Kurze Form der 10 Gebote, des Glaubens, und Vaterunser“ című hitelemzési művét, mely lényeges összoglalata volt a hitelemzésre irányuló ujitási terveinek. Luther tanítványai a nyomtatott példányok ezreit terjesztették a nép között. A Melanchton által kiadott „Visitationes Büchlein“-ban a káté tanulása mellett a bibliát is ajánlja, mely körülmény nagyban hozzájárult Luther hitujitási

1. Békefi i. m. 207—211.

2. Péferffy i. m. I. 54. 225. 226. l.

3. Lubrich i. m. I. k. 437 l.

terveinek népszerűsítéséhez, mert a biblia tanulása könnyű és és kellemes. Ezek a városok német papjai és tanítói által terjedtek leginkább, a városokból utóbb a falvakra is kiszivárgott a hitujítás,

A mondottak után könnyű belátni, mily kevés alappal bírnak azon magasztalások melyekkel a protestánsok Luthert mint a hitelemzés megteremtőjét s a biblia atyját dicsőítik. Ismeretes az az állítás, hogy a hitelemzés Columbus-tojását Luther állította hegyére. ¹

Nézzük mit szól ehhez a történelem?

Luther 1520-ban rövid oktatást írt a 10 parancsról, Hiszekegyről és Miatyánkról. Vajjon hol van ezekben a korszakot alkotó didaktikai újítás? A 10 parancsot, Hiszekegyet, Miatyánkot, már a szent Atyák korában tanulták a katekumenusok. Műveikben ezeknek rendszeres magyarázatát adják. ² — A középkorban a hitbeli ismeretek minimuma volt a Miatyánk és Hiszekegy tudása. Elrendelték a zsinatok Luther előtt, hogy a Hiszekegyet, Miatyánkot, tíz parancsolatot s a szentségeket magyarázzák a papok. Ezeket teljes egészükben megmagyarázta akvinói szent Tamás. ³ Mit újított tehát Luther? Elferdítette azokat saját eszméi szerint; ami nem tetszett neki, azt kihagyta s helyébe saját egyéni véleményét tette. Elősméri ezt a protestáns Schmidt is Enciklopédiájában, melyben Luther főnjelzett eljárását így adja elő: „Kizárt mindent, ami az isteni parancsnak vagy egyházi hitvallásnak jellegét nem viselte magán, így pl. kihagyta a gyónási könyvecskékben az erények és bűnök különféle nemeiről tárgyaló hosszú fejezeteket; az „Üdvözlégny Mária“-t stb. ⁴ Ebben állott tehát Luther újítása, hogy a már meglevőket saját nézete szerint átalakította s azokból mindazt, mi az ő állításaival ellenkezett, elhagyta. Ebből eléggé látható, hogy az ifjuság hitbeli oktatását Luther sem nem szervezte, sem nem rendezte; csupán azt, mi

1. Schmidt i. m. 3. B. 936. l.

2. Mayer. Geschichte des Katechumenats 287, 303, 322, 344.

3. Bluteau i. m. Tom. I. 45. IV. 261.

4. Schmidt i. m. 3. B. 962.

a kat. egyházban létezett, átvette és saját tanai szerint megváltoztatta, de semmi nemű didaktikai rendszert nem hozott be.

Még azt sem lehet Luthernek felróni érdemül, hogy a valóstán rövid foglalatát kézi könyvecskében kiadta az ifjuság számára. Meg volt az már előbb is. Így a Spanyolországban 1429-ben tartott tortozai zsinaton az elnöklő pápai követ reformszabályzatának 6-ik pontjában ezeket mondja: „Scribi faciant aliquod breve compendium, in quo praedicta omnia, quantum populares est scire necesse, districte comprehendantur et clare: quodque compendium sic commode dividatur inter partes, ut per sex vel septem lectiones valeant declarari et sic per totius anni decursum repetitis vicibus per curatos diebus Dominicis populo taliter faciant explanari.“¹ Tehát még a katekézis kézikönyve sem Luther kezdésének gyümölcse. S azért mint téves véleményt, el kell vetnünk azt az állítást, hogy a katekizmus atyja és első szerkesztője Luther volt.

A katekizmus elnevezés sem tőle eredt, mert az már a szent atyák korában használatban volt s a keresztelendőnek a hit elemeiben való oktatását jelentette.² A középkorban katekizmus nevezet alatt azon kérdéseket értették, melyekre a keresztatyák és anyák a keresztelésnél felelni tartoztak. Mint láttuk, a középkori zsinatok rendelkezései szerint a keresztszülők kötelesek keresztgyermekük hitbeli oktatásáról gondoskodni. Ezeket a feleleteket és a családi hitelemzést, mely azoknak folytatását képezte — a középkorban katekizmusnak nevezték. Tehát sem a hitelemzés, sem annak szervezése, sem a katekizmus nevezet nem tudható be Luthernek érdemül, mert mindezek a kereszténység minden századában kezdettől fogva gyakorlatban voltak. Mindjárt a könyvnyomtatás föltalálása után megjelenik a hittan kézi könyve. Vezérfonál, mely rövid oktatást ad a hit elemeiről. A mainzi papnevelő intézet könyvtárában van egy XIV levélből álló könyv, a mely a hit elemeit foglalja magában. Az év, midőn megjelent a kis katekizmus a nép gyermekei számára, nincs je-

1) Harduin i. m. Tom. VIII. p. 1078. c. 6.

2. Göbl. i. m. 67.

lezve rajta. Kétségtelen azonban, hogy még jóval Luther föllépte előtt jött ki a sajtó alul Schöffner nyomdájából. Látható ebből, hogy a katekizmus terjedése nem Luther érdeme, hanem a könyvnyomtatás volt annak elterjesztője.¹ A könyvnyomtatás mesterségének föltalálása folytán lehetővé vált a könyvek szapora elterjesztése. Azelőtt míg tollal irtak meg minden könyvet, lehetetlen volt minden faluban, városban írott könyveket száz meg száz példányban szétosztani az ifjuság között. Azért akkor a hitelemzés élőszóval történt. A könyvnyomtatás segítségével sokszorosították a hittani könyveket. Tehát azok forgalomba hozója nem Luther, hanem a könyvnyomtatás volt. Csak véletlen szerencséje Luthernek, hogy a könyvnyomtatás az ő katekizmusait és bibliai fordítását a világba szétvitte. A kézi könyveket az iskolában azelőtt tollal irták. Most minden tanítványnak nyomtatott példányt adnak a kezébe. De nem csupán a tanulóknak, minden írástudó embernek adnak nyomtatott katekizmusokat. Így az új tanokat megkedvelik minden családban, a hol írástudó akad, megismerkednek Luther tanaival. Így terjedt el Luther vallása kátéi útján; a melyeknek legfőbb terjesztője a könyvnyomtatás volt.

1. Az ürügy, a melynek czimén a protestánsok a vallástani kézikönyveket Luthernek tulajdonítják, következő. Az őskeresztény egyházban katekizmusnak nevezték a katekumenusokhoz intézett kérdéseket. A középkorban katekizmusnak nevezték a keresztiséget megelőző szertartásokat; különösen pedig azokat a kérdéseket, a melyekre a keresztizülőknek felelniök kellett keresztelés alkalmával. Ezeket a kérdéseket és feleleteket, melyek a Hiszekegyre, Miatyánkra és tiz parancsolatra vonatkoztak, később könyvecskékbe foglalták s a könyvnyomtatás feltalálása után, még Luther fellépte előtt, sokszorosított példányokban közkézre bocsátották. Luther ezeket a könyvecskéket elnevezte katekizmusoknak. Ez szolgál ürügyül a protestánsoknak arra a nagy lármára, a melylyel Luthert mint a hitelemzés atyját ünneplik; a nélkül, hogy ő az ünnepeletésre igazi érdemeket szerzett volna.

Trienti zsinat. Ellenreformáció.

A hitelemzés hajnala ismét felvirradt, a rég óhajtott egyházi reformot meghozta a trienti zsinat, mely fegyelmet teremtett a papság soraiban, az egyházi tudományosság szilárd alapját vetette meg, gátat vetett a tévtanok terjedésének és a Catechismus Romanusban biztos vezérfonalat adott a papság kezébe a hivek és az ifjúság oktatására. Új élet, fegyelem és egyházi szellem áradt el a szent zsinat után mindenütt és a hitelemzés a legörvendetesebb módon ismét fölvirult. Hosszantartó és nagy-szabású előkészületek után 1545. évi decz. 13-án megnyitott a zsinat. A három pápai követ, 4 érsek és 220 püspökkel a trienti egyházba vonult és megkezdték az előmunkálatokat. ¹⁾ A hitelemzés reformjának művét 1562. évi február 26-án vette először tárgyalás alá a szent zsinat, midőn a XVIII-ik ülésben (Sess. De librorum delectu etc.) az e célra kiküldött atyákat megbizta, miszerint a tévtanokat terjesztő könyvekről véleményes jelentést tegyenek, hogy a zsinat annál könnyebben elválaszthassa a hamis tanok konkolyát a keresztény igazságtól. ²⁾ A kiküldött atyák hozzá láttak az eretnek könyvek tanulmányozásához s egyuttal tervbe vették egy, a katolikus tanokat tartalmazó kézi könyv készítését, mely Catechismus Romanus czim alatt 1560-ban az egyház fejének jóváhagyásával napvilágot látott.

Míg a bizottság az Index és Catechismus Romanus elkészítésén fáradozott, a zsinat szigorú intézkedéseket tett a gyermekek hitbéli oktatására vonatkozólag: a XXIV-ik ülés IV-ik fejezetének (de reform.) meghagyása szerint a püspökök gondoskodjanak, hogy azok, kiket illet, legalább vásár- és ünnepnapokon szorgalmasan oktassák a gyermekeket a hit elemeire s Isten és a szülők iránt

1) Fleury. *Histoire Ecclesiastique*, Paris 1731. Tom. 29. Pag. 3. suiv.

2. *Canones et decreta oecumenici et generalis concilii tridentini*. Vindobonae 1876. Pag. 104.

való szeretetre és ha szükségét látják, egyházi fenyítékekkel is szerezzenek érvényt e rendeleteknek. ¹⁾ Időközben elkészült a *Catechismus Romanus* tervezete. Ennek folytán a zsinat XXV-ik ülésében (de indice librorum et catechismo) elrendelte, hogy a XVIII-ik ülésben kiküldött atyák munkálatai, melyek az eretnek könyvekre vonatkoznak, bemutattassanak az egyház fejének s az ő ítéletével és tekintélye alapján kihirdetessenek. Ugyanazt rendeli a katekizmusról, melynek elkészítését a kiküldött atyáknak meghagyta. ²⁾

Az atyák a zsinat végéig folytatták munkálataikat. A zsinat bezáródott 1563. évi decz. 3-án. A bizottság azonban ez után is folytatta működését 1566-ig, midőn a mű elkészült s V. Pius pápa jóváhagyásával megjelent. Tehát öt évig dolgoztak a tudós és szent életű atyák a monumentális munkán, a legnagyobb lelkiismeretességgel állítva azt össze. Jele, hogy a katolikus egyház a népek hitbeli oktatására nagy súlyt fektetett.

Mi célja és tartalma a *Catechismus Romanus*nak? Mivel a keresztény hitvalláshoz nagyon sok tartozik, senki se gondolja, hogy a szent zsinat ebben a keresztény hit dogmáinak összeségét föllengző magyarázatban akarja adni — mi azokhoz tartozik, akiknek hivatása az összes hitigazságokat megmagyarázni, mi teméntelen munkát igényel s e könyv céljának nem felel meg, — világos tehát, hogy mivel a szent zsinat a plebánosok és lelkészkedő papságnak hivatásuk körébe vágó és a hívek fölfogásához alkalmazandó igazságokban való oktatásút célozza, csupán azokat a dolgokat óhajtotta itt tárgyalás alá venni, melyek a lelkipásztornak, ki az isteni dolgokról való vitatkozásban kevésbé

1. „*Idem etiam saltem dominicis et aliis festivis diebus pueros in singulis parochiis fidei rudimenta et obedientiam erga Deum et parentes diligenter ab iis, ad quos spectabit, doceri curabunt et si opus sit, etiam per censuras ecclesiasticas compellent.*“ *Can. et decr. oec. et gen. conc. trid. Pag. 161.*

3. „*Sacrosancta synodus in secunda sessione sub ss. domino nostro Pio. IV. celebrata delectis quibusdam Patribus commisit, ut de variis censuris ac libris vel suspectis vel perniciosis, quid facto opus esset, considerarent atque ad ipsam sanctam synodum referrent. Idemque de catechismo a Patribus, quibus illud mandatum fuerat et de missali et breviario fieri mandat.*“ *Conc. Trid. Pag. 209.*

jártas, segítségére lehetnek. ^{1.} — Az volt tehát célja a szent zsinatnak, hogy a lelkipásztorok kezébe vezérfonalat adjon, melyet a hivek lelki oktatásában biztosan követhessenek, hogy ennek alapján Jézus hamisítatlan igaz tanítását minden tévelytől mentesen előadhassák s hiveiket azoknak kora és állapota szerint a keresztény hit igazságaiban biztosan taníthassák, mint ez a Catechismus Romanus következő intelméből világosan kitűnik „Mivel némelyek nem rég született kisdedek, mások Krisztusban serdülni kezdenek, ismét mások a korban megerősödtek, föltötte szükséges szorgosan tekintetbe venni, kiknek van szükségük erősebb eledelekre és kinek-kinek a tanítás azon eledelét kell nyújtani, mely lelkét táplálja, mignem mindnyájan eljutnak a hitnek és az Isten fia ismeretének egységére, tökéletes férfikort érvén Krisztus teljes korának mértéke szerint. ^{2.} Látható ezekből, hogy a szent zsinat abból a célból adta a Catechismus Romanust a lelkipásztorok kezébe, hogy annak tanítása szerint oktassák a népet erősebb lelki táplálékkal s a kisdedeket és ifjakat gyengébb eledellel. A zsinat XXIV. ülésében (de reform.) a lelkipásztoroknak kiadta a parancsot a hitelemzés kötelemének megtartására; a Catechismus Romanusban pedig bőséges utasítást adott e hivatásos kötelem teljesítésének módjára.

A parancs és utasítás megjött a legilletékesebb helyről s terjedt a jó a katolikus világban azonnal mindenütt. A trienti zsinat rendeleteit s azokkal a Catechismus Romanust egymás után vitték be a püspöki megyékbe. Tartományi és megyei zsinatok sietve járultak hozzá az általános zsinat határozataihoz; a lelkészek tanulmányozták az igaz hit katekizmusát, a papnevelő intézetekben magyarázták azt a növendékeknek. Világszerte észlelhető volt az áldásos hatás, melyet a trienti zsinatnak a hitelemzésre vonatkozó rendelete és a Catechismus Romanus használata gyakorolt. A hanyatlás századában oly siralmas állapotra jutott hitelemzés vigasztaló módon kezdett felvirulni. --- Mily szomorú

1. Universalis Catechismus Romanus ad parochos ex decreto concilii tridentini et Pii V. pontificis maximi editus et promulgatus. Agrariae. 1771. Pag. 8.

2. Catechismus Romanus Pag. 12.

és kopár volt néhány évtizeddel ezelőtt e tér: a ker. hitélet virágos kertjének ez ültetvénye! A rossz papok nem ápták abban a keresztényi élet gyöngyike virágait.

Az istenáldásnak jótékony esője, melyet a trienti zsinat harmatozott a hitelemzés mezejére, fölfrissítette azt ismét. Fegyelmelte a papságot, szent szigorral utasította kötelmei teljesítésére, fölűdítette az egyházi életet, tanulmányokra utalta a lelkipásztorokat, kezökbe adva a Catechismus Romanust. S a hitelemzés lendületet vett.

Az ébredés örvendetes jele, több helyűtt már akkor mutatkoztak, midőn az egyház feje az egyetemes zsinat tervével foglalkozott. S külföldön is itt-ott föltűntek a tartományi és megyei zsinatok, melyek bár szűkebb körű, de hasznos és áldásos intézkedéseket tettek a hitelemzésre vonatkozólag.

Hazánkban az 1560-ik évi nagyszombati tartományi zsinat utasítja a plebánosokat, hogy figyelmeztessék a keresztszülőket, a keresztgyermekük iránt való kötelelességeikre. Gondoskodjanak keresztgyermeküknek keresztény oktatásáról, hogy a Miatyánkot, angyali üdvözlöt, Hiszekegyet vagy az apostoli hitvallást és egyéb keresztény tanítást és erkölcsöket illető dolgokat megtanulják. ^{1.} Ugyanaz a zsinat kötelelességévé teszi a főespereseknek, hogy felügyeljenek a plebánosokra, vajjon a katekizmust magyarázzák-e a népnek, tanítják-e a Hiszekegyre az Ur imádságára és az angyali üdvözlöt. ^{2.} Szintén a nagyszombati zsinat meghagyja a tanítóknak hogy a Hiszekegyet, az Ur imádságát az angyali üdvözlöt és a Salve Reginát, a tiz parancsolatot, az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit, az asztali áldást tanítsák. A jézus-társaságiak kis katekizmusát a gyermekeknek az iskolában felolvassák. ^{3.} Ennek az egy zsinatnak három határozata, a melyeket idéztem, eléggé tanúsítják az ébredést, mely a tespedés után bekövetkezett. Az egyház főpásztorai látva a veszedelmet, amely a népet fenyegeti, legfőképpen az ifjuság vallás-

1. Péterffy i. m. II. 54. lap.

2. Ugyanott 105. lap.

3. Ugyanott 112. lap.

beli oktatására vetik tekintetöket. Azért különös szigorral sürgetik a hitelemzést. Sajnos, az ország déli részét semmivé tette a török háboru. A kalocsai, váradi, csanádi, erdélyi, szerémi, gyakovári és boszniai egyházmegyékben nem tartanak zsinatot, mert azok mint ilyenek megszűntek létezni.

Ott a hol azelőtt csupa keresztény magyar falvak voltak sűrűen egymás mellett, teljesen letarolt kietlen pusztaság vagyon. Csak itt tűnnek föl a pusztulás honában görögkeleti szerb halászosok és pásztorok viskói. A dus tenyészettü Délmagyarország magyar katolikus lakosságát legyilkolták a török hadak, vagy rabszija füzve rabszolgaságra hurczolták Törökországba. A néppel együtt elpusztult a papság is. A püspöki székek üresen állottak. Magyarországnak csak azon részén mutatkozik az üdvös mozgalom, a mely nem került a török rabság alá. Tehát a nagy-szombati tartományi zsinat határozata Magyarországnak arra a részére vonatkozik a mely nem tartozott a török hódoltságához.

De az idézett zsinati határozatok még nem nyujtják teljes képét a hatásnak. A jó Isten egy uj, szent életü és nagy tudományu munkás-csapatot küldött a hitelemzés mezejére.

Egy uj szerzetes rendet adott az egyháznak, melynek tagjai tudományuk hatalmával, fedhetetlen életökkel és az Üdvözítő kedvelt nyájának üdveért magasan lobogó lelkesedéssel léptek az ifjuság vallás erkölesi oktatásának terére. Tevékenységök csodákat művelt. Az ifjuság vallásos nevelése és hitbeli oktatása vezetéseök alatt a legkecsegtetőbb reményekre jogosította mindjárt elején a keresztény világot. E hatalmas rend: a Jézus társasága. A trienti zsinattal megindított reformmunkában hatalmas részt vett a jezsuita rend. Hitelemzői működésüket két részre oszt-hatjuk. A tudományokat tanuló ifjuság hitbeli oktatására és a nép gyermekeinek katekézésére. A jezsuiták katekézésére alapul szolgál az a szabályzat, melyet 1586-ban a rend generálisának megbízásából, hat rendtag készített s melynek czime: "Ratio atque Insitutio Studiorum. per. rev. patres ad id jussu r. p. prapositioni generalis deputatos conscripta J. H. S. Romae. In Collegio Socie-

tatis Jesu.“ E szabályzatnak XVI-ik fejezete a fegyelem és jámborságra vonatkozik s harmadik pontjában elrendeli, hogy a tanulók havonként meggyónjanak a rend misés papjainál, mely célra egy alkalmas nap választandó ki, mely alkalommal a tanulás nem szünetel, csak a tanuló a gyóntatóval közös akarattal megállapítja a gyónás napját és óráját, a tanulók négyenkint vagy ötönként mennek a gyónásra. Ha egy napon nem végezhetnék el valamenyien gyónásukat, szakaszonként több napon gyónjanak, azonban egy hó lefolyása alatt okvetetlenül elvégezzék azt valamenyien. Megjegyzendő, hogy ily alkalommal föladott leczkéiket is meg kell tanulniok, nehogy a gyónás ürügye alatt elhanyagolják tanulmányaikat s megbontsák a fegyelmet.

A negyedik pont a szent áldozásra vonatkozólag ad üdvös utasítást és meghagyja, hogy a gyónás mellett szent áldozásra buzdítsák a tanulókat, legalább nagyobb ünnepek alkalmával, u. m. Urnap, a bold. Szűz, az apostolok stb ünnepein megáldozzanak. Mire a böleselet és a hittudományok professzorai is buzdítsák hallgatóikat a nagyobb ünnepek vigiliáin.

Az utasítás ötödik pontja kötelezi a professzorokat, hogy növendékeikre ügyeljenek, miszerint azok jelen legyenek a szent beszéden s ennek ellenőrzése céljából felügyelőket válasszanak közülök.

A hatodik pont a szent mise hallgatása iránt intézkedik; a szerint a Jézus társasági intézetek hallgatói kötelesek naponként szent misét hallgatni és pedig előadás előtt: (különösen nyári időben Husvét után) mert előadás után nehezőkre esnek a már eléggé kifáradt tanulóknak térden állva misét hallgatniok.

A hetedik pont a hittan tanításáról szól. A keresztény hitant pénteken vagy szombaton a d. e. iskolai előadás utolsó fél órájában emlézve mondja el az itjuság s abból minden professzor saját növendékeinek egy részletet magyarázzon meg, inkább jámbor intelmek alakjában, mint fellengzően vitatkozva. E magyarázat valamivel kimerítőbb terjedelemben eszközölhető a felső osztályokban, melyeknek tanulói, miután már tudják a hit elemeit,

az emléző tanulásra kevésbé szoritandók. Ambár a hittani könyvek száma töméntelen, a szabályzat e pontja mindazáltal, az egész társaság iskolái számára Canisius kisebb katekizmusát írja elő (hacsak valahol más, különben alkalmas kézikönyv nincs használatban) mivel ennél világosabb, jobban szerkesztett jobb latinsággal írt és biztosabban követhető egy sincs.

A nyolczadik pont az ifjuság otthonában való magaviseletéről, e gyűlölködések és hanyagság kiirtásáról és büntetéséről szól.

Végre a kilencedik pont sürgeti a professzorokat, hogy a római kollégiumban szervezett Mária-társulat mintájára kongregációkat alakítsanak a bold. Szűz tiszteletére. Mert ez csodálatosan megtartja az ifjuságot a jó erkölcsökben s a társaság tanintézeteinek jó hírnevét öregbíti.

A társaság felsőbb tanintézeteiben pénteken hat órakor a dialetika, retorika és humaniorák hallgatóinak Canisius Péter hittanát (*Summa Doctrinae Christianae*) tüzetesen magyarázták. Az alsóbb osztályok tanulóinak hitbeli oktatásától kellő tájékozást szerezhettünk az említett tantervből, mely szerint ezek ugyanazon időben Canisius kis katekizmusát (*Catechismus parvus*) tanulják, ugy, a mint a *Ratio Studiorum*ban tüzetesen meg van állapítva.

Ez volt a Jézus társaságának hitelemzési rendszere általánosságban. Szükségese nek tartottam ezt leírni: mivel a rend az egész világon ugyanezt a rendszert követte. Ez volt a zsinórmérték és irányadó szabály mindenütt. Magyarországon is ugyadták elő a jezsuiták a hittant, a hogy az a *Ratio Studiorum*ban elő volt írva. Hogy mily kitünő volt e rendszer, azt legjobban megmutatta a gyakorlat. Azért teljesen fölöslegesnek tartom annak bírálatával foglalkozni. A jezsuiták a hitelemzés terén mindenütt fényes sikereket értek el. Tehát a rendszertük nagyon jó volt. Fényesek voltak a sikereik hazánkban is. A mint a jezsuiták megkezdték hitelemzői tevékenységöket Magyarországon, e hatás azonnal érezhető volt. És növekedett abban a mértékben, a mily szaporodó számban működtek a hitelemzés terén.

II. RÉSZ.
A HITUJITÁS UTÁN.

Országos Széchényi Könyvtár

Az első magyar katolikus katekizmus.

A szellemi forradalom lángja, mely a XVI. században Európa⁷ országainak nagy részében fennen lobogott, átesapott hazánkba is és e szerencsétlen országot, melyet a kereszténységnek ádáz ellensége: a török tüzzel-vassal pusztított, a hitujítás pártokra osztva, belforradalmak színhelyévé tette. Mindehhez járultak a trónvillongások, melyek súlyos politikai surlódásokat idéztek elő. Hazánk fölött összeesaptak a hullámok: úgy tűnt föl, mintha szégyen nemzetünk az enyészet martalékául esett volna.

Kimondhatatlanul sanyaru viszonyok nehezettek hazánkra. Az erkölesi hanyatlás, mely a XV. század végén előkézítette a vallási forradalom talaját, egyre növekedett. Az alsó papság teljesen elhanyagolt állapotban volt. A demoralizáció és politikai zavar nem lehetett alkalmas akár az egyházi élet, akár a tanügy emelkedésére.¹ Hozzájárult ezekhez az a körülmény, hogy a mohácsi csatában hét főpap lelte halálát, kiknek székei jó ideig betöltetlenül maradtak. 1538-ban az egész magyar korona területén összesen három fölszentelt püspök találkozott.² A kolostorok lakóit elsöpörte a dúló zivatar, pusztává lettek a tudományok szentelt csarnokai, kormos falaik, a rémitő tarolatnak kiáltó bizonyosságai megmaradtak. A hitben eléggé meg nem oktatót s most pásztoraitól is megfosztott nyáj zavartan bolyongott a pusztulás honában. A főurak elfoglalták az egyházi birtokokat s Luther, utóbb Kálvin hitére térvén, jobbágyaikat is elszakították a katolikus egyháztól. Iskolákat állítottak, az ifjakat német protestáns egyetemekre küldték, azokat lelkészekül és tanítókul alkalmazták s az ezek által tevékenyen művelt protestáns hittudományi irodalmat hathatósan pártfogolták.³ Ily viszonyok között a külföldi egyetemekről hazakerült reformátorok akadálytalanul

1. Fraknoi. V. A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest 1873. 3—4 l.

2. Rapaics R. Egyetemes Egyháztörténelem. Eger. 1886. III. köt. I. r. 90 l.

3. Toldy F. A magyar nemzeti irodalom története. Pest. 1872. 34 I. köt. 42. l.

terjesztették hitelveiket. Sáros-Patakon Kopácsi István hitehagyott ferenczrendi szerzetes, Békésen Ozorai Imre, Tolna-Baranyában Szfárai Mihály, Tasnádon Gyulai, Czepléden, Temesvárott, Szegedi Kiss István, a Szepeségben és Sárosban Stökl Lénárd, Melancton tanítványa, hirdessék Luther tanait. Valamennyi közt leginkább kiválott Dévai Biró Mátyás hitehagyott szerzetes, kit magyar Luthernek is szoktak nevezni. ¹ A külföldi egyetemektől hazakerült ifjú tanítók lázas izgalommal támadtak a katolikus egyház intézményei ellen, jól tudván, hogy a tömeg érdeklődését ez fogja leginkább feléjük irányítani. Azért legnagyobb tevékenységet fejtettek ki a vallásos irodalom terén, melyen bibliai fordításokkal, szentírás-magyarázatokkal, oktató és vitázó iratok készítésével serényen foglalkoztak ez időszak kiválóbb protestáns írói. ² Ezenkívül hittani, imádságos és énekes könyveket készítettek a nép számára s azokat nagy számmal terjesztették. ³

Dévai Biró Mátyás Luther rendszerét követve 1538-ban abcés katekizmust írt. Első részében az olvasást ismerteti, azután Luther kis katekizmusát közli magyar fordításban: „Az tiz parantsolat. Ah hitnec tizenkét ágazata: Az mi üdvözítőenc szája által származott imátság. Az angyali üdvözlet (!) Reggeli és esti imátság. Asztal áldás. Hala adas etel után. Eg' né' hán helec a szentírásból“ című részletekben. ⁴ Ezzel egykoru a szintén protestáns Gálszécsi István következő műve: „Az keresztén tudományról való rövid könyvetske, Krakkó. ⁵ 1538, U. a. évben írta Székely István az új tan hive: „Kereszténység fundamentomáról való tanuság című katekizmusát, ⁶ melynek egyetlen ismeretes példánya 1849-ben elégett. ⁷ Mint ezekből látható, 1538-ban három magyar nyelvű protestáns katekizmus jelent meg különböző szerzőktől. Mind a három abcés katekizmus volt Luther mintájára 1550-ben Batizi András írt ily című katekizmust: „Keresztényi

1. Rapaics R. i. m. III. köt. I. r. 90 l.

2. Beöthy Zsolt. A magyar nemzeti irod. történetek ismertetése Bp., 1880. I. k. 29 l.

3. Tol'y F. A magyar nemzeti irodalom története. 3 kiad. I. köt. 43 l.

4. Toldy F. A régi magyar nyelvészek. Pest. 1866. IV. l. 103.

5. Bod Péter: Magyar Athenás 89. l.

6. Bod Péter i. m.

7. Kis Áron dr.

tudományról való rövid könyvetske,“ ugyanazt 1555-ben újra kiadta. 1553-ban Heltai Gáspár adott ki ily föliratu katekizmust: „Catechismus, melybe a menyei tudománnak sommája a derék szent írásból és sok keresztyén tanítóknak írásaiból röviden egybe szereztetött és befoglaltattott Heltai Gáspár által“ (Kolozsvár.) A kihívás korának befejezője volt Melius Juhász Péter, ki: „Az egész keresztyéni tudománnak fundamentuma és sommája, a szent írásból eszve szedettetett és megemendáltatott Calvinus János írása szerint.“ (Debreczen) föliratu katekizmusát 1562-ben kiadta. Ezek a katekizmusok a nép kezei közé juttatva, nagyban elősegítették a protestántizmus terjedését.

Az új tanok egyre ijesztebb mértékben való terjedése és a mérges támadások, melyeket azok hirdetői a katolikus vallás ellen szórtak, szükségképpen fölébresztették a katolikus öntudatot. A tespedés elmúlt. Isten lelkes férfiakat adott egyházának, kik az annyi oldalról ostromolt szent ügynek buzgó védelmére keltek. Oláh Miklós esztergomi érsek volt az első, ki erélyes tevékenységével az első gátat vetette a protestantizmus rohamos terjedésének. Zsinatok, egyházi látogatások, jó példa és kérlelhetetlen szigor voltak eszközei, melyekkel a fegyelmet vissza állítani törekedett, ¹. Hasonló buzgalommal karolta fel a kulturális érdekeket. A vallás-erkölcsös nevelés ügyében oly elévülhetetlen érdemeket szerzett magának, hogy ez ². már maga elég arra, hogy őt hazai történelmünk nagyjai közzé sorozzuk. Nagyszombatban főiskolát, szegény tanulók számára konviktust létesített és alapítójává lön Magyarországon az első papnevelő intézetnek. 1561-ben behitta a Jézus-társaságot, s a nagyszombati iskolát vezetésükre bizta. ³. 1562-ben katekizmust készíttetett. Nagyszombatban zsinatokat tartott, melyek a hitelmezésre vonatkozólag üdvös határozatokat hoztak. Az Oláh által adott irány halála után is uralkodó maradt. ⁴. Tevékenységében, amennyiben az a hitel-

1. Fraknói I. m. 356 köv.

2. Kollányi F. Oláh Miklós. I. a Kat. Szemle. 1888. II. köt I. f. 60 lap.

3. Ipolyi A. A nagyszombati iskola a XVI. században. Kat. Szemle 1885. 40 köv.

4. Fraknói V. i. m. 5 l. Rapaics I. m. III. k. I. r. 93. lap.

zésre közvetlen mélyreható befolyással volt, különösen három momentum vonja magára figyelmünket: a zsinatok (melyeket alább fogunk látni), Jézus társaságának hazánkba való bevezetése, melynek kihatását szórványosan fogjuk észlelni tagjainak hit-elemzési működésében és a katekizmus, mely tárgyalásom súlypontját képezi.

I. Ferdinánd császár a protestantizmus fenyegető terjedésének gátat vetendő, megbizta Claudius jézustársasági miséspapot egy iskolai katekizmus szerkesztésével. Claudius hozzálátott a mű kidolgozásához, de munkálatai közepett meghalt s utána Canisius Péter, rendtársa folytatta a megkezdett művet. 1554 évben elkészült a nagyfontosságú munka s „Summa doctrinae christianae“ czimmel megjelent. ¹ A Summa kérdések és feleletekből álló katekizmus, de nem gyermekek: hanem papok és a felsőbb iskolák tanulói számára szerkesztve. ² 1566. évben újra kiadta e művét Canisius és néhány évvel azután Busaeus rendtársa a szentatyák irataiból gyűjtött bőséges idézetekkel ellátta. Canisius Summájából gyermekek számára kivonatot készített s azt 1561-ben „Institutiones christianae pietatis sive parvus catechismus catholicorum“ czimmel közrebocsájtotta. Ezenkívül még egy elemi katekizmust is készített, mely a parvus catechismusnak főbb kérdéseit foglalta magában. Kiténik ez a nagy férfinak kézírataiból, melyeket Keller Jakab rendtársa gyűjtött össze. Három katekizmust írt Canisius: a Summát, a Catechismus parvus-t és még egy harmadikat, melyet legkisebbnek nevezett kéziratában, melynek azonban nyoma veszett, könyvtáraink csak a két előbbit őrizték meg.

A katekizmusról elmondhatjuk, hogy ez volt Canisiusnak legkedvesebb munkája; nagy gonddal állította össze a keresztény vallás e rendszeres kézikönyvét. E mű jelessége mellett eléggé

1. Pachtler S. J. o. c. Thm. I. Pag. 142.

2. A bpesti kir. egyetemi könyvtár birtokában van az eredeti latin szöveg, görög és zsidó fordítással, czime: Petri Canisii Soc. Jesu Theologi Catechismus Catholicus cum Interpretatione Graeca et Hebraica. Editus Opera Georgii Mayr. Soc. Jesu. Dillingae. A. 1621.

tanuskodik az a körülmény, hogy a tizenhetedik század elején egyetlen katekizmus sem volt annyira elterjedve, mint Canisiusé. Lefordították valamennyi európai művelt nyelvre, a hithirdetők elterjesztették a többi világrészekben is. Canisius kátéját tanulták az egész világon; nem is annyira Canisiusnak nevezték, mint inkább katolikus káténak.

Még későbbi időkben is, midőn változott viszonyok közt a didaktika más szerkezetű katekizmust igényelt, Canisiusé szolgált a kidolgozás alapjául. Iránya apologetikus, a kor viszonyaiból folyó. A protestánsok szenvedélyesen támadtak a katolikus egyházra, irataikban és egyházi beszédekben becsmérelték annak intézményeit. E támadások védelemre szólították a mieinket, mi természetesebb, mint a katolikus írók műveinek polémikus jellege. Canisius a hitújítás viharai közepett írta katekizmusát. E körülmény eléggé megmagyarázza polemikus stílusát. Rövid kérdésekre hosszú meghatározásokból álló feleletek következnek. Ez a módszer erősen jellemzi a kor hitelemzési rendszerét, mely az előző századok gyakorlatának alapján fejlődött tovább. A középkori hitelemzés a műveltségi viszonyokhoz alkalmazkodva jobbra szóbeli volt. A könyvnyomtatás föltalálása előtt nem lévén kézikönyvek, a papok élőszóval magyarázták meg a vallástan tételeit s csupán a legfőbb momentumok betanítására szorítkoztak, egyebekre nézve elég volt, ha a tanulók azokat megértették, kézikönyvek nem voltak használatban. A könyvnyomtatás terjedtével lehetővé vált a tanításnak kézikönyvek által való könnyítése; de az emléztetés még mindig csak a legfontosabbra terjedt ki, azért e kor katekizmusai ilyenek. Feleleteik a szóbeli magyarázat főbb pontjait foglalják magokban. Canisius methodusa szintén magán viseli az átmeneti jelleget, mely a puszta szóbeli tanítástól a rendszeres segédkönyv használatával egybekötött módszer tökéletes kifejtéséhez egyengette az utat.

I. Ferdinánd 1560. évi december hó 10-én rendeletet bocsátott ki, melyben Canisius katekizmusának tanítását birodalmának iskoláiban kötelezővé teszi. A rendelet értelmében Oláh Miklós

esztergomi érsek megbizta Telegdi Miklós nagyszombati hitelemzõt Canisius katekizmusának lefordításával.¹ A jeles tollú ifjú pap haladék nélkül hozzálátott e megtisztelő feladat megoldásához, s 1562-ben kiadta Canisius magyar fordítását ily cím alatt: „Az kereszténységnek fundamentomiról való reovid keonywechke Ki az Szent irasnac külömb külömb helyeiből, keres és felelet keppen irattatott és Telegdi Miklós mester által Deac nyelvből Magyar nyelvre fordítatott. Bechben. Niomatott Raphael Hofhalt-er által: v r v n e születése után 1562 esztendőben.“ Ez volt az első magyar katolikus katekizmus, melyet az ország katolikus iskoláiba azonnal bevettek. Gyorsan tért foglalt mindentűt, mint a német fordítás Németországban. Telegdi káté-fordítása a katolikus önvédelemnek első jelentőségteljes műve, melylyel a katolikusok a protestánsok által terjesztett iratok ellen sikra szállottak. A protestánsok főleg katekizmusaik révén terjesztették tanukaikat a nép közt; e részről jött a legerősebb irodalmi támadás. Viszont az ellenhatás e részről nyilvánult első sorban, mely a legerősebb támadásnak állott ellene, a protestáns kátének Canisius katekizmusával. Habár a mű következő kiadásai nincsenek kezeinknél, mindazáltal alapos az a vélemény, hogy az rövid egymásutánban újabb és újabb kiadásokat ért, de azokat elhasználta az iskola. Ugyanis fel sem tehető, hogy Canisius katekizmusainak 1562-től 1590-ig, midőn Vásárhelyi Gergely újra lefordította és kiadta, ennél az elsőnél több magyar kiadására szükség ne lett volna.

Telegdi katekizmusának jelenleg egyetlen eredeti példánya létezik, melyet Benkő István protestáns teologus fedezett fel a

1. Telegdi Miklós 1535-ben született. Teológiai tanulmányait a krakkói egyetemen végezte. Önnét a teológiai doktorátus elnyerése után hazatérvén, 1558-ban misés pap lett. Néhány év múlva esztergomi kanonok. 1572-ben már nagyprépost volt. Rudolf király tekintvén érdemeit, 1579-ben pécsi püspökké nevezte ki, s azon évi máj. 15-én az apostoli szentszék megerősítette. 1582-ben az esztergomi érsekség kormányzója lön. A katolikus hitnek élte végéig fáradhatatlan buzgó hirdetője volt. Irt kitérő magyar prédikációkat, melyek roppant keletnek örvendettek. Élénk irodalmi polémiája volt Bornemisza Péterrel, Agendarius cím alatt latin munkát is irt. Sokat fáradozott Mossói Zakariás nyitrai püspökkel az országgyűlési határozatok összegyűjtésén. Meghalt 1586-ban ápril 22-én. Eltemettetett Nagyszombatban. L. Szilády Á. Jegyzetek a Telegdy katekizmusához. Bpest. 1884 141. i. Danielik—Ferenecz. Magyar írók. Pest 1856—577 és 578. I.

bázeli egyetem könyvtárában 1882-ben. A préselt fehér bőrkötésű s 8 r. alaku kolligátum, melynek e mű 3-ik darabja, F. o. XI. i. Varia. Abcedarium et Catechismus glagol. Tübingen 1561. könyvtári jelzés alatt látható. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának Csontos János közvetítése által sikerült a kolligátumot 1883 évben néhány heti használatra megnyerni. Ez idő alatt Majláth Béla gondosan lemásoltatta belőle katekizmusunkat, s a Magyar Tud. Akadémia 1883 okt. 22-én tartott ülésében bemutatta és ismertette. A muzeumi könyvtár pedig ezimlapjának és kolo-fonjának fényképi másoltával egészítette ki gazdag gyűjteményét. ²

Különben a fordítás jelessége mellett már a szerzőnek irodalmi hírneve is eléggé kezeskedik. A mi stilusának tisztaságát és töröl metszett magyarságát illeti, kétségtelen, hogy korának prózairói közt őt illeti a palma. „Nyelvezete szabályos, gyakran művészi szépségre emelkedik.”³ Írói rátermettség tekintetében is méltó volt a bizalomra, mely őt az első magyar katolikus káté szerzőjéül szemelte ki. Mély tudományú férfiú volt s tulajdonképeni kezdője a katolicizmus irodalmi harcának az új tanítók ellen. ⁴ Főnn jelzett munkája előreláthatólag nagy riadalmat keltett a protestánsok között, kik irataikban Telegdit és a katolikus vallást hevesen megtámadták. Legtüzesebb ellenfele volt Bornemissza Péter előbb semptei lelkész, később felsőduna-melléki szuperintendens ki 1577-ben Luther katekizmusát lefordította s „Négy könyvecske a Keresztény Hitnek Tudományáról“ czim alatt kiadta, ezzel akarván Telegdi katekizmusának üdvös hatását ellensúlyozni. ⁵

Telegdi élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki s habár polemikus és hitszónoklati művei irodalmi tekintetben nagyobb fontossággal bírnak, mindazáltal hatásra nézve legbeesesebb a katekizmus, mely megnyitója a magyar katolikus káté-irodalom tekintélyes műsorának s az iskolákban abban a korban egyszóval

1. Szilády Áron. Jegyzetek Telegdi katekizmusához. Bpest, 1884. III. l.

2. Szilády i. m. 105 l.

3. Toldi F. i. m. I. köt. 44 l.

4. Beöthy Zsolt. i. m. I. köt. 31 l.

5. Toldi F. A régi magyar nyelvészek. IX.

lomra tett szert. Kátéja hatásának föltüntetésére legyen elég röviden fölemlítenem, hogy az iskolák szaporulata e korban maga után vonta a katekizmusok használatát s a könyvnyomtatás, melyet a katolikusok és protestánsok polemiáikban segítségül használtak; Telegdi kátéit mindenüvé elterjesztette. Az első magyar katekizmus, a kor elsőrangú írójának jeles szellemi terméke, mindenkor gyöngye marad a katolikus egyházi irodalomnak.

Lássuk imár Telegdi katekizmusát részleteiben:

Bevezető kérdés: Michoda az igaz keresztyén?

Felelet: Ki-a keresztségnek szentségét fel vevén, Jésus Christusnak, igaz Istennek és igaz embernek idvösséges tudományt közönséges keresztyén anyaszentegházba valya, es semminemű tudományokhoz, avag vélekedésekhez nem ragaszkodik olyanhoz, kye Anyaszentegháznak értelmétől ideghenek volnának. — A két következő kérdés nincs meg Canisius katekizmusában, Telegdi által lett közbeszúrva nagyobb világosság kedvéért s rövid összefoglalásban adja a következő tételeket, áttekintést nyujtva a mű felosztása felett. E két kérdés így hangzik:

Hány dolghot kell a keresztyén embernek legelőször megtanulni?

Öt dolghot.

Hit, Reménség, Szeretet, Anyaszentegháznak szentségé, és a keresztyén ighassígnac tyszteí.

Ezután következik a hit meghatározása ugyanazon módon, csak más szavakkal, amint a jelenleg használatban levő katekizmusainkban foglaltatik:

Michoda a Hit?

Semmi nem egiéb, hanem Istennek aiándéka és oly világosság, kivel az ember meg világosétatván ragaszkodik azokhoz, kiket az ur Isten a végre íentet meg és Anyaszentegháznak általa előnkbe tetete, hogy higgiunc, vag vagon nilván való irás azokrul vag ninchen.

Az apostoli hitvallást tizenkét ágazatra tagolva adja elő számszerint elősorolva minden ágazatot.

K. Mond meg Summa szerint mit kellyen a keresztyén embernek hinni ?

F. Szebben és rövidebben azt én the neked elődbe nem adhatom, mint az apostoloc attác előnkbe mind feienként a keresztyén hitnec ágazatánac rendibe. Annak okáért halgas reá, én előszámlálom azokat.

I. HITNEC ELSŐ ÁGAZATTYA.

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennec és földnec teremőiben.

II. MÁSODIC.

És Jézusban Christusban ű egy fiában mi Urunkban.

III. HARMADIK.

Ki fogantaték Szent lélektül, születék szüz Máriátul.

IV. NEGYEDIC.

Kénzatéc Pontius Pilatusnak alatta, meg feszűll, meghala és el temettetéc.

V. ÖTÖDIK.

Szálla poklokra, harmad napon halottaiból fel támada.

VI. HATODIC.

Mene menyekbe, űl az mindenható Attya Istennek iobiára.

VII. HETEDIC.

Onnét leszen meg iöendő itélni eleveneket és holtakat.

VIII. NIOLCZADIK.

Hiszec szent Lélek Istenben.

IX KILENCZEDIK.

Közönséges keresztyén Anya szent egyházat, szenteknec egiességét.

X. TIZEDIC.

Büneinknec bochánatyát.

XI. TIZENEGYEDIC.

Testnec a feltámadását.

XII. TIZENKETTÖDIC.

És az örök életet. Amen.

A következő kérdései az apostoli hitvallást tárgyalják ágazat szerint, mindegyik ágazat egy kérdésbe és akroamatikus feleletbe van foglalva, mely a szóbeli katekézis útján tanultakat felöleli s rövid sommában adja annak tartalmát.

Álljon itt néhány ezek közül:

K. Mit akar az hitnec első ágazattya ?

F. Jelenti az Istenségben való első személt, az az a menybeli Atya Istent, ky mindent nehezség nélkül meg mivelhet és kinél semmi lehetetlen és láthatatlan ninchen ki minden láthatandó és láthatatlan állapotokat egi szavával teremtet és táplál óránként, az ió volával és bölchességével.

Ha e kérdést tüzetesebben vizsgáljuk, észrevesszük, hogy ez öt részből áll, melyekre a kate magyarázat alkalmával föl lett bontva: első része szól az istenség első személyéről, az Atyaistenről, második az Isten mindenhatóságáról, harmadik mindentudásáról, negyedik a világ teremtéséről, ötödik a világ föntartásáról és kormányzásáról. Így a többi is.

K. Az Másodie Ágazattya mire való ?

F. Agya előnkbe az Istenségnek másod személyét, Christus Jésust Atya Istennek öröktül fogva és természet szerint való egyetlen egy fiát mi idvezitönket: hogy ki minket az örök veszedelemtől megszabadítot.

K. Az harmadic tehát mire tanit ?

F. Az mi idvezitönknec meg testesülésének titkyát veti előnkbe. Mert ugyan azon Istennek szent fia, menyből alá szállván emberi természetet vett magára; deh kiváltképpen való módon: hogy ki emberi atya nélkül szent Lélek Istennek hatalmas chelekedeti által fogantatot és születet, az szeplötelen szüz Máriánae méhéből.

K. No Mond Megh az Negyediknek értelmét.

F. Az emberi váltságnac titkairól szól, mert vagy on azon bizon Istennek fia, felnöth emberi természet szerint, iollehet ártatlan bárány vala, de mind az által Pontius Pilátus fejedelem-

ségéneec alatta megh feszétetec az mi büneinkért, és az maghass keresztfán bizony halált szenvede, annak utána eltemettetéc.

K. Az Hitnek Ötödik ágazattya mirül vagon?

F. Christus Jézusnac fel támadásáról; ki sztensége és szent lelke szerint testétül, az magass keresztfán el válván, Linbusra szálla, holot az szent Atyákat meg szabadetá és halálnac harmad napián ugyan azon testet és mégh fel vevén, tulaidon hatalmával halottaiból fel támada.

K. De kérlec Magyarázd meg az hatodikat es?

F. Az keresztény hitneec hatodic ágazattya Christusnac menybe meneteliről szól: ki mindeneket meg szerevén, melylyeec az mi váltságunkra szükségesec voltanac, nagy dichóséggel és győzelelemmel fel menne önön erelyével: holot az atya Istennel egy hatalomban és egy boldogságban uralkodic mind örökeön örökee. ¹

Legyen elég ennyi izlettetöl a jeles műből. Ebből immár fogalmat alkothatunk magunknak annak nyelvezete, tartalma, terjedelme és rendszere felől. Áttekintés végett megemlítem, a következő fejezetek czimeit:

Másodic Része a Reménységürül és az Imádságrul.

Harmadic Része az Szeretetrül és az tiz parancholatrul.

Negyedic Része a Szentségekrül.

Eoteodic Része a Keresztényi igazságnac tisztairül.

Csodálható-e immár, hogy a nagy Canisius remeke zamatos magyar nyelven előadva, közkeletnek örvendett? A keresztény művelődés magyar csarnokai ujongó örömmel fogadták azt s egy két év alatt országszerte elterjedt a magyar haza iskoláiban

1. Megjegyzem, hogy habár a szöveget betüröl-betüre híven közöltem Telegdinek a Magyar Nemzeti Muzem könyvtárában őrzött 1562-iki kiadása után, mindazáltal czélszerűnek véltem azt pontozással ellátni. Az eredeti ugyanis teljesen nélkülözi a pontozást; írásjelek sem a szók felett, sem a mondatok jelölésére nem fordulnak elő benne, pl. az első kérdés: Michoda az igaz kereszttyen? Továbbá az „ö“ betű oc s az „ü“ betű ue által vannak jelölve, e helyett rendes ó-t és ü-t irtam. A régi ortografiát különben is nehéz olvasni, hogy tehát a közölt mutatványt t. olvasóimnak élvezhetővé tegyem, a szöveg módosítása nélkül részben elláttam azt írásjelekkel.

Telegdi Canisiusa. Az országos egyöntetőség, mely iskoláinkat s azok módszerét átlengette, mindenüvé bevitte azt. Mindehhez járultak a zsinati határozatok, melyek egyre sürgették a templomi és iskolai hitelemzést s a papságot e szent kötelességének buzgó teljesítésére szorították; természetesen a katekizmus terjedésére hatalmas befolyással voltak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Zsinatok a hitújítás korában.

A paphiány, mely a háborúk következménye volt, okozta, hogy a plebániák lelkipásztorok nélkül voltak. ⁴ Még az oly helyeken is, hol pásztorra volt a hiveknek, igen-igen sok volt a kívánni való. Az előző korszak erkölcsi süllyedése okozta, hogy a papság nagy része nélkülözötte az egyházas szellemet, nagy hijával volt a teológiai ismereteknek; lelkipásztori kötelességeiért lelkesülni nem tudott, a hitelemzés paragon hevert. — Mint Európában mindenütt, ugy hazánkban is általános volt a jobbak óhaja: zsinatot, egyházi gyülekezetet tartani a hitéletnek szent egyházunk szellemében való reformálására. Oláh, e nagy egyházi férfit megértette a kiáltó egyházi szükségét. A mint érsekségének ügyeit némileg rendbe hozta, első gondja a zsinatra irányult. 1560. volt a szerencsés év, mely hazánk jobbainak óhaja szerint, meghozta az erkölcsi javulás pitymallatát: a nagyszombati tartományi zsinatot. Rengeteg volt a teendő. A reformművek soknemű ágazata szerint számosak a zsinat rendelkezései. Maga a hitelemzés egy tarolt mező volt, melyen temérdek újítás, sokszerű alkotás volt szükséges. Nem kerülte ki a zsinat atyáinak figyelmét a keresztény hitéletnek e gyöngéd gondozást igénylő ültetvénye. Utasításokat adtak a tanítóknak, a gyermekek vallássosságának fejlesztésére, intették a papokat a katekizmus magyarázatában való buzgóságra. Az 1560. évi nagyszombati zsinaton fölviradt a magyar hitelemzés hajnala.

A zsinat határozatainak XXV. fejezetében (II. §.) utasítja a tanítókat, hogy az apostoli hitvallást, az Ur imádságát, az angyali üdvözetet, „Salve Regina“-t, a tiz parancsolatot, az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit, asztali áldást, hálaadást és egyéb szent imádságokat a katolikus egyház szellemében adják elő

1. Verancsics Antal írja Carpó bíborosnak 1558. szept. 12. *Quia quum nec sacerdotes necessarios habeamus, quos Parochias praeficere deberemus deficientibus in dies, partim Turcorum saevitia, partim diversis aliis casibus et confirmatorum episcoporum penuria, ac ab eclesiis absentia, in qua se se diutius cogantur continere, metuentes ne quid contra ss. canones committerent*, Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály XXXII. köt. 327. lap.

növendékeiknek s oda törekedjenek, hogy ezeket emlézve megtanulják és a kérdésekre felelni tudjanak. Mindazáltal ne feledjék, hogy ők nem teologusok, sem egyházi tanítók, hanem iskolamesterek; azért oly dolgok magyarázatába, melyek tanításuk körén kívül esnek, ne avatkozzanak. Tanítsák a Jézus-társaságnak, vagy más katolikus szerzőnek kis katekizmusát, melyet a kerületi esperes előír: azonban a nagy katekizmus tanítását hagyják a lelkipásztorokra, mint a kiknek hivatásához tartozik a katekizmus magyarázata és bővebb fejtegetése. ¹

Mellesleg megjegyzem, hogy a Jézus-társasága kis katekizmusá alatt Canisius Péter „Parvus catechismus“-a értendő. Amint-hogy Telegdi katekizmusá 1562.ben tehát két évvel a zsinat után jelent meg, következőleg akkor még Canisiusnak magyar fordítása nem létezett, a zsinat fönnidézett intézkedését egyébbre nem magyarázhatjuk, mint hogy a latin kis katekizmus tulajdonképpen az iskolamesterek számára lett előírva oly czélból, hogy ők az abban foglaltakat a gyermekeknek magyar nyelven elmondják s őket arra tanítsák. Mely állításom mellett tanuskodik különben az a körülmény is, hogy abban a korban az egész elemi tanítást, kezdve az ABC-től párhuzamban latin és magyar nyelven eszközölték. Különben a zsinat határozatát követte még abban az évben I. Ferdinánd rendelete s azt Telegdi fordítása. Az első kezdet a zsinat határozatában vagyon, mely azonban tüzetesen egy kátét sem ír elő. Harmadik szakaszában a zsinati határozatok idézett fejezete inti a tanítókat, hogy szigoruan tartsák szem előtt hivatásuk kötelmeit, távol tartsák iskoláiktól az ujitók iratait, könyveit, kátéit,

1) Symbolum Apostolicum, orationem Dominicam, ac Angelicam salutationem, et Ecclesiae, quam Salve Regina vocamus, salutationem, Decalogum, Opera misericordiae temporalia et spiritualia, mensae benedictionem, gratiarum actionem, et similia, Catholico more illis explanent: ac ut ea memoriae mandent, et recitent et ad interrogata super illis respondere sciant, jugem operam navent. Sciant se non esse Theologos aut Ecclesiae doctores, sed Ludi litterarii moderatores, ne aliquid sibi ipsis, quod supra eorum professionem est, inverecunde et magno etiam cum periculo arrogant. Parvum tamen catechismum Societatis Jesu, aut alterius Catholici, qui per nostros Archidiaconos fuerit eis nominatus, aut assignatus, praelegant: plenam vero majoris catechismi doctrinam Catholicis pastoribus Ecclesiarum relinquunt. Ad illorum enim curam et officium spectat, tam magnos, quam parvos pleniorum intellectum catechismi docere. — Synodus dioecessano — provincialis, habita sub Ferdinando I Hungariae Rege et Nicolao Olaho A. Epopo Strigoniensi Tyrnaviae 23 Apr. Anno 1560. Cap. 25. De ludi litterarii magistris. Cfr. Péterffy o. e. II. Pag. 112.

tanait s ragaszkodjanak mindenekben a katolikus egyház tanításához. Egyuttal üdvös utasítást ad a plebánosoknak, hogy az iskolákra szigoruan felügyeljenek, nehogy a tanítók az egyház tanaival ellenkező irányban oktássák a gyermekeket; a kötelesség-mulasztó papok egyházi büntetésekkel fenytendők ¹.

Valóban égető szükség volt, hogy valahára döntő intézkedés történjék a visszaélések tátongó forráinak elzárására. Az iskola volt az új tanok terjesztésének legtermékenyebb talaja. Itt kellett fegyelmet létesíteni s azokat a férfiakat, kik feltűnési viszketegből az egyház tanítói tekintélye ellen való izgatásra hajlandók voltak, kötelmeik lelkiismeretes teljesítésére utalni; egyuttal az egyház szolgálait, kik Krisztus nyájának istenadta jog szerint való őrei, a nyáj zsöngéjének hivséges gondviselésére serkenteni.

De nem csupán a felügyelet kötelessége Krisztus papjainak. Ők tartoznak első sorban oktatni a kisdedeket, legeltetni Jézus báránykait s táplálni őket az élet igéjével. E kötelesség teljesítését írja elő a zsinat határozatainak XXIV. fejezete (II. §), midőn megyhagyja a plebánosoknak, hogy a katekizmust megmagyarazzák, tanítsák az apostoli hitvallást, az Ur imádságát és az angyali üdvözletet. ²

Ezuttal legyen elég megjegyezmem, hogy az 1560 évi nagyszombati zsinatnak idézett rendelete kiváltképpen a templomi hitelemzés emelését czélozta. — Kiáltó szükségletek követelték a

1) Quapropter Ludimagistri se ipsos intra terminos atque cancellos suae ipsorum vocationis continere studeant. Lutheranorum autem, aliorumque haeticorum, quorum sermo ut cancer serpit, ad impietatem multum proficit, dicta, scripta, libellos, catechismos, cantiones, conciones, aut alia hujus farinae, in scholam nullo modo adferant, aut admittant; sed illa tantum tractent, quae jam diu ab Ecclesia ipsa Catholica admissa et approbata dignoscuntur.

Caute autem Parochi et omnibus modis curare debent, sub poena excommunicationis, aut alterius muletiae, arbitrio nostro moderandae et applicandae, ne alia via aut ratione, quam narratum est, a quoquam Ludimagistro scholae, pueri et alii studiosi instituantur, aut gubernentur, contra studiosorum utilitatem et solius Ecclesiae aedificationem et promotionem. — Péterffy i. m. II. 112.

2) Parochi dent operam, ut Evangelium et Epistolam non modo secundum litteram plebi exponant, sed si donum scientiae a Deo habent, praedicent etiam et Catechismum exponant, ac Symbolum Apostolicum, orationem Dominicam, et salutationem Beatae virginis Mariae doceant. — Cap. 24. De officiis publicorum ministrorum ecclesiae. §. II. Cfr. Péterffy II. 105.

zsinat összehívását, nagyszabású reformok képezték határozatainak tárgyát, magasztos czélok lebegtek az atyák szemei előtt reformműveleteikben. Mi természetesebb mint hogy a buzgó kezdést bőséges istenáldás követte s hogy a legszentebb intenciók nem mindenben jutottak érvényre, a roskatag közviszonyoknak és a duló zivataroknak kell betudnunk. A bajok orvoslására irányuló kezdés megindult a legilletékesebb helyről. Oláh a következő években ismételve tartott zsinatokat: 1561, 1562, 1564 és 1566-ban, melyek az előbbi határozatokat megerősítették, érvényesítésüket sürgették és ujjakkal megtoldották. Oláh halála után egy időre szüneteltek a zsinatok s a hitujítás árja ujjabb téreket öntött el, a mindenkoron áldást hozó zsinatok után való sóvárgás újra fölébredt. Végre Forgács Ferencz bíboros esztergomi érsek látva az újra szaporodó bajokat, főpásztori buzgalmának sugallata szerint e nagyhatású akcióra irányozta figyelmét. 1611-ben egyháztartományi zsinatot tartott Nagyszombatban. Látta az egyház és haza jóvoltáért lángoló főpap a katolikus egyház sanyarúságait, érezte a sebek orvoslásának szükségét. S habár ártani könnyebb, mint segíteni, mindazáltal a hit elleneinek eselszövényeit, titkos és nyílt támadásait sikerült ellensúlyozni, a katolikus egyház bajait telhető módon orvosolta. ^{1.}

Forgács már rég sürgette a zsinat megtartását: de a kormány ebben akadályozta. Mátyás király még a mult évben sem akarta megtartását Forgácsnak megengedni. Végre 1611-ben ki-
eszközölte. A zsinat feladata: a veszélyeztetett magyar katolikus egyház fentartása és megerősítése azonnal nagy sikerre vezetett. ²⁾

A zsinat határozatainak 3-ik fejezetében (12 §) meghagyja a plebánosoknak, hogy a gyermekek hitbeli oktatását szorgalmasan végezzék. Ünneppon (ez alatt a vasárnap is értendő) délután meghatározott időben gyűjtsék össze a fiúkat és leányokat

1. Kazy. Soc. I. Historia Regni Hungariae ad anno saec. XVI. primo ad ann. eiusd. saec. trigesimum septimum Tyrnaviae 1737. II. 100.

2. Ipolyi A. Veresmarthy Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái Budapest 1875 II. köt. 454 lap.

a templomba s ott adják nekik elő a keresztény vallás tanait. Ez oktatás a következő módon eszközözendő: A tanításra alkalmasak neveit vezessék jegyzékbe. Szerezzenek maguknak jó embereket, kik ez üdvös munkában nekik segédkezet nyujtsanak — gyermekeiket keresztény tanításra a templomba szorgalmasan küldjék. Az éltés asszonyokat kérjék föl, hogy a leánykákat templomba kísérik. Ha akadna, ki gyermekeit nem akarná a keresztény tanításra küldeni, az ily ellenszegülő egyházi büntetésekkel sújtandó. A mint a gyermekek összejönnek a templomba — tanulják a Miatyánkot, Üdvözlégy Máriát, Isten és az egyház parancsait, azután az irgalmasság cselekedeteit stb., a mint ezek a katekizmusban foglaltatnak. Ha esetleg serdültebbek is találkoznak, kik ezeket nem tudnák, a lelkipásztor figyelmeztesse őket, mily rút dolog a vallás tanaiban való tudatlanság s tanítsa meg őket mindezekre. Különböleg legalább is a Miatyánkot, angyali üdvözlétyet, apostoli hitvallást s Isten tiz parancsolatját minden keresztény tartozik tudni. S azért ha a gyónásban, vagy bármiféle alkalommal észreveszi a plébános, hogy valaki ezekben járatlan, szigoruan kösse lelkére a keresztény igazságok megtanulásának köteleességét. A családtyákat, kik gyermekeiket nem küldik rendesen keresztény tanításra, erélyesen korholja meg és figyelmeztesse az Isten előtt teendő számadásra. Ugyanezen fejezetnek XIII. §-ában utasítja a zsinat a plébánosokat, hogy a tanulók erkölcsi életére felügyeljenek. A tanító mielőtt hivatalába lépne, tegye le a katolikus hitvallást, tiltott könyveket ne olvasson; ennek a rendelet megtartását a főesperesek egyházi látogatások alkalmával figyelemmel kísérik. Ünnepnapokon az iskolákban kizárólag katekizmus adandó elő. ¹

1) Parochi diligenter incumbant tenerae aetatis instructioni. Diebus festivis a parandio hora statuta eurent, ut convenient pueri ac puellae ad Templum, ibique Christianem doctrinam eis tradant: quae tali ordine institui debebit: habeant nomina omnium suae Parochiae, ad capessendam doctrinam idoneorum. Deinde viros aliquos bonos promoveant, ut in re tam salutari Parochum adjuvent, ut suos liberos instrui velint, et suo tempore ad Templum cogant. Similiter vetulas aliquas deputent, quae puellas ad Templum deducant. Quod si qui nolent suos liberos accedere, Ecclesiasticis poenis compelli debebunt. Ubi in Templum convenerint: canent in primis Pater noster, Ave Maria, Credo, Decalogum, Praecepta Ecclesiae. Successu temporis opera misericordiae, etc. prout in Catechismo habentur, edocebuntur. Quod si qui grandiores etiam haec nesciant, eos (proponendo,

Hasznos és üdvös intézkedések, melyek a hitélet gyarapodására mondhatatlan üdvös kihatással voltak. A plébánosoknak hathatós buzdításul szolgáltak a gyermek hitbéli oktatásának buzgó kezelésére; a tanítóknak a lelkipásztor támogatására s a gyermekek vallásos nevelésére.

Végül még egy momentum vonja magára kiválóan figyelmünket: a főesperesi látogatások. Az egyháztörténet kutatója lép-ten nyomon tapasztalja: mily jótékony hatással voltak mindenkor a főesperesi látogatások egyházunk törvényeinek foganatosításában. Felsőbb ellenőrzés biztató garancia a törvények teljesítésére s buzdítás a jóban való kitartásra. E zsinati határozat egy régi áldásos intézményt ujitott föl. Bölcs rendelet, biztató intézkedés. A rendelet nem maradt papiroson, kivitelét is azonnal erélyesen foganatba vették. A jövő évben már a főesperesek ki voltak küldve kerületeik látogatására. ²

Uj pezsdülés keletkezett a kopár tarlaton, a katolikus hitélet új lendületet vett s ennek alapvetője: a gyermekek hitbéli oktatása emelkedni kezdett. Kétségkívül ezernyi akadály állott ez üdvös áramlat elé; de a lelkes tevékenység napról napra fokozódott. Canisius kátéját újra meg újra lefordították. A katechizmus, e hatalmas fegyver nagy erővel segítette elő a hit küzdelmeit. Jézus társasága tagjainak szaporodtával egyre nagyobb tevékenységet fejtett ki a hitelemzésben. A hittanítás apostolsága lépésről-lépésre haladt előre.

quam indigna ac Deo ingrata res sit, capita ac cardines Christianae Religionis ignorare) inducant, ut et ipsi haec addiscant. Et saltem orationem Dominicam, Salutationem Angelicam, Symbolum Apostolorum, ac decem Dei Praecepta, scire unusquisque eorum deberet, qui Cristiano nomine gloriantur. Quare si in Confessione, vel alio modo advertat parochus aliquem haec ignorare, serio injungat ut ista addiscat. Péterffy i. h.

1. *Similiter etiam graviter reprehendat Patres familias qui cogere negligunt liberos ac familiam, ut festis diebus ad Christianam doctrinam convéniant: eosque de suorum ignorantia rationem reddiuros demonstret — Cap. III. De cautela et diligentia in concionando et sacramentorum administratione. XII. Synodus Provincialis sub Mathia II. Hung. Rege et Francisco Forgách S. R. E. Cardinale AEppo Strigoniensi Tyrnaviae. Anno 1611. Péterffy o. c. Tom. II. P. 212.*

XIII. *Si aliquis Parochorum Ludimagistrum habeat, is ut Catholicus honestisque moribus sit, curabit. Quare antequam admittatur ad docendum, fidei professionem edat: libros non habeat, multo minus doceat prohibitos et obscenos. Et de hujus ratione Archidiaconus tempore Visitationis inquirat. Diebus autem festis praeter Catechismum nulla alia lectio doceatur in scholis. — Péterffy II. 213.*

2. Ipolyi i. m. II. k. 456. lap.

Katé-harcz a hitujítás forrongásaiban.

Nagy erővel és elszánt lelkesedéssel megindult katolikus részről az önvédelem a hitujítás áradatának visszaszorítására. A zsinatok és irodalmi tevékenység jótékony hatása már ország-szerte észlelhető volt. De a baj sokkal inkább el volt harapodzva, hogy sem annak orvoslását egy rövid időkor kezdetleges küzdelmei meghozhatták volna. Az új protestáns hitközségek tudományosan képzett prédikátorokkal és ügyes iskola-mesterekkel élükön egyre prosperáltak. A megindult küzdelem tehát egy időre csak a harc lángját élesztette, mely egyre hevesebben csapkodott föl e hazában mindenütt. — A török mind nagyobb téreket vett hatalma alá. A politikai meghasonlás testvért testvér ellen vitt a harc tüzébe. A protestántizmus már az országgyűlésen is előállott követeléseivel. Ki gondolná, hogy ily nehéz viszonyok között a katolikus vallás békeműve szilárd talajra talált volna? Egyelőre egyébbre nem, csak elszánt viaskodásra lehetett gondolni, melynek kimenetele a homályos jövő titka volt. Protestáns részről a támadások most már nagyobb erővel jöttek, mint az előző időben: a hitvitázó iratok megsokasodtak; a kátéírás terén sokkal nagyobb tevékenységet fejtettek ki, mint az előző korszakban. 1568-ban Basilius István kolozsvári predikátortól megjelent „Az Apostoli Credonac Rövid Magyarázata A szent Irásnac folyása szerint.“¹

1572-ben Szikszai Hellopoeus Bálint irt ily czimű nagy katekizmust: „Az Új Keresztieni Hitünket és Vallásunkat Három Fv Articulussáról I. Az igaz Istenről II. Az választásról III. És az Úr Vaczoráiáról való könyvecske zerkesztetett és irattatott zep rendel Nilván való kérdésekkel feleletekkel és io értelemmel Zykzaj Hellopoeus Bálint Debreczöni predicator által Debreczenbe.“²

1. Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Budapest 1879. 35. (Fejérvárott újra kiadták 1632-ben.) L. a m. n. muzeumban.

2. Kolofonja: Nyomattatott Komlós András által An. Do. 1572. Teljes példánya a Magy. Nemz. Muzeum könyvtárában őriztetik. 2-ik kiadása 1574. évről, 3-ik 1587-ről, végre van egy kiadása bizonytalan időből; e három utóbbi kiadás a Magyar Nemzeti Muzeumban.

Ugyancsak ő tőle 1574-ben megjelent „Az egri keresztien ania zent egháznak és azzal ögietembe az többinek is tanuságára irattott rövid katekizmus.“¹ Ugyanennek második kiadása 1587-ben.² Huszár Dávid 1577-ben irt „A keresztyén Hitről Való Tudománac Rövid Kérdésekben foglaltatott Sommaia“ czimű protestáns nagy katekizmust (184 levél 8-rét, nyomtatott Pápán.)³ Legnagyobb elterjedésnek örvendett a reformátusoknál Félégyházi Tamás katekizmusa, melyet 1579-ben adott ki először, czimű: „Az Keresztien Igaz Hitnek Ré zeiről Való tanítás Kérdésekkel és Feleletekkel, Ellenvetésekkel és Azoknak Megfeitéseivel az hiveknek éppületekre irattatott Félégyházi Tamás Debreczeni predicator által.“⁴ Félégyházi katekizmusát 1580-ban újra kiadta, Debreczenben; 1583-ban pedig kis katekizmust esatolt hozzá, mely utóbbi kiadás czime ugyanaz, mint az előbbié, ezen megtoldással: „és mostan ujonnan megöregbitett.“ Az egész munka 540 lapra terjed; feleletei hosszúak és polemikusak, a korban divó metodus szerint. Függelékét képezi a kis katekizmus 44 lapon. 1588 és 1601-ben újra kiadatott.⁵ 1582-ben Beythi István predicator irt ily czimű katekizmust: „Körösztýén Todománac revid Summaja az tiz parancsolatról, Evangeliomról, imádságról, Körösztýégről és az Úr vachoráiáról az gyermekeknek Isteni félelemben való nevedésökért iratott Beythi István Predicator által. Nyomtattatott Velágos Várott. Manlius Jánostól.“ 8-rét, 48 levél.⁶ 1593-ban Vizaknai Gergely adott ki ily czimű, protestáns katekizmust: „Az keresztyéni Tudománac eg néhány fő Articulúsáról való könyveczke az eggügü keresztieneknek épületekre irattatott Vizaknai Gergel által 1593.“ Ezt azonban Szabó Károly véleménye szerint egy régibb, gyaníthatólag kolozsvári, most ismeretlen kiadás után — nyomatta.⁷ 1592-ben irta

1. Kolofonja ugyanaz, mint az előbbié. Több példánya a Magy. Nemz. Muzeumban.

2. Szabó K. i. m. 51. l.

3. Szabó K. i. m. 74 :ap.

4. A magyar tudományos Akadémia könyvtárában.

5. Az 1580, 1583, 1588 és 1601. évi kiadás a Magy. Nemz. Muz. könyvtárában öriztetik. Kolofonja: Nyomtattatott Debreczenbe Anno Domini MDLXXXIII. stb.

6. Egyetlen példánya a m. vásárhelyi ref. koll. könyvtárában. l. Szabó Károly i. m. 103. lap. Jeles tudósunk véleménye szerint Világos vár alatt Német újvár értendő.

7. Szabó K. i. m. 133. l.

és adta ki Pathai István pápai predikátor „Az Sacramentokról in genere. És kiváltképpen az Úr vachoráiáról való konivech-ké“-jét s azt 1563-ban ujra sajtó alá bocsájtotta.

Ezekben ohajtottam rövid áttekintést nyújtani e kornak protestáns káté-irodalmáról. Az észlelt nagy tevékenység okát részint a protestántizmus lázas előnyomulásában kell keresnünk, mely a tollforgató predikátorokat tanaiknak e hatalmas fegyver segítségével való terjesztésére sarkalta, kik látva a növekedő eredményeket, azoknak az iskolában és a nép körében ezzel szilárd alapokat vetni igyekeztek; másrészt a protestántizmus partikuláris jellegében, mely a laza függésben levő alsóbb rendű intézőket szeparált irányzatuknak érvényesítésére utalta. A katolikus egyház, melynek oly kiválóan sajátja az egység, minden intézményében s így iskoláiban is, nagyobb egyöntetűséggel bír. Ez egységes szervezetben kell tekintenünk azon körülményt, hogy a mieink versengő káté-írás helyett azon katekizmus magyarázatára irányították tevékenységöket, mely az ország főpapjának utasítása folytán lett lefordítva s melynek használatát I. Ferdinánd elrendelte. Ezen egyöntetűség tette kizárólagossá Németországban s Európa legtöbb országában Canisiust, ez vitte be minden magyar katolikus iskolába Telegdi Canisiusát. Midőn a kritika szemüvegén tekintem protestáns részen e kornak szapora káté-irodalmát s a katolikusoknál Telegdi Canisiusának egyeduralmát; amott a partikularizmust látom, emitt az egység nyilvánulását

Ezzel azonban nem szándékom azt állítani, mintha katolikus részen minden megtörtént volna, mi a hitujítás özönlő árjának visszaszorítására szükséges vala. Csak azt vitatom, hogy a káté-írás nem lehet csalhatatlan ismertető jele a hitelemzők tevékenységének s egész más szempontból kell tekintenünk a protestáns kátékat, másból a katolikus hitelemzés irodalmi termékeit. Voltak egyéb igen fontos tényezők is, melyek a kor hitelemzésére befolytak, s ezeket nemcsak nem szabad figyelmen kívül hagynunk; de sőt tüzetesen kell méltatnunk és hatásukat fontolgatnunk.

Legelső, a mi szemünkbe ötlük, az iskoláknak elhanyagolt állapota. Sem számra, sem minőségre nézve nem feleltek meg a kor követelményeinek; nem állottak azok a fejlettség azon fokán, melyről az áradat sikeres visszaszorítása remélhető lett volna. Másik, a mely ezzel szorosán összefügg: a buzgó és képzett tanerők hiánya. Ugyan honnan is lehetett volna ezeket oly rövid idő alatt előteremteni, mikor az előző két korszakban minden pusztult? A jezsuiták mindenesetre, nagy reményekre jogosító tevékenységet kezdettek, de számuk még csekély volt s a folytonos üldöztetések miatt csak korlátozott tevékenységet fejthettek ki. Világi papokban pedig még mindig fölötte nagy volt a hiány; még a lekipásztorral bíró plebániák egy része is veszedelemben forgott, a lelkész tudatlansága vagy erkölcsi fogyatkozásai miatt. A tanítókra irányított törekvések gyümölcsei ugyan már láthatók voltak sok helyütt: de nagyszabású akcióról még szó sem lehetett s a javulás csak kezdetleges, nem volt arányban a helyzet követelményeivel. E miatt a hitújítás kezdetén fölmerült bajok még nagy részben meg voltak. Az előbbieknél nagyobb szabású akcióra volt szükség, hogy a viszonyokban döntő változás álljon be. Meghozta ezt is egy tetterős férfiú: Forgách primás föllépése. A fejedelem és kormánya ugyis már régebben nehezen viselte a zavarokat, melyeket a hitújítás okozott. Ez támadó és foglaló lépéseivel még inkább növelte az országos bonyolulatot. A világi hatalommal egyetértőleg kezdte meg a küzdelmet Forgács Ferencz, előbb nyitrai püspök, később esztergomi érsek, kancellár és helytartó, az ellenreformációnak egyik legerélyesebb tagja. Neki jutott egyik legnagyobb rész az ellenreformáció megindításában. A törvény alapjára helyezkedett s célul tűzte ki a katolikus vallás felvirágoztatását, győzelmét és a protestantizmus leküzdését, mit tántoríthatatlanul végre is hajtott. Mint kancellár tántoríthatatlan szigorral keresztülvitte az ellenreformáció törvényesítését, miáltal a hitújítás törvényen kívül lón helyezve s a hatalom annak ellenében való fellépésre nemcsak jogosítva hanem egyenesen provokálva lett. ¹ A törvény

¹ Ipolyi A. i. m. I. k. 60-65 l.

természetesen csak holt betű, s nem lett volna foganatja, ha a helyzet emberének nem lett volna módjában annak végrehajtását erélylyel és bátorsággal keresztül vinnie. De a határozott jellemű Forgács, kinek kezében voltak a hatalmi eszközök, szilárd következetességgel érvényt szerzett annak s a katolikus vallás győzelmét biztosította. Igazi hadvezéri tapintattal választotta ki embe-reit, kiknek közreműködésére a szellemi harcban szüksége volt. Ő fedezte fel Pázmány nagy talentumát, kit maga mellé hívott s küzdelmeiben biztatott, hathatósan támogatót. Pázmány előkelő rendtársainak tiszteletre méltó csapatát: Forró, Dobokait, Káldit, Vásárhelyit, stb. maga köré gyűjtötte s a harc tüzében használta. Az ő közvetítése folytán jöttek a hitnek ez elszánt bajnokai Sellyére, Homonnára, Túrócza, Znióvárjára, Nagyszombatba és Nyitrára, hol az ő udvara képezte tériéseik egyik fő táborhelyét.

E jeles férfiak a hitelemzésnek megannyi fölkezt bajnokai voltak, kik Canisiussal kezökben terjesztették szent hitünk tanainak ismeretét.

Mellözve egyebeket, vegyük közelebből szemügyre Vásárhelyi Gergelynek, a nagy hitelemzőnek, e téren kifejtett működését. Húsz évet töltött az egyházi szónoklat terén, mely minőségben bő alkalma nyilott, a népnek és a nép gyermekeinek hitbeli oktatásával foglalkozni. Mint Jézus-társasági hitszónok, részint rendjének templomaiban tartott hitelemzéseket, részint a vidéken, hova szent missiókarta tása végett kirándult. ¹ Hogy működésének sikerét annál jobban biztosítsa, újra lefordította Canisius kis katekizmusát s azt „Az Keresztyéni tudománynac rövid summáianak részei“ ezimen 1599-ben Kolozsvárott kiadta. ² Ugyanezen munkáját újra kiadta Bécsben 1604-ben; harmadik kiadása 1615-ben, negyedik 1617. ugyanott jelent meg. ³ Mint-hogy az első kiadás kezem ügyében levő példánya csonka, vegyük

1. Ipolyi i. m. I. k. 96. l.

2. Csonka példánya a Magy. Nemz. Muzem könyvtárában.

3. Irt ezenkívül több magyar nyelvű munkát. 1615-ben „Egy néhány tévelygő kérdésekre rövid keresztyéni feleletek.“ Továbbá: „Eszteendő által az anyaszentegyháztól rendeltetett vasárnapokra és innepekre Epistolák és azok summája.“ 1618-ban: „Az emberi állatnak négy utolsó dolgairól való intések.“ Kempis Tamás négy könyve“ 1607-ben. L. Danielik — Ferenczy i. m. 607. l.

a későbbi keletteket behatóbb bírálat alá. Az 1604-ik évi kiadás czime: „Cathecismus Azaz Canisius Peterteol Iratot keresztyéni Tudománnak reovid summája. Az igaz Római Anyaszentegyháznak Caeremoniainac magyarázataival. Egy néhány kérdésre való felelettel: Aitatos imádságokkal és elmélkedésekkel: keresztyén embernek üdvösséges tükörivel egyetemben. Jesvitac Rendin Való Vásárhely Gergely pap által.“¹ 16-od rét, 588 lapra terjedő vas-kos könyvecske, melyet Vásárhelyi 1604. évi január 1-én adott ki Sellyén, a jézustársasági missziók előkelő állomásán. A mű Kolofonja: Viennae Austriae Typis Leonhardi Formicae Anno MDIV. Elején van a tárgymutató, mely után 1—102 levélig Canisius Catechismus parvusának magyar fordítása következik. Ezt imádságok és elmélkedések követik: „Az io Léleknek Istenhez való buzgó kívánsága“ cím alatt 102—140 levélig. A 141—177 levélig terjedő rész latin imádságokat, antifonákat, litániákat, zsoltárokat és a ministrális módját foglalja magában. 177—282. levélig. „Egy Néhány kérdésekre való keresztyéni felelet“ címen hitvitázó részlet van a protestánsok támadásai ellen. Végül latin imádságok asztali áldás, Te Deum és szt. Atanáz szimboluma következnek.

Mint egy áttekintésre észlelhető, Vásárhelyi művét első sorban a tanuló ifjúság számára írta; tankönyv ez, melyből az ifjú megtanulja hitének alapigazságait: épületes könyv, mely imádságokat és szt. elmélkedéseket ad mindennapi lelki kenyér gyanánt, szép imádságai és zamatos magyar nyelven írt meditációi igazán értékes emlékei a kor irodalmának. Hitvitázó feleleteivel fölfegyverzi az ifjút a katolikus vallás ellen intézett támadásokkal szemben való védekezésre. Éles logika és alapos teológiai képzettség nyilvánul azokban; szikrázva csapkod a támadások elé Vásárhelyi polémiai elmeéle, kit teljes joggal sorozunk a kor leghathatósabb hitvitázói közé.²

Kátéja hű fordítása Canisius Catechismus parvusának, melyet a mennyiben a magyar nyelvészek sérelme nélkül lehetsé-

1. A Magy. Nemz. Muzeuumban teljes példányban.

2. Toldy F. i. m. I. k. 44 l.

ges — szó szerint követ. Telegdi fordításától alig tér el valamiben, mit különben könnyen megítélhetünk első kérdéseinek Telegdiével való összevetéséből, melyet mutatoul ide mellékelek.

1. „Ki mondatik kereszténynek és catholicusnak?”

„Az ki a keresztységnek szentségét fel vevén az Jézus Christusnak igaz Istennek és Embernek üdvösséges Keresztyén Anyaszent Egyházába valja: és semmi nemű tudományokhoz avagy vélekedésekhez nem ragaszkodik, olyakhoz mellyek az Anyaszentegyháznak értelmétül idegenec.

2. „Mire kell először a keresztyén embert tanítani.“

„Hitre, Reményre, Szeretetre és a Keresztyén igazságnak tiszteire.“

3. „Miczoda a hit“?

„Istennek ajándéka és világosság, kivel az ember megvilágosítván erőssen ragaszkodic azochoz, kiket az Isten megjelentett és minekünk az Anyaszentegyház által elénkbe adott, hogy higyük, vagy vagyon nyilván való Irás azokról, avagy nincsen.“

4. „Summa szerént:

„Mit kell a keresztyén embernek hinni?“

„Az apostoloktól szerzettetet hűtneec tizenkét ágazatit.

Ez után 1615-ig nem birunk Vásárhelyi kátéjából újabb kiadást. Ebből azonban nem szabad azt következtetnünk, hogy azon 11 évi időközben nem lett újra nyomatva; ellenkezőleg teljes joggal föltételezzük, hogy a jelzett időben több kiadása jelent meg; de mint Telegdiét úgy ezt is elhasználta az iskola. — Szilády azt tartja — s e véleménye nagyon alapos, — hogy Vásárhelyi Canisiusának 1604 és 1615 között 3—4 kiadásban kellett megjelenie. ¹ Negyedik meglevő kiadása 1617-ben jelent meg, ezime: Keresztyieni Tudománynac Reouid Summaia. Canisius Pétertől irattatott és Jezsuiták Szerzetibe Vásárhelyi Gergely Altal Megh. Magyaráztatott.“ Ez is 16-od rétű, de bővített kiadású 808 lapra terjedő kézikönyv. Kolofonja: „Niomtattatott Beczbe Formíka Máthától. 1617.“ ² Elején egy bevezető beszéd

1. Szilády A. Jegyzetek Telegdi katekizmusához.

2. A magy. nemz. muzeumban teljes példánya van.

van, melyet naptár és tárgymutató követ. Azután „Római Pápának 1517 esztendőől fogva nunek és eletek“ röviden vázolja előadja a római birodalom történetét. Negyedik része a magyarok történetének áttekintését nyújtja: „Magyar nemzetnek Scitiából való kiövegeteleknék ideje Feyedelmeknek és királyoknak nevük és esztendeyek“ czim alatt. Ezt követi a katekizmus: Revid keresztyéni tudomány Canisius Pétertől irattatott,“ czimmal Canisiusnak fönnebb ismertetett kátéfordítása 61 lapon. Mint-hogy e fordítás teljesen azonos az előbbi évek kiadásaival, annak behatóbb ismertetését ez alkalommal fölöslegesnek tartom. A mű következő szakaszai apologetikus irányúak s a katolikus vallás főbb tanait védelmezik; az egyes szakaszok czime: „Az régi igaz hitről és vallásról Z. irásból való bizonyságok.“ „Az egy örök és mindenható Istenről, ki három személyibe egy Isten.“ „Hogy a mi Urunk Jézus Krisztus egy véghetetlen és örök Isten legyen az Atyával.“ „Hogy a Z. lélek bizony teremő legyen az Atyával és fiúval.“ „Hogy Istennek némely cselekedetei és feodi embereknek és Isten után Z. irásban tulajdonítanak.“ Majd az egyház szertartásait ismerteti ily czim alatt: „Az Római Anyaszentegyházba való rendtartásokról és Cheremóniákról.“ Ezután az aszketikus rész következik: „Minden napra rendeltetett lelki elmélkedések és imádságok, lelki Zamuetés mindennapi cselekedetokról“ czimmal. Szép magyar imádságok és lendületes nyelvezetű és tartalomdus meditációk foglalata. — „Ez mostani tévelygő atyafiaknak kérdésekre való feleletek“ feliratu szakaszában felvértezi olvasóját a protestáns részről jövő támadások visszaverésére és éles logikával mutatja ki az ellenvetések tarthatatlanságát. — Következő szakasza: „Az igaz keresztyén hitünknek fundamentomából való értelme.“ Végül zsoltárok és imádságok következnek: „Z. Dávid hét töredelmességéről irt Psalmusi igaz bötüre Z. irásból való fordítással.“ „Litániák és azok után való imádságok.“ „Mise zolgalatnak módja és magyárazatya“ föliratokkal.

Mint e sommás áttekintésből látható, Vásárhelyi e művében lelki kalauzt akart adni az ifjunak, mely az élet mindennemű

viszonyai közepett biztos tanácsadója, oktatója legyen. A keresztény ifju könyvének mondhatjuk e munkát, mely azt megtanítja a hit alapigazságaira, lelki táplálékot nyújt neki az élet küzdelmei közepett, vezérfonalat ad az áhitat gyakorlataira; megtanítja a hit igazságainak védelmére, az ellenvetések czáfolatára, szóval lelki manna, szellemi vezér a keresztény életre. Figyelmes átolvasása meggyőz bennünket a szerzőnek mély teológiai képzettségéről; alapos teologus, ügyes bölcselő és gyakorlott aszkéta állította azt össze mesteri kézzel. Egy sokoldalú tudós jezsuitának műve ez, mely beható tanulmányozás alapján éveken át gyakorolt aszkézissel, hitelemzői és nevelői tapintattal lön összeállítva. Szépen folyó, magyaros zamatu nyelvezete kellemessé teszi annak olvasását. Mindezek figyelembe vétele után, ha még hozzá vesszük azon körülményt, hogy a XVII. században immár nagy erővel megkezdődött a jézustársasági missiók tevékenysége és az iskolák szaporodása határozott lendülettel megindult, lehetetlen azon feltevés mellé nem állanunk, hogy Vásárhelyi katekizmus a hat kiadáson (1599, 1604, 1615, 1617, 1696 és 1724.) kívül többször is megjelent s azt kell tartanunk, hogy az legalább is 20 kiadásban látott napvilágot. E derék mű becses emléke a kor irodalmának, mely ugy nyelvtudományi, mint hitelemzési szempontból, kiváló figyelemre érdemes.

Az akció, mely iábra állította a katolikus öntudatot, ország-szerte egyre élénkebben vivódó csatákat idézett elő. Társadalmi iskolai és irodalmi téren mind tűzesebben folyik a tusakodás, mely most már nem egyoldalú támadásokból áll, hanem a támadás által provokált önvédelem is folyik fokozódó lelkesedéssel. A Forgách primás által kezdett katolikus önvédelem oly nagy mérvet öltött, hogy 1615-ben a katolicizmus Erdélyben is kezdett felélegzeni hosszú aléltóságából. ^{1.} A sikereiben elbizakodott ellenfél rémulve húzódozott az előbb földig megalázott, de immár hatalmas erejével viaskodó katolicizmus által ráért csapások alatt. 1617-ben az ágostai evangélikusok jubileumi évet ünnepeltek, az

1. Kazy Soc. J. o. c. Lib. II. Pag. 121.

ország különböző részeiben gyülekezeteket tartva, melyeken legkiválóbb előkelőségeik jelen voltak. Ugyanazon évben tartották tünnetű ünnepeiket a reformátusok. ¹ E jubileumi év mindkét vallástelekezet részéről hiveik tömörülését és erejük összegyűjtését czélozta, jelezve egyuttal a vallási harcok fokozódó hevesességét.

A hitujítás leghevesebb tusái közepett — mint az előző cikkben említettem — Vásárhelyi Gergely Canisiusa volt a magyar kat. ifjúság hitbéli fegyvere. Vásárhelyi töről metszett magyarsággal lefordította Canisius Catechismus parvusát s ezzel oly vezérfonalat adott az elemi iskoláknak, melynél jobbat s a kor pedagogiai viszonyainak megfelelőbbet akkor senki sem adhatott. E művet a kor szükségleteinek megfelelő adalékokkal megtoldva kiadta a középiskolák tanulói számára. Vásárhelyi magyar Canisiusa volt e korban s azután igen hosszú ideig az összes magyar katolikus ifjúság hittani kézi könyve, lelki tanácsa. Canisius későbbi magyar kiadásai mind Vásárhelyi fordításának pár szóval módosított utánnomatai. Azon kettős körülmény, hogy a későbbi kiadások majdnem szórol-szóra egyeznek Vásárhelyiével s a fordító neve nincs rajtuk jelezve, nagyban megerősíti e feltevésünket. Nem is volt szükség sem más fordításra, sem más szerkezetű könyvre. Mert Vásárhelyi fordítása nyelvezetét tekintve tökéletes mű volt. Canisius kátéjánál pedig azon korban Németországban sem ismertek jobbat, annál kevésbé mérközhettek volna ezzel hazánk teologusai, midőn hazai műveltségünk Németország mögött annyira elmaradt. Vásárhelyi Canisiusa az ifjúság iskolai szükségletét teljesen kielégítette s így teljes joggal nevezzük őt e kor hitelemzői zászlósának. Ferenczy említette ugyan Szántó István (irodalmi néven Arator) Jézustársasági papról, hogy katekizmust irt, mely nyomtatásban is megjelent. E mű azonban nem kis katé, hanem a római nagy katekizmus, mely a teologusok kézikönyve volt. ²

1. Kazy o. c. Lib. II. Pag. 130. 131.

2. Fraknoi írja róla, hogy Canisius római katekizmusának mintájára irt felsőbb iskolák és lelkészek használatára katekizmust, azonban e munka nem látott napvilágot. Kézirata is elveszett, — Kath. Szemle. 1887. évi folyam. 430 l. A jésuita írók is azt állítják, hogy Szántó a Catech. Romanust fordította magyarra. Scriptores Provinciae Austr. Soc. Jesu. I. 14.

A fentebb elősorolt okokból szintén Vásárhelyinek kell tulajdonítanunk az 1618-ban, helyesebben 1624-ben megjelent magyar képes katekizmust, melynek szövege betűről-betűre egyezik az ő katekizmusával. Azért habár a fordító neve nincs rajta kitéve, azt minden kétkedés nélkül egész biztossággal Vásárhelyi Canisiusának mondhatjuk. Ez tehát Vásárhelyi katekizmusának kezeink közt lévő ötödik kiadása. ¹ A mű címe: „Keresztyén Tudomány, Jezviták Szerzetbéli Canisius Péter által irattatott és képekkel kijegyeztetett Augustaba. 1618.“ Pergamen kötésben kis 8-adrét. 148 lap. — A katekizmus szakaszait képekkel illusztrálja úgy, hogy minden szakasz felett egy-egy kép van, mely után következik a káté szövege. A képek részint a bibliai történetből vannak véve, pl. Jézus születése, imádsága az olajfák hegyén, kereszthalála, feltámadása, mennybemenetele, Mária Magdolna; részint a hit igazságainak ábrázolásai, pl. a keresztség szemléltetése, a mint a pap a kisdedet kereszteli; bérmálás, a mint a püspök bérmálja a hiveket; oltári szentség, a mint az oltár körül összesereglett hivek áldoznak: penitenciatartás, a gyónószék s körülötte a bűnbánók csoportja. Összesen 103 jól sikerült kép disziti E képek előbb rézbe voltak metszve; minthogy azonban e kiadás drága volt, később ugyanazok fametszetben is kiadattak. Hogy e rézmetszetű képes katekizmus magyar nyelven megjelent-e nem tudhatjuk, mert könyvtárainkban egy példány sincs belőle. A mű előszava említi ugyan, hogy 1618-ban megjelent, de mily nyelven, arról nem szól. Valószínűleg 1618-ban német nyelven lett kiadva rézmetszetű képekkel, 1624-ben pedig magyar szöveggel fametszetű képekkel. Különbben halljuk erre vonatkozólag a mű elő szavát: „Ezt azért meg-meggondolván (t. i. hogy hasznos a szemléltetés) a mi szerzetünkbeli P. Joannes Baptista Romanus igen hasznos munkát tölt, midőn a Keresztyéni Tudománynac főrészeit azokra mutató szép helyes képekkel egy könyvecskébe foglalván, az emberek eleibe adta. Kit aztán egy néhányan, ezen istenes dolgot hasonló ájtatosságból, akarván terjeszteni, követtek; a végre legfőképpen, hogy a képek a meg-

1. M. N. Muzeum.

magyarozott dolgoknak rendi s értelméhez, melyet a mi szerzetünk-béli Teológus Canisius Péter az ő-tőlle iratott, és immár sok nemzetségek-közé oszlott katekizmusában tartott, szép világosan alkalmaztatnának. De mivel efféle könyvetskének, hol szük, hol drága volta miatt nem mindenütt, s nem minden tehette szerint; méltó — is vala, hogy azon egy munkával több Országokra is terjedne ez a lelki haszon; egy-nehány tekintetes fő emberek találkoznak kik mint tanáchokkal s mind költségekkel segítségül lőnek, hogy a Katekizmusra való efféle szép képek, jóllehet nem rézbe mint az előtt, hanem puszpangba, hogy a szegénység is kevesebb költséggel is hozzáférne, kimetszetnének. K. Nagyszombat. 1624. Pünk. hó. 28.“

Mig katolikus részen Vásárhelyi katekizmus a biztos hódítással terjedett s az itjuság hitbeli oktatását hatalmas erővel elősegítette; protestáns részen egyaránt esörgették a fegyvereket s a predikátorok vetekedő tevékenységgel siettek biztosítani si kereiket. 1604. Szárászi Ferencz debreceni predikátor irt ily című katekizmust: „Catechesis, Az az Keresők, feleletök az Keresztyéni Tudománnac agairól, az iambor istenfélő harmadik Friderik Hertzek birtokában palatinusban levő tudós bölts Doctorok által iratott. Deákból penig Magyar nyelvre fordítatott, hogy mint az kisedőknek az Scholában Mind penig az együgyűeknek az Ecclesiában lelki épületökre lenne. Szaraszi Ferencz által Debreczeni Anyaszent-Egyháznak Lelki Pásztorá által. Debreczenben Nyomtatta Libsiai Pál. 1624. ¹. Ujra kiadatott 1650-ben Amsterdamban ². 1607. Szenci Molnár Albert irt ily írártu katekizmust: „Kis Catechismus, avagy a keresztyén hitnec részeiről rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott tudomány, az mint sok tartományokban való Egyházakban és Iskolákban szoktác tanítani az együgyűeket és a gyermekeket, Szent Írásbeli mondásokkal és imádságokkal egyemtben. Szedetött az Haidelbergai öreg Catekismusból 1607 Herbornában Hollós Cristóf

1. Egy esonka példánya a magyar nemzeti muzeumban őriztetik.

2. A magy. nemz. Muzeum könyvt.

által.“ 1. 1619. névtelenül jelent meg egy protestáns káté ily felirattal: „Igaz Beszedecneec Peldája avagy Formája. Azaz Keresztyén Hitnek Részeiről Rövid Kérdésekbe és Feleletekbe foglaltatott Tudomány Mellyet az Istenfélő harmadik Friderik Palatinus Elector Hertzek Heidelbergaban 1563 esztendőben az ő birodalmában való Doctoroccal az sz. Irásból szödetött Deákul és Németül. Mely mostan Ujjonann Magyarul az együgyű hivekneec eptletekre Nemet Uyvarat Ki Nyomfattatot Bernard Mathe által M. D. C. XIX. esztendőben.“ 2.

Nagy keletnek örvendett és több kiadást ért Várfalvai Kósa János katekizmusa, melyet 1629-ben adott ki először, címe: „Catechesis az idvességnek fundamentomáról, rövid kérdésekre szent Irás szerént való feleletek, mely az Urnak Tudományára, szolgáltyára félelemre és örök életre igyeközőknek elsőbb Várfalvi Kósa János által iratott.“ 3. Valamennyi protestáns katekizmus közt legnagyobb keletnek örvendett Siderius János tarczali predikátoré, mely úgy rövidsége mint egyszerűsége és világos nyelvezete miatt kiválóan kedves tankönyve volt a protestáns iskoláknak s tudtommal összesen 15 kiadást ért. Címe: „Kised Gyermekeknek való Catechismus Az az Rövid Kérdések és Feleletek által való tanítás A Keresztyén Hitnek fő Agazatairól, Melly irattatott Siderius János által.“ 4. Ez időbe esik még Madarász Márton katekizmusa, mely Luther kis katekizmusának egyszerű fordítása, címe: „Luther Márton Kissebbik Catechismusa mely kis formába öntetett, hogy az iffiúságnak gyenge elméje ne munkálkodnék. Meg Igazittatott Madarász Mártontól Lőcsén. Nyomattatott Brewer Lőrincz által 1629.“ 5. Valószínű-

1. Csonka példánya a M. N. Muzéum könyvt.

2. Szabó K. i. m. 223 l.

3. Szabó K. i. m. 237 l. Kósa katekizmusa összesen öt kiadásban jelent meg: 1623 44, 54. 1700, s végre egy kiadás bizonytalan évben.

4. Egyes kiadásai: Pápán 1624 (Szabó K. i. m. 244 l.) Debrecenben 1632 (u. ott 270 l.) Váradon 1642 (Budapesti egyetemi könyvt.), Váradon 1649 (Budapesti egyet. könyvtár) Kassán 1662 (Szabó i. m. 414). Lőcsén 1662 (Budap. egyet. könyvt.) Debrecenben 1669 (Sándor István Magyar Könyvesház 47 l.), Kassán 1672 (M. N. Muzéum könyvt.) Zolnán 1673 (Budapesti egyet. könyvt.) Kolozsvárott 1681 (Szabó i. m. 520 l.) Debrecenben 1690 (M. N. Muzéum könyvt.) Kolozsvárott 1690 (Szabó 560 l.) Lőcsén 1690 (M. N. Muz. könyvt.) Debrecenben 1699 (Szabó 613 l.) Ugyanott 1712 (M. N. Muz. könyvt.) 1691 m. n. muzeum Lőcsé.

5. A magyar nemzeti muzeum könyvtárában.

leg ennek újabb kiadása az 1667 és 1684-ben ugyanott nyomott „Catechesis Minor D. Martini Lutheri Latine et Hungarice“ című művecske. ¹ Samarjai János Mátétól: „A helvétziai valláson való eklésiának egyházi czeremoniájokról és rendtartásokról való könyvetske az együgyűek tanításokra. Lőcse. 1636.“ ².

Kölcsönös versengések jelei ezek; azon vallási csaták bombái, melyek e kor egész társadalmi és politikai életét összeszekuszálták. E villongások behatoltak a templomba, sziporkáztak az irodalomban, még az iskola kisdud népe sem maradt ment azoktól. Rendkívül élénk volt ez időben a magyar vallásos irodalom. A polémia heve kölcsönös tevékenységre sarkalta a tolforgató erőket. Igaz, hogy e vitatkozások korunk izlésének nem felelnek meg; de ne feledjük, hogy akkor a nézetek, a műveltség és társadalmi élet egészen mások voltak, akkor az erősebb hangú stílust megengedhetőnek, sőt helyesnek tartották. A kor hitvitái a káté-irodalmat sem hagyták érintetlenül s habár magokba a katekizmusokba csak helylyel-közzel csuszik be a polemia, a hozzájuk csatolt vetélkedő kérdések,“ melyek jobbára a középiskolai ifjúságnak vannak szánva, erősen polemikus irányuak. E részben is különbséget kell tennünk a katolikus és protestáns káték vetélkedő kérdései közt. U. is a katolikus álláspont pozitív lévén, melyet a tulsó félről támadtak, — jobbára csak önvédelemre szorítkozik s midőn támadást intéz a protestánsok ellen, ez is oda irányul, hogy az ellenfél fonákságából bebizonyítsa a tagadás téves voltát és a katolikus tanok igazságát. E vitatkozás az ellenfél tagadását abszurdumra igyekszik vinni, midőn kimutatja, hová vezet a katolikus egyház dogmáinak tagadása s mily helytelen az ellenfél támadása. Álljon itt például Vásárhelyi Gergely katekizmusából egy polemikus felelet. Az 1604 évi kiadás 266 l. címe: „Egy néhány Kérdésekre való Keresztyéni felelet.“

„Luther Márton ezac barát, Pap volt. Calvinus János azonképpen, senki szenteléare való hatalmat nekic nem adott, magok magoktól iöttének evangeliomok szerént ezac Vramnak

1. Szabó K. i. m. 441 és 540 l.

2. Danielik i. m: I. 398.

Calapos süveget nyomhatnak fejébe hosszú gallér mellé, tanító lehet, vagy mint az elmúlt esztendőben Németországban fődés asszonya mester Vram feyére boritván előkötőjét, a templomba úy Euangelistat Szentelt.“ Látható célja annak demonstrálása, hogy a protestánsoknál, kik az egyházi rendnek szentségi jellegét tagadják, nincs papi rend, náluk a lelkész világi ember, ki nek sem rendi (potestas ordinis) sem joghatósági hatalma (potestas jurisdictionis), mely Krisztustól származik, nincs; mert Luther és Kálvin magok is csak egyszerű papok voltak, kik e hatalmat másra át nem ruháztatták. Minthogy tehát a protestánsok az egyházi rendnek mint ilyennek létezését tagadják, a polemiát egyébbnek nem mondhatjuk a katolikus álláspont védelmezésénél, támadásnak semmi esetre. A tulajdonképpeni katekizmus csak annyiban érinti a protestánsokat, a mennyiben a népnek azon időben szüksége volt a figyelmeztetésre, hogy az ujitók tanaitól ovakodják. S valóban ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a protestánsok irataikkal az ország minden részét elárasztották, prédikátoraik tüzes beszédekben kikelték a katolikus egyház intézményei ellen, a katolikus káték e vonatkozásán nem csak nem csodálkozhatunk, hanem azt az önfentartási kötelesség szükséges nyilvánulásának kell tartanunk. Ime Vásárhelyi katekizmusának ide vonatkozó egyetlen kérdése:

„Hány rendbéli emberek idegenek a' Szent-egyháztól?“

„Először a Sidók, pogányok és Hittől el-szakadtak. Másodszor az eretnekek, tudni-illik azok, kik meg-keresztelkednek és vakmerőképpen oltalmazzák tévelygéseket a Közönséges Hit ellen, Harmadszor, kik az anyaszentegyháznak békességétől és egyességétől ő maguk eltávoznak. Negyedszer, kik a szenteknek egyességétől az szentségeknek részeltetésétől és az Anyaszentegyháznak kebeléből és az Isteni szolgálattól az egyházi hatalom által méltán kirekesztetnek: ezeket szoktuk mondani átokban lenni, kik mindnyájan a Krisztusnak testétől (mely az Anyaszentegyház) elválasztottak és idegenek: és ennek okáért részetlenek lesznek az örök életben és üdvösségben, ürdögnek és örökké

való halálnak rabságára méltók, ha meg nem térnek. Kiktől minden keresztény embernek magát kell oltalmazni: De kiváltképpen az eretnekektől és schizmatikusoktól, nem különben mint egy veszedelmes dög-haláltól.“ Ez egyszerű önvédelem, mely a katolikus egyház hiveit az ujitók tanaitól való ovakodásra inti. A protestáns káték polemiája határozottan támadó jellegű. Minthogy maga a protestáns vallás a katolikus egyház dogmáinak tagadásából keletkezett, kátéin is e tanok tagadása, a katolikus egyház ellen intézett támadások húzódnak végig. Nézzük e káték polemikus részét. Keresztúri Pálnak 1638-ban kiadott katekizmusában „Az vallás dolgaiban való vetélkedő Kérdések Nagyobb része Bellarminus ellen, majd éppen az maga írásának rende szerint“ czim alatt egyebek közt ezeket mondja: 98 köv.

„Az anyaszentegyház hatalmárul.“

„Volt-e szent Péter Rómában? Nem.“

„Az pápa, következik-e szent Péter helyébe az Anyaszentegyháznak fejedelemségében? Nem.“

„Az pápa megítélhetik-e mástól? Megh.“ 105. l.

„Az papokrul.“

„Az papoknak szükségképpen kell-e nőtleneknek lennie? Nem.“

„Az Clerus nevezetivel igazán különböztetnek-e megh az egyházi szolgák az községtül? Nem.“

„Az barátokrul.“

„Cselekedhetik-e valaki többet annál, a mennyivel tartozik az Istennek törvénye szerint? Nem“

„Az szentek segítségül való hívásárul.“

„Kell-e a szenteket segítségül hini? Nem“

„Az képekrul.“

„Szabad-e a képet tartani isteni tiszteletnek okáért? Nem.“

„Az keresztül.“

„Kell-e az keresztnek képét tisztelni? Nem“

„Az Misérul.“

„Az misében vagon-e áldozat? Nincsen.“

„Az Pápistáktul Szöröztetett Sacramentomokrul.“

„Az Bérmálás sacramentum-e? Nem.“

„Az Poenitentiartás Sacramentum-e? Nem.“

„Az végsőkenet Sacramentum-e? Nem.“

„Az Fel szentelés Sacramentum-e? Nem.“

„Az házasság Sacramentum-e? Nem.“

Protestans részről jött a kihívás. Onnét intézték a támadásokat a katolikus egyház dogmái ellen. Ennek természetes következménye volt részünkről az önvédelem. A mi kátéink álláspontja védelmi, a protestánsoké támadó. — Lássunk még egy példát Mikolay Hegedüs Jánosnak 1648-ban megjelent katekizmusából. Előszavában ezt mondja: „Bizony Dragalátosb az ő királysága a nagy Ázsiának napkeleti királyainak minden ditsőségeknél: Szentebb az ő Kristustul reá ruháztatott papsága a Római nagy főpapnak (mint ők vélik) a Pápanak minden szentiségénél.“ Ezen idézetek állításom bővebb bizonyításától — azt hiszem — fölmentenek.

A harc tüze fennen lobogott, csak még ember kellett, ki a esatát eldöntse és a kavargó zűrzavaros állapotokat új irányba terelje, új korszakot nyisson, melyben a dolgok rendje tisztult felszinen úszhassék. Az idő ezzel sem késett sokáig. Forgách, ki e harcot felvette és nem kisebb bölcseséggel, mint hadvezéri bátorsággal folytatta, 1615-ben bevégezte nagy tevékenységű életét.

Isten magához vette Forgáchot, hogy még nagyobb vezért adjon a magyar katolikus egyháznak. A jövő férfia, ki hivatva volt a harcot eldönteni és egy nagy korszaknak megadni az irányt, hatalmas lendületbe hozni az egyházat s azzal a hitelemzést; a Forgács oldalán akkor már országos nagyságra növekedett szerzetes: Pázmány Péter volt. Abból a társaságból való, melynek tagjai fényes erényeik és előkelő műveltségük miatt rettegve gyűlöltek a protestánsoknál. Pázmány ez időben már anynyira ünnepeelt férfiú volt, hogy az ország tekintete feléje irányult. Ő volt a Gondviselés választottja, kinek a Forgách által

megindított akció diadalát biztosítania kellett. Neki volt szánva a magyar kat. egyház újjászervezésének vaserőt igénylő munkája. Pázmány fényesen megoldotta feladatát. Rekonstruálta a magyar katolikus egyházat s ezzel a hitelemzésnek új korszakát nyitotta meg.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Pázmány hatása.

A megbróáltatások nehéz napjaiban Isten az ő egyházának rendkívüli férfiakat szokott adni, kik szellemi erejük hatalmával győzelemre vezetik a hivek csapatát s életszentségök és tudományuk fényével megdicsőítik a krisztusi hitet. A megaláztatás súlyos éveiben, midőn a katolikus egyház ellenei diadalmi mámorukban tort ültek egyházunk szörnyű veszteségei felett, egymásután keltek a hitnek óriásai, kik bajnoki hévvel, elméjüknek ellenálhatatlan erejével s meggyőződésök ihletségével vették fel a harcot igazaink mellett. Forgách primás magasra emelve lobogtatta a hit zászlaját. Utána jött nagyjaink büszkesége: a hódító Pázmány, a magyar katolikus egyház bámult restaurátora ki a hit diadalát biztosította. Forgách halála után a közvélemény egyhangulag őt kívánta látni a primási széken, kiről még a kat. egyház igazaiért nem lelkesülő történetírók is elismerik, hogy vele „a lángeszű, a tudós, a hazai ügyekben nagy befolyású szerzetessel senki versenyre nem kelhetett.“¹ Szerzetesi fogadalmaitól feloldoztatván, 1616-ban előbb turóci préposttá, majd még ugyanazon év őszén esztergomi érsekké lett.² A nagy működési kör, a méltóság, mellyel a király s az egyház feje felruházta, hatalmas ösztönül szolgált e rendkívüli férfúnak, hogy befolyását a magyar katolikus egyház fölemelésére, újjászervezésére és fölvirágoztatására értékesítse. Tekintélye fölülmulthatatlan volt e hazában; „lángesze által húsz éven át páratlan tanácsosa volt a koronának,“ mondja róla egy protestáns történetíró: ³ higgadt-ságával és bölcseségével imponált az országgyűlésen, melynek határozatait szónoklatainak hatalmával irányította. ⁴ Az erény tiszteletreméltósága, a tudás hatalma, a szónoklat ereje voltak azon eszközök, melyekkel befolyását minden téren érvényesítette.

1. Horváth Mihály. Magyarország történelme. Pest. II. kiad. 1872. V. Köt. 148 l.

2. Kazy o. c. Lib. II. Pag. 123.

3. Szalay L. Magyarország története. Lápese. 1854. IV. Köt. 577 l.

4. Kazy o. c. Lib. II. Pag. 134. 152.

Irodalmi hatásának illusztrálására álljanak itt Toldy e szavai: „Fő munkája, melyben az összes teológiát vitázólag s az ellenfeleknek irányában védve tárgyalja, a híres „Igazságra vezérlő Kalauz“ mindenre kiterjedő tudományának, éles dialektikájának s páratlanul hathatós előadásának bámulandó műve, melynek vérelnküli diadala tisztább és sikeresebb volt a Ferdinándok harminc éves háborujoknál, bár hetven éven át a legjobb protestáns elméket s azok tekintetre méltó tudományát fárasztotta.“¹

Erélyes vezetésének a katolikus egyház köszön legtöbbször. A fönnebb mondottak után nem nehéz elgondolnunk, mily örvedetes jövőt remélt a hazai katolikus egyház Pázmány kormányzatától, ki egyaránt kegyeltje volt az udvarnak s a közvéleménynek, kinek orákulum-szerű szavai varázshatással pengették a lelkek hurjait. Rettegést nem ismerő oroszláknént ment a harcba egyháza jogaiért. Az egyház fölmagasztaltatása volt földi vágyainak netovábbja. Két kiváló eszköze volt ennek elérésében: Jézus-társasága és a hitelemzés. E két tényezőt egymástól elválasztani nem lehet, mert Jézus-társasága részint tényleg működött a hitelemzés terén, részint arra közvetett befolyást gyakorolt a papnevelés által s így Pázmánynak a hitelemzés felvirágoztatására irányzott tevékenységét csak úgy méltányolhatjuk egész valójában, ha a hitelemzést a Jézus-társasága tevékenységével bíráljuk. — Ide irányult fő figyelme, „Pázmánynak fő törekvése volt a jezsuitákat visszavezetni hazánkba, itt lehetőleg tág tért nyitni tevékenységöknek s vezetésökre bizni azon itézeteket, melyeknek alapításáról elmékedett.“ Mondja egyik jcles történetírónk.² S valóban az ő védő szárnyai aiat a rend napról-napra növekvő tevékenységgel fejtette ki erejét, ugy annyira, hogy a protestánsok sejtve a csapásokat, melyek a hit ezen elszánt bajnokai részéről Pázmány vezérlete alatt öket fenyegették, az 1620. évi besztercebányai országgyűlésen „Pázmány Péter

1. Toldi F. A magy. nemz. irodalom története 4. köt. 72 l. Toldi F. általában annyit mond irodalmi működéséről, hogy „ő a mai könyvnyelv megteremtöje.“ 73. l.

2. Fraknoi Vilmos. Pázmány Péter és kora. Pest 1868. l. k. 467. l.

jezsuita érseket, mint a hazának rossz polgárát“ és a jezsuita rendet száműzték az országból. ¹

Pázmány a harc embere volt, kinek bátorságát a fenyegetések csak fokozták, erejét aczélozták. Annak a rendnek kebelében növekedett fel, mely az egyház küzdelmei közepett első sorban fogja fel az ellenfél támadásait. E társaság lelkes tagjai hajdan társai voltak, most az egyház győzelmei kivívásában rettenthetetlen katonái. Szerencsés választás, mely biztosította a magyar egyház jövőjét. Midőn Pázmány átvette a hazai katolikus egyház kormányzását, számban megfogyott, erkölcsiben javarészből fegyelmezetlen és hiányos tudományu papságot talált a nyáj élén. Papok kellettek neki, kik élni és halni, tenni és szenvedni tudnak az egyházért, papok kik fedhetetlen életökkel s tudományos készülségükkel imponálnak az ellenfélnek. Ott volt e célra Loyola elszánt serege, mely a szószéken és iskolában egyaránt rátermett egyénekkel rendelkezett. Kivált ez utóbbi, az iskola sinylette a képzett egyházi tanítók hiányát s ki ismerte jobban a helyzetet és annak javítására szükséges eszközöket, mint Pázmány ki imigy ír egyik felterjesztésében: „A hosszas elhanyagolás, a vallásszabadság és ugyszólván az egész nemességnek az eretnőséghez való makacs ragaszkodása okozta, hogy nincs más mód Magyarországon régi virágzó állapotába visszahelyezni a vallást, mint iskolák által, melyekbe sűrűn gyülekezvén a hazának tudományszomjas ifjúsága, főleg a Jézus-társaság atyáitól a tudományokkal a vallásosságot is elsajátítsa.“ ²

Vásárhelyi, Forró, Káldy, Hajnal, Dobokai, Vesselényi stb. tisztos sora azoknak a férfiaknak, kik Pázmány kezdesére iskolákban és templomban, városokon és falvakban kezökbe véve az ifjúság hitbeli oktatását és vallásos nevelését, szilárd alapját vetették meg egy szebb jövőnek s az egyház és haza reményeit biztosították a katolicizmusnak. A külföldi protestáns latin iskolák és egyetemek voltak a hitujítás fészkei, melyekből haza kerülvén az ifjúság, itthon iskolákban, irodalomban és templomban

1. Kazy. o. c. Lib. III. Pag. 180.

2. Fraknói i. m. I. 467. I.

hirdette az új tant. A bajnak legmélyrehatóbb orvoslása, középiskolák és egyetem szervezése volt. Miután a nagy mű létesítéséhez szükséges előkészületek megtörténtek, 1635-ben alapította Pázmány a nagyszombati egyetemet, az egyházi és világi tudományok tüzehelyét s miután azt a király mindazokkal a kiváltságokkal megerősítette, melyekkel a németországi egyetemek bírtak, még ugyanazon év őszén megnyilott Dobronoky György páter egyetemi rektor vezetése alatt a magyar műveltség szentelt csarnoka, az egyházi és világi tudományosság bölcsője. Nagyjaink színe-java „Veni Sanctét“ énekel az alapítóval együtt szent Miklós egyházában. ¹ De a nagyszombati egyetem nem elégitette ki az összes ifjuság szükségletét. Középiskolákra is szükség volt az ország főbb pontjain. Ferdinánd, kinek vallásos buzgalma Pázmány törekvéseit mindenkor támogatta, ² a nagyszombati egyetem megnyitása után azonnal tárgyalásokat indított a Kassán, Beszterczebányán, Sopronban és Kőszegen alapítandó Jézus-társasági kollégiumok és gimnáziumok ügyében. ³ Pázmány pedig, hogy nagy művét tökéletesítse s az ifjuság vallásos nevelését még inkább biztosítsa, Pozsonyban, Győrött, Homonnán és Szatmárott alapított kollégiumokat, vagy azoknak alapításához hozzájárult. Jézus-társasága egyre erősödve vette kezébe az összes katolikus közép és felső iskolai tanügyet, s a hazai ifjuság vallásos nevelését mindnagyobb apparátussal vezette. Pázmány elérte ebbeli célját: megalapította és felvirágozni látta az ifjuság vallásos nevelését Jézus-társaságának vezetése alatt.

Ámde ez csak részét képezhette azon teljes reformnak, melyet Pázmány nagy lelke kontemplált ki, mint a magyar katolikus egyház vezére, alapjaiból akarta azt felépíteni. E nagy munkájának tekintélyes részét képezte a népgyermekének hitbeli oktatása. Itt ismét utjában állott a főnőbb jelzett akadály, az egyháziak csekély száma és részben hiányos műveltsége. E bajon csak papnevelő intézetek alapítása és célszerű szervezése által lehetett segíteni.

1. Kazy. o. c. Lib. IV. Pag. 308.

2. Horváth M. i. m. V. köt. 193. lap.

3. Kazy. o. c. Lib. IV. Pag. 908.

Ily intézetek alapítása képezte Pázmány törekvéseinek fő részét: „Midőn észrevenném — írja — mily nagy hátrányára van a katolikus vallásnak, hogy az egyházi férfiak sem oly számban nem találtnak, sem oly tudománnyal nem bírnak, mint Magyarország ez idő szerinti szükségletei követelnék, éjjeli és nappali gondoskodásomat oda irányoztam, hogy erőm s tehetségem gyengeségéhez képest Isten segítségével ezen bajon segítsek.“¹ Első s fő szükség volt e tekintetben oly papnevelő intézet alapítása, mely a jámborságban és tudományokban alaposan kiképzett papokat adjon e hazának. Azon időben csupán Nagyszombatban, Nyitrán és Győrött voltak szemináriumok, de azok anyagi helyzete és szellemi szintje sem volt teljesen kielégítő s így a trienti zsinat követelményeinek korán sem feleltek meg. E hiányt éppen nem pótolta az, hogy némely ifjak egyházi költségen Bécsbe, Grácba és Olmützbe küldettek, hogy magokat eme városok hittudományi tanintézeteiben kiképezzék.² Magyar teológiai intézetre volt szükség, mely mind tudományos szintje, mind szervezete, mind anyagi ellátása tekintetében megfeleljen a kor követelményeinek. Ez égető szükségén akart Pázmány segíteni, midőn megalapította a róla elnevezett bécsi papnevelő intézetet, melynek növendékei a hittudományokban és jámborságban egyaránt alapos kiképeztetést nyertek. 1623-ban a pápa és a király jóváhagyásával megnyílt a Pázmáneum, mely annyi magas műveltségű és szent életű papot adott az egyháznak. Hogy az intézetet nem Magyarországon, hanem Bécsben alapította, ennek fő okát a császári székhely mindennemű kulturális előnyeiben, főleg a tudós tanárok által vezetett kitűnő egyetemben kell keresnünk.³

Valóban magasztos gondolat volt ez az alapítás, melyről a pápa 1623 évi november 14. Pázmányhoz intézett levelében ezeket mondja: „A hitnek várat építesz, s az istentelenségnek romlását készíted elő, midőn a bécsi kollégium fölállítását tervezed. Valóban az egész egyház dicséretét s a szentszék jóindulatát

1. Fraknói i. m. I. k. 471 l.

2. Fraknói i. m. I. k. 470 l.

3. Fraknói i. m. I. k. 472 l.

ésodálatos módon megszerezted, midőn azt alapítványoddal gazdagítottad.“ Ezekkel a sikerekkel Pázmány nem elégedett meg. A római német papnevelő intézetben levő magyar alapítványi helyek hosszabb idő óta nem töltettek be; az éber főpásztor sok utánjárással kieszközölte, hogy oda a magyar ifjak ismét fölvétessenek s e nagyhirű intézetben kiképeztessenek.¹ Ennyi törekvésnek valóban tiszteletre méltó eredménye az volt, hogy Pázmány három egyetemen láthatta a magyar növedékpapság kiképzését: a római, bécsi és nagyszombati szemináriumokban. Mind a három intézet a Jézus-társaságának vezetése alatt évről-évre rajokként küldötte szét hazánkba a lelkipásztorság és keresztény tudomány ifjú munkásait. Pázmány tehát elérte e célját is: a papnevelést szervezte szentegyházunk szellemében. Ezek után immár önkényt következik a harmadik: a nép gyermekeinek hitbeli oktatása. A mint volt arra papság, mely hivatásának magaslatán állott, mely képes volt fölérteni az ifjúság hitbeli oktatásának fontosságát, a keresztény nép regenerálásának nagy és fontos művét, ennek csak felsőbb utasítás kellett, hogy a munka egész erővel meginduljon és restaurálja az egyházat alapjában, a jövő reményében: a gyermekekben. A nagy főpásztor e célra is felhasználta a legüdvösebb eszközöket. Zsinatokat tartott, melyeken az egyházi életet szabályozta, tanácskozott a teendők felett. Csak azon határozatokat óhajtom itt tárgyalni melyek szorosan a hitelemzés körébe tartoznak.

Az 1629. évben tartott nagyszombati egyházmegyei zsinat elrendeli (III. f. IX. §.) hogy a plebánosok a tanítókat csak úgy bocsássák be az iskolába, ha előbb a trienti zsinat által előírt katolikus hitvallást leteszik. Továbbá ügyeljenek a plebánosok, hogy a tanítók tanítsák a gyermekeket a hit elemeire, jámborságra és isteni félelemre.

A fölöttébb fontos családi hitelemzés ügyében sürgesse a plebános a szülőket, hogy gyermekeiket imádkozni tanítsák, s egy se legyen közülök, kinek kicsinyei az Ur imádságát, Angyali

1. Fraknói i. m. I. k. 675 l. L. ez ügyben Borghese bíboros — államtitkár levelét Pázmányhoz. M. tört. emlékek. Okmánytár. XIX. köt. 233 l.

üdvözetet, apostoli hitvallást, tíz parancsolatot és kereszttvetést ne tudnák. Ez okból reggel és este mind a szülők, mind gyermekeik imádkozzanak; ugyanezt tegyék evés előtt és után. Mert nem illő keresztény emberhez bármily munkához fogni, míg Isten segítségét ajtatos imádsággal ki nem esdette, Urunk mondása szerint, „Nélkülem semmit sem tehettek.“

A plebánosok legalább adventi és nagybőjti vasárnapokon a délutáni órákban oktassák a fiukat és leányokat a keresztény hit elemeire, t. i. a kereszttvetésre, az Ur imádságára, angyali üdvözletre, apostoli hitvallásra, Isten tíz parancsolatára; egyúttal arra törekedjenek, hogy azok mind ennek rövid magyarázatát is megértsék. ¹

Nem volt nehéz ez üdvös határozatok végrehajtása azok által a papok által, kik a nagyszombati és bécsi papnevelő intézetben nevelkedtek, hol az egyházi tiszta felfogást szívták magokba s a trienti zsinat intézkedései vérökké váltottak. Az idősebbek, kik az előbbi korszakban nevedektek fel, ugyan nem mutatkoztak elég buzgóknak az egyház szigorú rendszabályai szerint fáradozni a hitelemzés terhes munkájában, de ezek mögött ott állott a megszigorított felügyelet. Így a zsinat határozatai bár lassan, de folyton szaporodó eredményeket szültek. Ha mindezekhez hozzá vesszük azt a körülményt, hogy a főnnemlített három papnevelő intézet évről-évre ujakkal szaporította a

IV. „Ludimagistros in civitatibus, oꝛpidis et pagis nullus parochus admittat, nisi prius fidei catholicae professionem ex concilii tridentini praescripto coram parcho emiserint.“

„Diligenter invigilent parochi, ut magistri pueros doctrinam christianam pietatem, Deique timorem doceant.“

„Praeterea injungat parochus diligenter parentibus, ut pueros orare doceant, nec ullus sit, cujus tenella proles orationem dominicam, salutationem angelicam, symbolum et decalogum cum sacro crucis signo ignoret. Mane igitur statim ac surgunt et vesperi, antequam decumbant, et ipsimet parentes et ipsorum pueri Deum orent, sicut et dum cibum capere incipiunt, vel finem refectiōni ponunt. Neque enim decet hominem christianum opus aliquod ante agredi, quam Dei auxilium humili prece imploret, siquidem Dei ipsius est vox illa: Sine me nihil potestis facere.“

„Parochi saltem Adventus et Quadragesimae Dominicis hora pomeridiana pueros ac puellas ad christianam doctrinam, rudibus necessariam erudiant: ut nimirum signum crucis recte formare, orationem dominicam, salutationem angelicam, symbolum apostolorum et decalogum sciant, eorumque simplicem explicationem intelligant.“ — Synod. dioc. habita sub Ferdinando III. Caes. II. Rege et Petro Pázmány Archi-Eppo strigoniensi Tyrnaviae, 4. Oct. Anno 1629. — Péterffy o. e. Tom. II. pag. 254.

1. Szalay, i. m. IV. k. 555. I.

buzgó képzett lelkipásztorok számát, — kik mind az újabb iskola hívei, mind a tiszta egyházi felfogás bajnokai, — előttünk áll a virulásnak induló hitelemzés, úgy a mint azt Pázmány vas kezeivel megindította. A nép gyermekeinek hitbeli oktatása reményekre jogosít a világi papság buzgó tevékenysége folytán. Mindezekhez járul Jézus-társaságának missziói tevékenysége, mely Pázmány egyházi kormányzata alatt szintén gyarapodott hazánkban. Ő, ki a társaságot mint édes anyját szerette, melynek érdekében még mint a rend tagja 1608-ban a pozsonyi országgyűlésen oroszlan-ként sikra szállott: később is mindenkor buzgón védelmére kelt s érdekeit megóvta. Az ő égisze alatt Jézus-társasága a lelkek üdvére temérdek istenáldással működött s folyton fokozódó tevékenységet fejtett ki. ¹ A népmissziók és a templomi hitelemzés, melyeket a társaság papjai városokban és falvakban tartottak, sokban elősegítették a hitelemzést.

Mint Magyarország primása befolyását minden téren felhasználta a kat. vallás felvirágoztatására. Korszakot alkotó irataiban védelmezte az egyház igazait, lángszavával elnémitotta az ellen fél támadásait és elveinek győzelmét kivivta a vélemények zűrzavara felett; az ő szeme a politikai bonyolulatok mélyére tekintett s mint hazánk első politikusa vezérszerépet vitt a nyilvános életben. Mindez gondoskodása tárgyát képezte, de fő gondja, saját vallomása szerint az ifjuság vallásos nevelése volt. Ebben törte fejét éjjel nappal, ezért aggódott, e célra áldozott százezreket, ebbe helyezte legnagyobb földi dicsőségét. Ezt tekintette a nagy mű alapjának: hazánk megújítását kat. meggyőződéstől áthatott vallásos ifjuság nevelése által. Halljuk, mit ír 1625. II. Ferdinánd királyhoz: „A mint éjjel-nappal gondolkodnám, hogyan lehetne a kat. vallást hathatósan előmozdítani, semmi alkalmasabbnak és eredményesebbnek nem tűnt fel előttem, mint az ifjuság nevelése, hogy a katolikus ifjuság fejlődésével egyházunk híveinek száma gyarapodjék.“ ² Ez volt a nagy férfiú meggyőződése ez

1. Kazy o. c. Lib. IV. pag. 308. 319. 324. Fejér. o. c. p. 172. Magy. Tört. Emlékek. I. o. XIX. k. 266. 460. I.

2. Magyar Történelmi Emlékek. I. o. XIX. k. 460 I.

képezi nyitját nagyszerű alapítványainak. Már hogy a vallásos nevelésnek sarkpontját a hitelemzés képezi, ez ismét oly igazság, mely iránt kétségben nem lehet senki. Ez eszme kivitelét illetőleg az idézett levélben¹ praktikus tervvel lép a király elé. Mint-hogy több egyházi javadalom a királyi kamarák által elzálogosítva protestáns kézre került, ajánlja Pázmány a királynak a magyar főpapság megadóztatását s e pénzből egy elzálogosított javadalom visszaszerzését, melyet azután egyházi személyek adminisztrálnának mindaddig, míg annak fölösleges jövedelméből más javadalom is visszaszerezhető lett volna s ily módon az elzálogosított egyházi birtokok a protestánsoktól egymásután megváltatnának, azután a javadalom oly kötelességgel ruháztatnék valamely egyházi személyre, hogy az évi jövedelmének harmadrészét iskolákra és az ifjuság nevelésére tartoznék kiszolgáltatni, azon közegek kezeibe, kiket a főpapság e célra kijelöl. Ez eljárás volna követendő a többi egyházi javadalmak visszaszerzésében is.¹ Egy a vallásos nevelés fontosságától lelke mélyében áthatott férfiúnak fönséges koncepcioi ezek.

Mindezek után lehetetlen kételkednünk az iránt, hogy Pázmány éjjeli és nappali gondjainak legelsejét, az ifjuság vallásos nevelése és hitbeli oktatása képezte, ezen csüggett lelke egész hevével, ezt gondozta nemes szívének egész odaadásával. Erre használta föl egész befolyását, erre adományozta jövedelmének tetemes részét, ennek előmozdítására irányozta főpásztori hatalmát. Ő teljes mértékben birta a király bizalmát, szava mindenkor döntő súlylyal birt a királynál, kit II. Ferdinánd 1636-ban hozzáintézett levelében „régí és hű barátjának nevezett.“² Ebből megítélhetjük, mily nagy része van Pázmánynak abban, hogy azon időben az udvar a katolikus ügy diadalra-juttatásában oly buzgón közreműködött. Pázmány maga primási körében — mint láttuk — mindent megtett, a mi a hitelemzés felvirágoztatására üdvös és hasznos volt. Papságot nevelt e hitelemzés teljesítésére.

1. U. ok. 460. l.

2. Fejér o. c. pag 168. „Antiquum et fidum amicum.“ Epistola Ferdinandi II. ad Petrum Pázmány A. 1636.

Ezek keze alatt felvirult az ifjuság hitélete, buzgalom kelt minde-
nütt. A zsinati határozatok, ezen bőséges áldásforrások még in-
kább fokozták a hitelemzés lendületét. A Jézus-társaság lelkes
papjai missiókban és templomokban segítették elő ezen lelkes
munkát.

A tudományok tanulói sem voltak kitéve többé a hithagyás
veszedelmének, mert vallásos nevelés és alapos hitelemzés által
szent hitőkben kellőképpen megerősítették őket. Az új iskolák
bölcsoi voltak a művelt osztály vallásosságának s előmozdítói a
megtéréseknek. Mindezt betetőzte a nagyszombati egyetem, mely
a vallásos nevelés teljes sértetlenségét és tökéletes sikerét biz-
tosította. Ily nagyszabású és mindenre kiterjedő reformműködés
a hitelemzés tökéletes újjászületését, általános lendületét, a hit-
életnek általános felvirágzását eredményezte. Azért méltán ün-
nepeljük a nagy Pázmányt hazai hitelemzésünk restaurátoraként.
— Elhunyt 1637-ben. De él ma is a katolikus egyházban, melyet
alapjában renovált. „Nomen Petri tumulus obruere non potuit.
Vivit adhuc in praeclaris vasti sui ingenii foetibus.“ Mondja
róla Kazy történetirónk. ¹ Hitelemzésünk nem sanyarog többé,
hanem virágzik és fejlődik, a mint azt újra megteremtette Páz-
mány Péter.

3. Kazy. o. c. Lib. V. p. 4.

Pázmány után.

Pázmány nagy eszméit megvalósítva adta át az utókornak. Az ő művének tovább fejlesztése és tökélyesbitése volt feladata száz éven át utódainak. A hitelemzésnek az egyház szellemében való eszközlésére meg volt törve az út. Midőn a nagy biboros szemeit lehunyta, művének apostolai teljes erővel fáradoztak az egyház gyöngye csemetéinek lelki gondozásában, csak szaporítani kellett az intézeteket, melyek a hitelemzés bajnokait küldték e hazába. Isten kegyelméből az egyház Pázmány után oly vezérférfiút nyert, ki nagy elődéne' hatalmas eszméit felfogta, az általa alkotott művet tovább fejlesztette, hazai hitelemzésünket fokozatosan erősbitette. Pázmánynak 1637-ben történt elhalálózá-a után Lósy Imrét választotta a király Magyarország primási széskére, kinek kineveztetését VIII. Orbán pápa ugyanazon évi november 16-án jóváhagyta. Lósy apostoli szellemű férfiú volt, ki tanulmányait Rómában végezte, ¹ Krisztus földi helytartójának székvárosában szívta magába az igaz hit tudományát, az apostolok fejedelmének sirjánál megacézózott lelkesedéssel tért vissza hazájába, hogy itt a kat. vallás ellen irányzott ádáz támadásokkal szembe-szállva, küzdjön egyháza igazaiért. Sokat várt a magyar kat. egyház e magas műveltségű, bajnoki tehetségű férfiutól. Sokat, különösen a hitelemzés, mely Pázmány kormányzata alatt oly szépen felvirult. Lósy az ország várakozásának teljesen megfelelt. Lankadást nem ismerő buzgalommal törekedett a papság körében szükséges fegyelmet megszilárdítani. Pozsonyban papnevelő intézetet állított föl oly célból, hogy ott az oltár szolgálói már serdülő koruktól fogva az istenes életben és a jámborság alapjára fektetett tudományokban neveltessenek. A király jó akaratát és a kat. vallás fölvirágoztatására irányzott törekvéseit tanácsaival támogatta. ² 1638-ban tartományi zsinatot tartott Nagyszombatban, melyen üdvös rendeleteket hozott a hit-

1. Katona, Historia Critica. XXXII. Pag. 8.

2. Kazy. o. c. Lib. V. Pag. 48.

elemzés előmozdítására. I. fejezetében (II. r.) elrendeli a zsinat, hogy a papság a gyermekeket hitünk szent tanaira vásár- és ünnepnapokon ne csak a püspöki és káptalani egyházakban oktassa, hanem ugyanezt cselekedje valamennyi parokiális templomokban is. A hitelemzésre ügyeljenek a főpásztorok, plébánosok és főesperesek. Ezen intézkedés felújítja az előbbi zsinatok azon rendeletét, mely az ellenőrzést, a főesperesi felügyeletet visszaállította s ezáltal a zsinati határozatnak gyakorlati érvényesülését biztosította. Végül ajánlja a zsinat a keresztény oktatás társulatait, melyek a templomi hitelemzés előmozdítására hathatós segédeszközül szolgáltak. ¹

Hogy ez intézkedés gyakorlati értékét és mélyre ható erejét egész valójában átértsük, szem előtt kell tartanunk a kat. egyháznak azon pietását, melylyel a zsinatok iránt minden időben viseltetett. A zsinatok voltak mindenkor az egyházi élet tűzhelyei. A zsinatok intéztek irtó háborút a becsúszott visszaéléseknek, ezek indították meg a hitélet emelésére szükséges akciókat. Szóval a zsinatok mindenkor a vallásosság lendületét és virágzását idézték elő.

Az egyház ez okból mindenkor nagy súlyt fektetett a zsinatokra s mint a történelem bizonyítja, valahányszor nagyobb szakadás mutatkozott, azonnal tanácsra gyűltek a főpásztorok; valahányszor nagyobb szabású reform lépett életbe a kat. világban, ezt zsinat előzte meg, honnét a mű tervezete kiindult. A tartományi és megyei zsinatok, melyek főleg az egyház szolgálóinak s a hiveknek erkölcsi életében észlelhető visszaélések kiirtását és a fegyelem szigorítását, a jámborság emelését célozzák, kiváltképen akkor szükségesek, midőn a hitéletben hanyatlás áll be, vagy a laza erkölcsök javítására irányuló nagyobb szabású reformok gyakorlati kivitelének hatályossága fokozandó. Az előbbi

1. „Cap. I. Circa fidem et quae ad eam pertinent II. Ut rudimente fidei festivis diebus non solum in cathedralibus ac collegiatis, sed et in omnibus parochialibus ecclesiis doceantur, pueritiaque, quae seges est ecclesiae, in his quam diligentissime erudiat, adhibeant omnem operam reverendissimi domini ordinarii aliique praelati minores, ac domini archidiaconi. Expedi autem, ut doctrinae christianae sodalitates ubi fieri potest, erigantur.” Synod. provincialis, habita sub Ferdinando III Caes. Hung. Rege. et Emerico Losy AEppo Strigoniensi Tyrnaviae Anno 1638. — Péterffy o. c. Tom. II. Pag. 357.

szükség, az erkölcsi hanyatlás orvoslása, sürgette az Oláh, Forgách és Pázmány primások alatt tartott zsinatokat. Ez utóbbi: a reformművek megszilárdítása, követelte a Pázmány utódai alatt tartott egyházi gyülekezeteiket. S valóban az üdvös hatás, melyet a zsinatok a fegyelem szigorításában s az erkölcsi élet emelésében szültek, egyre általánossabbá lett. Felvirult a hitélet s a nagy alkotások tovább lőnek fejlesztve. Általános pezsgést, lendülő hitéletet észlelünk országszerte.

Mellőzve azokat a zsinatokat, melyek a hitelemzés tekintében tüzetes intézkedéseket nem tettek, csupán csak azokra szorítokozom, melyek az ifjúság hiterkölsi oktatását szabályozták. Láttuk eddig az esztergomi egyháztartomány zsinatait, melyek a török pusztitástól legalább részben megkimélt egyházmegyék lelki ügyeire vonatkoznak. Hazánk déli részén és a társországekban oly szörnyű volt a tarolat, hogy itt lelkipásztorkodásról akkoriban szó sem lehetett. Verancsics Antal, midőn konstantinápolyi követségében a Dunán utazván, hajójáról szemlélte az elpusztult téreket, szerb hajósa azt mondta neki: valaha egy faluban több lakás volt, mint most harmincban.¹ Azok is jobbára szerbek, protestánsok és törökök voltak, a mieink árván bolyongtak vagy nyögve vonszolták a török igáját. Így volt ez másfél századon át, csak a XVII század vége felé kezdett derengeni a hajdan katolikus néptől lakott Délmagyarországra egy jobb jövőnek kecségtető hajnal-sugara. A mint a délvidék egy kissé fellélegzett hosszadalmas aléltsáékából, legott zsinatra sereglettek Krisztus papjai, s tanácskoztak a nyáj öszszegyűjtött maradványainak lelki üdvéről. Nézzük, mit határoztak a hitelemzés ügyében? Az 1666. évben tartott zágrábi zsinat I. fejezetében utasítja a plebánosokat az iskolák és a hitelemzés ápolására: „Gondjuk legyen a plebánosoknak, hogy legyenek tanítók és iskolák, melyekben a tanulmányok s főleg a hit tanai előadassanak. A hanyagok főesperescik feljelentésére megfelelő büntetéssel fognak sujtatni.¹ A XVII.

1. Noster nauclerus homo rascianus referebat, quod qui olim salvo nostro imperio una in villa numerus erat colonorum, in XXX. vix par inveniri potest.“ Magy. Tört. Em-lékek II. o. II. köt. 290 l.

század végszakának fényes győzelmei hazánk legnagyobb részét felszabadították a török iga alól. A visszavett részekben azonnal szervezte a papság a nép gyermekeinek hitbeli oktatását. 1690. ben ismét zsinatot tartott a zágrábi egyházmegye papsága, mely határozatainak VI. fejezetében eképp intézkedik a hitelemzés fe-
lől: „Nagybőjtben, valamint gyónás és áldozás előtt és után tartson a papság oktatást a gyónás módjáról, Jézusnak az Oltáriszentségben való jelenlétéről s a keresztény hitnek főbb igazságairól. Együttal a gyermekeket is oktassa a keresztvetésre és imádságokra.“² (A gyónásra való előkészítés természetesen főleg a serdülő ifjúságra vonatkozik.) Az 1706. évben Diakováron tartott boszniai egyházmegyei zsinat pedig így határozott a hitelemzés ügyében. XI.: „Mínthogy prédikálni minden lelkipásztor hivatalánál fogva köteles, törekedjék minél gyakrabban teljesíteni, inkább katekétikai, mint skolasztikus módon; s mivel a kisdetek oktatása szintén hivatásos kötelességét képezi, minden telhető szorgalommal oktassa azokat a keresztény kötelességekre. Ez okból szent beszéd előtt vagy után mondja elő a „Miatyánkot“ „Üdvözlégyet“ „Hiszekegyet“, Isten és az egyház parancsait.“³ Az 1714-ben tartott pécsi egyházmegyei zsinat pedig így intézkedik: „A plébános a népet szent beszédekben, a tudatlanokat hitelemzésben oktassa. Az iskolamester vagy kántor kötelessége oktatni a gyermekeket, temetni a plébánossal, éne-

1. „Curent parochi, ut sint magistri et scholae, in quibus literae et singulariter, quae fidei sunt, instruantur. In eo negligentes ex relatione archidiaconorum poenam arbitrariam subibunt.“ Synod. zagrabienis diocesana habita sub Leopoldo I. Hung. Rege, Georgio Szelepesény AE. Strigon. et Martino Borkovics Eppo Zagrabienis, Anno 1669 Péterffy o. c. Tom. II. Pag. 394.

2. „In Quadragesima vero et ante et post confessionem et sacram communionem circa modum confitendi et de praesentia Christi domini in sanctissimo Eucharistiae sacramento fiant exhortationes ac alia doctrinae necessaria proponantur et pueri informanda cruce et orationibus dicendis examinentur.“ Synodus Zagrabienis sub Leopoldo I. Caes. Reg. Georgio Szécseny AE. Strigonienis et Ignatio Alexandro Mikulich Eppo zagrabienis. Anno 1690. Péterffy. o. c. Tom. II. Pag. 406.

3. „Conclonari uti omnes ex officio tenentur, ita frequentissime conentur, idquo ad captum populi potius catechetice quam scholasticae; cumque tenerae aetatis instructio pari modo ipsi incumbat, procurent omni studio eam christianis praeceptis erudire; ideoque ante vel post conclonem semper elata voce praecorent: Pater noster, Ave Maria, Credo, Praecepta Decalogi, praeepta ecclesiae.“ Synod. dioec. bosnensis, celebrata sub Josepho I. Caes. Reg. Leopoldo Kolonice S. R. E. Card. A. E. Strigon. et Georgio Patacsich Eppo Bosnensi Diacovae. Anno 1706. Péterffy o. c. Tom. II. Pag. 411.

kelni a templomban s egyéb kántori teendőket végezni.“¹ (Mínthogy abban a korban a tanítás alapját a hitelemzés képezte, világos „hogya a gyermekek oktatása alatt első sorban a hit elemeinek tanítása értendő.“)

A ki a zsinatok fontosságát, azoknak az egyházi életben mindenkor korszakot alkotó hatását ismeri, pillanatig sem lehet kétségben azok eredménye iránt. És ha a kor hitelemzését csupán ezekből ítéljük meg, már ez is kétségkívül haladást jelent; mert e partikuláris zsinatok, mint a trienti általános zsinat rendeleteinek a helyi körülményekhez való alkalmazásai, biztosították az egyház szent intencióinak érvényesülését. Ámde nem csupán ezekből kell megítélnünk a kor hitelemzését. Sok más tényező is befolyt arra, melyeknek ezekkel való kölcsönös közreműködése adja meg a hitelemzés teljes képét. S itt első sorban figyelembe kell vennünk az iskolák szervezése körül kifejtett tevékenységet. A hazai írók e kor oktatásügyét bírálva, jobbára ugyanazon szempontból ítélik meg a katolikus és protestáns egyházak iskoláit. Mínthogy pedig egészen más a katolikus egyház szervezete és egészen más a protestánsoké, nagyon természetes, hogy íróink következtetésükben tévutra kerülnek. A katolikus egyház szervezete monarchikus lévén, iskoláink fejlődését is e szempontból kell méltatnunk. Az iskola a templom előcsarnoka; az neveli az egyház reményeit, azért azt az egyház minden időben ápolta, kiváló gondozásban részesítette. Még a török háborúk idejében is, midőn rendszeres fejlődésről szó sem lehetett, az egyház főpásztorai lélekemelő buzgóságot fejtettek ki a városi iskolák alapításában. E korban hazánk majd minden városában voltak katolikus középiskolák, jobbára főpapjainak alapítványából fönntartva. Itt-ott egyes lelkes főurak is alapítottak latin iskolákat. Ez iskolák legnagyobb részben Jézus-társasága vezetése alatt állottak, néhol a piaristák s egyéb szerzetesek kezében, mely körülmény elég garanciát szolgáltat azok kifogástalan vallási ok-

1. „Parochus populum concionibus, rudes catechesi instruat . . . Ludimagister seu cantor: ipsius est docere pueros, sepelire cum parocho, in templo canere et reliqua eiusmodi magistris consueta peragere ac exequi.“ Synod. dioec. quinqueeccles. Anno 1710. Péterffy. o. c. Tom. II. Pag. 417. 423.

tatása tekintetében. A ki ismeri e szerzetesek, különösen Jézus-társasága tanulmányi szabályzatát, pillanatig sem kételkedhetik a fölött, hogy az általok vezetett tanintézetekben a hitelemzés kitűnő virágzásnak örvendett. Képzelné is lehetetlen, hogy ezen intézetek mellett népiskolák is ne lettek volna, melyekben köztudomás szerint az írást és olvasást a hitelemzéssel kapcsolatosan tanították. Ha még ezekhez hozzá vesszük a Jézus-társasága által vezetett akadémiákat; el kell ösmernünk, hogy e korban a városi tanintézetek hitbéli oktatása igen jó karban volt. Azon falvakban, melyekben rendszeres lekipásztorkodás volt, a templom mellett csakhamar iskola is keletkezett. Nézzük át e kor „Vizitatio Canoninca-it,“ ott van a „Ludimagister,“ kire az ifjuság oktatása és vallásos nevelése volt bízva. A török háborúk végszakában, midőn a telepítések történtek, eleinte jobbra szerzetesek adminisztrálták az egyes plebániákat, de mihelyt arra rendes plebánost kaptak, egyszerre ott találjuk az iskolamestert is. Ezek fontolgatása után igazán megfoghatatlan, mikép vádolhatják egyes írók a katolikus egyházat az ifjuság vallásos oktatása körüli hanyagsággal? Vegyük továbbá fontolóra azon körülményt is, hogy a katolikus gyermekek a templomban is nyertek oktatást, míg a protestánsok oktatása jóformán az iskolára szorítkozott. Ezek figyelembe vétele után az elfogulatlan kritikusnak el kell ismernie, hogy a magyar katolikus hitelemzés e korban jó karban volt s az egyház szolgálói templomban és iskolában buzgón fáradoztak a hitelemzés munkájában.

Hogy a protestánsok a hatalom támogatása nélkül szervezték iskoláikat, magától értetődik. Mivel az állam akkor katolikus volt s mint ilyen a katolikus iskola-ügyet pártolta, a protestánsoknak mint ellenzéknek saját erejükből kellett iskoláikat fentartani. A protestáns prédikátorok, tanítók és diákok szenvedéseiről írt panaszokra ^{1.} vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a vallási villongások közepett az erőhatalommal való foglalások nemcsak a katolikusoknál, hanem protestánsoknál is sűrűn megestek. Eléggé

1. Kis Á. dr. A magyar népiskolai tanítás története I. f. 9. köv.

bizonyítják ezt a katolikusoknak 1649-ben a király elé terjesztett panaszai, ^{1.} ezt bizonyítják a kassai, gyöngyösi, kecskeméti stb. zavargások, melyekben protestánsok voltak a támadók. ^{2.} A protestánsoknak az 1655. évi pozsonyi országgyűlésén előterjesztett azon követelése, hogy Jézus-társasága Magyarországból kitiltassék, szintén nem a felekezeti türelmességét bizonyítja. ^{3.} A király védelmébe vette a Jézus-társaságot s biztosította jóakaratóról, kiváltképpen az iskolák körül szerzett érdemei elismeréséül. ^{4.} Így erősödött hazai hitelenizésünk nehéz körülmények, folytonos küzdelmek közepett, a talaj fokozatosan készült a XVIII. század nagy átalakulásaihoz. A XVII. század alkonyán és a XVIII. század egész folyamán népvándorlásszerű gyarmatosítás keletkezett. Új katolikus községek keletkeztek a török által letarolt vidéken. A népességben ekkép gyarapodott egyház hitelenizésében új lendület támadt.

1. Fejér o. c. Pag. 217. Kazy Lib. VI. Pag. 130.

2. Kazy o. c. Lib. XI. Pag. 160, 101.

3. Kazy. Lib. VII. Pag. 176.

4. Katona o. c. XXXII. Pag. 697, 699, 712, 873.

Katolikus kátèink Pázmány után.

A viszonyok gyökeres átalakulása melyet Pázmány reformtevékenységével előidézett, minden térem örvendetes emelkedést vont maga után. A hitelemzés, mely a nagy férfinak kiváló gondoskodása tárgyát képezte, az új éra dicsteli éveiben, nemcsak az iskolában és templomban, hanem az irodalom terén is sokat haladt előre. E téren azonban oly irodalomtörténeti kérdés áll előttünk, melynek megoldásához, bár rengeteg adathalmaz áll rendelkezésünkre, mindazáltal magát a tény ad oculus nem demonstrálhatjuk mert annak anyagát emésztette az idő.

Értem: a kátékat Pázmány után a XVII. század végéig. — Mert, hogy azon időben, midőn egyik iskolát a másik után alapították, midőn a hitelemzés terén oly tevékenység folyik, melyhez az előbbi kor hitelemzését még csak hasonlítani sem lehet, hogy e korban majdnem egy századon át összesen egy néhány káté került volna a könyvpiaczra, ezt még csak elgondolni is képtelenség. Két tény áll itt egymással szemben, melyek egymásnak látszólag ellentmondanak; egyik az, hogy e kornak egyre fejlődő hitelemzése új meg új káté kiadásokat követelt; a másik az hogy a jelzett korból csak egy néhány káté példány maradt az ufókorra.

A mi az elsőt illeti, oly igazság az, mely előtt mindenkinek meg kell hajolnia: hogy hitelemzésünk e korban oly nagy emelkedést mutat, melyhez az előző kort még csak hasonlítani sem lehet. Minden tényező, mely erre befolyással van, hatványozott erővel működik most közre. Míg Pázmány előtt hat gimnáziumban tanult hazánknak katolikus ifjúsága, e század végén két népes egyetem és 68 gimnáziumban tanulja az üdv. ígét. Ezen iskolák néhányat kivéve Jézus-társaságának vezetése alatt állottak, mely rend tanintézeteiről általában el van ismerve, hogy mindig népesek voltak. Ha már ebből következtetéseket vonunk a kézi könyvek szükségletére, konklúzióink okvetetlenül az lesz, hogy a

68 intézetben több mint fél század lefolyása alatt temérdek katekizmust használt el az ifjúság. S aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy tekintve a fogyasztást, minden 2—3 évben új káté kiadásra volt szükség, hogy csak a gimnáziumi ifjúság szükséglete kielégithető legyen. Midőn azonban a gimnáziumi tanítás ügyét ily magas szintájon látjuk, ne feledjük, hogy ezzel arányban a népiskolák is folyton szaporodtak, melyekben a tanítás még e század felében is, jobbára a katekizmus alapján kezdődött. Ámde a népiskolák részint a zsinati határozatok iniciatívájára, részint a közép és felső iskolák hatása alatt egyre sokasodtak az országban. Ha most a 68 gimnázium és e mellett a népiskolák katekizmus-szükségletét szemügyre vesszük, azt kell mondanunk, hogy e korban nagymértékű katekizmusnak kellett lennie. Valóság alapjára van fektetve tehát azon állításunk, hogy a Pázmányt követő korban 63 éven át körülbelül minden 2—3 évben új meg új katekizmusok jelentek meg a könyvpiacra, s minthogy Canisius uralma általános volt hazánk középiskoláiban, nem lehet kétség az iránt, hogy katekizmusának többszörös kiadása látott napvilágot.

Ezzel szemben azonban mit látunk? A XVII. század végéig összesen 3 Canisius fordítás és 5 más katekizmus van kezeink között. Míg a század elején, midőn összesen 7 gimnázium és csekély számú népiskola nevelte az ifjúságot; Vásárhelyi Canisius 18 év alatt 8 kiadást ért; most midőn a gimnáziumok száma 68 s e szaporulattal arányos a népiskolák száma, 63 évről csupán 8 kiadást, ezek között három valódi Canisius fordítást ismer az utókor. Hogy ez valóban így történt volna, azt föltenni is lehetetlen. Hanem azt kell tartanunk, hogy Canisius kis katekizmusa sokszorosan újra meg újra ki lett adva, e kiadásoknak azonban nyoma veszett. Csak azt mondhatjuk tehát, hogy könyvtáraink e kiadások emlékét nem őrizték meg; mindazáltal tény, hogy Canisius az iskolákra sűrű egymásutánban lett újra nyomtatva. Mindenesetre nagy kár az irodalomra, hogy ennyi kincs nyomtalanul elveszett. — Első tekintetre csodálatosnak

tűnik fel, hogy oly pezsgő tudományos életnek annyi emléke nyomtalanul eltűnt s azon problémát állítja elénk: hogy történhetett az, midőn annyi protestáns kátét őriztek meg könyvtáraink? E kérdés magától megfejtődik előttünk, ha rátekintünk azon szörnyű dulásra, mely a Jézus-társasági gimnáziumokat megsemmisítette s utána a többi kolostorokat eltörölte. Ott állanak az egykor híres jezsuita gimnáziumok épületei, katonák lakják a tudomány egykori hajlékait. Könyveik s egyéb tudományos kincseik hová lettek? Kótyavetyére kerültek, szétszórták őket, vagy fonszámra eladták, vagy megégették. Könyvtáraik piacra kerültek. Épületeik elhagyatott külseje kiáltóan hirdeti a pusztulás éktelenségét; nincs azokban semmi, de semmi nyoma a tudományos gyűjteményeknek, mind eltűntek nyomtalanul. Így veszelődtek egyéb értékes könyvekkel és műkincsekkel együtt a katekizmusok is. A kolostorok könyvtárainak pusztulásával elveszett Canisiusnak számtalan kiadása. Csak azt tudjuk, hogy voltak, kellett lenniök; hová lettek azt nem tudjuk. — Nem így a protestánsok Azok tanintézeteit nem pusztította el, a „fölvilágosodottság“ mely csak a katolikus szerzeteseket gyűlöli. Azok megmaradtak s megőrizték régiségeiket napjainkig.

Ime! ebben van magyarázata azon körülménynek, hogy míg a protestáns kátéknak annyi kiadása maradt az utókorra, addig a katolikus kátékból itt-ott maradt egy-kettő.

Mint említettem, az iskolai használaton kívül is kézen forgott a katekizmus templomi hitelemzések és privát ábitatgyakorlatok alkalmával. Ily katekizmust találunk Kopehányi Márton Bonaventura imádságos könyve végén 1637 évről¹. Az imádságos könyv czimlapja csonka, de a végén lévő tartalomjegyzék jelzi, hogy ez már harmadik kiadása a műnek; mi újabb bizonyítékot szolgáltat előbbi állításunkhoz, hogy e kor káté-irodalmának emlékei legnagyobb részben elvesztek. A katekizmus címe: „A keresztyn Tudománnak rövid sommája. Első Része a Hitnek Agazatairól. Nyomatott Bechbe Gelbhaur Gergely által. MDCXXXII.

1. A budapesti egyetemi könyvtárban.

esztendőben.“ 12 rét, 34 lapra terjed, végén a ministrációval. Egész szerkezete elárulja, hogy a köznép számára lett készítve. Canisius katekizmusa, sok változtatással és rövidítéssel. — Tekintsük át futólagosan. Első kérdése: „Ki mondatik Keresztyénnek és katolikusnak?“ A felelet Canisiusé. A hitről negyedfél lapon tárgyal, jobbra Canisius kérdéseivel és feleleteivel; vannak azonban más rövidített kérdései is, melyek amabban nincsenek meg. Második része: „Az Reménységről és Imádságról.“ Erről is negyedfél lapon tárgyal; részben Canisius kérdéseivel. A hosszabb kérdések helyett azonban már is rövidebbek vannak. Harmadik része: „Az szeretetről és Tíz parancsolatról“ melyet hetedfél lapon tárgyal úgy, mint az előbbieket. Szóval az egész könyvecske Canisius kis katekizmusának átalakított rövidebb kiadása. Az látszik, hogy nem gimnáziumok számára lett írva, különben is ott Vásárhelyi Canisiusa volt mindennütt használatban, hanem a köznép használatára, e célból förtént az egyszerűsítés és pedig első sorban a gyermekek számára, mit a végén lévő ministráció is bizonyít. A kátét úgy látszik, nem az imádságos könyv szerzője írta, hanem csak úgy lett az egybekötve az imádságos könyvvel. Ugyanezen kis káté később újra megjelent, ^{1.} a kiadás éve és helye hiányzik róla; mindazáltal kétségtelen, hogy Bécsben nyomtatott. Ez a művecskének negyedik kiadása s valószínűleg néhány év múlva az előbbi után jelent meg. Címe: „Az Keresztyéni Tudománnac Rövid summájának Első Része.“ 16 rét 40 lapra terjed. Az előbbi kiadásnál valamivel később; több kérdés van benne, melyek Canisiusban nem fordulnak elő. Hat fametszetű kép is van benne. Különben ez is a nép gyermekeinek használatára készült. Több kiadása nem maradt fenn, csak e kettő; a harmadik és negyedik.

Nem annyira hitelemzési mint polemikus szempontból érdekes Hajnal Mátyás czáfoló irata, melyben Kereszturi Pál éles támadásokat tartalmazó katekizmusával polemizál. Czime: „Ki-Tett Czégér mely Alatt Fel-Találhatja akárki-is Minémü Pos-

1. Teljes példánya a Budapesti egyetemi könyvtárban van.

hatt és mérges Tejet fejt Kereszturi Pál Erdélyben egy Chatekizmusának tömlőjében. Neminenü Haidelberga Táján nőtt és Hizlalt teheneknek Tölgyéből. A Nem Régen született Checsemő keresztyénnek szoptatására, Melly meg orvosolható egy keresztyén orvos Doctor által. Nyomtatták Posonban MDCXI. Esztendő. ¹. A szerző neve nincs a munkában jelezve, mindazáltal kétségtelen, hogy Hajnal Mátyás Jézus-társasági pap írta feleletül Kereszturi Pálnak 1638-ban megjelent „Csecsemő Keresztyén“ czimű katekizmusára. Alapos teológiai tudománnyal és erős logikával írt munka. mely a kor hitelemzési irodalmára érdekes világot vet. Mig u. is a katolikus kátéik tisztán a vallás tanaira szoritkoznak s a serdülő ifjuság számára írt káték mellé is csak önvédelem czéljából függesztenek apologetikus kérdéseket, addig a protestánsok már az apróbb gyermekekbe is törekszenek beléoltani a vitatkozás szellemét. Hajnal a kiméletes jezsuita a katolikus egyház eljárását hiven követte, ovatosan kerüli a polemianak oly térre való átvitelét, mely a vallási oktatás szent komolyságát veszélyeztetné. Oly téren végez tehát a támadóval, mely teljesen mentes az ily veszedelemtől, mindamellert az egyház tanítását is megvédi a czélba vett pellengérezés ellen.

Dacára annak, hogy Canisius kis katekizmusáa oly általános és minden főbb pontot felölelő vallási főkönyv volt, mely tudós-
nak és tudatlannak, minden rangu és rendü világi embernek nélkülözhetetlen kézikönyvül szolgált s ez okból általános használatnak örvendett, mindazáltal nem elégitette ki a különleges igényeket. Canisius latinul három katekizmust írt: „Summa doctrinae Christianae,“ Parvus Catechismus,“ és „Catechismus minimus.“ cim-
mel; a Summát a papság és felsőbb iskolák növendékeinek, a kis katekizmust a népiskolák használatára és a gimnáziumok alsó osztályai számára, a legkisebbet pedig a közönséges néposztály számára. Magyarra csak a kis katekizmust fordították le. A legkisebb káté magyar fordításban nem látott ugyan napvilágot, mindazáltal az idők következése igazat adott a nagy Canisiusnak

3. Teljes példánya a budapesti egyetemi könyvtárban van.

s a mieink látva a nép legalsó osztályának szükségletét, a Catechismus minimus mintájára készítettek a kis kátéból egy kivonatot azt, a melyet fönnebb ismertettem — Középiskoláink fejlettsége a katekizmus tökélyesbitését vonta maga után. Ugyanis Canisiusnak kis és nagy katekizmusa közt kissé nagy a különbség, s így míg a kis katekizmus a gimnázium alsóbb osztályainak teljesen megfelelt, a felsőbb osztály hallgatóinak a Summa kissé alkalmatlan volt. Azért mivel tulságosan bő, a tanítás könnyebbitése czéljából 1671-ben névtelen szerző — kétségkívül Jézus-társasági pap, lefordította Wittfeld Péter katekizmusát. Czime „Credo in Deum. Hiszek egy Istenben, avagy Keresztyéni Tudománnac Első Része a Hitről és a Tizenkét ágazatairól, Melyet Deákul irt Jézus-társaságból való P. Wittfeld Péter Most pedig Méltóságos Egri Püspök Szegedi Ferencz Urunk ő Nagysága akarattyából és költségébül Magyarra fordítatott: Csak ebből-is minden Hitbéli versengéseknek elegendő megfejtése lévén.“ Kolofonja : Cassan MDLXXI. 12. rét 236 lap. Nagy katekizmus, kétségkívül a gimnáziumok felső osztályai számára. ¹ Elején tartalom jegyzék van, azután e czim : Keresztyéni Tudomány, Mellyet Deákul irt Jezsuiták rendin-való P. Wittfeld Péter. Megerősítvén a szt. irás méltóságával, a szt' Atyák Irásával, a szent Conciliumok végzéseivel és öt Részre osztatott :

- I. Része a Hitről s annak Ágazatairól.
- II. Része a Reménységről és Imádságról.
- III. Része a Szeretetről és Tiz-Parantsolatról.
- IV. Része a Szt. Sacramentomokról.
- V. Része a gonosz és a jó cselekedetekről.

Magyarra fordították 1671-ben. Nyomatott Cassán. Ezután következik Szegedy Ferencz püspök czimere és az ajánlás „Cassae Kisdianum Semynasium Societ. Jesu“ aláírással ; a mi szerény véleményem szerint nem azt jelenti, hogy e művet a Kisdyről nevezett intézet növendékei fordították, hanem hogy az intézet valamely elöljárója, ki nevét titokban akarja tartani. Ugyanis

1. Teljes példánya a budapesti egyetemi könyvtárban.

szokás a jezsuitáknál, hogy ha valamely tanintézet hasznára az előljáró könyvet ír, a pártfogónak a művet az intézet ajánlja fel. Az ajánlatot követi a katekizmus. Középkáténak nevezhetnők. Kitűnően rendezett kérdéseire, a kor didaktikája szerint hosszú feleletek következnek; melyekbe a szent írásból, szentatyák műveiből és zsinati határozatokból vett idézetek vannak szöve. Iránya apologetikus. Magán viseli az iskolai könyv jellegét, mert tudományos szerkezetű és szorosán a gimnáziumi felsőbb osztályok számára készült, annyit ad elő, a mennyit a tanulónak kell tudnia. Felosztása mint — fönnebb látható — Canisiusé. Kétség kívül a hitelemzés könnyebbségére szolgált volna e mű elterjedése, minthogy azonban a Jézus-társasági intézetek szigorúan ragaszkodtak Canisius Summájához, habár a Ratio Studiorum esetleg más hitelemzési tankönyv használatát is megengedi, mindazáltal nem szívesen tértek el Canisiusától; e körülménynek kell tulajdonítanunk azt, hogy e mű a felsőbb osztályokban nem jött használatba, csak egy kiadásról van tudomásunk.

Figyelemre méltó Illés Istvánnak jobbára a köznép használatára írt katekizmusa. Czime: „Lelki Tej Avagy Catekizmus Azaz A' Keresztyéni Tudománnak első és az üdvösségre szükséges részeiről való tanítások. Mellyeket Nevezetes tudoroktól és főképpen a Római Catechismusból egy formába szedett hasznos kérdésekkel és feleletekkel magyarázott P. Illés István püspöki plebános. Nyomtatott Nagyszombaton az Academiai Bötűkkel MDCLXXXVI Esztend.“¹ Kis 8-rét 604 lapra terjedő nagy katekizmus a latinul nem tudó hivek használatára és a papoknak hitelemzési kézikönyvül írta egy praktikus lelkipásztor, ki igazán buzgó hitelemző volt és tapasztalván azon temérdek hasznot, melyet a Catechismus Romanus szellemében tartott katekézisek hajtanak, azt akarta népszerűsíteni. Műve a Catechismus Romanus és Canisius summája után készült, kérdésekbe és feleletekbe van szedve a szent írásból és szentatyák műveiből vett szép idézetekkel illusztrálva, alapos tudománnyal jóízű nyelven összeállítva.

1. A magy. nemz. muzeumban.

Csak annyiban tartom megemlítendőnek, a mennyiben katekétikai mű. Különbön mivel nem egyenesen a gyermekek hitbeli oktatását czélozza, fölösleges vele bővebben foglalkoznunk.

A falusi gyermekek hitelemzése az imádságok, Hiszekegy és parancsok tanulásában, azok rövid magyarázatban, valamint a gyónás és áldozásra való előkészítésben állott. A templomba gyülekezve lelkipásztoruktól élőszóval tanulták ezeket, ki rövid magyarázatba foglalta oktatását, a mint a zsinatok előírták. Miként a régi időben, úgy most is különös gondot fordított az egyház a gyónás és áldozásra. Az ehhez való előkészület képezte a templomi hitelemzés súlypontját. Ezt tüzetes bőséggel és nagy gondal kellett a lelkipásztoroknak előadni. Eme nagy buzgalom könnyen érthető a katolikus egyháznak az Oltáriszentség iránt való tiszteletéből. Azért a zsinatok is kiemelik a gyónásra és áldozásra való előkészítést. Réges régi hagyományos szokás köti a lelkipásztort e kötelességnek kiváló lelkiismeretességgel való teljesítéséhez. Egyik bizonyítéka ennek a következő katekizmus: „Kis iskola, avagy Gyónás és Áldozásról való Keresztyén oktatás, mely a kisdedeknek és más tudatlanok lelki épületére Német nyelvből magyarra fordítatott. Bécsben nyomtatattott Sischovics Mátyás által 1691. 1. 12 rétt 54 lapra terjedő könyvecske.

Tartalma :

„I. Gyónásról való Öt részre osztott könyvecske.

1. Általános ismeretek a penitentiartatról és a lelkiismeret megvizsgálása. 2. A Penitentiáról és a Bánatról. 3. A Gyónásról. 4. A feloldozásról. 5. Az elégtételről.

„II. A' Szt. Áldozásról három részre osztatott könyvecske.

1. Minémű tudomány kívántatik a Szent Áldozást vevőben. 2. A' test és lélek kívánt tisztaságáról. 3. Mit kell előbb s' az után cselekedni? Végül: A' Gyónáshoz való készületnek módja. Imádság a lelkiismeret megvizsgálása előtti, lelkiismeret-tükör; imádság a gyónás után és áldozás előtt.

E két könyvecske egybe van foglalva, feleletei elég rövi-

1. Teljes példánya a budapesti egyetemi könyvtárban.

dek ; kisebb gyermekek számára irt kitűnő első gyónási és áldozási katekizmus. Kérdéseiből mutatóul ide iktatok néhányat:

„Ki és mikor szerzette a penitentiát?”

„Krisztus Isten fia.”

„Miért szerzette ezt.”

„Hogy az által bűneink bocsánatyát megnyerjük.”

„Megbocsájtatnak-e a bűnök penitentia nélkül?”

„Nem: hanem avagy isteni szeretetből származott töredelmesség, avagy cselekedettel tett teljes bánat által.”

„Szükséges-e a penitentia az üdvösségre?”

„Igenis, annak a ki bűnbe esett.”

„Hány részei vannak a penitentiának?”

„Kivált képpen három: u. m. Bánat, Gyónás és elégtétel.”

„Micsoda az oltári sznt. Sacramentom?”

„Nem egyéb, hanem a kenyér és bor színe alatt Krisztus igaz teste és vére.”

„Ki volt szerzője a Sacramentomnak?”

„Eönnön maga az Isten fia Jézus Krisztus.”

„Mikor szerzette?”

„A' vég vacsorán.”

A könyv szerkezete elárulja, hogy falusi iskolák és templomi oktatások számára készült. Egyuttal bizonyít a mellett, hogy e korban, midőn a papság számban is szaporodott, műveltség dolgában is magasabb színvonalra emelkedett s így a nép gyermekeinek hitbeli oktatásán nagyobb buzgalommal serénykedett, nemkülönb a zsinatok, melyek határozataikban a templomi hitelemzést sürgették, a tevékenységet erősen fokozták. A templomi hitelemzés virágzásnak indult és úgy metodika mint hittani ismeretek szempontjából kielégítőnek mondható. Ha e könyvecskét használták — a mint hogy használták templomi hitelemzés alkalmával, akkor az bizonyára eredményes volt.

Canisius kis katekizmusának, úgy a mint azt Vásárhelyi Ger gely az eredeti szöveg pontos szemmeltartásával lefordította, e korban illetőleg 1624-től e század végéig, tehát 76 évi időközben

összesen három kiadása jelent meg, egyik: 1649-ben, címe: R. P. Petri Canisii S. J. Sacerd. Catechismus Latino-Ungaricus. 1649 Tyrnaviae. ¹ Másik 1696-ban jelent meg, címe: „Catechismus, deákul s magyarul, írta Canisius Péter. Ford. Vársárhelyi Gergely N. Szombat 1696;“ ² a harmadik 1698-ban lett nyomtatva, címe: Magyar Catechismus mely a Jézus társaságából való Tisztelendő páter Canisius Péter teologus pap által iratott. És most ujonann a Keresztyéni hiveknek oktatásokra kinyomatott magyar nyelven Nagy-Szombatban. Az Academiai betűkkel Hermann János által 1698, Esztendőben.“ ³ 8 rét. — Tehát összesen három Canisius-fordítás 76 évről, midőn 68 gimnázium stb. a fogyasztó. Ez lehetetlen, ennek minden ellentmond. De hová lett a többi? Elseperte a felvilágosodottságnak nevezett vandalizmus: a kolostorpusztítás

1. Kalocsai érseki könyvtár. 13746. sz.

2. Sándor István. Magyar Könyvesház. Győr. 1803—240 lap.

3. Szabó K. i. m. 612. l.

Protestáns visszahatás.

Az ország közvéleménye hosszú ideig a nagy fordulat hatása alatt állott. A protestántizmus nehezen viselvén a szenvedett vereséget, agitatorius küzdelmet fejtett ki a katolikus áramlat ellen. A mi részünkön sebesen fejlődő pozitív tevékenység és alkotással szemben a protestánsok mind elkeseredettebb negációval küzdöttek. „A katolicizmus elég gyorsan fölibe került a protestántizmusnak, minek folytán a szellemi fegyverrel irodalmi téren vívott harc is, mind elkeseredettebbé vált,“ mondja Toldi e korszak jellemzésében.¹ — A hitirodalmi viták hevesége, mondjuk: szilajsága e korban legfeljebb fokra hágott. Átcsapott az a hitelemzésre is, mindazáltal nagy különbséget találunk a két fél harci taktikájában. U. is Canisiusban csak egyetlen kérdés van, mely a protestánsokra vonatkozik, (Kik idegenek az anyaszent-egyháztól) ez is oly kiméletes, hogy a kor polemiái közepett egyáltalában szóba nem jöhet. Azon vitatkozó kérdésekre vonatkozólag pedig, melyeket Vásárhelyi Gergely néhány kiadásban Canisiushoz csatolt, mindenek előtt megjegyzendő, hogy azok csak mellékletül voltak hozzáadva a serdültebb ifjúság számára. Katolikus katekizmus, melynek szövegében ily vitázó kérdések fordulnak elő, egyáltalában nincs. Különben Vásárhelyi e néhány toldalékot is csak egy pár kiadásban tette hozzá. Kátéja melyet rendtársai újra meg újra kiadtak, halála után mindig e vitázó kérdések nélkül jelent meg. Nézzük át Canisiusnak a későbbi korban megjelent fordításait. Vitatkozó kérdések egyben sincsenek. — Nem így a protestánsok. Ezek nemcsak a kátéikban foglalt „vetélkedő kérdések“-ben ostromolják a kat. egyház tanaít, hanem részben katekizmusaik szövege is polemikus irányu. Illusztráció-képpen álljon itt Komáromi Csipkés György katekizmusának néhány polémikus kérdése: (címe: „Az Keresztyén Isteni Tudománnak Jeles móddal elkészített rövid summája.“)

194 l. „Az Pápisták Ceremoniái rész szerint Sidóiak, mint az meg kenés: rész szerént pogániak, mint az pilis nyírés.“

351. „Az Pápistáktól faragott Christus, Angyalok, Mária és Szentek képei valóságos bálványok.“

„Oka ez: mert isteni tiszteletnek okáért faragtatott.“¹

Egyébiránt legyen elég megjegyeznünk, hogy az egész hemzseg ily feleletektől. — A polemikus hajandóság ez éles nyilvánulásának okát abban kell keresnünk, hogy ők képezték a kisebbséget s mint ellenzék készségesebbek voltak a támadásra és vitatkozásra, mint a többségben lévő katolikusok. Másik oka csipősebb polemiájoknak az, hogy a katolikus vallás pozitív igazságaival szemben a protestántizmus negációt képez s így a protestánsokat hitbeli álláspontjuk sarkalta a támadásra, a katolikusokat inkább az önvédelemre.

Különben ha áttekintünk e kor protestáns hitelemzési irodalmán, el kell ismernünk, hogy ott élénk tevékenység nyilvánult. A katekizmusok hosszú sorozata azt bizonyítja, hogy ott az iskolai hitelemzés erősen föl volt karolva. Összevetve az e korból visszamaradt katekizmusokat a katolikus irodalom e nemű termékeivel, úgy találjuk, hogy amazok sokkal nagyobb számban vannak képviselve irodalmunkban. Ha most a kor irodalmi viszonyait fürkésszük, ismételten azon következtetésre jutunk, hogy a kezünk közt lévő káté-kiadások nem adják teljes képét káté-irodalmuknak. Sok elveszelődött azokból. Ennek tökéletesebb igazolására óhajtom itt regisztrálni a protestáns kátékat, hogy a katolikus katekizmusok tárgyalásánál kifejtett nézetem alaposágát annál nagyobb világításba helyezzem. Tény, hogy e korban a katolikus egyházi irodalom virágzásának teljességében volt. Az is bizonyos, hogy első sorban a hittani munkák írására hivatott tudós papokban most nem volt hiány. Hogy egyebet ne is említsünk: ott voltak a jezsuiták. A középiskolák évről-évre emelték a szükségletet. Katolikus káté mégis összesen csak három maradt reánk e korból. Ezzel összevetve a protestáns káték nagy sokaságát, azt kell következtetnünk hogy a mieinkből sok szőreszálán elveszett.

¹ A m. nemz. muzeumban.

Nézzük immár a szapora protestáns káté-termelést.

„Az Keresztyéni Vallásnak Rövid Tudománya.“ 1632. Kolozsvárott. XXII. részre osztott unitárius katekizmus, elején bibliai idézetekkel, azután jön a káté szövege. ^{1.} Ugyanez évről Szabó Károly még két protestáns kátét említ, az egyik czime: „Kis Catechismus.“ Kolozsvárott nyomtatott unitárius káté. ^{2.} A másiké: „A Keresztyéni Üdvösséges Tudománnak a Régi- és Uj testamentom szerént egyben summáltatott értelme.“ Toroczkai Mátétól iratott és szintén Kolozsvárott nyomtatott. ^{3.}

1635. évben Lehenyei István csepregi predikátor magyarra fordította Hüttler Lénárdnak a hit ágazatairól irt könyvét, mely Csepregen ily czimmal jelent meg: „Az Szent Írásbeli Kitűnő Ágainak rövid össze-szedése.“ ^{4.} Ugyanazon évben Péczeli Király Imre érsekujvári predikátor írta „Catechismus, az az: Keresztyéni Tudománnak Fundamentomairól és ágairól való rövid Tanítás“ czimű katekizmusát. ^{5.}

1636-ban Kereszturi Pál a Rákócziak udvari hitszónoka és nevelője irt katekizmust ily felirattal: „Csecsemő Keresztyén, Vagyis a Keresztyéni Vallásról való Catechismus, majd szinte a Heidelbergai Catechismusnak rendi szerént.“ ^{6.} A könyvecske elején van a tulajdonképpeni káté, mely után 98. lapon kezdődnek a „Vetélkedő kérdések.“ Ezekben kiméletlenül megtámadja a kat. egyház dogmáit. Támadásaira, mint már említém: Hajnal Mátyás jezsuita irt „Ki-Tett Czégér.“ czimmal czáfolatot. Erre viszont Kereszturi válaszol „Fölserült Keresztyén“ czim alatt. Azonkívül irt több vallásos irányú könyvet.

1639-ben ismeretlen szerzőtől megjelent Gyula-Fehérvárott é czimű munka: „Catechismus Religionis Christianae, — Catechismus Azaz A' Keresztyéni vallásnak és hitnek rövid kérdésekbe és feleletekbe foglaltatott, szent írásbeli bizonyságokkal megerő-

1. Teljes példánya a m. nemz. muzeumban.

2. Szabó Károly i. m. I. 204. l.

3. U. ott. 275. l.

4. Teljes példánya a m. nemz. muzeumban.

5. Szabó K. i. m. 286. l.

6. Teljes példánya a m. nemz. muzeumban.

sítették summája a vagy veleje. ^{1.} Később 1643, 1647 és 1651-ben újra megjelent.

1645-ben Apafi Mihály Gyulafehérvárott irt katekizmust ily czímmel: „Az egész keresztyéni vallásnak rövid Fundamentomi. Megint Kétségbeesés ellen való egynéhány lelki vigasztalások.“ ^{2.} Ugyanazt 1753-ban újra kiadták.

1645-ben Medgyesi Pál, Lorántfy Zsuzsánna udvari papja irt kátét, czime; „Lelki ABC A Christus Oskolájában az alsó Beállítandó Csecsemőknek közönségesen; Kiváltképpen Pedig A' Méltóságos kegyes Fejedelem Asszonynak Lorántfy Zsuzsánának Apróbb Cseledjeinek hasznokra. Egy isten-féltő tudós Anglus Tanítónak írásából fordítottatott. És most ujonnan kinyomtattatott.“ ^{3.} El van látva „Elöljáró szükséges oktatásokkal“ és végén imádságokkal. Szerzőjéről érdekesnek tartom megjegyezni, hogy irataiban és tanításaiban az angol prezbiteriánus egyház mellett buzgólkodott; tanulmányait Belgiumban és Angolországban végezte s ott megismerkedvén a prezbiteriánus egyházzal, annak hitvallását itthon is megkísérelte terjeszteni, de siker nélkül. Különben igen tevékeny egyházi író volt. ^{4.}

1648-ban Mikolai Hegedűs Jánostól megjelent ily feliratú kátéfordítás: „Az Istenes Tselédeknek Lelki Prebendájok, melyben az igaz Vallás fejei ugy adattatnak elénkbe, hogy ebből az Isten-féltő Urak, Gazdák, Atyák, Anyák az Istentől reájok biztatott minden Tseledgyeket a szt. Atyák példája szerént oktasák az Ur parancsolataira neveljék az igaz vallásban és szent életben: Forditattatott Mikolai Hegedűs János által. Nyomtattatott Ultrajectomban, a Nyari előhowban 1648. esztendőben.“ ^{5.} 12 rétt 44 lap. Végén 20 lapon át „Szentek, Napi száma“ czim alatt a nap megszenteléséről szól. Előszavában támadást intéz a „Római nagy fő Pap ellen.“ Mint feliratából látható a mű fordí-

1. Szabó K. 301. 320. 339. 361. l.

2. U. ott 331.

3. Összesen 4 kiadásban látott napvilágot 1645, 1643, 1652, és 1631. Utóbbi kiadása megvan e m. nemz. muzeumban.

4. Danielik. Magyar Irók. 195. l.

5. Teljes példánya a magyar nemz. muzeumban.

tás; szerzője különben igen tanult fő. Felsőbb tanulmányok kedvéért hosszabb ideig tartózkodott Angolországban; ez az oka, hogy művei jobbra fordítások és külföldön jelentek meg. ¹

1650-ben Nagyváradon jelent meg ily című protestáns katekizmus: „A' Keresztyén vallást rövid kérdésekben és feleletekben tanító Catechismus Mely sok Keresztyén Reformata Ecclesiákban és Scholákban tanitatik stb. Váradon Szent Kereszti Abraham által.“ U. azt 1652-ben újra kiadták. ²

Komáromi Csipkés György Debreczeni predikátor 1653-ban ily című katekizmust adott ki: „Az keresztyéni Isteni-Tudománynak Jeles móddal ugy elkészitetett rövid Summája Hogy Légyen az szent Irásoknak olvasására, Az isteni tudomány közönséges ágazatainak elrendelésére, Az vallásbeli villongásoknak megértésére, Kezen fogva való vitel, Melyet irt volt Wollebius János a Th. Doct. és az Basileai Academiában rendszerint való professzor, Mostan pedig Magyar nyelvre fordított Komáromi Csipkés György.“ Kolofonja „Nyomattatott Ultrajectomban Sávol János által MDCLIII. esztendőben.“ ³ 12 rét 452 lapra terjedő nagy katekizmus, Debreczen városának van ajánlva. Előszavában élesen megtámadja a szentatyákat. A mű folyamán is igen sokszor erős támadásokat intéz a katolikus egyház ellen. Csipkés igen tüzes protestáns volt, irt szent beszédeket, bibliát fordított és több polemikus munkát adott ki, kiválóan jellemzi a vitatkozásban való szenvedélyesség, mely katekizmusain is meglátszik. ⁴

1645. Fogarasi Ferencz katekizmusa czime: „Kis Keresztyén,“ Gyulafehérvárott. ⁵

1655. „Az Keresztyéni Tudománnak, melyet minden tanítók és az Isten édesanyának szolgálai egész Magyarországbán és Erdélyben, kik a Krisztus Jézusnak tiszta Evangeliomát be-vötték tanitanak és vallanak, Rövid summája.“ ⁶ A tarczali és tordai

1. Danielik i. m. 104. l.

2. A magy. nemz. muzeumban.

3. A budapesti egyetemi könyvtárban és a m. n. muzeumban.

4. Danielik — Ferenczy i. m. 85. l.

5. Bod Péter Magyar Athenás 80. l.

6. A magyar nemzeti muzeumban.

protestáns zsinatok hitvallása alapján készült és Sárospatakon kiadatott. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy függelékül szent Atanáz szimboluma van hozzá csatolva. Így jártak el Luther és Kálvin is, kik hitelemzési tankönyveiket a kat. egyház tankönyvei, kátéi után készítették, kihagyva ezekből mindent, mi nekik nem tetszett. Így találjuk a régibb magyarországi protestáns kátékban is a Miatyánk mellett a Hiszekegyet és az angyali üdvözlöt.

1656. Ismeretlen szerzőtől jelent meg a: „Keresztyén Catechismus Az az A' Keresztyén Hitnek ágazatairól való rövid tanítás Kérdések és feleletek által, Melly mostan a Kérdéseknek s Feleleteknek summás értelmekkel és azokban foglaltatott dolgokat fel fejtegető kérdésekkel s némely szükséges magyarázatokkal a szent írásbeli bizonyságoknak egészen való leírásával végre a Catechizálásra való útmutatással ujabban megjobbitva és öregbítve kibocsájtott, melyet az Elöljáró Beszédnek vége felé eszedbe vehetsz kegyes olvasó.“¹

Nagy katekizmus, czimlapja után előszóval, végén „Analysis Generalis Azaz E' Catekismus Rendinek közönséges fel-fejtegetése avagy megmutogatása Az után Arról való Tanítás és Oktatás, mint Kelljen a Catechesisben levő utmutatás szerint a Magyar Nemzetbe tanítani és gyakorolni. Azután rövid oktatás Miképpen a Catechesis szerint a kérdéseket kellessék. 1. Tanítani, 2. Abban gyakorolni.“ Mint ezekből látható praktikus utmutatással látja el a hitelemzőt a kisdetek oktatásához. Végül imádságokat közöl.

1657-ben Gyöngyösi László predikátor fordította le: „A Keresztyéni Vallásnak Fundamentomi,“ című könyvecskét s azt Utrecht-ben kiadta.² Különben e mű nem iskolai használatra készült, hanem imádságos vagy elmélkedési könyvnek mondható.

1658-ban Sárospatakon jelent meg Somosi P. J. kátéja: „Igaz

1. Több kiadásban jelent meg. Egy kiad. a budapesti egyetemi könyvtárban van, évszám nincs rajta. Szabó K. 1656, 1667, 1671, 1674, 1689, 1701, és 1702-ről tesz említést (385, 442, 464, 482, 555, 648 és 659. l.) Az 1658, 1669. kiadás megvan a magy. nemz. muzeumban.

2. A m. nemz. muzeumban megvan az 1657. kiadás. Danielik szerint 1651. is megjelent. i. m. 98 l.

és tökéletes boldogságra vezető út, avagy bemenetel a hitre.“^{1.}

1660: évben megjelent a következő hitelemzési mű: „A' Keresztyén Hitnek fő ág zatinak Fundamentomi, Melyek Eoreg Catechi musból rövid kérdésekben és feleletekben befoglaltatnak és elsőben Belga nyelven kibocsájtatnak. Annak utánna a kisdedeknek épületekre magyar nyelvre forditattak Patakon.“^{2.} E mű új kiadásban megjelent 1665, 1709, 1751, 1799, 1806 és 1881 évben.

1682-ben Felvinczi Sándortól: „A jó Istennek nevében lelki diadalomról, való oktatás.“ Debreczen.³

1683-ban „Az igaz Keresztyéni Vallásban levő Tudománnak Fundamentomi, Melyek rövidesen foglaltatnak Ezt summás articulusokban; Ezekhez melléje-adattak Mindennapi Reggeli s Estveli Könyörgések és Hálaadások. Mostan először a gyengébb ifjúság kedvéért ki-adattatnac Cassán Nyomatott: Bostiz István által. 1683 esztendőben.“^{4.}

1691. Matkó J. „Kegyes lelki idvességre tápláló mennyei élő kenyér.“ Kolozsvár.^{5.}

1695-ben megjelent a következő feliratu katekizmus: „A' Genevai Szent Gyülekezetnek Catechismusa Avagy A Christus tudományában gyermekeket tanító Formátskájára, Melyet a Nagy Theologus Calvin János A Genevai szent gyülekezetben először Galliai nyelven 1553 esztendőben igen rövideden azután 1545 és 1553 esztendőben Franciai és Deák nyelven egyszersmind ezen renddel bővebben kibocsátott: következő időben, Német, Scotiai, Belga Spanyol nyelvre; Imman Fremelliustól keresztyéni Sidotól Sidó nyelvre és Henricus Stefantól Görög nyelvre, mostani Magyar nyelvre fordittatott és kibocsájtatott; kolofonja: Kolozsvárott. N. Tótfalusi Kis Miklós által 1695. esztendő.“^{6.} 12 rét 111 lapra terjed. Végén a gyermek imádságával. Fordítója nincs megem-

1. M. n. muzeum.

2. L a nemz. muzeumban

3. M. n. muzeum.

4. A magy. nemz. muzeumban

5. Teljes példánya a magyar nemzeti muzeumban. XX

6. Megvan a budapesti egyetemi könyvtárban.

litve, a cím lap után csak azt írja Zilachi István, hogy Baló Mátyás családjának költségén nyomtatott. E könyvecskében érdekes bizonyítékát találjuk annak, hogy a protestánsok eleinte sokat megtartottak azokból, miket a katolikusoktól átvettek s idők folytán mindig jobban megtizedelték a katolikus tant, melyet Luther és Kálvin valaha vallottak, de vitatkozásaikban szorult helyzetbe kerülvén, a nehézséget okozó igazságokból mind többet elvetettek. Ime e káté következő kérdése bizonyítékul:

(3 lap.) „T. Mondsza el!“ (T. i az apostoli hitvallástétet.)
,G. Hiszek az Istenben, mindenható atyában, menynek és földnek teremőjében, És a Jézus-Krisztusban, ő egy fiában mi Urunkban, ki fogantaték a Szent Lélektől, születék szűz Máriától, szenvede Pontzius Pilátus alatt, megfesziteték, meghala és eltemetteték, szálla alá poklokra; harmadnapon halottaiból feltámadada, felméne menyekben, üle a mindenható atya Istennek jobbára, onnan lészen eljövendő itélni eleveneket és holtakat, Hiszek a Szent Lélekben, hiszem a közönséges anyaszentegyházat, testnek feltámadását és az örök életet. Amen.“

Végül megemlítendő ez az unitárius kis katekizmus 1698-ik évről: „Catechesis Az az Keresztyén Vallásra való tanítás, mely az Erdélyben lévő unitárius Ecclesiának és Scholának szükségekre mostan kibocsájtatott Kmita András költségével. Kolozsvárott. Az unitárius Ecclesia Typusival. Anno 1698.“ 12 rét 120 lapra terjed. ¹ E század végén még megjelent ismeretlen évben és 1802-ben. ²

Azonkívül nagy számmal lettek újra nyomtatva e korban a régibb szerzők, pl. Várfalvy Kósa János és Siderius János katekizmusai.

Kétség kívül nagy tevékenység, melynek erős rugója volt az erős versengés és az irodalmi polémia. E lázas tevékenység biztos jele a kor élénken fejlődő művelődésnek, mely mellett a hit-tani irodalom nem szorult háttérbe. Szükségesnek tartottam a protestáns kátéirodalom termékeit, a katekizmusok egyes kiadásainak fölemlítésével bemutatni, hogy képét vázolhassam a káté-

1. M. N. Muzeum

2. M. n. muzeum.

irodalom fejlettségének és tökéletesebben megvitassam azon körülményt, mely szerint akkor, midőn a két tábor küzdelmei közepett az ellenfelek figyelmét semmi sem kerüli ki; midőn az egyik fél mozgalmát a másik fél rögtön ellen-akcióval követte, midőn egyik hatását a másik minden eszközzel ellensúlyozni törekedett, kétség nem foroghat fenn a katekizmusoknak nagymértékű szaporasága és mindkét részről való bőséges termelése iránt. A fönnebb elősorolt irodalmi termékeket megőrizte az idő; nem úgy, mint a katolikus kátékat, melyeknek nyomát sem látjuk többé. A kor szapora protestáns katéirodalmát azért akartam bemutatni, hogy arról következtetést vonhassunk a mieinkre.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

Canisius a XVIII-ik században.

E század hitelemzői irodalmi termékeinek jellemzésében, a mennyiben e kor folytatását képezi az előbbinek s oktatástügye tovább-fejlődése a múlt század alkotásainak, újat nem mondhatunk. Középiskolai hitelemzésünk a Jézus-társaságának eltörléséig ugyanazon módon folyik tovább. A rendszer ugyanaz mint előbb volt, a tankönyvek ugyanazok. Canisius uralkodik országszerte. A kátékiadások csekély száma itt olyan föltűnő, mint az előző században; e jelenségek oka is ugyanaz, melyet már imént felhoztunk. Azért mellőzve mindennek további fejtegetését, legheylesebbnek tartom itt egyszerűen felsorolni a káté-kiadásokat, melyek e századból ránk maradtak.

1700-ban Kolozsvárott megjelent Canisius kis katekizmusa latin és magyar nyelven e czim alatt: R. P; Petri Canisii Societatis Jesu Theologi Catechismus Latino-Ungaricus. ¹

1708-ban R. P. Petri Canisii Societatis Jesu Theologi Catechismus Latino-Ungaricus. Bartphae, Anno MDCCVIII. 8-rét, 95 lap ². Szórol-szóra Vásárhelyi Gergely fordítása úgy, hogy habár a fordító neve nincs rányomva, mindazáltal azonnal felismerhető Vásárhelyi stilusa és egyez az 1604. és 1617.-iki fordításokkal. Előre teszi a latin kérdést, azután a magyart; mely körülmény azon állításunk mellett bizonyít, hogy e Canisius-fordítások kiváltképpen középiskolai használatra készültek. Próba-képpen vessük össze néhány kérdését Vásárhelyi idézett fordításának néhány megfelelő részével. Az 1708-iki kiadás első kérdése:

„Ki mondatik Keresztyének és Katholikusnak?”

„Az aki a Keresztségnak szentségét felvevén, a Jézus Krisztusnak igaz Istennek és embernek üdvösséges tudományát a közönséges Keresztyén anyaszentegyházban vallya és semmi nemű tudományhoz avagy vélekedésekhez nem ragaszkodik olyakhoz melyek az anyaszentegyház értelmétől idegenek.“

1. Szabó K. i. m. 619.

2. Egyetlen példánya a budapesti egyetemi könyvtárban.

„Mire kell először a Keresztyén embert tanítani.“

„Hitre, Reménységre, Szeretre, Szentségre és a Keresztyéni Igazságnak tiszteire.“

„Mitsoda a hit?“

„Isten ajándéka és világosság, kivel az ember megvilágosítván erősen ragaszkodik azokhoz, kiket az Isten megjelentett és nekünk az Anyaszentegyház által előnkbe adott, hogy higgyük, vagy vagyon nyilvánvaló írás azokról vagy nintsen.“

„Száma szerént mit kell a Keresztyén embernek hinni?“

„Az apostoloktól szereztetett hitnek tizenkét ágazatit.“

Fontos elvek bizonyítására közlöm az összehasonlító szemelvényeket. Azonnal felismerhető Vásárhelyi fordítása. Azért határozottan azt tartom, hogy a Jézus-társasági gimnáziumok a XVII és XVIII. században folytonosan Vásárhelyi Canisiusát használták. Minden változtatás nélkül újra nyomatták a régi példányokat; Okvetetlenül szükséges változtatást időközönként csak anyiban tettek, a mennyiben a helyesírás idők folytán változott. A Ratio Studiorum szelleme nyilvánult ebben, mely a mint egyéb tantárgyaknál is konzervatív, úgy kiváltképpen azon tárgynál, mely a változhatatlan krisztusi tanokat adja elő, csak annyiban enged változtatást a módszerben, amennyiben a didaktika fejlődésének kétségtelenül bebizonyosodott helyessége azt szükségessé teszi. Canisius jó volt, annál jobb nem is létezett. Vásárhelyi fordítása kifogástalan volt. Miért kellett volna attól eltérni és próbálgatásokkal zavarni a tanmenetet? S valóban igazat kell adni a Ratio Studiorumnak. Mert ha van egy tárgy mely nem tűr experimentálást, az bizonyára a katekizmus. Szükséges, hogy a hitágazatok a ifjunak vérévé és csontjává váljanak. Egy csapáson kell tehát haladni a gyermeknek és az ifjúnak, mely célra helyesebb, ha kezdettől fogva tanulmányainak végeztéig ugyanazon tankönyvek fokozatosan bővített rendszeres egészében megmarad. A katekizmus kérdései jórésben oly tételeket adnak elő, melyeket csak fejlődött észszel érthet meg az ember, (nem a felfoghatatlan titkokról szólok.) Különben a megértettek is úgy vésődnek az em-

ber szívébe, ha azokat kellőképpen megtanulja. Mindez az egységes rendszer szükségességét bizonyítja. S hogy ez állítás mennyire igaz, eléggé illusztrálja az ellenkező jelenség sajnós volta: a mai középiskolai hitelemzés rendszertelenségének káros következményei. Nincs egység a tantervben, nincs egyöntetűség a rendszerben, a tankönyvek különfélék, az eredmény fogyatékos. Akkor, midőn a ifjú az első osztálytól kezdve fel a tanítás legmagasabb fokáig Canisiust tanulta, volt szép eredmény; azon rendszer nevelte a művelt vallásos osztályt. A hitélet szilárdsága és elevensége a legörvendetesebb képet nyújtotta. Ebben találjuk magyarázatát a Ratio Studiorum konzervativizmusának és Canisiushoz való szigorú ragaszkodásának. A rend hagyományos hűséggel meg is tartotta azt. Ha szükség volt katekizmusra, Vásárhelyi Canisiust egyszerűen újra lenyomatták. Eleinte a fordító neve is ott volt a művecske homlokán, később elmaradt. Vásárhelyi Canisia volt a XVII. és XVIII. században a magyar katolikus gimnáziumi ifjuságnak kizárólagos hitelemzési kézikönyve.

1712-ben ismét latin és magyar nyelven jelent meg ily címmel: „R. P. Petri Canisii Soc. Jesu Theologi Catechismus Latino-Ungaricus. Tyrnaviae, 84 lap. Teljesen azonos az előbbivel. ¹

1727-ben „Magyar Catechismus, Mely a Jézus-társaságból való Tisztelendő Pater Canisius Péter Theologus Pap által iratott és most Uyonnan Keresztyén Híveknek Oktatására Magyar nyelven kinyomattatott Nagyszombatban. Az Academiai betűkkel. Friderick Gall által 1727. Esztendőben.“ ²

1727. Instit. Christ. Piet. seu Parvus Catechismus Catholicorum Auth. Petro Canisio S. J. theol. Zagrabiae. ³

1730-ban „R. P. Petri Canisii Soc. Jesu Theologi Catechismus Latino Ungaricus. Tyrnaviae Typis Academicis A 1730.“ 80 lap. Mint a fönntebbi. ⁴

1734. „R. P. Petri Canisii Societatis Jesu Theologi Catechismus Latino-Ungaricus Tyrnaviae, Typis Academicis per Leopoldum

1. A budapesti egyetemi könyvtárban.

2. A budapesti egyetemi könyvtárban.

3. M. N. Muzeum.

4. A magy. nemz. muzeumban.

Berger, 1734.“¹ 80 lap. Ugyanaz, mint föntebbiek, csak az ortografiában van változás; pl. láthatandó helyett mondja: látható, menyből helyett: menyekből.

1750. Magyar Catechismus. Mely a Jézus-társaságból való Tisztelendő Páter Canisius Péter Theologus pap által iratott. És most ujonnan a Keresztény hiveknek oktatására Magyar nyelven kinyomattatott Nagyszombatban. Az Academiai Betűkkel.“ 1750. évről; 67 lap. Szórul-szóra egyez a többiekkel.²

1763. „R. P. Petri Canisii Societatis Jesu Theologi Catechismus Latino-Ungaricus Posonii. Typis et sumptibus Joannis Michaelis Landerer,“ 1763. 80 lap.³

A magyar szövegu és Vásárhelyi fordítása szerint nyomtatott 1727. évi kiadás néhány kérdése:

„Ki mondatik Kereszténynek és Katolikusnak?“

„Az, aki a keresztségnak szentségét felvevén, a Jesus Krisztusnac, igaz Istennek és embernek üdvösséges tudományát a közönséges keresztény Anyaszentegyházban vallja és semminémü tudományokhoz, avagy vélekedésekhez nem ragaszkodik ollyakhoz, melyek az anyaszentegyháznak értelmétől idegenek.“

„Mire kell először a keresztyén embert tanítani?“

„Hitre, Reménységre, Szeretetre, Szentségre és a Keresztyén igazság tiszteire.“

„Micsoda a hit?“

„Istennek ajándéka és világosság, melylyel az ember megvilágosítván, erősen ragaszkodik azokhoz, a miket az Isten megjelentett és minekünk az Anyaszentegyház által előnkbe adott, hogy higyük; vagy vagyon nyilván való irás azokról vagy nincs.“

„Summa szerint mit kell a keresztyén embernek hinni?“

„Az Apostoloktól szerzettetett Hitnek Tizenkét ágazatát.“

„Melyek azok a Tizenkét ágazatok?“

„Ezek tudni illik.“

„Hiszek egy Istenben mindenható atyában, Menyek és földnek teremtőjében“ stb.

1. A magy. nemz. Muzeumban.

2. A magy. nemz. Muzeumban.

3. A magy. nemz. Muzeumban.

„Mít akar a hitnek első ágazattya: Hiszek egy Istenben mindenható Atyában?“

„Jelenti az Istenségben lévő első személyt; azaz a Menybeli Atya Istent, ki mindeneket nehézség nélkül megmivelhet s kinél semmi lehetetlen dolog nincsen. Ki minden láthatandó és láthatatlan állapotokat, menyet és földet egy szóval teremtett, megtart és vezérel az ő jó voltával és bölcsességével.“

„Az második ágazattya mire való. És Jézusban Krisztusban?“

„Adja előnkbe az Istenségben való második személyt, Jézus Krisztust, tudni illik az atya Istennek természet szerint való egyetlen egy fiát, öröktől fogva született és az Atyához hasonló állású Urunkat és Megváltónkat, ki minket elveszetteket megszabadított.“

Az 1763. évi kiadással megszűntek Canisius középiskolai használatra irt káté-kiadásai; a melyek ezután kiadattak, nem a latin iskolák számára készültek, hanem a népiskolák tanítóinak hitelemzési vezérkönyvül és a templomi hitelemzések számára.

Az 1773. évben beállott katasztrófa eltörölte az eddig divott rendszert s azzal együtt megszűntek Canisius kiadásai. Más rendszer lépett az eddiginek helyébe, melynek keretében a hitelemzést is másféle didaktikai elvek alapján, más kézikönyvek segélyével adták elő. Az új rendszert annak idejében tüzetesen fogom ismertetni. Ezuttal legyen elég röviden felemlítenem, hogy az új hitelemzés eredményeiben meg sem közelítette a régit. E század elejétől tehát a Jézus-társasága eltöröltetéséig összesen 8, részint latin és magyar, részint tisztán magyar gimnáziumi használatra desztinált kiadása jelent meg Canisius katekizmusának. Ezen számarányra is azt kell mondanunk, amit főntebb hangsúlyoztunk, hogy az iskolák fogyasztásával a kezünknel lévő kiadások nincsenek megfelelő viszonyban; vagyis több kiadás, melyek használatban voltak, elvezett. Csupán az az egy megfejtése lehetne ennek a mondott legtöbb valószínűséggel bíró magyarázaton kívül, hogy az egyes kiadásokat rengeteg nagy mennyiségben nyomatták s egy-egy kiadás példányait több évi szükséglet fedezésére készítették.

Az eddig kiadott Canisius-fordítások közül a magyar szövegeket a népiskolák is használták. Egy kizárólagosan népiskolai és templomi használatra irt Canisius-fordítást találunk 1778. évről czime: Canisius Péter által Egybeszedett és Három iskolára elosztatott Keresztyén hitnek öt fő czikkelyeiről, közönséges és szükséges Kérdések Könyvetskéje, Hasznokra T. Plebanus Uraméknak, Tanítómestereknek, Szülőknek és a Gyermekeknek ebben az egrí Püspökségben. Az előljárók engedelméből Egerben Nyomtatattott A Püspöki Oskola Betüivel. 1778. 1. 12 rét. Mint a czimből is látható, a katekizmus templomi, iskolai és házi hitelemzésre készült vezérkönyv, lelkészek, tanítók, szülők és gyermekek számára. Ez azonban már nagyon sokban eltér Canisius régebbi kiadásaitól. Első részét Canisius kis katekizmusának fordítása képezi; de első tekintetre észrevehető, hogy ez nem Vásárhelyi műve; nyelvezetét ugyan nem lehet jobbnak mondani annál, különben ez is jól van fordítva; az eredeti szövegtől sokban eltér. Feleletei különben ép oly hosszúak, mint Vásárhelyié. A templomi és iskolai oktatás didaktikája tehát mitsem változott. Első tekintetre látható ez a könyv kérdéseiből, melyekből néhányat ide iktatok.

„Micsoda hitben vagy?”

„Én Keresztyén Katholikus vagyok.”

„Kitsoda az igaz Keresztyén Katholikus?”

„Az, aki megkereszteltetvén, mindazokat hiszi és valja, a miket a régi Katholika Római Anyaszentegyház hiszen és tanít, akár írva legyenek a bibliában, akár nem.”

„Minémü jelről lehet megismerni a Keresztyén Katholikust?”

„Arról, hogy a szent keresztel jelzi magát s minden eretnekségtől távozik, mellyeket az Anyaszentegyháznak előljárói és tanítói egyenlőképpen megvetnek és kárhoztatnak.”

„Miképpen jelzi tehát magát a Keresztyén Katolikus?”

„Szent Keresztet önnön magára vetvén és ajtatosan mondván: Atyának és Fiúnak és Szent Lélek Istennek nevében. Amen.”

1. A magy. nemz. muzeumban.

„A Keresztyén Katholika Hitnek hány főágazatit, avagy Tzikkelyeit kell egyáltalában minden embernek tudni?“

„E következő öt ágazatit;“

„Elsőben: Az igaz Keresztyén Katholika Hitet.“

„Másodszor: Az hét szentséget.“

„Harmadszor: Az szeretet, az Istennek Tíz Parancsolatit és az Anyaszentegyháznak öt Parancsolatit.“

„Negyedszer: A Reménységet, Az Miatyánkot és Üdvözlég Máriaival együtt.“

„Ötödször: A Keresztyén igazságot.“

A kis katekizmus kérdései és feleletei után következik: „A Kis Katechismusnak és Tzikkelynek rövid magyarázása;“ mely a káté kérdéseinek bővebb magyarázata mellett utmutatást ad a hitelemzés metodikai kezelésére. E szakasz három iskolára van osztva, az első iskola a kezdők, a második a haladók számára van, a harmadik iskola azokért kik a hosszabb magyarázást vagy elméjükbe nem tarthatják, vagy azt magoknak meg nem szerezhetik.“ A keresztyén oktatás szabályai utasítják a szülőket, hogy gyermekeiket szorgalmasan küldjék a hitelemzésre. Hitelemzés ideje alatt: A gyermekek bizonyos rendbe, bizonyos oltárnál vagy a székekre gyűljenek egybe, hogy minden gyermeknek bizonyos helye legyen. A leányok pedig a fiúktól elválasztva legyenek. A keresztyén tanítás előtt a szokott imádságokat, énekeket mondják el; melyekben az öt fő Tzikkely foglaltatik. A keresztyén tanítás után szép rendbe álljanak a gyermekek és a kérdésekre feleljenek. Ezután rendben térdeljenek le, hogy érdemek szerint megajándékozathassanak s egyszersmind egy Miatyánkot és Üdvözlétet a Keresztyén Tanításnak elterjesztéseért imádkozzanak.“

Az utasításoknak különösen második pontja vonja magára figyelmünket, mely azt mondja, hogy a „gyermekek bizonyos rendbe, bizonyos oltárnál vagy székekbe álljanak össze.“

E pont kétség kívül a templomi hitelemzést érinti, mivel az iskolában nem szoktak oltárokat állítani s egyuttal erős czáfola-

tul szolgál a protestánsoknak ama vádjára, hogy a kat. hitelemzést néhány sovány zsinati rendelet sürgette, de gyakorlatban a papság nem tett semmit. E könyvecske a kat. népiskolai és templomi hitelemzést v legapróbb részletekig szabályozza és körül írja. Homlokán világosan jelezve van, hogy részben a lelkészek (T. Plebános Uraimék) számára készült; emitt a gyermekeknek „bizonyos oltárnál“ való összegyűjtéséről szól. Ezenkívül utasítást ad a gyermekeknek és a szülőknek is a gyermek hitbéli oktatására vonatkozólag. Itt látjuk a hármashitelemzés teljes képét, melyet a kat. egyház gyakorolt abban a korban is, mint gyakorol napjainkban: a családi, iskolai és templomi hitelemzést. Nem akarunk vádaskodni, de ez alkalommal mégis kénytelenek vagyunk azon visszásságra rámutatni, hogy míg nálunk a papok és tanítók vállvetve kezelték a hitelemzést, míg a kat. egyház templomban és iskolában gondoskodott kisded hiveinek lelki tanításáról, addig a protestánsoknál jóformán csak az iskolamester végzi a katekézist; mégis a katolikus egyházat vádolják a hitelemzés elhanyagolásával. Végül a szabályzatot hitelemzés előtt és után mondandó imádságok követik.

Oktatás előtt:

„Jöjj el Szent-Lélek Úr Isten, töldsd be a te hiveidnek szívét, és a te szerelmednek tüzeit gyujtsd meg ő bennük. Ur Isten! Aki az hivek sziveit a Szent-Léleknek világosítása által tanítottad, adgyad mi nekünk hogy azon Szent-Lélek által a jót megismerjük, megtanuljuk és annak vigasztalásából örökké örvezzünk. Ammen.“ Ezután elmondtak egy Miatyánkot, Üdvözlét s egy éneket azok közül, melyek a könyvecske végén foglaltatnak.

Oktatás után:

Uram Jézus Krisztus élő Istennek fia, kérünk téged, a te szent kereszted és kinszenvedésed, a te ártatlan Halálod által, légy kegyelmes és irgalmas mi hozzánk bűnösökhöz. Oh Jézus hallgass meg minket! Oh Jézus üdvözíts minket! Oh Jézus könyörülj rajtunk! erősíts minket, hogy a miket most hallottunk,

mindenkor megtartunk, téged teljes szívből szeressünk, neked igazán szolgáljunk s végtére az elválasztottakkal téged dicsérjünk s magasztaljunk. Ammen.“

A keresztény hitélet bensőségének egyik fő ismertető jele a kat. egyház által kiváltképpen ajánlott áhitat-gyakorlat: a jó szándék gyakori felbuzdítása, mely által egész napi munkálkodásunkat egy folytonos imádsággá tesszük és megszenteljük, e szavakkal van benne kifejezve: „Én Istenem! felajánlom neked minden gondolatomat, szavaimat és cselekedeteimet és ezeket egybe kapcsolom a te szent Fiad, Krisztus Jesusnak és az ő Szent Anyjának Szűz Máriának és Mind szenteknek jó szándékával és érdemével.“ Világos bizonyíték a katolikus hitelemzés gyakorlatiassága mellett.

A katolikus egyháznak jellemző eljárása, mely a hitélet mélységére és alaposságára mérhetetlen befolyással van: a családi hitelemzés. Ez adja meg a legszilárdabb alapot a templomi és iskolai hitelemzéshez. Ez teszi a katolikus meggyőződést rendíthetetlené. Ez ülteti be a hit gyökereit az emberi szív legmélyebb rejtekeibe: az anya hitelemzése. Ott találjuk a hitéletnek legnagyobb szilárdságát, hol az anya kicsinyét a Miatyánkra tanítja s Szűz Mária dicséretét adja gyengike ajkaira. Ez képezi a legelső alapot, azután jön a templomi és iskolai hitelemzés, mely e kőszilárd alapon tovább építi Isten templomát a kisdéd szívében. A katolikus egyház kiválóan nagy súlyt fektet a buzgalmi életre, az áhitat gyakorlataira. Ez okból a családi hitelemzést mindenkor ápolta. Ez tette oly meleggé a középkor vallásos életét, ezt sürgetik a hitujítás után tartott egyházi gyülekezetek. A katolikus papság mindenkor buzdította a szülőket a kötelességük teljesítésére. Ezt köti a szülők lelkére a kezünkben lévő katekizmus is: „Miként a gyermekek szóllani kezdenek, mindjárt a szülők vagy dajkák tanítják őket, hogy Jesus és Mária nevét tisztességesen kimondják és a Menyei édes Atyánkat és Szűz szent Anyánkat megismerjék. Az eszek pedig kezdvén megnyilni, tanítsák őket, miként vessenek magokra keresztet és minden

nap előttük értelmessen s egyéb boldalék nélkül a Miatyánkot, Üdvözetet és hiszekegyistent elimádkozzák s azt Hitünk következő ágazataiban tanitgassák.“ Az első iskola tananyaga, mely a legegységibb részleteket foglalja magában, öt lapra terjed; szól a Miatyánkról, Üdvözletről, Hiszekegyről és a katekizmus néhány könnyebb kérdéséről.

Pl. „Hány az Isten? Tsak egyetlen egy.“

„Hány személy vagyon az Istenségben? Három és ez a három egy Isten.“

„Hogy kell nevezni ezen három személyeket? Az első az Atya, második a fiú, harmadik Szent-Lélek Isten.“

„Ki teremtett minket? Az Atya Isten.“

„Ki váltott meg minket? A Fiú Isten.“

„Ki szentelt meg minket? A Szent-Lélek Uristen.“

„Melyik jobb, idős, nagyobb vagy hatalmasabb ezen három személyek közül? Egyik sem, hanem egyik olyan, mint a másik.“

„Isten-e mindenik személy? Igen is.“

„Hány Isten vagyon tehát? Tsak egy Isten vagyon három személyében.“

„Hol vagyon ez az Isten és Ur? Mindenütt.“

„Mi végre teremtett minket az Atya? Hogy neki szolgáljunk és üdvözlünk.“

„Hová jutnak a jók, kik az Istennek igazán szolgálnak? Menyországba.“

„Mi vagyon Menyországba? Az örökké való öröm s dicsőség.“

„Hová jutnak a gonoszok, kik az Istennek rosszul szolgálnak? A pokolba.“

„Mi vagyon pokolba? Örökké való tűz.“

„Hol váltott meg minket a fiú Isten? A keresztfán.“

„Mi az ő Neve? Jézus Krisztus.“

„Mitsoda ő? Isten egyszersmind ember is.“

„Miképpen halt meg a Keresztfán miérettünk? Ugy mint ember.“

„Hol szentelt meg minket a szt. Lélek Isten? A szent Keresztségben“ stb.

Azért közöltem e szemelvényt, hogy megmutassam, miszerint a katolikus egyház azon korban is jól tudta kezelni a kisdedek hitbéli oktatását és szent Pál szavai szerint tejet adott a kicsinyeknek. Metodikai tekintetben e korszakot átmenetinek mondhatjuk. Előbb, midőn az iskolák nem voltak annyira elterjedve, a hitelemzés majdnem kizárólag élőszóval történt. Csupán csekélyszámu kérdésnek élőszóval való betanításában állott a katekizmus emlézése. S mivel ennek sajátképpen czélja az emlékező tehetség támogatása volt. csak a főbb és már kellőképpen megmagyarázott vezérelvek akroamatikus kérdésekbe való foglalására szorítkozik. Most azonban, midőn a népiskolai oktatás fejlődöttebb viszonyai közepett, a könyvből való tanítást jobban lehetett sürgetni, előlép az erotématikus módszer s az az iskolák fejlődtével mindinkább tökéletesebb lett és egyre jobban érvényesült. E korszak tehát átmenetet képez az akroamatikus módszertől az erotématikushoz.

A második iskolában azok tanultak, kiket a lekipásztor az első szent gyónásra és áldozásra készített elő. Minden bővebb fejtegetést mellözve, egyszerűen leírom itt az idézett katekizmusban foglalt utasítás szavait; melyekből leghelyesebben megítélhetjük a második osztály rendszerét és tananyagát. „Minek utánna a gyermekek vagy más tudatlanok az első iskolába vettessenek és ösztönöztessenek: 1. Hogy könyv nélkül megtanulják a hét Szentséget, a Tíz Parancsolatot, Az Anyaszentegyháznak öt parancsolatait és az hét főbünöket. 2. Jól megtanitassanak előre a Hit fő ágazataira és a más két fő isteni indulatokra, u. m. a reménységre és szeretetre. 3. Jól megtanitassanak, miként kell tellyesen és igazán gyónni és ájtatosan áldozni.“ Ezután következik a második osztály könyv nélkül megtanulandó tananyaga. Ennek feleletei természetesen hosszabbak, amilyeneket értelmesebb tanulóktól beható magyarázat után lehet követelni.

Ez alkalomból helyén valónak tartom, röviden reflektálni egy támadásra, melyet a protestánsok sűrűn hangoztatnak a katolikus egyháznak régebbi hitelemzése ellen, hogy az nélkülözötte a kellő

magyarázatot. E könyvecske utasításainak V. pontja ezt mondja: „A Keresztény tanítás után szép rendbe állyanak a gyermekek és kérdésekre feleljenek. Ez után rendben térdepeljenek le.“ Tehát előbb volt a keresztény tanítás, azután következett a kérdésekre való felelés. Ebből józan észszel mást kiokoskodni nem lehet mint, hogy a lelkész, vagy tanító előbb megmagyarázta a katekizmus kérdéseit, azután a magyarázat alapján kikérdezte a gyermekeket. E rövid idézet kétségtelen világításba helyezi a kor hitelemzésének azon oldalát, hogy az nem egyszerű betanulattásból állott, hanem valóságos magyarázat volt s így a vád önmagától összeesik.

Különben kimerítő oktatást tartalmaz a könyvecske a gyónás és áldozásról és egyuttal inti a szülőket és iskolamestereket, hogy a mint észreveszik, „hogya gyermekek kezdik megismerni, a mi bűn és a mi nem bűn; tanitgassák őket a szent gyónásra; mindazáltal előbb azt nekik meg nem engednék, hogy sem jól megtanulják s megértsék ami ehhez kívántatik.“

A harmadik iskolára való utasítás ezt mondja: „Mikor a gyermekek a második iskolát jól kitanulják, elejökbe lehet adni ezt a harmadik kitsiny iskolát, hogy így alkalmatosak legyenek a bővebb és felyebb való oktatásoknak megtanulására. Tanulják meg könyv nélkül: a szent Lélek ellen való hat bűnt Az égbe kiáltó négy vétket. Az idegen kilentz vétkeket. Az három fő jóságos tselekedeteket. Az irgalmasságnak hét testi és hét lelki tselekedeteit. Az evangéliomi három tanátsokat. És az embernek négy végső dolgait.“

Végül egyházi énekek következnek, melyekben a katekizmus tételei vannak versbe foglalva. Vannak szép miseénekei és szent himnuszai is

E könyv első kiadása 1757-ben Kassán jelent meg ily czimmal: „A Jézus Társaságból Való Canisius Péter Által Egybe szedett és Három iskolára elosztatott Keresztény hitnek öt fő tzikkelyeiről, közönséges és szükséges kérdések könyvetskéje, Mely azon Német nyelven kibocsájtatott könyvetskéből Magyarra

fordítatott, melyből még a felséges Királyi Magzatok és Hertzegek és Hertzegnék is az Hit ágazatit tanulják. Kassán, Az Academiai betűkkel 1757.“¹ 140 lap 12 rét. U. az 1758. Budán.² 1760-ban Kolozsvárott.³ 1769-ben ugyanott.⁴ Csekély külömbséggel az egri kiadás azután lett készítve. Az egri kiadás újra megjelent 1779-ben Pozsonyban.⁵ 1791 és 1801-ben Budán.⁶

Egész terjedelmében bemutattam ezen népiskolai katekizmust, hogy minden részében illusztráljam e kornak családi, népiskolai és templomi hitelemzését. E könyv a közszükséglet kielégítésére lett nyomtatva. Az idézett könyv utasításaiból tehát határozott következtetést vonhatunk a kor kateketikai rendszerére, mert annak szabályozására lett írva. Kétség kívül nem egy tekintetben érdekes czáfolatot tartalmaz a divatos támadások ellenében.

1. Budapesti egyetemi könyvtár.
2. Magyar nemzeti muzeum.
3. Magyar nemzeti muzeum.
4. Magyar nemzeti muzeum.
5. Magyar nemzeti muzeum.
6. Magyar nemzeti muzeum.

Bellarmin kátéja magyar nyelven.

Canisius páratlan népszerűsége teljesen háttérbe szorította a többi kátékat. Kivált Németországban lehetetlen volt más kátének elterjedését biztosítani. Magyarország mint egész iskolai ügyében, úgy a kátékérdésben is Németország befolyása alatt állott. Különben a főpásztorok is Canisius mellett foglaltak állást. Nem csoda, hogy más káték itt sehogy sem prosperáltak. Canisius mellett legkiválóbb katekizmus volt azon korban Bellarminé. Ha e két művet egymás mellé állítjuk, ítéletünk szinte megáll. Nem tudjuk, a két remekmű közül melyiknek adjuk az elsőséget. Népszerűség tekintetében Canisius túltett Bellarminon. Csodálatos! Bellarmin, ez az óriási elméjű teológus, kinek tudásáról, hódoló tisztelettel szólnak az egyetemek katedráin, ki az újkori skolasztikának egyik vezére, kátéjának elterjedését tekintve háttérbe szorul. Katekizmusa egyiknek, mint a másiknak remekmű. Ugy látszik mégis, Canisius katekizmusa a kor oktatási rendszerének jobban megfelelt; Bellarmin az egyház teológiai rendszerét tekintve kiválóbb.

Bellarmin katekizmusát eredetileg olasz nyelven írta. Majd átfordították azt latinra, utóbb arab, örmény, szir—kald, új görög, albán, horvát s a nyugateurópai nyelvekre. Keleten Bellarmin, nyugaton Canisius volt inkább elterjedve. Utóbb magyar nyelvre is lefordították s tudtommal két kiadást ért hazánkban; de mint e körülményből is megítélhetjük, Canisiust nem szoríthatta ki iskoláinkból.

Bellarmin fordításának mindkét kiadása a magyar nemzeti muzeumban őriztetik, egyik 1744-ről való s címe: „Rövid Keresztényi Tudomány, Mely Nyolcadik Kelemen Szentséges Római Pápnak parancsolatjából Méltóságos Kardinál Bellarminus — által egybe szedett, a' Szent Reformatabéli (a' mint közönségesen neveztetik) Congregatio vagy-is Gyülekezet által meg-vizsgálatott és helyesnek találtatott, hogy így, ezen Szent dologra az

együgyűek és a kisdedek egyenlő-képpen taníttathatnának. A mely-is Először egy Istenfő Szerzetes — által Olasz-nyelvből Deákra, 'az-után pedig egy bizonyos Lelki Pásztor által Magyar nyelvre fordítatott. 1744-ik esztendőben. Cum facultate Superiorum. Nagy-Szombatban az Akadémiának böttüivel.“¹

A művecske 12-rétben 278 lapra terjed. A katekizmus 268 lapot foglal magában, azután következik: „A Hitnek Szent Athanasius-tól rövid sommába szedett ágazatai.“ — „A Theologika Virtusoknak azaz: az Isteni fő-jóságoknak cselekedeti.“ — Végül: „A Hitnek, Reménységnek és Szeretetnek rövidebb cselekedeti.“ — Érdekes tudni, hogy Bellarminnak mindkét katekizmus a egybe van foglalva, a mi nem véletlenül történt, hanem a fordító által így együttesen lettek kiadva, mivel a lapszámok folytatólag mennek a kis kátéről a nagyra. Jele ez annak, hogy Bellarmin kátéjának ezen fordítása csak próbálkozás volt. — A kis katekizmus 34 lapra terjed, czime: „A Rövid Keresztényi Tudománynak Első Könyve, Hogy Könyv-nélkül könnyebben megtanultathassék.“ Tartalma a következő fejezetekre oszlik, melyekből annak szerkezetét felismerjük:

- „1. A' Keresztéy ember végéről és a Szent Kereszt jeléről.
2. A' Credonak, Azaz: a Hiszek egy Istennek megmagyarázása.
3. Most a Mi-Atyánk és Üdvözet Magyaráztatik — meg.
4. Az Istennek tiz Parancsolattyáról.
5. Az Anyaszentegyház Parancsolatairól, és az Evangéliomi tanácsokról.
6. A' Szent Sacramentomokról, vagy Szentségekről.
7. A' Fő Jóságos Cselekedetekről.
8. A' Bűnről.
9. A' Négy végső dolgokról és a Szent Olvasóról.“

Ezen káté, mint első tekintetre szemünkbe ötlük, nem csupán a népiskolai kezdők oktatását célozza, hanem egyáltalában az összes népiskola hitbéli oktatását. A kis katekizmus, mint a

¹ L. a m. n. muzeumban.

czime is mutatja, azon célra készült, hogy a népiskola növendékei a katolikus vallás elemeit annak szórol-szóra való betanulása által emlékezetökbe véssék. Tehát a kis katekizmus az elemi iskola összes növendékeinek számára készült. Ez különben a második könyv, vagyis a nagyobb katekizmus fölíratából még inkább kitűnik. U. is a nagy káté czime következő: „Második Könyv, Az az A' Keresztényi Tudománynak bővebben való megmagyarázása, Azok hasznára, kik az Ifjúságot, avagy más együgyűeket oktattják és tanítják, két személy — között való beszélgetésnek módgya szerint csináltatot.“ — Ebből világos, hogy a nagyobb katekizmus nem közvetlenül a tanulók számára készült, hanem inkább vezérkönyv a hitelemzők és tanítók számára melynek első része szerint a katekizmus kérdéseit betaníthatják, az utóbbi szerint pedig a gyermekeket a hitigazságok megértésére rávezethetik. Ennek bizonyítása céljából ide iktatok egy párbeszédet a tanítvány és tanító között:

„Tanítvány: Értvén, hogy kinek-kinek lelki üdvösségére szükséges legyen a' Keresztényi Tudományt tudni: Kivánom azért, hogy magyarázd — meg én-nekem, mi legyen ezen Keresztényi Tudomány?

„Mester: A' Keresztényi Tudomány rövid summája, vagy egybefoglaltatása mind azoknak, valamelyekre miuket Kristus Urunk tanított, hogy meg mutatná az üdvösségnek utait.“ — Ily párbeszédben van írva az egész nagy katekizmus. Érdekes benne, hogy mindig a tanítvány kérdez és a mester felel. Feleletei ennek is hosszúak, mint azon korban általában a káték kérdései mind akroamatikusak és hosszúak voltak. Rövid kérdést alig találunk itt-ott. — Kiemelendőnek tartom ezen káté ismertetésénél is, a mit Canisius katekizmusairól mondtam hogy a protestánsok ellen irányított polemikus kérdések nem fordulnak elő benne. Míg a protestáns katekizmusok hemzsegnek a katolikus vallást sértegető kifejezésektől, a katolikusokéban: sem Canisiuséban, sem Bellarminban nem található egyetlen polemikus kérdés, még csak nem is említik a protestánsokat. Bellarmin csak

annyit mond általában, hogy az eretnekek nem tagjai az anyaszentegyháznak.

A második könyv, vagyis a párbeszédes katekizmus tartalma következő:

„1. Mi légyen a Keresztyéni Tudomány és mellyek annak fő-részei?

2. A Sent Keresztnek jele megmagyaráztatik.

3. A Hiszek egy Istennek meg-magyarázása.

4. Az Ur Könyörgésének, azaz; a' Mi Atyánknak meg-magyarázása.

5. Az Üdvözlégý Máriának meg-magyarázása.

6. Az/Isten tiz Parancsolatainak meg-magyarázása.

7. Az Anyaszentegyháznak Parancsolatairól.

8. Az Evangéliomi Tanácsoknak meg-magyarázása.

9. Az Anyaszentegyházban lévő Szent Sacramentomoknak meg-magyarázása.

10. A' Jóságos cselekedetekről közönségesen.

11. A Theologica virtusokról, vagy Isteni Jóságokról.

12. A Cardinalis virtusokról, azaz: a négy fő jóságokról, mellyek sark jóságoknak neveztetnek.

13. A' Szent Léleknek hét ajándékiról.

14. A' Nyolcz — Boldogságokról.

15. A' hét testi és hét lelki irgalmasságokról.

16. Közönségesen a' Vétekről és Bűnökről.

17. Az eredendő Bűnről.

18. A' Halálos és bocsánandó bűnről.

19. A' Hét fő Bűnről.

20. A' Szent Lélek ellen való Bűnökről.

21. Az Égben kiáltó vétkekről.

22. A négy végső dolgokról.

Mind a kis katekizmust, mind a „Keresztyéni Tudománynak bővebben való megmagyarázását“ eredetileg Bellarmin írta olasz nyelven s előljáró beszédet is írt hozzá.

A fönnebb előadottakat immár összevetve Canisius katekizmusával, el kell ismernünk, hogy Bellarmin abszolút értékét te-

kintve, amannak fölötte áll. Ő maga, midön értesült Canisius kátéjáról, azt mondta, hogy e mellett az övé fölösleges. Ámde ezt csak alázatosságból tette Bellarmin. Tudta ő s kétségkívül ő ismerte legjobban saját kátéjának jelességeit, melyekkel még Canisius remekművén is felülemelkedik. Bellarmin kátéja picziny dióhéjban legtökéletesebben visszatükrözi a katolikus egyház skolasztikus teológiáját. Ez okból a vatikáni zsinat is a kátékérdésben Bellarmin mellé állott s midön felmerült egy az egész katolikus egyház számára előirandó katekizmus kérdése, a zsinat Bellarmin kis katekizmusát fogadta el alapul. Mindezt nem Canisius rovására mondtuk; azért annak idején módszerét tekintve Canisius lehetett alkalmasabb a praktikus hitelemzésre. Itt csak az egyház teologiai rendszerének a katekizmusban való érvényesítéséről van szó.

Mint fönnebb megjegyeztem: Bellarmin csak két kiadásban jelent meg magyar nyelven. Második kiadása Egerben jelent meg 1780-ban, czime: „Rövid Keresztényi Tudomány, Mellyet Nyolczadik Kelemen Szentséges Római Páának parant solattyából Rendbe vett és olasz nyelven ki botsáitott Bellarminus Rober-tus Római Sz. Széknek' Cardinálisa. Az után Egy bizonyos Lelki Pásztor által Magyar nyelvre fordítatott 1744. esztendőben. Nyomattatott Nagy-Méltóságu Fraknoi Gróf Eszterházy Károly Egri Püspök Engedelmével Egerben. A Püspöki oskola Betőivel 1780.“ Szórol-szóra a fönnebbi fordítás, 12 rétbén 238 lapra terjed. Végén ennek nincs a sz. Atanáz szimboluma és a hit, remény, szeretet fölgerjesztésének formulája.¹ Nemsokára egy új rendszer lépett életbe s egész hazánkban elfoglalta uralmát a budai katekizmus.

1. L. a m. nemz. muzeumban.

Közép- és felsőiskolai hitelemzésünk 1773-ig.

Egy imponáló alkotás: a magyar kat. ifjuság művelődésének rengeteg küzdelmekkel konstruált csarnoka dőlt le 1773-ban. Azok, akik lerombolták azt, mit annyi lelkesedés, annyi áldozatkészség és tudás létesített, azt mondják: a kor igényeinek megfelelő kultúra kell. Ez állítást összevetve a tényekkel, majd rostára vesszük annak idején. Előbb tekintjük meg ama hatalmas alkotmányt legtökéletesebb fejlettségének stádiumában, közvetlenül rombadőlte előtt. Tekintjük hazai közép- és felsőiskoláink hitbeli oktatását Jézus-társaságának feloszlata előtt.

Azon nagyszabású kulturális mozgalom, melyet Forgách és Pázmány primások keltettek a magyarországi katolikus egyházban, egyre nagyobb számú tudományos intézeteknek adott létet. A főpapok, kezdve Pázmánytól, egymásután emelnek újabb és újabb középiskolákat. A korona, mint a kat. egyház főkegyura, az elpusztult egyházak javait pazar bőkezűséggel osztja a vallásos nevelés céljaira. Nemes főurak követik a fejedelem példáját. Hogy mit tehet a jóakarát és mily ereje van a vallásos lelkesedésnek, azt legjobban megmutatja ama roppant haladás, melyet a kat. iskolaügy ez időközben tett. Gondoljunk csak vissza az Oláh idejében tapasztalt siralmas állapotokra. Sehol, de sehol az egész országban egyetlen középiskola nincs, hol az ifju a tudományt lelkének veszedelme nélkül tanulhatná. S most? Hatvannyolcz gimnáziumban tanul a kat. ifjuság. Tizenkét hazai papnevelő árasztja el az országot papokkal. Két egyetem s több akadémia nyújt oktatást a felsőbb tudományokban. Mindezen intézetek szerzetesek vezetése alatt állanak. Az egyetemek s akadémiák teljesen, a papnevelők jobbjára, a gimnáziumok közül negyvenhat Jézus-társasága vezetése alatt állott.

Ez lett végleges eredménye azon óriási reform. ervnek, melyet Pázmány kontemplált s melynek alapján törekedett izmossá tenni a magyar katolicizmust. Nem áhitoznak már előkelősége-

ink az idegen eszmék után. Hazánk oszlopos nagyjai, a közne-
mesek sokasága, a hivatalnokok, a nép tanítói, szóval a művelt
emberek osztálya keresztény meggyőződéstől áthatott, minden
ízében katolikus, vallása ismereteiben alaposan kiképzett, gya-
korlati vallásossággal bir mindenütt. S ez jobbára a háboruk vi-
harai közepett létesült, mert az iskolák közül több, mint fele a
XVII. században lett alapítva, tehát abban az időben, midőn a
külső ellenség és belső villongások egyaránt háborgatták az or-
szág békéjét. A vallásos lelkesedés és az áldozatkészség remek-
műve e kor felsőbb tanügye, — Minthogy a tanintézetek zöme
jezsuiták kezeiben volt s a többiek jobbára követték ezek rend-
szerét, a Jézus-társasági intézetek hitelemzésének méltatása ele-
gendő világosságot vet a kor közép- és felsőiskolai hitbéli okta-
tására, úgy, hogy ebből az egészet egy képben szemlélhetjük.

Tekintsük első sorban a nagyszombati és kassai egyeteme-
ket, melyeknek — mint a jézustársasági egyetemeknek minde-
nütt — főcélja a teologia legkimerítőbb tanítása. A nagyszombati
egyetem szervezete s tanításának berendezése megfelel a Ratio
Studiorum szabályainak. Pázmány egészen a Ratio Studiorum
értelmében a studia superiora számára két kart alapított, úgy-
mint a hittudományit és a bölceletit. A bölcelet a teologia alatt
állt s csakis elvégzése után lehetett a hittudományiba lépni. ¹
Hasonlóképen a kassai főiskola Kisdi alapítványa értelmében
egészen a Ratió Studiorumnak megfelelő jezsuita egyetem volt,
jogi és orvosi karok nélkül. Egymás alá rendelt négy éves hit-
tudományi, három éves bölceletti karral és a facultaslinguarum-
ot képező hat éves gimnáziummal. ² E két egyetemi szeminá-
rium mellett voltak több papnevelő intézeteik is, melyekben a
lelkészkedő papságot képezték, így a budai, váradi, győri, egri,
zágrábi, kolozsvári akadémiákon. Molnár Aladár állítása szerint a
rend feloszlata idején 12 papnevelő intézetben képezte a pap-
ságot. ³ S ha még sem szolgáltattak intézeteik elegendő szám-

1. Molnár Aladár. A közoktatás története. Budapest, 1881. I. köt. 212, 213.

2. Molnár A. i. m. I. k. 236.

3. Molnár A. i. m. I. k. 199.

mal lelkészeket, ennek oka azon körülményben keresendő, hogy a már-már békének örvendő országban rendes viszonyok állottak be mindenütt, a népesség szaporulata s a folyton növekvő bevándorlás óriási arányokban fokozódó pasztorációt vett igénybe s kivált az Alföldön fölötte hiányos volt a lelkipásztorkodás. Jézus társasága pedig rövid idő alatt annyi intézet vezetését vette át, hogy a megszorodott munka végzésére elegendő egyénekkel nem rendelkezett. A rend tagjainak munkássága egyéb téren is túlon-túl igénybe volt véve, nem csoda, ha a papnevelés is rövidséget szenvedett. Ámde csekély és szóra alig érdemes e panasz most, midőn négy egyetemen (nagyszombati, kassai, bécsi, római) és'azonkívül tizenkét szemináriumban nyer kiképeztetést a növendékpapság. Hol vagyunk attól az időtől, midőn még egyetlen papnevelőnk sem volt?

Kiválóan jellemző sajátossága a rend iskoláinak az egyöntetőség. Mint egyáltalában mindenben, vas szigorral hajtják keresztül a rendszabályokat és felsőbb intézkedéseket, úgy, hogy náluk a fegyelem lazulásáról szó sem lehet, így különösen a tanítás azon korban, midőn állami törvények nem irták körül a középiskolai oktatás módozatait, teljesen az 1586-ban kiadott „Ratio atque Institutio Studiorum“ szabályzat volt irányadó. Ezen tanrendszerrel képezte Jézus-társasága a magyar katolikus ifjúság legnagyobb részét majdnem kétszáz éven keresztül¹. A társaság ezen nevelési szabályrendelete érvényesítve volt a gyakorlatban, úgy, hogy az 1772-ben létezett negyvenhat középiskolájuk tanmenete oly egységes volt, mintha csak egy intézett lett volna valamennyi. Szem előtt tartva immár ezen egyöntetőséget, mely a Jézus-társasági tanintézetek alapelvét képezi, magyarországi közép- és felső iskoláik hitelemzését oly egységes képen kell tekintenünk a mint azt a Ratio Studiorum előadja s a mint fönnebb tüzetesen leírtam.

Ezen egységes hitelemzés, mely — mint említém — a Jézus-társasági középiskolák mindegyikében szigorú következetes-

1. Molnár A. i. m. l. k. 195.

séggel volt érvényesítve, kiválóan gyakorlati, éles látással szervezett és a tanulónak egész erkölcsi életével összenőtt volt. Érvényre jutott ebben azon tapasztalati igazság, hogy a bár rövidebb, de észhez és szívhez alkalmazott hitelemzés, egybekapcsolva a keresztény életnek állandó gyakorlatával, egész természetébe átmegy az ifjunak; míg ellenkezőleg a heti két vagy négy órás hitelemzés, ha az gépszerű kátétanításból, száraz szófejtésből áll, meddő munka. A heti félórára megjegyzem, hogy a jezsuiták ugy a hitelemzési, mint egyéb tárgyakban a tanulók szertelen elcsigázásának ellenségei.

Jézus-társaságának ezen hitelemzési rendszere betüröl-betüre ügy, amint azt a Ratio Studiorum előírja, vaskövetkezetességgel volt keresztülvive és érvényesítve mind a 46 magyarországi gimnáziumban. Különben mintául szolgált az ország többi közéiskoláiban is. A jezsuiták mellett a piaristák fejtettek ki nagyobb tevékenységet. Gimnáziumaikban a hitelemzés jobbadán hasonló volt a jezsuiták rendszerével. A gimnáziumok kronologikus rendje a következő: ¹.

1. Nagyszombati gimnázium, Jéz. társ. Alap. 1556 Oláh Miklós eszt. érsek. (Egyetem.)

2. Kolozsvári gimnázium. Jéz. társ. Alap. Báthory István 1581. (Akadémia.)

3. Turóczyi gimnázium. Jéz. társ. Alap. 1586 I. Rudolf m. király.

4. Fiumei gimnázium Jéz. társ.

5. Zágrábi gimn. Jéz. társ. Alap. 1563—1566 Draskovich György (?) 1608. Bartulics Simon zágr. püsp. (Akadémia.)

6. Szepesváralja gimn. Jéz. társ. Alap. 1604 Pethe Márton kalocsai érsek.

1. Haynald Lajos b. e. kalocsai bíboros-érsek bőkezű támogatása mellett egy Kalocsa-egyházmegyei pap és Weiser Frigyes J. t. áld. pap kiadták a Magyarországon haldan létezett katolikus gimnáziumok legnagyobb részének alapító okleveleit. Ezen derék mű, illetve az abban közölt oklevelek alapján állítottam össze a fönemlített középiskolák lajstromát. Címe: „Literae authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae, quas pro informanda juventute post eadem ad Mohács viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolice confirmarunt.“ A hiányzó adatokat a magyarországi jezsuiták 1772-ik évi sematizmusából egészítettem ki.

7. Homonnai gimn. Jéz. társ, Alap. 1615 Drugeth György.
8. Komáromi gimn. Jéz. társ. Alap. 1625 Althan gr. család.
9. Pozsonyi gimn. Jéz. társ. Alap. 1626. PázmányPéter. esztergomi érsek.
10. Győri gimn. Jéz. társ. Alap. 1627
11. Pápai gimn. Pálosoké. Alap. 1628 Chiák László.
12. Gyöngyösi gimn. Jéz. társ. Alap. 1633 Pipér János és Lósy Imre eszt. érsek.
13. Szatmári gimn. Jéz. társ. Alap. 1634 Pázmány Péter esztergomi érsek.
14. Ungvári gimn. Jéz. társ. Alap. 1640 Drugeth János.
15. Várasdí gimn. Jéz. társ. Alap 1649 Thonhausen család.
16. Kassai gimn. Jéz. társ. Alap. 1650—1657. Kisdí Benedek egri püspök. (Egyetem.)
17. Soproni gimn. Jéz. társ. Alap. 1650. Draskovics György győri püspök 1661. és Lippay György esztergomi érsek.
18. Trencsényi gimn. Jéz. társ. Alap. 1656. Szelepcsényi György kalocsai érsk., nyitrai püspök.
19. Rozsnyói gimn. Jéz. társ. Alap. 1659. Lippay György eszt. érsek.
20. Privigyei gimn. Kegy. rend. Alap. 1666. Pálffy-Khuen Franc. grófnő.
21. Lőcsei gimn. Jéz. társ Alap. 1673. I. Lipót m. király.
22. Sárospataki gimn. Jéz. társ. Alap. 1679. Báthory Zsófia.
23. Kőszegi gimn. Jéz. társ. Alap. 1684. Széchenyi György kalocsai érsek.
24. Szakolcai gimn. Jéz. társ. Alap. 1684. Szelepcsényi György eszt. érsek.
25. Zsolnai gimn. Jéz. társ. Alap. 1684. Szelepcsényi György eszt. érsek.
26. Pozsony-szent-györgyi gim. Kegy. rend. Alap. 1685. Szelepcsényi György eszt. érsek.
27. Selmeczi gimn. Jéz. társ. Alap. Szelepcsényi György esztergomi érsek.

28. Esztergomi gimn. Jézus társ. Alap. 1687. Széchény György esztergomi érsek.

29. Budai gimn. Jézus társ. Alap. 1687. Széchény György esztergomi érsek. (Akadémia.)

30. Besztercebányai gimn. Jézus társ. Alap. 1688. I. Lipót m. király.

31. Egri gimn. Jézus társ. Alap. Széchény György eszterg. érsek.

32. Nagybányai gimn. Jézus társ. Alap. 1691. I. Lipót m. király és Fenesy György egri püspök.

33. Pécsi gimn. Jézus társ. Alap. 1694. Széchény György esztergomi érsek.

34. Brassói gimn. Jézus társ. Alap. 1694. Apor István gr.

35. Gyulafehérvári gimn. Jézus társ. Alap. 1698. Apor István gr. és I. Lipót m. kir. 1701.

36. Kantai gimn. Minoritáké: Alap. 1698. Apor István gr. (Első alapját vetette Nagy Mózes áld. p. 1696.)

37. Udvarhelyi gimn. Jézus társ. Alap. 1698. Apor István gr.

38. Nagyszebeni gimn. Jézus társ. Alap. 1699 I. Lipót m. király és Apor István gr.

39. Nagyváradai gimnázium. Jézus társaság. Alap. 1699. Benkovics Ágoston váradi vál. püspök.

40. Nyitrai gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1702. Mattyasovszky László nyitrai püspök.

41. Szegedi gimnázium. Jézus társaság. Alap. 1704. Mattyasovszky László nyitrai püspök.

42. Marosvásárhelyi gimnázium. Jézus társaság. Alap. 1705. Apor István gróf és Boér Simon.

43. Sátoraljaujhelyi gimnázium. Pálosoké. Még a török háborúk előtti időből származott.

44. Körösi gimnázium (Horvátorsz.) Jézus társ. Alap. éve ismeretlen.

45. Eperjesi gimnázium. Jézus társaság. Alap. 1673. Mattyasovszky László nyitrai püspök.

46. Liptó-Szentmiklósi gimnázium. Jézus társaság. Alap. Okolicsányi János nyitrai püspök.

47. Váczi gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1714. Kollonics Zsigmond gróf váczi püspök.

48. Kecskeméti gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1715. Koháry István gr.

49. Pozsegai gimnázium. Jézus társaság. Alap. 1716.

50. Veszprémi gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1716.

51. Pesti gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1717. Pest város polgárai.

52. Debreceni gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1719. Bakó János vál. püspök

53. Tokaji gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1721. Pikóczy Laura.

54. Korponai gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1724. Olasz Pál vál püspök.

55. Nagykárolyi gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1725. Károlyi Sándor gróf.

56. Temesvári gimnázium. Jézus társaság. Alap. 1726. VI-ik Károly császár.

57. Eszéki gimnázium. Jézus társaság. Alap. 1729.

58. Máramarosszigeti gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1736. III-ik Károly magyar király.

59. Balázsfalvi gimnázium. Vazul-rend. Alap. 1738. III-ik Károly magyar király.

60. Magyaróvári gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1739. Sidánics János.

61. Kisszebeni gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1740. Dessewfy István.

62. Bazini gimnázium. Jézus társ. Alap. 1751. Polentári Ferencz kanonok.

63. Székesfehérvári gimnázium. Jézus társ. Alap. 1752. Simonovics Horváth Mária.

64. Tatai gimnázium. Kegyes rend. Alap. 1764. Eszterházy Miklós gróf.

65. Kanizsai gimn. Kegyes rend. Alap. 1765. Batthyány József gróf.

66. Kalocsai gimn. Kegyes rend. Alap. 1765. Batthyány József gróf kalocsai érsek.

67. Péterváradai gimn. Jézus társ. Alap. 1765. Mária Terézia.

68. Szombathelyi gimn. Ferencz-rend. Alap. 1772. Birhányi István plébános. Zichy F. gróf győri püspök.

Ime, most már teljes képet alkothatunk magunknak e kor középiskolai hitelemzéséről. Hatvannyolecz középiskolában nyert vallásos oktatást hazánk ifjusága, mindezen intézetek szerzetesek s túlnyomó részben Jézus-társasága kezeiben voltak. Egy hatalmas alkotás a katolikus középiskolai oktatás országos szervezete, melyet egyházunk jelesei sok áldozattal létesítettek. Örömmel tekinthetünk e műre, örömmel abban virágzó hitelemzésünkre, mely sokkal jobb karban volt akkor, mint napjainkban. Mert habár csekélyebb idő jutott a vallásoktatásra (egyéb tárgyakra is kevesebb volt szabva), ámde ezen rövidebb teoretikus tanulásnak annál nagyobb volt a gyakorlati alkalmazása. Ma hetenkint két órában tanulja középiskolai ifjuságunk a hitelemzést. Egyéb tárgyak tulságos halmaza mellett e tanulás jó része veszendőbe megy. S ami főbaj: iskoláink túlnyomó részében e tanulás is pusztá teória marad. A gyakorlati keresztény életet nem ismeri az ifjú. Más volt a hitelemzés akkor, midőn azt a félórát a mindennapi szt. mise-hallgatás, havi gyónás, imádságok, Mária-társulati buzgó áhitat-gyakorlatok által viték át az életbe. És a mi fő: a jámborságot és istenes életet tanáraitól tanulta el az ifjú. A tények állításom mellett tanuskodnak. Művelt osztályunk vallásos volt, hitét ismerte és szerette. Bizonyosságául annak, hogy a hitelemzés, melyet azon korban adtak, nagyon jó volt. — Ha ez állapotok megmaradtak s tovább fejlődhettek volna, másképp állana ma középiskolai hitelemzésünk. De azon eszmék, melyek később felforgatták a trónokat, most a

szabadelvű műveltség czégére alatt bejutottak a nemzetek kormányzatába. A fejedelmek álnok lelki tanácsadóik javaslatára hatalmokat az egyház áldást hozó intézményeinek lerombolására használták. Az egyház hatalmának megtörése, az iskolák elvilágiasítása, ezek voltak a XVIII. század végszakának irányeszméi, melyek mint divatos újdonságok kelendősegre találtak Európaszerte. Ez elvek irányadókká lettek az államok kormányzatában is. Első teendő az iskolák elvilágiasítása. Mindenek előtt el kellett az iskolákból távolítani azt a rendet, mely az ifjuság keresztény nevelésében és vallásos lelkesedésének fejlesztésében legnagyobb eredményeket mutatott fel s a gyakorlati hitelemzésnek csodáit művelte kedvelt iskoláiban, melyek példátlan népszerűségnek örvendettek és az ország népességének minden osztályából odasereglett ifjuság zsúfolásig megtöltötte azokat. ¹ A durva erőszak rázúdult Jézus-társaságára. Virágzó iskolái a renddel együtt elenyésztek mindenütt. Fájdalom, így történt ez hazánkban is. Mária Terézia 1773-ban feloszlatta Jézus-társaságát. Zord enyészet vonult be a keresztény nevelés csarnokaiba, hol azelőtt üde elevenség, pezsgő élet honolt. Jézus-társasága tanintézeteinek pusztulását siratta a vallásos nevelés, siratta a hitelemzés, mely az elvilágiasított tanintézetekben mostoha sorsra jutott. Ennek szomorú következményei egyre szembeötlőbbek lettek a művelt középosztály vallási közömbösségében. Igaz ugyan, hogy az állam is gondoskodott az elvilágiasított intézetek hitbeli oktatásáról; de mi ez a régihez képest? Mi ez ahhoz képest, midőn a hitelemzés az egész nevelésoktatásba be volt szöve; midőn világi művelt embereink életén meglátszott a vallásosság, midőn nyíltan vallot-

1. Egy protestáns tanfőnök így nyilatkozik róluk: „Iskoláik általában igen látogatottak voltak. Egyik tulajdonságukat képezi az, hogy jó, finomabb és ügyes bánásmódjokkal nagyon meg tudták tanítványaik ragaszkodását nyerni, a mi az oktatás sikerére is nem kiesinylendő tényező. A társadalom minden osztályából sereglettek össze növendékeik. Az arisztokrácia legelső köreitől le a parasztságig. A nemzet közművelődésére, majd egész közéletére nagy befolyásuk éppen abban nyilvánult, hogy a helyeket lassankint az ország legelső méltóságaitól, le a legszegényebb munkakörig, a szó szorosabb értelmében növendékeik töltötték be, kiknek nagyobb része kelemetesz, visszamlékezéssel s a növendék korából származott állandó jó érzéssel s ragaszkodással viseltetett irántuk.“ Molnár A. i. m. I. k. 207.

ták magokat Mária szolgálóinak s beszédek és irataikon vallásos kenetesség vonult végig.

A mély vallásosság ily nemes nyilvánulásainak ezernyi példáját látjuk azon időben, midőn előkelőségeink Jézus-társasága tanintézeteiben nyerték kiképeztetésüket. Ha áll az, hogy a tanítást a gyakorlati eredményről kell megítélnünk, akkor ki kell mondanunk, hogy a hazai középiskolák hitelemzése legjobb karban a Jézus-társasága feloszlását előző időben volt. Akkor volt jó hitelemzés, volt virágzó hitélet.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A keresztény oktatás társasága.

A XVIII. század katekézisének egyik kiválóan fontos és különleges alkotó eleme a „keresztény oktatás társasága.“ A fejletlen iskolai viszonyok okozták, hogy az iskolai hitelemzés nem hatott oly mértékben, a mint azt az egyház ohajtotta s a mint az a hitélet fejlődéséhez, alapozásához szükséges lett volna. Iskola-kötelezettség nem volt. A népiskolák száma nem elegendő. Az egyház nem érthette be az iskolai hitelemzéssel.

A jezsuiták, a kor hitelemzésének vezér-emberei egy kitűnő eszközt eszeltek ki a katekézis emelésére, mely ugy czélszerűsége, mint praktikus volta tekintetében teljesen megfelelt a közszükségletnek s a hitelemzés eredményét biztosította. Ez volt a „keresztény oktatás társasága“ vagyis a templomi hitelemzés eszközlésére egyes hitközségek kebelében alapított társulatok. A jezsuiták országszerte városokban és falvakban népmissiókat tartottak s ugyanakkor megalakították a keresztény oktatás társaságát.“ A társulat feje és vezetője a lelkész volt, kinek az egyes turnusok fejei, mint kikérdezők segítettek. A turnusokra, vagyis csapatokra való felosztás megkönnyítette a lelkész munkáját, mivel rá csak a társulati ügykezelés és a káté magyarázata hárult, a kikérdezőt az ügyesebb katekumenusok végezték. A keresztény oktatás társaságát hazánkban először az 1638-iki nagyszombati zsinat említi, a mely elrendeli, hogy azt, a hol csak lehet, be kell hozni. ^{1.}

Mint egy 1760-ban kiadott katekizmus előszavában olvassuk :
„A Keresztény oktatásnak társasága először Rómában behozattatott ötödik Pius szentséges pápától 1571-ik esztendőben. Ezen szent társaságnak gyümölcseit látván ötödik Pál szentséges pápa, azt megerősítette és nagy lelki kincsekkel kegyelmezte 1607- esztendőben. Ez időtől fogva különféle tartományokban, püspöki megyékben kultsos és mező városokban a katholika hit-

1. Péterffy i. m. II. 358 l.

nek kimondhatatlan előmenetelével felállítatott. Böjt más havának 19 napján 1750. esztendőben pedig Jézus Társaságának Bétsi Professor Háza templomába, Regis Szent Ferencz ugyanazon Jézus Társasága missionáriusának és apró szenteknek oltalma alatt kezdődött, 1751 esztendőben Mária oltalmának fő tituláris ünnepe hozzá tétetett és az Angyali Üdvözletről nevezett római fő társasággal egybekapcsolatott, mely által sok lelki privilegiumok és szabadságokkal felékesitetett. Három esztendő mulva harmincz és egynehány ezer gyermek és öregek számláltattak, a kik e szerint társaságba beirattattak. 1754 esztendőben szokott missiókkal ez a társaság városokon kívül lévő helyiségekben megismertetett és mind a két nemből való öreg és nőtlen személyek, seregek, zászlók és a kérdezők alá rendesen osztatott. Sok száz kathekizmusok köznépnek adattak igaz katolika hitnek oly nagy hasznával s előmenetelével, hogy egy helység a másikat a seregeknek számában, zászlóknak ékességében, tanulásnak buzgóságában, a megtanult igazságok előmondásában meggyőzni igyekeznek. Utoljára 1758 esztend. Magyar Nemzetünktől is nagy lelki örömmel bevétettt. Mivel pedig ezen társaság tudatlanok oktatására főképpen tzelez és e végre kérdezőket mindenütt rendel, kik-is katolika hitnek vallását tesszik, hasznosnak sőt szükségesnek itéltük, hogy közönséges kérdező könyvecske nyomattassék, mellyet mind ennek a társaságnak tagjai, mind pedig a szülők, iskolamesterek egyebekkel együtt állhassanak, hogy ekképen a kisdedek és tudatlanok oktatására segedelnül legyenek. Ily formán minden rendetlenség távoztatik, mely szükségképpen abból következnék, ha más rendbéli katekizmusokból keresztény tudomány előhozatnék. Mert ámbár mind ilyen könyvecskek egyenlők szólnanak, mégis különböző módon tett kérdések, miben az együgyűeknek és kisdedeknek, midőn egy helyből máshoz által költöznek, nagy alkalmatlanságot szerznének. Egy egyenetlenségnek eltávoztatására a régi katekizmus jól rendbe szedetett, hozzá toldattak az énekek és végtére társaságbéli tagoknak közönséges és nemek különös kötelességei

hogy egyformán minden helyeken folytatná dolgát a társaság. Hogy pedig éppen e könyvetske választatott, e végre következendő okok valának. I. Ezen könyvetske három iskolára osztatott és a szüléknek, mestereknek, kérdezőknek könyű módot ad, melyel a keresztény oktatást kisdedeknek előhózzák. II. Egészben vethetni a kisdedeknek elő menetelét, midőn egy iskolából másikba lépnek; a mint a kisdedeknek nagy öszönc, hogy a kérdéseknek megtanulásában nagyobb igyekezettel legyenek. III. Elhagyassanak ugyan némely nem éppen oly szükséges kérdések, azonban minden fő tikkelyek oly világosan előhózzattnak, hogy azokat az együgyűek is könnyen megtanulhassák. Szükséges pedig, hogy a szülék, mesterek, kérdezők a szabott rendet gondosan megtartsák, úgy mint melyen áll ezen dolognak veleje. Azért legelőször is az első iskolától kell kezdeni, mely könnyű, hogy még a rebegő kisdedek is azt megtanulják. A nevedő gyermeknek pedig azon kell lenni, hogy az első iskola után az öt fő tikkelyeket és a második sőt a harmadik iskolát is hiba nélkül elő számlálhassák, nem csak egymás közt, avagy ha rendszerint kérdeztetnek, hanem teljesen felelni is tudjanak, midőn a kérdések szerteszéllyel megváltoztatnak. Végzetekre ezt is jól észre kell venni, hogy az olyan gyermekek, a kik a hit dolgának megtanulásában foglalatoskodnak, nem csak diákságra, hanem mindenféle mesterségekre is alkalmasabbak. Az után ha nyolcz, kilencz, tíz esztendős iskolába járó gyermekek előmondhatják, a nekik minden napra szabott leczkét, miért nem tanulhatnák meg a keresztény tudományt az olvasni kezdő gyermekek, kik amazoknak elméjében keveset, vagy semmit nem engednek, a mint a paraszt gyermekekben is tapasztalni; mert tanulásra adták magokat, vélekedés felett elő mentek. — Tovább figyelmeznii kell, hogy a nevedő ifjuság ezt a könyvetskét el ne vesse, vagy a hit igazságoknak tanulásától meg ne szűnjék; mert midőn a 12, 13 esztendőt eléri a gyermek, azt vélik némely gondatlan szülők, hogy azoknak nagy gyalázatjára legyen ezen katekizmusnak kezekben való forgatása; és úgy a mint több esz

tendők által szorgalmassan tanultak, teljességgel elfelejtik. Azért minden érdemes tagok ezen keresztény oktatás társaságnak, mint-is minden katolikus szülék, mesterek az Urban kérettetnek, hogy minden helyeken lehetségesek szerént ezt a kérdező könyvetskét meg-ismertetni és az egyenlőséget behozni, a keresztény katolikus hitet kiterjeszteni segítsék.“

Ez szolgált általános tájékoztató gyanánt a keresztény oktatás társaságára. Jezsuita munka. Az ő pedagogiájuk érvényesül ebben. A turnusokra való felosztás, a turnusok kikérdezői, az egyes csoportoknak védőszenetek alá való helyezése s a társulati szervezetnek a pap kezében való összpontosítása, egészen a jezsuiták rendszerére vall, mely annyi sikert mutatott fel a nevelés terén. Célja ennek is, a verseny felébresztése, a „pueri amant aemulationem et pudet victos“ pedagogiai elv szerint. A jelesebbek kitüntetése, az ifjusági védőszenetek védelme alá helyezés, mily jótékony hatással volt a tanulószeregre, ezt bizonyítani fölszleges. Ezen hitelemzési rendszer, mely templomi volt s az istentisztelet kiegészítő részének tekinthető, lényegesen összefüggött a lelkipásztorok egyéb teendőivel. A káté magyarázója a pap volt, nélküle az egész rendszer lehetetlenség volt. A pap volt annak lelke, fő tényezője. Nem is hárihatta ezt a kötelességet másokra, pl. a tanítóra; épp azért mivel a templomi katekézisnek csak úgy meg volt az istentiszteleti jellege, mint a szentbeszédnek. Ez az oka, hogy a templomi hitelemzés élén mindig a papságot látjuk buzgólkodni. Maga a rendszer adta meg a papnak a buzgalomra a legerősebb biztatást.

S mi volt az eredmény? Meleg vallásosság, a hit alapos ismerete, az istenes élet terjedése.

Mekkora volt az eredmény? Igen nagy.

Ha az idő rövidségét tekintjük, mely alatt a keresztény oktatás társulatai hazai hitelemzésünket átalakították, csodálkoznunk kell az eredmény nagysága felett. Pár évtized, s ime országszerte szerveződnek a társulatok. A papok vásár- és ünnepnapokon rendszeren katekizálnak a templomban, az ifjuság szent

versengéssel tanulja a hit elemeit. A keresztény oktatás társulatai a lehető legrövidebb idő alatt virágzó templomi katekézist szültek Magyarországon. Hogy ez a hitéletnek mily szilárd alapját vetette meg; könnyű elgondolni.

Meg kell itt jegyeznem, hogy a keresztény oktatás társaságát a jezsuiták rendszerint ott igyekeztek megalapítani, a hová az ő közvetlen hatásuk ki nem terjedhetett, vagy a hol nem volt tökéletes az iskolai hitelemzés. Ez okból a jezsuita templomokban többnyire nem volt keresztény oktatás társasága. Mindössze egyetlen templomot találtam, a melynek plebánosa jezsuita volt, a hol a keresztény oktatás társaságát megalapították: a selmeczi városi plebánia templomot. Ebben a lelkészkedést kizárólag jezsuiták végezték, s a keresztény oktatás társaságát 1760. megalapították. Oka ennek az volt, hogy a selmeczi jezsuiták tulságosan el voltak foglalva részint a gimnáziumi oktatással, részint a selmeczi plebániák lelkészi teendőivel. Ez okból a jezsuita hitelemzés segítségére használták fel a keresztény oktatás társaságát. ^{1.} Ellenben a többi templomaikban sehol nem találjuk a keresztény oktatás társaságát. Nevesebb kollégiumaik templomaiban templomi hitelemzést végeznek. Sőt azokban a városokban, a hol jezsuiták működtek, a világi papok nem is végeztek templomi hitelemzést. Így pl. Pozsonyban a jezsuiták katekizálnak a saját templomukban, ott nincs keresztény oktatás társasága. A káptalani templomban nem a világi papok katekizálnak, hanem a jezsuiták. ^{2.} Nagyszombatban a kollégiumi templomban a jezsuiták katekizálnak, keresztény oktatás társasága nincs. ^{3.} Szakolczán a jezsuiták templomában nincs keresztény oktatás társasága; a világi papok a templomban nem katekizálnak, hanem az összes ifjuság a jezsuitákhoz járt katekézisére. ^{4.} Hasonlóképpen, volt Bazinban, a hol a plebánia templomban egyáltalán nem volt katekézis, csupán a jezsuitákéban. ^{5.} Komárom-

1. Esztergomi primási levéltár.	Visit. Can. A. 1761. F. 19. Lit. 94.
2. Ugyanott	Visit. Can. A. 1361. F. 17. Lit. 83.
3. Ugyanott	Visit. Can. A. 1761. F. 17. Lit. 82.
4. Ugyanott	Visit. Can. A. 1761. F. 17. Lib. 84.
5. Ugyanott	Visit. Can. A. 1761. F. 18. Lib. 89.

ban a jezsuiták katekizálnak. 1. Ép így Sz.-Fehérvárott. 2. Esztergomban az érseki városban világi pap volt a plebános. A Canonica Visitatio szerint soha nincsenek katekizisek. Az ifjuság a jezsuitákhoz jár. 3. Ép így volt Budán. 4. Eszéken, Szebenben 5. és Zniováralján. 6. Világos ezekből, hogy a jezsuiták a keresztény oktatás társaságait abból a célból alapították, hogy a papok által végzendő hitelemzés segítségére legyenek.

A míg katolikus ember lakni fogja a magyar földet, mindenkor hálás emlékezetben fognak élni azon igaz érdemek, melyeket Jézus-társasága hazánkban az ifjuság nevelése és oktatása körül szerzett. A XVII. század elején óriási gyarapodást észlelünk a magyar iskola-ügyben. E kor egyuttal a magyarországi jezsuiták működésének fénykora. De ha valók és elvitáztatatlanok ezen érdemeik, melyeket úgy katolikus, mint protestáns részről már nem egyszer kellőképpen méltattak a hazai tudósok; nem kevésbbé figyelemre méltók a templomi hitelemzés körül szerzett érdemeik, melyek a jezsuiták pasztorációjának fénypontját képezik, melyek azonban még nem voltak a historiai irodalom részéről kellő elismeréssel jutalmazva.

A templomi és missiói hitelemzés terén serényen buzgólkodni látjuk a jezsuitákat Magyarországhban való letelepedésük első évétől fogva állandóan. Erre utalta őket instrukciójuk. Ez volt egyik célja missió-házaiknak és rezidenciáiknak. Azonban tevékenységük koronáját a keresztény oktatás társasága képezi, mely a missiói hitelemzés folytatását képezte, az ültetvénynek gyökeret adott. A keresztény oktatás társasága, mint jótékony áradat terjedt el Magyarországon. Másfél évtized alatt oly csodálatos gyarapodásnak indult a hitelemzésnek ezen kiváló bölcseséggel szervezett társulata, hogy annak virágzása teljesen biztosítva volt, csak folytatni kellett a nagy művet. Ez volt a

1. Ugyanott	primási levéltár.	Visit. Can. A. 1761. F. 16. Lib. 77.
2. Ugyanott	"	Visit. Can. A. 1761. F. 15. Lib. 66.
3. Ugyanott	"	Visit. Can. A. 1761. F. 16. Lib. 74.
4. Ugyanott	"	Visit. Can. A. 1761. F. 16. Lib. 76.
5. Ugyanott	"	Visit. Can. A. 1761. F. 15. Lib. 63, 67.
6. Ugyanott	"	Visit. Can. A. 1761. F. 15. Lib. 62.

magyarországi jezsuita-rendnek eltöröltetése előtt utolsó nagyobb akciója. Egy dicső emlékü vállalat, melyet a tisztelet és elismerés legmelegebb szavaival kell felemlitenünk. A jezsuita rend leg-hatalmasabb erejében volt, midőn e mozgalmat megindította. Csak e körülményből magyarázhatjuk meg a társulat rohamos elterjedését. A misszionáriusok tevékeny kezekkel hintették szét a jó magot; a keresztény oktatás társulatainak szép veteményese leg-áldásosabb módon fejlődött.

Hogy kellő áttekintést nyujtsak a keresztény oktatás társaságának katekézisééről, ide iktatom a kolozsvári káté intelmeit:

1. A gyermekeket szorgalmasan kell a keresztény tanításra el-küldeni és hogy a szülék és iskolamesterek őket erre üsztö-nözzék.

2. A gyermekek bizonyos rendbe, bizonyos oltárnál, vagy székekben gyűjtessenek össze, hogy minden gyermeknek bizonyos helye legyen, a leánykák pedig a férfi gyermekektől el-választva legyenek különösen.

3. A gyermekek a keresztény tanítás alatt csendesen és tisztességesen viseljék magokat és ne kiáltozzanak, ne taszigál-ják, huzzák, vonják egymást, ide s tova ne futkározzanak.

4. A keresztény tanítás előtt a szokott imádságokat, énekeket mondják el, melyekben az öt főcikkelyek foglaltatnak.

5. A keresztény tanítás után szép rendbe álljanak a gyermekek és a kérdésekre feleljenek. Ezután rendbe térdepeljenek le, hogy érdemük szerint megajándékoztassanak, egyszersmind egy Miatyánkot és Üdvözetet a keresztény tanításnak elterjedé-sére imádkozzanak.

6. Végre ketten-ketten szép rendben példásan kiáltás és veszekedés nélkül menjenek. ¹

A keresztény oktatás társasága három szakaszra van fel-osztva. Az első iskola „a kisdedekért és az éppen tudatlanokért“ volt. Ezek a katekizmusból a legszükségesebbeket tanulták. A második iskola „azoknak való, kik az első iskolát jól kitanulták,

1. Kolozsvári káté 1760. 30—37 lap.

kiváltképen azoknak a gyermekeknek, a kik a szent gyónáshoz és szent áldozáshoz járulnak.“ A harmadik iskola „melyben egyedül a legszükségesebb kérdések hozatattnak elő, azoké, kik a hosszabb és bővebb tanításnak fejtegetését meg nem foghatják, avagy magoknak meg nem szerezhetik.“ Azt is megmondja az utasítás, hogy mindezen oktatás a nagyobb méretű keresztény tanítás alapvetője. Mikor a gyermekek a második iskolát jól ki-tanulják, elejökbe lehet adni ezt a harmadik kicsiny iskolát, hogy így alkalmasbák legyenek a bővebb és feljebb való oktatásnak megtanulására.

A keresztény oktatás társaságának számára kiadott káték az iskolák szerint hármás tanfokozatúak voltak. Az 1760. évben megjelent káté czime: A Jézus-társaságból való tisztelendő pater Canisius Péter öt fő czikkelyeiről való közönséges könyvetske, mely az egyházi elől-járóknak főparancsolatjából s hagyományából minden lelki gondviselők, iskola mesterek, szülők, kisdedek és keresztény oktatás tagjainak javára kibocsátatott. Kolozsvárt. Nyomatott az akadémiai betűkkel 1760-ik esztendőben. 12 rétt, 216 lap. Ugyanezen káté újabb kiadásai: 1769, 1779, 1801-ben jelentek meg, mint Canisius átdolgozott kiadásai.

A miket eddig általánosságban mondtam a keresztény oktatás társaságáról, azokat részletesen is be akarom mutatni, hogy t. olvasóközönségemnek tájékozást nyujtsak ennek az áldásos testvérületnek működéséről. Több egyházmegyei levéltárban kutattam s igen értékes adatokat találtam a keresztény oktatás társaságára vonatkozólag. Mint kalocsamegyei pap, a saját egyházmegyémmel kezdem

A karlóczaei béke után a Duna-Tisza közének letarolt vidékein új plebániák keletkeztek. Magyarok, németek, bunyevácok és sokacok voltak a telepések. A kalocsai egyházmegye, melynek a török hódoltság után alig volt néhány plebániája, néhány évtized alatt benépesült lakosokkal. Az új plebániák hiveinek lelki szükségletéről sürgősen kellett gondoskodni.

1760-ban egy lánglelkű férfiú ült Asztrik székére. Apostoli lelkesedés, az ifjúság lelki üdvéért hevülő buzgalom sarkalta e

főpapot; Batthyány Lajos méltó fiát: Józsefet nagy tettekre a lelki élet mezején. Nagy elméje széktoglalásakor azonnal áttekintett egyházmegyéjén, fölismerte annak égető szükségéit. Azonnal átlátta, hogy a keletkező községek lakosságának első sorban hitelemzés kell, hogy testi és lelki boldogulásuk szilárd alapokra helyezkedjék. Káté kell a népnek. A keresztény oktatás társulatait kell szervezni, a papságot a katekézisre kell ösztönözni s a Duna-Tisza közének kalászos rónáin el fog áradni az isten-áldás, lesz kecs egető hitélet. Batthyány József ahogyan hogy elfoglalta érseki székét, azonnal nagyszabású tervet készített, mely félszázadra szilárd alapját vetette meg a kalocsai egyházmegye hitelemzésének. Katekétikai missiókat tartatott s megyszerte behozta a keresztény oktatás társaságát minden plebánián. Oly tény ez, melyet nem lehet eléggé méltányolnunk. Legelőbb összeíratta az összes plebániákat lélekszám és nyelv szerint, azután elrendelte a katekétikai missiókat, melyek tartásával Mihály István, Wütt Péter és Lipovesics Péter Jézus-társasági papokat bízta meg; az első magyar, a második német, a harmadik bunyevác nyelven katekizált. A mint a páterek megérkeztek Kalocsára az érsek körlevelet bocsátott ki a missió ügyében, melyben az espereseknek meghagyja, hogy a missionáriusok immár megkezdik működésüket, az esperesek előzetesen tudassák kerületük papságával: mikor érkezik a páter az egyes községekbe, hogy a lelkészek tegyék meg a kellő előkészületeket s az ifjúságot a templomba gyűjtsék a tartandó missióra. Fogadják a pátereket jóindulattal, tisztelettel, szeretettel, s velök vetekedjenek buzgalomban. A népet a fiók-községekből is rendeljék be kereszténytanításra és a missiók eredményéről tegyenek az egyházmegyei hatóságnak tüzetes jelentést. ¹

1761. évi ápril 25-én megkezdődtek a katekétikai missiók. Mihály István páter Kalocsán, Baján, Fajszon, Szent-Benedeken, Sükösdön, Akasztón, Kecelen, Szabadkán, Jankovácson, Mélykuton, Kanizsán, Miskén, 1762-ben Zentán. Adán, Topolyán. Baj-

1. Katona. Hist. Metr. Colocens Eccl. II. 321.

sán, Ujvidéken, Beczén, 1763-ban pedig Nemes-Militicsen, Csonopján, Bezdánban, Kupuszinán, Doroszlón, Karavukován, Veprovácson, Baracsán, Patajon, Foktón, magyar nyelven oktatta az ifjuságot a hit elemeire. Wütt Péter német nyelven katekizált 1761-ben Hajóson, Nádudvaron, Baján, Csataalján, Zomborban, Apatinban, Hódsághon, Novoszellón. Ujvidéken, Bukinban. Lipovescis bunyeváczul Bátyán, Duskokon, Baján, Garán, Szántován, Béregen, Zomborban, Monostorszegen, Szóntán, Bácsban, Ujvidéken, Futakon, Szabadkán, Almáson, Katymáron, Csávolyon, katekizált. Az összeírás a következő plebániákat adja elének:

Kalocsa, Szent-Benedek, Pataj, Akasztó, Keczel, Jankovác, Szabadka, Kanizsa, Zenta, Ó-Becse, Topolya, Veprovác, Doroszló, Kupuszina, Bezdány, Nemes-Militics, Baracska, Baja, Sükösd, Fajsz, Miske, tulnyomó részben magyar lakossággal. Hajós, Nádudvar, Baja, Csataalja, Kolluth, Apatin, Hódságh, Novoszelló, Bukin, Ujvidék német lakossággal. Bática, Duskok, Baja, Gara, Szántova, Beregh, Zombor, Monostorszeg, Szónta, Bács, Ujvidék, Futak, Szabadka, Almás, Katymár, Csávoly bunyevác, illetőleg sokacz plebániák. ^{1.} A páterek minden plebániát meglátogattak, missiókat tartottak az egyházmegyében, mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták őket, utjuk a katekézis diadalutja volt a kalocsai megyében; a hivek apraja nagyja közójök sereglett, hogy az üdv ígét ellesse ajkaikról. A misszionáriusok mindenütt nyomban megalakitották a keresztény oktatás társulatát. Három év s a kalocsai egyházmegyében pompás szervezetű hitelemzést találunk. Hogy az áldásos intézmény annál inkább megszilárduljon, az érsek bérmálási körutat tett egyházmegyéjében; mely alkalommal mindenütt kanonika vizitációt tartott. A vizitáció alkalmával minden plebános köteles volt bemutatni a keresztény oktatás társaságának névsorát, melyben külön lapon ki kellett tüntetni minden egyes tagnak előmenetelét a hittan tanulásában. ^{2.} Felesleges bővebben bizonyítani, mily áldásos tevékenység indult meg a katekétikai társulatok ke-

1. Katona. Hist. Metr. Colocens. Eccl. II. 309.

2. U. ott. II. 318.

belében s mennyire fokozta a lelkipásztorok buzgalmát az éber főpásztor ellenőrzése. Ki-ki sietett bemutatni az elért eredményt, sűrűn elkészültek a katekétikai csapatok névsorai, s azokat a főpásztor kánoni látogatás alkalmával átvizsgálta. Nem meddő körrendeletekből áll a katekézis, hanem hathatós tevékenységből, melyet a legilletékesebb faktor, teljesen rátermett férfiak által megindított, a főpásztori figyelmes szemek állandóan ellenőriztek, melynek eredményességére nézve fő garanciát szolgáltatottak a kánoni látogatások.

Hogy még inkább kitüntesse az érsek a hitelemzés iránt való különös érdeklődését és figyelmét, bérnálási körutjai alkalmával a népsokaságot katekétikai csapatok szerint állította rendbe. Mily jól esett a buzgó katekumenusoknak a főpásztori distinkció! Mennyi önérzettel töltötte el az igyekvőt; s mily ösztön volt a lanyhákra nézve. ¹

Ezek után Batthyány érsek kormányzását a kalocsai egyházmegye hitelemzését illetőleg méltán és joggal korszakosnak nevezhetjük. Oly áldásos fordulat állott be itt a hitelemzésben, mely a legszebb reményekre jogosít. A templomi hitelemzés erős kezekkel megalapítva, megfelelő eszközök és szigorú ellenőrzés által biztosítva, prosperált, fejlődött az Istentől megáldott dús Bácskában és Pestmegye déli részén. Örömrre gerjesztő isteneség e szép virány lakói körében mindenütt.

Hogy a keresztény oktatás társaságának a kalocsai egyházmegyében kifejtett tevékenységét bemutassam, leirom néhány társaság teljes szervezetét, a mint azokat a kánoni látogatások jegyzőkönyvei elének tárják. A kalocsai keresztény oktatás társaságának czíve következő: „Az Keresztényi Tudománnak Dicsősséges és Üdvösséges Társasága, Az Mely Szentséges II. Pius és V. Pálnak Pápai Bullájok szerint ő excellentiájának Gróff Batthyányi Józsefnek Kalocsai érseknek a mi Kegyelmes Urunknak engedelméből és parantsolatjából itten Kalocsán az Gyümölcsoltó Boldogasszony Templomában Szent József oltalma alá: Ezen szent

¹ U. ott. II. 319.

Missiónak alkalmatosságával tisztek választásával és az Keresztényi Hitnek vallása letételével behozattatott a Jézus társaságából való Missionárius: Mihály István által 1761 esztendő szent György Havának 24-ik napján. A társaságnak tisztei: Protector az akkori kalocsai plebáno^s, Praeses, Rector, Assistentes, Vice-Rector, Secretarius, Vice-Praeses, Vice-Secretarius, Coadjutor, Rendtartó, Zászlótartó, Mester, Segítő. — Az öreg utcán Szent István oltalma alatt levő előjárók (Protector, Tanítók, Kérdezők.) Az asszonyok részére Szent asszony oltalma alatt. (Praefecta, Tanítónők, Kérdezőnők.) Az ifju legények részére Szent Imre herceg oltalma alatt. (Gondviselő, Tanítók, Kérdezők.) Az leányok részére Szűz Szent Katalin oltalma alatt (Gondviselő nő, Tanítónők és Kérdezőnők.) Az gyermekek részére az Őrző Angyal oltalma alatt. (Gondviselő, Tanítók, Kérdezők.) A leánykák részére Szűz Szent Ágnes oltalma alatt. (Gondviselőnő, Tanítónők, Kérdezőnők.) Kis utcán Sz. László király oltalma alatt, az férfiak részére. (ugyanúgy mint fent.) Az asszonyok részére Szent Őrsébet oltalma alatt (ugyanúgy mint fent.) Az ifju legények részére Sz. Canisiusnak oltalma alatt. (ugyanúgy mint fent.) Az leányok részére Szűz Sz. Apolló oltalma alatt (ugyanúgy mint fent.) Az gyermekek részére Sz. Gyula martyrnak oltalma alatt (ugyanúgy mint fent.) Az leánykák részére Sz. Cecillia Martyrnak oltalma alatt (ugyanúgy mint fent.) Tiszt. Tartó Ur Utcájában Az férfiak részére Sz. Henrik oltalma alatt. Az asszonyok részére Sz. Cune Gundis oltalma alatt. Az ifjú legények részére Nepom. Sz. János oltalma alatt. Az leányok részére Sz. Lucza Martyrnak oltalma alatt. Az gyermekek részére Ker. Sz. János oltalma alatt. Az leánykák részére Sz. Theresiának oltalma alatt. Kigyóson és Uj városon: Az férfiak részére Régis Sz. Ferencz oltalma alatt. Az asszonyok részére Sz. Ilona asszony oltalma alatt. Az ifju legények részére Xaver Sz. Ferencz oltalma alatt. Az leánykák részére Szent Margit Szűz oltalma alatt. Az gyermekek részére Sz. Aloysius oltalma alatt. Az leánykák részére Sz. Barbara Martyr oltalma alatt. Németek részére: Az férfiak részéről Sz. Ven-

ceslaus oltalma alatt. Az asszonyok részére — Angyalok Királynéja oltalma alatt. (Gondviselőnő Tanningerin Éva Tanitónék Sövegesné, Sörfőzőné asszonyok — Kérdezőné Kapuczinusok szolgálója.) Következik a turnusok névlajstroma. A kalocsai lajstrom után következik: Az foktői férfiak részére Sz. Ignácz oltalma alatt. — Gondviselő stb. Az fogtői asszonyok részére Sz. Mária Magdolna olt. alatt. Finis. — És így egyben adván az kalocsai lakosoknak az Fogtőiekkel együtt egész Summa. 2531. (tagok száma) ¹.

Leirom röviden az ujvidéki hitelemzés társaságát.

1761-ben augusztus havában tartotta Ujvidéken a kateketikai missiót Wütt Péter jézustársasági atya s ugyanakkor augusztus 25-én megalapította a keresztény oktatás társulatát. Lipovesics páter is tartott missiót a sokac ajkú hivek számára, azonban ennek irott adatai sehohsem lehetők fel, nyomtalanul elvesztek. Csak annyit tudunk a Canonica Visitatio jegyzőkönyvéből, hogy a misszionáriusok többen voltak, így tehát nem lehetett ott más, mint Wütt és Lipovesics páterek, a magyar ajkú hivek számára Ujvidéken Miháلتz atya 1762. évben tartott missiót. Ezen időben már rendes népiskolája volt az ujvidéki katolikus hitközségnek, mely körülmény nagyban elősegítette a missió sikerét, mivel az ifjuság már az iskolában is nyert a hitben oktatást. Az iskolai katekezis azonban csak az alapok alapját képezte; az a tervszerű alapos katekézis, mely a mult századbeli ujvidéki katolicizmusnak irányt adott, a templomban történt. Az ujvidéki hivek túlnyomó többségét a mult században németek képezték; sokac ajku alig volt néhány száz, magyar pedig mindössze 8—10 család. A Wütt pater által alapított kateketikai társulat névjegyzéke német nyelven van szerkesztve, címe: Cathalogus deren — in die unterm 23. Aug. 1761. in der Königl. Frei Stadt Neusatz durch den Wohl Ehrwürdigen 4. Pater Petrum Wütt enigefürte Hochlöbl. Bruderschaft der Christl. Lehr. einverleibten Mitglieder. ² A társulat fővédnöke a kalocsai ér-

1. Kalocsai érseki levéltár. Kalocsai plebánia.

2. Lásd az ujvidéki rom. kat. plebánia levéltárában.

sek, elnöke Norsics Imre tb. kanonok, ujvidéki plébános; alelnöke Hoffmeister Ferencz s. lelkész. Az egyháziakon kívül tekintélyes urakat és urnöket is bevontak az ügyes jezsuiták a társulatba. Ezáltal nagyban előmozdították a társulati tevékenysége iránt való közérdeklődést. Így a keresztény oktatás társulatának igazgatója volt Thyr J. József városbíró, aligazgatói; Brandeisz Mihály és Anderle Tamás városi tanácsosok; titkára Ruedi József városi tanácsos, másod titkára Keszler Kristóf városi telekkönyvvezező; a fiuk összes csoportjának előljárója Distlbrunner Ignátz városi tanácsos, a serdülő ifjak összes csoportjának előljárója Ferenczy Antal s a nős férfiaké Lang János. A leány gyermekek előljárónője T. Myr Francziska urnő: a hajadonoké Diestlbrunner Anna urnő. Asszisztensek: Minas József, Offner Jakab, Novák Ignátz, Krautwachscl Gábor. Rendfentartó: Eszher Márton és Brutmayr György. Zászlós: Glückenling Lipót, segédje Gyürkovic Pál. Így volt összeállítva a társulat tisztviselői kara. Az egész társulat csoportokra volt osztva, mindegyik csoportnak külön-külön védőszentje volt. Így a fiuk csapata a gyermek Jézus védelme alá volt helyezve, második az őrzőangyalé, harmadik Régis Sz. Ferenczé, 2. Sz. Gábrriel védelme alatt. Exam adj. 13 tag. A leányok csapata. 1. Szeplőtelen fogantatás védelme alatt exam. adj. 16 tag 2. Szt. Terézia, exam. adj. 12 tag. 3. védelme alatt. exam. adj. 14 tag. 4. Szt. Borbála exam. adj. 14 tag. 5. Szt. Rozália védelme alatt. exam. adj. 16 tag. 1. Kisasszony pártfogása alatt. exam. adj. 7. tag. 2. Mária neve napja pártfogása alatt exam. adj. 8. tag. Férfiak csapata. 1. Szt. József. exam. adj. 17 tag. 2. Szt. Péter. exam. adj. 17 tag 3. Szt. Pál. exam. adj. 17 tag. 4. Szt. András. exam. adj. 17 tag. 5. Szt. Ignátz. exam. adj. 18 tag. 6. Szt. István király. exam. adj. 18 tag. 7. Szt. László király. exam. adj. 18 tag. 8. Szt. Lukács. exam. adj. 18 tag. 9. Szt. Márton. exam. adj. 18 tag. Asszonyok. 1. Szt. Anna. exam. adj. 19. 2. Szt. Erzsébet. exam. adj. 18 tag. 3. Szt. Magdolna. exam. adj. 18 tag. 4. Szt. Brigita. exam. adj. 19 tag. 5. Szt. Margit. exam. adj. 18

1. Kalocsai érseki levéltár. Visit. Canon. A. 1783. Gara.

tag. 6. Szt. Francziska. exam. adj. 19 tag. 7. Szt. Ilona. exam. adj. 21 tag. 8. Szt. Márta. exam. adj. 21 tag. 6. Szt. Zsuzsanna. exam. adj. 22 tag. 1.

A bácsi ^{1.} és adai Canonica Visitatió jegyzőkönyvei meg említik, hogy ott akképen van szervezve a keresztény oktatás társasága, amint azt az érsek az egész egyházmegyében elrendelte. ^{2.} Hogy mily nagy súlyt fektetett a főhatóság a hitelemzésre, kitűnik még a következőkből is: Kánoni látogatás alkalmával a vizitátor megkérdezte: szokott e a plebános és a káplán minden vasárnap és ünnepen prédikálni, milyen módszer szerint katekizál? Továbbá a kántor-tanító szokta e tanítványait a hitelemzésben is oktatni? ^{3.} Érdekes dolgokat olvasunk a feleletekben, a melyeket ezekre a kérdésekre adtak. Így az apatini plebános panasolja, hogy az öregebbek nem akarnak katekézisre járni; a plebános úgy buzdítja híveit a katekizmus tanulására, hogy minden ujhold vasárnap kihirdeti a búcsúkat, melyeket azok nyernek el, kik a társulat tagjai és a hitelemzést szorgalmasan tanulják. Ujhold vasárnapján szent beszédben sürgetik a népet a hitelemzés tanulására, az elhunyt tagok neveit felolvassák és értök gyászmisét mondanak. Az élő tagokért ujhold vasárnapján mondanak misét. A szorgalmas tanuló elhunyt tagokat nagy pompával s a társulat zászlójával és a tagok kivonulásával temetik el. A szorgalmas examinátorok temetésén a plebános gyászbeszédet mond, a házaulandókat szigoruan kikérdezi a plebános a hitelemzésből, ha nem tudják, az examinátorhoz küldi őket és birságot fizetnek a társulat pénztárába. A jegyeseket, a kik jól tudják a hitelemzést, mise alatt megáldja a pap és szent beszédet intéz hozzájuk. A ki nem tudja a hitelemzést, azt a plebános nem engedi áldozni. A kicsinyek, kik jól tudják a hitelemzést, nagy ünnepséggel járulnak az áldozáshoz. ^{4.}

A kalocsai egyházmegyében Batthyányi érseknek, a hitelemzés nagy apostolának halhatatlan érdeme a hitelemzés társasá-

-
1. Kalocsai érseki levéltár Visit. Canon. A. 1767. Bács.
 2. Ugyanott " " " " A. 1767. Ada.
 3. Ugyanott " " " " A. 1767. Gajdobra.
 4. Ugyanott " " " " A. 1766. Apatin.

gának elterjedése és azzal együtt a templomi hitelemzés föllendülése.

Az esztergomi egyházmegyében nem érseki parancs-szóra, hanem egyes plebánosok buzgósága folytán terjedt el a keresztény oktatás társasága. Így látjuk a kánoni látogatások jegyzőkönyvében, hogy Sasvárott ^{1.} a plebános hívta meg a keresztény oktatás misszionáriusát. Egbellen Delpini János jezsuita misszionárius alapította a plebános meghívására. ^{2.} Épp így Zágodon 1761-ben. ^{3.} Sz.-Jánoson ^{4.} Holicsen 1760-ban a jezsuita misszionáriusok által. ^{5.} Péterfalván ^{6.} Pereden ^{7.} Alsó-Dombán 1761-ben ^{8.} Radosóczon ^{9.} Nagy-Szombatban a plebánia templomban 1759-ben Szentilonai József püspök káptalani helytartó hozta be. ^{10.} A magyarok rektorá Szentilonai püspök, a néméteké Koller Ignácz püspök, a tótoké Gellért János kanonok. A pozsonyi káptalani plebánia 1761-iki jegyzőkönyve szerint ott Porszamer jezsuita 1760-ban alapította a keresztény oktatás társaságát, oly szervezettel, a mint annak leírását fönnebb láttuk. ^{11.} Lekéren 1760-ban Galgóczy János apát a jezsuita misszionárius által szerveztette a társaságot. ^{12.} Ép így Bejtén Huraskovics György plebános ^{13.} és Haszprunkán. ^{14.}

Nem czélom lajstromot készíteni az összes plebániákon szervezett társaságokról. Ez már csak azért is lehetetlen, mivel a kezeim közt lévő adatok hiányosak. Különben akkor, midőn az ily hitelemzési társaságokat szervezték, egyes plebániákon nem is voltak kánoni látogatások. Csupán azt akarom ezzel kimutatni, hogy az esztergomi egyházmegyében egyes plebánosok buzgósága folytán létesültek a hitelemzési társulatok. 1760-tól fogva

-
1. Esztergomi primási levéltár. Visit. Canon. A. 1761 F. 17 Lib. 84.
 2. Ugyanott.
 3. Ugyanott.
 4. Ugyanott.
 5. Ugyanott.
 6. Ugyanott.
 7. Ugyanott.
 8. Ugyanott.
 9. Ugyanott.
 10. Ugyanott.
 11. Ugyanott.
 12. Ugyanott 1779 F. 22. Lib. 122.
 13. Ugyanott A. 1782 F. 44 Lib. 157.
 14. Ugyanott A. 1782 F. 40 Lib. 149.

az esztergomi egyházmegye területén állandóan több jezsuita misszionárius tartózkodott, a kiknek kizárólagos feladatuk volt a hitelemzési missziók tartása és a keresztyén oktatás társaságának szervezése. A régi jezsuita-sematizmusok ezeket a pátereket hitelemző misszionáriusoknak (missionarii catechetici) nevezik. Ezek bejárták az egyházmegyét és hitelemzési missziókat tartottak. Misszió alkalmával mindenütt szervezték a keresztyén oktatás társaságát. Ezek a hitelemző misszionáriusok nem azonosak a jezsuita népmisszionáriusokkal. Voltak ezeken kívül népmisszionáriusok is, a kik városokban és falvakban missziókat tartottak, (missionarii segneriani et de poenitentia). Hitelemző misszionáriusok voltak 1760 évben az esztergomi egyházmegyében Miller János, Mihálcz István és Brenner Ferencz páterek. ^{1.} 1761-ben az esztergomi egyházmegye hitelemző misszionáriusai voltak: Ábel Ferencz, Brenner Ferencz, Delpini János, Miller János és Mihálcz István atyák. ^{2.} 1762-ben ugyanabban a főmegyében Ábel Ferencz, Delpini János és Miller János jezsuiták. ^{3.} 1763-ban Pauer Károly, Ábel Ferencz, Delpini János és Miller János. ^{4.} 1764-ben Pauer Károly, Ábel Ferencz és Delpini János. ^{5.} 1765-ben Schindler Antal és Ábel Ferencz. ^{6.} A következő évek sematizmusában nem találunk az esztergomi egyházmegyében hitelemző misszionáriusokat. Jele ez annak, hogy működésüket befejezték az esztergomi egyházmegyében. Más megyékbe mentek a keresztyén oktatás társaságát szervezni és hitelemző missziókat tartani. S ez nagyon is érthető. Hat év alatt a fönnemlített páterek bejárták az egész egyházmegyét és mindenütt szervezték a keresztyén oktatás társaságát. A hitelemző misszionáriusok az egyházmegye területén lévő különböző rendházakba ugy voltak beosztva, hogy lehetőleg közel essenek azok a plebániák, a hol hitelemzési missziókat kellett tartaniok.

1. Budapesti egyetemi könyvtár. Catalogus Soc. Jesu. a. 1760.

2. U. ott. a. 1761.

3. U. ott. a. 1762.

4. U. ott. a. 1763.

5. U. ott. a. 1764.

6. U. ott. a. 1765.

A váczi egyházmegyében a keresztény oktatás társaságának első nyomait 1759-ben találjuk. U. is az 1759. május 10-én tartott szentszéki ülésből tudatják a római ágensek, hogy a keresztény oktatás társasága a megyés püspök rendeletére a szent Mihályról nevezett váczi plebániái templomban, illetőleg a székesegyházban már meg van alapítva. ¹ Az 1759 évi október 17-én tartott szentszéki ülésben pedig az előadó jelentést íesz, hogy a ker. oktatás társaságának a búcsú engedély megérkezett ². Az 1759. évi július 2-iki szentszéki ülésben panaszt tettek a váczi székesegyház hitelemzői társaságának tisztviselői, hogy az asszonyok rendetlenkednek a hitelemzés alatt. ³ Július 17-én jelentik a szentszéknek, hogy Wütt Péter jezsuita misszionárius jön megvizsgálni a váczi és berkenyei keresztény oktatás társaságát. ⁴ Azt ki lehet mutatni az egyházmegyei levéltár adataiból, hogy a váczi egyházmegyében egyes esperességek területén tartottak missziókat. Azonban az egész egyházmegyére vonatkozólag a püspöki levéltár nem ad kellő fölvilágosítást, mivel az adatai hiányosak. Hogy az egyes plebániákon sorrendben mikor tartottak hitelemzési missziókat, azt a kánoni látogatások jegyzőkönyvéből nem lehet kivenni; mert azok ugy az egyes plebániákon mint az egyházmegyei levéltárban hiányosak. A meglevő hiányos adatokból azonban látjuk, hogy egyes vidékeken, a honnét a jegyzőkönyvek fönmaradtak, sűrűn meg vannak alapítva a ker. oktatási társaságok. Így Váczott két plebánián is ¹. továbbá Berkenyén, ² Nógrádon, ³ Buják, ⁴ Sz. Iván, ⁵ Szöllös, ⁶ Lőrinci, ⁷ Jobbágyi, ⁸ Hatvan, ⁹ Ecseg, ¹⁰ Kóka, ¹¹ Tápió-Szele. ¹² Hogy

-
1. Váczi püspöki levéltár. Occurrentiae Consistoriales A. 1737, 1781. 274 l.
 2. " " " " " " " " 288 l.
 3. " " " " " " " " 115 l.
 4. " " " " " " " " 175 l.
 5. Váczi püsp. levéltár. Protocollum exhibitorum 1760—61 év 44 l.
 6. Vicar. Consist. A. 1757—1761 175 l.
 7. Ugyanott. Protocol. exhibit. 1760—61 T. 44.
 8. " " Visit. Archidiae A. 1733—87 1772 év
 9. " " " " " "
 10. " " " " " "
 11. " " " " " "
 12. " " " " " "

a jegyzőkönyvek csakugyan elvesztek, azt tanúsítja a következő adat: A harasztii plebánia levéltárában van egy kéziratos könyv, amely előadja a plebánia történetét. Ebben a könyvben azt olvassuk, hogy ott 1760-ban Eszterházy Károly gróf püspök rendeletére Wütt Péter jezsuita misszionárius megalapította a keresztény oktatás társaságát; ¹ holott sem a plebánia levéltárában, sem az egyházmegyei levéltárban nem találunk kánoni látogatási jegyzőkönyvet, a mely említést tenne a keresztény oktatás társaságáról.

Hasonló eset van Soroksárott. Sem a plebániai, sem a váci püspöki levéltárban nem találtam *Canonica Visitatiót*. Ellenben a plebániai levéltárban levő „*historia domus et parochiae Soroksárensis*“ előadja, hogy ott 1760-ban a megyés püspök rendeletére Wütt Péter jézustársasági pap missiót tartott, mely alkalommal megalapította a keresztény oktatás társaságát; választott tisztviselőket, vezetőket, kikérdezőket, oktatókat. A társaságot csapatokra osztotta; nem csupán az ifjúságot, hanem a felnőtteket is utczák szerint bevonta a testvérületbe. A tagok vasárnaponkiut a délutáni istentisztelet előtt összejönnek a templomba hitelemzésre. ² Habár a váci egyházmegyében itt-ott 1759-ben is akadunk szórványosan nyomaira a keresztény oktatás társaságának; mindazáltal a rendszeres hitelemzési missiók ott is 1760-ban kezdődtek. Az 1760 évi jul. 28-án tartott szentszéki ülés jegyzőkönyve szerint Wütt Péter jézustársasági misszionáriusnak a keresztény oktatás társaságának megalakítása céljából adni fognak levelet az egyházmegye bizonyos helyeire, azonban pátenst nem adnak ³. Ugy látszik azonban, a páter ezzel nem volt megelégedve, mivel 5 nap mulva, aug. 2-án olvassuk, hogy ugyanaz a misszionárius pátenst kapott a keresztény oktatás társaságának megalakítása céljából, hogy az egyházmegyében missióit megtarthassa. ² Abban az évben Wütt Péter már mint a váci egyházmegye részére kirendelt állandó hitelemző misszionárius működ-

1. Vicar, Visít. Archidiae A 1733—87. 1772 év.

2. Soroksári plebániai levéltár.

3. Váci püspöki levéltár. Occurrentiae consistoriales, A. 1757—1761. 180 l. A. 1760 julius 28.

4. U. ott. 277 lap. 1760. aug. 2.

dött. ¹ Azután a váci egyházmegyében több évig szünetelnek a hitelemzői missiók. 1771-ben ismét nagyobb erővel látnak ott hozzá a jezsuiták, a midőn Hatos Imre és File András páterek, mint a váci egyházmegye részére kinevezett hitelemző misszionáriusok működnek. ² 1772-ben szintén ők a váci egyházmegye hitelemző misszionáriusai. ³ Ez a két páter két év alatt bejárta az egyházmegyét s a keresztény oktatás társaságát szervezte; a hol már meg volt, ott rendezte és megerősítette.

A keresztény oktatás körül legnagyobb tevékenységet fejtettek ki a jezsuiták a győri egyházmegyében. Itt már 1757-ben Prenner Ferencz páter állandóan van alkalmazva a győri kollégiumban, mint hitelemző missionárius, a ki a győri egyházmegyében tart katekétikai missiókat. Ugyanabban az évben Wütt Péter, a soproni kollégium tagja egész Magyarország részére kinevezett hitelemző missionárius. ⁴ 1760. évben a győri egyházmegye hitelemző missionáriusai a következő jezsuita misés papok: Saplatnigg Balázs csupán a győri egyházmegye részére; Miller János és Brenner Ferencz a győri és esztergomi, Wütt Péter pedig a győri és váci egyházmegyék részére voltak ki-
rendelve. ⁵ 1761-ben Saplatnigg Balázs csupán a győri; Brenner és Miller János a győri és esztergomi egyházmegyék részére. ⁶ 1762-ben Saplatnigg Balázs és Wütt Péter a győri; Miller János pedig a győri és esztergomi megyék részére. ⁷ 1763-ban Saplatnigg Balázs a győri, Miller János a győri és esztergomi megyék részére. ⁸ 1764-ben Hatos Imre és Miller János a győri hitelemző missionáriusok. ⁹ 1765—66 és 67-ben ugyanők. ¹⁰ 1768-ban Hatos Imre és Waxmann Iguácz páterek. ¹¹

1. Budapesti egyet. könyvt. Catalogus. Soc. Jesu. 1760.

2. U. ott. A. 1771.

3. U. ott. A. 1772.

4. Budapesti egyet. könyvt. Catalogus. Soc. Jesu A. 1757.

5. U. ott. A. 1760.

6. U. ott. A. 1761.

7. U. ott. A. 1762.

8. U. ott. A. 1763.

9. U. ott. A. 1764.

10. U. ott. A. 1765. 66. 67.

11. U. ott. A. 1768.

1768-ban Hatos Imre, File András és Waxmann Ignác kizárólag a győri egyházmegye részére. ^{1.} 1770-ben Hatos Imre és File András. ^{2.} 1771 és 72-ben ugyanők a győri és váczi egyházmegyék részére. ^{3.} — A fősorolt adatokból egész bizonyossággal kitűnik, hogy a győri egyházmegyében legtökéletesebben volt szervezve a keresztény oktatás társasága. Bizonyos ez abból, hogy a jezsuiták legtöbb hitelemző missionáriust a győri egyházmegyében tartottak. Itt kezdték meg a magyarországi hitelemző missziókat s a rend feloszlataáig állandóan több páter működött, mint a győri egyházmegye részére kirendelt hitelemző missionárius. Még az esztergomi egyházmegyében sem fejtettek ki e téren akkora akciót, mint a győriben. Sajnálatomra a levéltári adatok nem állanak rendelkezésemre, mivel Bedy Vincze irodaigazgató nem engedte meg a püspöki levéltárban való kutatást; mindazáltal a fönnebbiekből joggal következtetjük, hogy a keresztény oktatás társasága legpompásabban virágzott az egyházmegyében, mivel a jezsuiták ezen a téren ott fejtettek ki legnagyobb tevékenységet.

Erdélyben szintén szépen virágzott a keresztény oktatás társasága, hol a jezsuiták 1761-ben kezdték meg a hitelemzési missziókat. Az első hitelemző missionárius Kovács Ferencz páter volt. ^{4.} A következő években nincsenek külön hitelemző missionáriusok az erdélyi egyházmegye részére; mindazáltal a Segneri-missionáriusok (Józsa János, Nagy István, Mihácz István és Derkics Ignác páterek) népmissziókat tartanak; mely alkalommal katekizálnak is. ^{5.} 1768-ban a rend főnöksége Geszti János és Molnár István pátereket küldi az erdélyi egyházmegye területére katekétikai missziók tartása céljából. ^{6.} 1769-ben Nagy István és Fröhlich György a hitelemző missionáriusok Erdélyben. ^{7.} 1770-ben és 1771-ben Mihácz István és Bors György. ^{8.} 1772-ben.

1. U. ott. A. 1769.

2. U. ott. A. 1770.

3. U. ott. A. 1771. 72.

4. U. ott. A. 1761.

5. " " " 1764. 65. 66. 67.

6. " " " 1768.

7. " " " 1769.

8. " " " 1770—71.

pedig Milácz István és Bernát Mihály az erdélyi egyházmegye részére kirendelt hitelemző missionáriusok. ¹ Ezek a páterek bejárták az erdélyi egyházmegyét; faluról-falura, városról-városra járva missiókat tartottak és megalapították mindenütt a keresztény oktatás társaságát. Hogy ennyi buzgó missionáriusnak évenként át folytatott fáradságos munkáját bő istenáldás, a templomi hitelemzés felvirágzása követte, azt minden gondolkozó ember elismeri.

Föl kell még itt emlitenem a zágrábi püspökséget, mint a melynek területén a jezsuiták szervezték a keresztény oktatás társaságát. A zágrábi egyházmegyében előbb Barjaktár, Jusics, Sinkó, Szekulics és Matics páterek népmissiókat tartanak s az alkalommal katekizálnak. ² 1768-ban Jusics Máté és Trnszki János hitelemző missionáriusok bejárják az egyházmegyét és megalapítják a keresztény oktatás társaságát. ³

A Jézus-társasága eltöröltetése halálos csapás volt a keresztény oktatás társaságára. A mint a jezsuiták nem istápolták misszióikkal a hitelemzési testvérületeket, azok egymás után kezdtek eltűnedezni. Néhol előbb, néhol utóbb, de lassankint mind megszűntek létezni.

Batthyány érsek, aki 1776-ban foglalta el a primási széket, az esztergomi egyházmegyei papsághoz intézett körlevelében kijelentette, hogy misszionáriusokat fog szétküldeni az egyházmegyébe, a kik a keresztény oktatás társaságát szervezni fogják, a mely alkalommal katekizmusokat fognak szétosztani, a melyeket az egész egyházmegyében fognak használni, egyöntetű eljárás céljából. ⁴ A primás sürgetésének nem lett kívánt eredménye. Minthogy a jezsuita rend már el volt törölve, a primás kapucinus szerzeteseket bízott meg a keresztény oktatás társaságának megalakításával. A primási levéltárban mindössze egy plebániát: Nagy-Lövárdot találtam, a hol Magyar Péter kapucinus szerzetes

1. Ugyanott 1772.

2. U, ott. A. 1757, 64, 65, 66, 67.

3. „ „ „ 1768.

4. Esztergomi primási levéltár. Visit. Can. 1779. F. 22. L. 121.

1782. Batthyány primás rendeletére megalapította a keresztény-
oktatás társaságát.¹ Lehet, hogy ez még itt-ott sikerült neki,
habár a levéltárban nincs nyoma; bizonyos, hogy ennek a kez-
désnek számbavehető eredménye nem volt. A primás erélyesen
sürgette a keresztény oktatás társaságának megalapítását. Kitü-
nik ez a kánoni látogatások jegyzőkönyveiből. A plebánosok, a
mint a főesperes hozzájuk kérdést intéz: vajjon van e keresztény
oktatás társasága plebániájuk kebelében; többnyire azt válaszol-
ják, hogy nincsen, de azt legközelebb meg akarják alapítani.
Néhányan így feleltek a főesperesnek szorongató kérdésére:
„Ugyan nincsen keresztény oktatás társasága, de azt legkö-
zelebb megalapítjuk, mert valóban fölöttébb óhajtottó volna.“¹
Máskor úgy felel a plebános, hogy „ámbar a keresztény oktatás
társasága egészen nincs megalapítva, mindazáltal az ifjúságot
csapatokra osztva szorgalmasan oktatják a hit elemeire.“² Ezek-
ből a válaszokból látjuk, hogy Batthyány primás kiváló nagy súlyt
fektetett a keresztény oktatás társaságára. Azonban azt már nem
sikerült föntartania, mert akkor már nem létezett a jezsuita rend.
A keresztény oktatás társasága jezsuita intézmény volt. Azok
voltak annak megalkotói és terjesztői. Ők voltak mesterei a ke-
resztény oktatás társaságának. Szervezték más szerzetesek vagy
világi papok is. Azonban az már nem olyan, mint a jezsuiták által
alapított keresztény oktatás társasága. A jezsuita rálehelte arra
a lelkét és ezzel megadta annak különleges jellegét.

Ámbar a templomi hitelemzés a múlt században állandóan
virágzott; mindazáltal abban az alakjában, melybe azt a jezsui-
ták öntötték, nem maradt meg. A keresztény oktatás társasága
okos, leleményes és rendkívül áldásos intézmény volt, azonban
eredeti valóságában csak addig maradt meg, míg megteremtője:
a jezsuita rend fennállott. Ennek eltörlése után a katekétikai
társulatok is kivetköztek eredeti alakjukból. Míg a Jézus-társasá-
ga fennállott, a páterek missziók alkalmával folyton ébren

1. Ugyanott. 1773.

2. Esztergomi primási levéltár. Visit. Canon. A. 1779. F. 22. L. 122. F. 28. L. 147.

3. Ugyanott. Samarja F. 38. L. 147.

tartották, élesztették a lelkesedést. Ámde a rend eltörlésével mindez megszűnt. A keresztény oktatás társulatai mint ilyenek eltűntek; a papok folytatták a templomi hitelemzést, de társulatok nélkül. Ezen társulatok is osztoztak a jezsuiták által szervezett egyéb jámbor társulatok sorsában.

Kolonics László gróf kalocsai érsek 1794. évi okt. 24-én kiadott nagyszabású körlevelében már szóval sem említi a hitelemzési társulatokat, csak buzgó katekézisre inti papjait. „Mi — így ír az érsek — ha valamiben, úgy bizonyára ezen pontban az összes plebánosok és lelkészekről a kötelesség legszigorubb teljesítését követeljük s a prédikálásban és hitelemzésben való buzgalmat és lankadatlan szorgalmat elvárjuk. Azért az összes plebánosoknak és a lelkészeknek a legszigorubbán meg-hagyjuk, hogy vásár és ünnepponon prédikáljanak és katekizáljanak. Ha ők ezt nem tehetik, tegyék a segéd-lelkészek. Megszüntetjük és eltiltjuk azon szokást, mely több helyen a tiltó rendeletek dacára is belopódzott, hogy aratás és szüret idején szünetel a katekézis. Tudjuk némely plebánosnak azon mentegődzését, hogy a szülők nem küldik rendesen gyermekeiket a hitelemzésre. Ezen mentséget csak azon esetben fogadjuk el, ha egyetlen gyermek sem jelenik meg a hitelemzésen; de ha csak egy gyermek vagy felnőtt is jön a tanításra, ennek a kedvéért is meg kell azt tartani. Mert a pap már az által is jutalmas munkát végzett, ha csak egy léleknek nyújtott táplálékot. Különben gondunk lesz rá, hogy a szülők se feledkezzenek el kötelességeikről, kiket ezen kötelesség teljesítésére inteni és rábirni szigoru kötelessége a lekipásztornak. Hogy továbbá a katekézisben megyszerzte egyöntetűség jöjjön létre, minden plebános és lelkész azon katekizmust használja, mely a nemzeti iskolák számára elő van írva, mivel az ifjuság nagy része, mely t. i. az említett iskolákba jár, ugyis ezt tanulja Nagyobb egyöntetűség okáért egyházmegyém összes plebániáin ugyanazon időben kell az istentiszteletet tartani, t. i. 10 órakor parokiális

misét, azután prédikációt délután 2 órakor hitelemzést, azután déleesti istentiszteletet“. ¹ Az érsek kimerítő utasítást ad a hitelemzés kötelezettségére vonatkozólag, de a keresztény oktatás társulatát szóval sem említi. Az már megszűnt.

1. L. a kiskőrösi plebánia levéltárában. Visit. Can.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Mária-kongregációk.

Tulajdonképen nem szószerint való értelemben vett hitelemzés volt a Mária-kongregációk feladata; mindazáltal a kongregációk a gyakorlati életbe átvitték a hitelemzést és a XVIII. század gimnáziumainak hitbéli oktatását a leghathatósabban elősegítették. A kongregációk célja volt az ifjúságot vallásossá tenni. A jezsuita-ügyesség az ifjúságot rávezette az erénygyakorlatokra úgy, hogy azt még későbbi életében is gyakorolja, mert élethossziglan tagja maradt a Mária-kongregációnak. A mit az ifju a hitelemzésből tanult az iskolában, ugyanazt gyakorolta a Mária kongregációban. Kongregációjuk volt az egyetemi ifjaknak, a felsőbb és alsóbb gimnáziumi tanulóknak. A különböző tisztségek, ünnepek, az áhitat-gyakorlatok, megannyi vonzó erőt gyakoroltak az ifjura és fejlesztették vallásos buzgóágát. A hol a jezsuitáknak gimnáziumuk volt, ott Mária kongregáció is volt. A XVIII-ik századbeli jezsuita gimnáziumok és főiskolák hitbéli oktatásában s az ifjúság vallásosságának fejlesztésében kiválóan fontos szerepet játszottak a Mária kongregációk. Ezeknek szerepét és különösen méltánylandó hatását így adja elő Cséplő Péter. Magyarországot a XVI és XVII. században kemény sorscsapások érték. Az egykor hatalmas nemzet meg volt alázva, hazája elnyomva és szétrombolva. A megfogyott és elszegényedett magyar a kízdalem és szenvedés iskolájában növekedve, jobba, erőteljesebbé lett. A súlyos viszontagságokat úgy kezdé tekinteni, mint az Ég igaz büntetését. A súlyos válságokon keresztül ment nemzet a XVII-ik század folyamán erkölcsösebb és vallásosabb lett. A vallásosság emelésére, az erkölcsös élet támogatására mindenfelé támadtak társulatok, szövetkezetek az országban. A társulás szelleme minden időben élénken nyilatkozik az emberiség történetében, de soha oly megragadólag, mint a középkor századaiban. A lovagrendek és céhek, szövetkezetek ezen társulati szellemnek a kifolyásai. Mindig lélekemelő látvány marad, ha

többen, ha sokan egy morális cél elérésére szövetkeznek. Az egyesülésben roppant erő rejlik. A XIX-ik század óriási alkotásai az egy célra központosított erők következményei. Nálunk is a XVII és XVIII. században szokás volt az erőket egyesíteni bizonyos célok elérésére. Csakhogy azok a célok nem gazdag hasznot ígérő vállalatok voltak, hanem egyesületek a vallásosság emelésére és az erkölcsös élet ápolására. A ki hazánk múlt századbeli intézeteiről ír, annak szükségképpen kellő méltánylat al kell lenni ezen szövetkezetek iránt, mert ilyen egyesületek legalább minden katolikus intézetben voltak és végeredményekben kiszámíthatatlan befolyást gyakoroltak az összes ifjúságra és általa az egész nemzetre. Hozzánk az ifjúság ezen egyesületeit a jezsuita tanárok hozták be. Az első egyesület a nagyszombati kollégiumban keletkezett 1617-ben Szűzmáriának Erzsébet látogatása czimén. Ennek első elnöke volt Pázmány Péter. Az új egyesület gyorsan virágzásnak indult, és olyan népszerűségnek örvendett, hogy tagjainak elszaporodása következtében újabb egyesület alkotása vált szükségessé 1636-ban. Ezen újabb kongregáció a szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szűz címét vette föl és elnöknek hasonlóképpen Pázmány Péter primást nyerte meg. Időközben mind a gimnázium tanulóinak, mind az egyetem hallgatóinak száma folyvást emelkedvén, 1651 évben egy harmadik társulat is keletkezett, mely az angyalok született Királynéjának pártfogása alatt állott. Ez időtől fogva a nagyszombati tanuló ifjúság a három társulat közt így oszlott meg: a teologusok és böleselethallgatók az Erzsébetet látogató Szűz Mária egyesületébe sorakoztak, az ékesszóllástant és a költészetet tanulók a bűn nélkül fogantatott Szűz Mária társulatát alkották, a negyedik és a harmadik osztály tanulói az angyalok született Királynéjának egyesületét képezték.

A társulat alapeszméje csak ez lehetett: a lelki erők túlnyomósága az anyagiak felett, vagyis szellemi fegyverekkel korlátolni, megtörni a testiséget. E kor gyermekeinek erőteljeseknek kell lenniök, mert csak egészséges testben van ép és erős

lélek. Félre vonulnak ezek az ifjúságot oly csábítóan ingerlő élet örömei elől; órahosszat imádkozásba merülnek, minden istentiszteleten részt vesznek, a körmeneteken buzgólkodnak, néha testüket böjtöléssel sanyargatják; máskor a mennyire szegénységöktől telik, alamizsmát osztogatnak, szórakozásul csak szent könyveket olvasnak, gyakran gyónnak és áldoznak. Céljük a vallásos élet nevelése, az erkölcsök nemesítése, a katolicizmus cizméinek oltalmazása, terjesztése, ha lehet tanítással, ha nem, példaadással. A Mária-egyesület szelleme meglep és egyúttal elbájol bennünket, mert az ifjúsággal elválaszthatatlanul járó őszinteségnek eme mély vallásos bensősége mindenkor tiszteletre méltó tüneménye marad a XVIII századbeli ifjúságnak. — A Mária-egyesület szabályai nyomtatásban¹ is megjelentek. 1745-ben Nagyszombatban. Czime ez volt: „Circulus Menstruus Filiationis Marianae.“¹

A Mária-kongregációk nem közönséges iskolai jámbor társulatok voltak. Nem az volt azoknak a céljuk, hogy az összes középiskolai ifjúságot egy jámbor testvérületbe gyűjtsék. Magasabb hivatásuk volt azoknak, úgy a mint a jezsuitáktól szervezve voltak. A jezsuiták a kongregációba mindig a növendékek színét-javát vették föl. A kongregáció célja és szervezete azt követelte, hogy abban csak a kiválóbb ifjak foglaljanak helyet. Ezeket a vallásosságban és az erénygyakorlatokban a jezsuiták külön nevelték. Lelkökbe vették kongreganistáiknak, hogy nekik a társadalomban magasabb erkölcsi hivatásuk van s ehhez képest kötelességeik is nagyobbak. A kongregációt a szűz Mária kiváltságos hadtestévé képezték, melynek főadata, hogy a társadalomban a vallásosságban elől menjen és másoknak követendő például szolgáljon. A kongregációt nem a közepes sokaság, hanem a válogatott ifjúság alkotta, mert ezek számára készült s ezek voltak képesek annak magasabb rangu célját megvalósítani. Azért kezdettől fogva főszabály volt: lehetőleg csak azokat venni fel a kongregáció kötelekébe, a kikben bátorság mutatkozott a ma-

1. A kat. ellenreformáció kiindulása Magyarországbau nevelés és tanítás szempontjából *Religió*. 1894-ik évf. 15 szám.

gasabb rangú kötetmek teljesítésére s elég erővel rendelkeztek nagyobb kegyelmek értékesítésére. ¹ Ezek a kongreganisták ki lépve az életbe, magokkal vitték azt az ideális vallásosságot, azt a keresztény erénygyakorlatot, a melyet mestereiktől tanultak. Ezek voltak az akkori keresztény társadalom vezérei. A kongreganisták, mert legelsőek voltak a társadalomban, megadták annak alapszínét. A Mária-kongregációk Magyarországot a szó szoros értelmében Regnum Mariánummá változtatták. ² Ezekből a kongregációkból kerültek ki a Rákóczi Ferenczek, kiknek erkölcsi nagysága az utókor bámulatának tárgyát képezi.

Nem céлом: a Mária kongregációkról tüzetes ismertetést írni. Csak a mennyiben azok a kor vallási oktatásának és erkölcsi nevelésének tekintetre méltó tényezői voltak, munkám keretéhez mérten ismertetem azok hatását.

A jezsuiták valamennyi gimnáziumában volt Mária-kongregáció, a melybe a jelesebb ifjakat toborozták. A kongregáció elnöke rendszerint egyik jezsuita volt, a ki azt vezette, irányította. A jezsuita belé lehelte abba rendjének szellemét. Ettől a szellemtől áthatva fejlődtek és virágoztak a jezsuita-iskolák Mária-kongregációi. A kezeim közt lévő adatok szerint egyes kongregációk fennállottak a rend eltöröltetése után is. S minthogy a tanárok jó részben a volt jezsuitákból kerültek ki, azok szelleme egy ideig a régi maradt. Idővel a volt jezsuita tanárok kihaltak. A kongregációk vezetését oly vallástanárok vették át, kik a Mária-kongregációk szellemét nem ismerték s azok közönséges jámbor társulatokká alakultak át. Ámde ez maga után vonta azok esenevészetét. Mert a jezsuiták Mária-kongregációja nem egyszerű vallásos társulat volt, sem valami javító intézet, hanem — mint egyik jeles szakemberük írja, — felsőbbrendű iskola volt a kongregáció, hol az egyháznak s a hazának egész embereket neveltek. Vértanúk iskolája volt az, mely a hit elszánt bajnokait nevelte. Apostoli iskola volt, mely törhetetlen hitű apostolokat képzett. XIV. Benedek arany bullájában a kongregáció-

1. Religio LXX. évf. XVI. sz. 250. l.

2. Immaculata. Kiadta a Szt. István-Társ. tud. oszt., Budapest 1904. — 34 lap.

nak végső eszményi célját a katolikus élet magasabb fokú tökéletességében állapította meg.¹ Ebben a szellemben nevelték a jezsuiták kongreganistáikat. Ez a szellem élte és fölvirágoztatta azokat. A mint ezt a célt: a magasabb fokú tökéletességet szem elől tévesztették, a kongregációk pusztulásnak indultak.

Jézus-társaságának eltöröltetése után a Mária-kongregációk eltűntek. Az a szellem, a mely megalkotta, egyuttal föntartotta és fölvirágoztatta is azokat. Annak megszűntével ezek is megszűntek. Egyes papok próbálták ugyan föntartani vagy föltámasztani azokat, de ezek a kísérletek nem vezettek kellő eredményre. Általában elmondhatjuk, hogy a jezsuita-gimnáziumokkal a Mária-kongregációk is elenyésztek.

1. Religio. LXV. évf. XIII. sz. 204 l.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Katéink a XVIII. században.

Szükségesnek tartom, egyetemes áttekintést nyújtani a XVIII. század káté-irodalmáról. A protestánsok káté-irodalmával is akarok röviden foglalkozni, hogy tökéletesebb legyen a kép, melyet nyújtani fogok. Ujra hangoztatom, hogy a katolikusoknál kevesebb a különböző káték kiadása, mint a protestánsoknál. Ez egyrészt a centralizációnak, másrészt Canisius kitűnőségének tudható be. A jezsuiták, a kik vezető szerepet játszottak a kor hitelemzésében, embereiket sokat változtatták. Ugy a tanárokat, mint a lelkeskedéssel foglalkozó papokat sűrűn változtatták. Jó eredményt csakis úgy lehetett fölmutatniok úgy az iskolai, mint a templomi hitelemzésben; ha az egyöntetűséget a legnagyobb szigorral keresztül viszik. Azért a jezsuita intézetekben, valamint a templomi hitelemzésben, mindenütt egyetlen kézi könyvet találunk: Canisius kátéját. Egy volt a kézi könyv, egy volt a rendszer. Az egyik jezsuita csak úgy magyarázta, mint a másik. Az egyik kérdése és fejtegetései teljesen olyanok voltak, mint a másiké. Azért ha évközben változtak a személyek, az a tanításban semmiféle változást sem idézett elő. A hol az egyik elhagyta, ott folytatta a másik, a szerint a mód szerint, mint elődje. Ennek a rendszernek kell betudnunk azt, hogy a jezsuiták katekézisének kizárólagos kézi könyve Canisius. A világi papokra is nagy hatással voltak a jezsuiták, már csak azért is, mert a keresztény oktatás társaságát ők szervezték. Ugyanakkor a szervező misszionárius Canisiust adta az ifjúság kezébe. Továbbá a világi papok leginkább a jezsuiták tanítványai voltak. Mi természetesebb, mint hogy azok is az ő rendszerüket követték. Mindezekhez járult végül Canisius kitűnősége. Kétségtelen, hogy ehhez fogható káté pedagógiai tekintetben abban a korban egy sem volt. Bellarmin nagy hittudós volt; de mint

pedagógus elmaradt Canisius mögött. Meggyőződhetik erről mindenki, a ki a két kátét összehasonlitja. Canisius beosztása jobb, egyszerűbb. Pedagógiai szempontból alkalmasabb. Bellarminé nehezkesebb. Ugyanez áll az egyes kérdésekről is. A többi még úgy sem vehette fel ezzel a versenyt. Canisius volt a helyzet ura a XVIII-ik század végéig. Jelentek meg ugyan káték szórványosan az országban, de azok egymás után hamarosan letűntek. Megannyi számú próbálgatások voltak, még csak valamelyes elterjedésre sem tudott szert tenni egy sem. Fölötte tévedne tehát az, aki a kor hitelemzésére kátéink mennyiségéből bármiféle következtetést vonna. Canisius a kor káté-irodalmának remeke, volt a tulajdonképpen használatban lévő káté, mellette még Bellarminé is hátérbe szorult. Ellenben a protestánsoknál, a hol ki-ki tetszése szerint szerkesztett és használt kátékat, minden prédikátor, aki jártasabb volt a pedagógiában, kátét szerkesztett. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a protestánsoknál annyiféle kátét használtak; mivel az ő szervezetük épp ellenkezője a kat. egyház centralizációjának.

Ezek előre bocsájtása után lássuk immár előbb a katolikus, azután a protestáns kátékat. Keresztényi oktatás zsengéje. Nagy-Szombat 1720. ¹. Pöck Mátyás jezsuita a gyónásról írt keresztény oktatást 1727-ben Kassán. ² Keresztényi oktatások, melyeket summába foglalt Jézus-társaságbeli edgy szerzetes pap. Kolozsvár. 1727. Utóbb ismét kiadták 1752-ben. ³ Canisiustól teljesen elűtő katekizmus. Szól a hitről, reménységről, parancsokról. Nagy súlyt fektet a polémiára. Meglátszik rajta, hogy az erdélyi hivek számára készült, azért jó részben polémikus hitelemzés. — A keresztyén tudományról-való mennyei oktatás, mellyben mindaz, a mi szükséges és hasznos a keresztyén embernek, közel hét száz rövid világos és közönséges kérdésekben és feleletekben egybe foglaltatott. A Nagy-Szombati Jézus-társaságának Collégiumában fel-állított Catechetica Bibliothecából kiadott. Nagy-Szombatban. Az akadémiának betűivel. Gáll Fridrik

1. Magy. Nemzeti Muzeumban.

2. *Scriptores Societatis Jesu* I. 272. l.

3. Magyar Nemzeti Muzeum.

által. 1729. esztend. I. része szól a hitről. II. a reménységről. III. a szeretetről. IV. a sacramentokról avagy szentségekről. V. a keresztyéni igazságokról, végül a szentelményekről. ^{1.} Valamelyik jezsuita hitelemző módosította Canisius kis katekizmusát. Lényegében Canisius kátéja, csak a kérdések és feleletek vannak módosítva. Nagyobb elterjedést nem nyert. Tudtommal csak ez az egy kiadása jelent meg. Berzeviczy János jezsuitától 1731-ben. „Egy eltévedett juhocskának pásztorától kért és nyert vezérlő oktatása. Kassán.“ ^{2.} Piralti János szintén jezsuita 1738-ban írt Kassán rövid keresztyén oktatást. Továbbá 1748-ban ugyanott, rövid, oktatást adott ki, „melyek szükségesek a keresztyén embernek üdvösségére.“ ^{3.} Kolozsvári Pál jezsuita 1744-ben írt „Keresztyén Oktatást.“ A könyv Kolozsvárott jelent meg ^{4.} 1772-ben újra kiadta. ^{5.} Ugyan ő írt „Missiók könyvecskéje“ cz. munkát, a mely több kiadást látott. ^{6.} Keltz Imre jezsuita 1746-ban kátét írt, mely több kiadást ért győrben. ^{7.} Keresztyéni oktatás zsengéje. Nagyszombat 1747-ben. Keresztyéni tanítások formája, az együgyű és hasznos beszélgetések egy atya és fiú közt az igaz hitről, a keresztyéni tudományról, irattatott P. Placidus Spies szt, Benedek szerzetbeli pap által, mostan pedig P. Suphárt Albert szent Domonkos atyától fordítatott prédikátorok szerzetbeli vácsi concionátor által a magyar nemzetnek lelki javára német nyelvből magyarra fordítatott. 1753. Budán. 396. lap. Párbeszédekben szól I. a hitről. II. a szentségekről. III. a parancsokról. IV. az imádságról. V. a keresztyén igazságról és tökéletességről. ^{8.} Keresztyén tudomány, melly száz rövid kérdések és feleletekben elrendeltetett és a szent íráshól megbizonyittatik a keresztyén ifjuságnak és az ujonnan megtért hiveknek oktatására. Nagyszombatban. Nyomtattatott az académiai betűkkel.

1. Budapesti egyet. könyvtár.

2. Dánielik-Ferenczy. I. 51.

3. Scriptores Societatis Jesu. I. 269. 1.

4. Ugyanott I. 192. 1.

5. Magy. Nemz. Muzeum.

6. Ferenczy-Dánielik. Magyar írók. I. 264.

7. Script. Soc. Jesu. I. 177. 1.

8. Magy. Nemz. Muzeum,

1755. esztendőben. 21 lap. ¹ Elején vannak a kat. egyház szokott imádságai, azután oktatás a penitenciatartásról. A templomi hitelemzés céljaira van készítve. Köröskényi Ádám jezsuita 1757-ben újra kiadta Canisiust a köv. czimmel: „A Jézus-társaságából való Canisius Péter által egybeszedett és három iskolára elosztatott keresztény hitnek öt fő cikkelyeiről közönséges és szükséges kérdések könyvecskéje.“ Győr. 1758. Azóta megjelent Bécsben, Nagyszombatban és Kassán. Némi változtatása az előbb ismertetett Canisiusoknak. ² 1760-ban Hermann József győri, kanonok „A Keresztény oktatás gyülekezetének tudománya“ czimű kátét írta a templomi hitelemzés céljára. ³ 1761-ben egy plébános szerkesztette a következő katekizmust: Kisdedek kenyere. Az együgyű elméknek kedvéért, rövid Summában Egybeszedett Keresztényi szükséges Tudomány. Válasszátok inkább a tudományt, mint az aranyat. Prov. 8. cap. v. 10. Az előljárók engedelméből. Egerben Nyomt. Börér Károly Joseff Püspöki Könyv Nyomd. által 1761-ik Esztendőben.“ A káté az egri egyházmegyei hatóság jóváhagyásával jelent meg. A templomi hitelemzéshez való kézi könyv, Feleletei elég röviddek ; csupán „A gyónásra szolgáló különös három kérdés,“ után következnek nagyon hosszú feleletek. ⁴ A Krisztus Jézus iskolája, melyben a keresztyén jó erköltsökről, lelki idvességre minden legszükségeseb tudományról az apostoli hitről, a római eklezsia tzeremoniáiról való kérdésekre helyesen felelni a szent írásból, szent atyák és közönséges contziliumok írásaiból igen könnyen az ifjúság tanittatik és mellyik az igaz és idvességes hit világosan az egygyű közönségnek meg mutattattik. Mellyet irt T. P. Barna János de Lázi romhányi plébános. Pozsonyban. 1762. Landerer János Mihály költségén és betűivel. ⁵ 481 lap. Polémikus káté. Végén szertartástan. Az egyháztörténet a polémiába van vegyítve. — Egy jezsuita 1765-ben irt kátét ily cim alatt: Kérdések és Feleletek, a Melyek az Krisztusnak egy igaz

1. Budapesti egyet. könyvtár.

2. Danielik-Ferency idézett m. 245. l.

3. Ferency-Danielik Magyar írók I. 2646.

4. A magyar nemz. muzeum.

5. Magy. Nemz. Muzcum.

hitinek minden más különböző Vallásoktól nyilván-való megválasztására és mind tudósoknak, mind tudatlanoknak lelki javára a szent írásból a régi szent Atyákból és okosságból összeszedte és summában foglalta egy a Jézus-társaságából való pap. Kolozsvárott 1765. Ex Bibliotheca Cathecetica Csakiana. ⁴ 216 lap. I. A. tudósok része 19—168 lapig. II. A tudatlanok része 168—216 lapig. Az első rész a serdültebb ifjúságnak a felnőtteknek, második rész a kisdetek számára irt katekizmus. Oktatás, mellyben minden, a mi szükséges és hasznos a keresztény embernek, egybefoglaltatott. Nagy-Szombat. 1765. ¹ Hasonlóképpen kevés sikerű próba a következő káté: „Az Egy Igaz És Boldogító Hitnek Elei, Mellyeket Főtisztelendő és Nagy Méltóságú Galanthai Gróf Eszterházy Károlynak stb. Egri Püspöknek stb. Kegyelmes Parantsolattyábul egybe szedegetett és kinyomattatott Nagy Ferentz Egri Püspökségben lévő Török Szent Miklós Mező városának Plébánosa. Egerben. Nyomattatott A Püspöki Oskola Bötüivel 1767. ² 1780-ban jelent meg a következő című katekizmus: „Közönséges Keresztény Tudomány, Mellyet A Római Katekizmusnak értelme szerint közönséges beszéddel Háromszáz rövid kérdésekre és feleletekre T. Kalló Antal Gellei Plebános Edgyűgyű tulajdon Nyájának Lelki hasznára rendben hellesztetett és sok buzgó keresztény Hiveknek Kivánságára Nagy Méltóságú Gróf Bribérdi Jankovits Katalin Keresztes Dáma Eő Excellentiája Istenes Költségével és Fellyebb valóknak engedelmeből ki nyomattatott 1780. Pétsett, Josef Engl János Betüivel.“ ³ — 12-rét 91 lapra terjedő katekizmus I. része a hitről, II. a reménységről, III. a szeretetről, IV. a szentségekről szól. Nyelvezete népies. Kérdései rövidek. Teljesen Kalló szerzeménye. Tudtommal mindössze csak egy kiadása jelent meg. Keresztény tudomány, avagy rövid üdvösséges kérdések, mellyeket a nevenedék gyermekeknek, sőt minden keresztény embernek szükséges tudni. Vátzon. 1782. — 7 lap. Elemi káté ismeretlen szerzőtől.

1. Magyar Nemzeti Muzcum.

2. Magyar Nemzeti Muzeuumban.

3. Budapesti egyet. könyvtár.

Kérdései rövidek. Szól az Istenről, az emberről, a hitről, reménységről és szeretetről. ^{1.} — A keresztény tudománynak rövid sommája, melly egybe szedetett kivált azoknak javára, kik a penitentia, vagy házasság szentségéhez először járulnak. Egerben. Nyomatott a püspöki iskola betűivel. 1783. ^{2.} 71 lap. I. iskola. Istenről, emberről, keresztényről. II. iskola. A fő jóságokról, bűnről, utolsó helyekről. III. iskola. A szentségekről. IV. iskola. Egyébb keresztény tudományról. V. iskola. Imádságok.

Még ha hozzá is adjuk ezekhez a szoros értelemben vett Canisius fordításokat, akkor is nagyobb a szaporaság a protestáns részen. Mint fönnebb láttuk, nálunk csak Canisius volt a kelendő. Holmi ismeretlen szerzőktől származó katekizmusok senkinek sem kellett. Legfőlebb a szerző használta a saját plebániája területén, illetőleg a saját hatáskörében. Halála után a kátéja is eltűnt. A protestánsoknál teljesen szabad verseny volt e téren. Azért prédikátoraik egymás után adták ki a katekizmusokat. Állításom bizonyítására és a két különböző irányzat megvilágítására felsorolom a kor protestáns kátéit is.

Csak röviden említem fel a következőket: Gerengel Simon által iratott summája keresztény gyermekek tanításának. Hala. 1715. ^{3.} Keresztyén Cathechismus. Azaz a keresztyéni hitnek ágazatainak kérdések és feleletek által való rövid tanítás, mely a kérdések és feleleteknek summás értelmekkel és abban foglalt dolgokat felfejtegető kérdésekkel kibocsájtatott. Kolozsvár 1717. 12. r. Er. 217. lap. ^{4.} Luther Márton kis katekizmusa. Brassó 1719. Lipcse 1724. Norimberga 1731., Buda 1732, Pest 1742, Brassó 1748. ^{5.} A Jesus Nevében Az Igaz Keresztyén tudománynak Fundamentoma, rövid kérdésekben és feleletekben egybe foglaltatott, mostan pedig a tanuló gyermekeknek kedvökért kiadatott. Wittembergába nyomtatta Ludolfhus Finechus 1721 esz-

1. A budapesti egyet. könyvtár.

2. Ugyanott.

3. Magy. Nemz. Muzcum.

4. Budapesti egyetemi könyvtár.

5. Szabó Károly i. m. 823—831.

tendőben. ¹ Keresztyéni oktatások. Kolozsvár 1727. ² Keresztyén Katekizmus Kolozsvár 1729. ³ Keresztyén Katekizmus. Azaz a keresztyén oktatás. Kolozsvár 1732. 12. r. 3 Er. 271 lap. 22 levél. ⁴ Milecz Illés luteranus lelkész irt egyet magyarul ily czim alatt: „Bárányoknak az ő jó pásztorjoknak karjaira való egybegyűjtések, avagy: bátorságtalan vezérlés, miképen kellessék az Ifju keresztyén embereknek az Ur Vacsorájához-való első járulásokra magokat a Jesus Kristusnak bemutatni. Lipese. 1739. ⁵ Rambach J. Z. Gyermekeknek kézi könyvetskéjek. Jéna 1740 ⁶ Páriz J. Keskeny út, Debrecen. 1751. ⁷ Károlyi G. Fer. A. szt. bibliában levő historiának tanulásának könnyű módja. Nagy Károly 1758. ⁸ Stehelin Kristóf „Catechismusi Házi-Kincs“-e ⁹ Keresztyén Catechismus, Azaz A Keresztyén Hitnek, Ágazatának Kérdések és Feleletek által való Rövid Tanítása, Melly A Kérdéseknek és Feleteknek summás Értelmekkel és abban foglaltatott dolgokat világosító Kérdésekkel s magyarázatokkal, az Irásbeli Bizonyosságoknak egész leírásával s végre a Catechisálásra való hasznos Ut-mutatással Ez Uj Formában Kibocsájtatott: Nyomtattatott Basileában Im-Hoff Rudolf János költséggével és betűivel. MDCCLIV. (1754) esztendőben. 12 rét. ¹⁰ Győri katekizmus, azaz Dr. Luther Márton kis katekismusa más szép kegyes kérdésekkel egyetemben. Most ujjonnan magyarra fordítatott a győri lutherán oskolában tanuló ifjuság kedvéért. 1770. ¹¹ Stapfer Fr. J. A keresztyén vallásra való utmutatás. Kolozsvár. 1774. ¹² Weseleányi Anna bárónő 1774-ben lefordította Stapfernek „A keresztyén vallásra való utmutatását.“ ¹³ Keresztyén Catechismus. Kassa. 1775. ¹⁴ Egy másik protestáns káté ugyanezzel a cimmal 1766

1. Magy. Nemz. Muzeum.
2. Ugyanott.
3. Ugyanott.
4. Budapesti egyetemi könyvtár.
5. Magy. Nemzeti Muzeum.
6. Magyar Nemzeti Muzeum.
7. Magyar Nemzeti Muzeum.
8. Ugyanott.
9. Ugyanott.
10. Magyar Nemzeti Muzeum.
11. A magyar nemzeti muzeum.
12. A magyar nemzeti muzeum.
13. Ferenczi-Danielik II. 373. l.
14. A magyar nemzeti muzeum.

és 1804-ben Pozsonyban és Pesten jelent meg. ^{1.} Ismét másik 1800-ban Debrecenben. ^{2.} Másik 1807-ben Kassán. ^{3.} Másik 1807. Miskolcon. ^{4.} Katechismusi rövid oktatás. Pozsony. 1781. Komárom, ugyan a körül. ^{5.} Az Ur Asztalának Méltó Vendége, Avagy Helyes és Világos út-mutatás, Mint kellessék embernek magát a hit vatsorájában jól elkészíteni és annál méltóképen venni. Beszélgetés Formájában Az Idvességet kívánó Lelkeknek épületekre Magyar nyelven kiadatott Németh Sámuel Patasi Pred. által Pozsonyban. Landerer Mihály Betüivel 1782. ^{6.} Erkölcsi katekezés, Melly A Gyermekek számára irattatott Vatts Izák által, Magyar Nyelven Kiadatott. Másodszor Izben Szőke Ferenc Ez előtt Gombai Már Most Rima-Szombati Praedikator által. Pesten Nyomatott. Leitner Józsefnél az Hal-Piatzon Terpendi házában. 1871. ^{7.} Kis és historicus catechismus a vagy Luther Mártonnak ama katekizmus, melly a biblia belí historiákat az evangelika hittel és erkölcsi tudománnyal edgyütt magában foglalja. Hirdetett Dr. Zeiler György Friderich által német nyelven. Magyarra fordított Szatsvai Sándor által. Pozsonyban Nyomatott Patzko Ágoston Ferencznél. 1785. ^{8.} Németi Sámuel mádi református predikátor 1785-ben kiadta Keresztyén Vallásnak tudománya cz. református kátéját ^{9.} Német Sámuel. A keresztyén vallásnak tudományának stb. 1788. Ugyanattól: Az Ur Asztalának méltó vendége. Pozsony 1782. ^{10.} Horváth Sámuel 1790-ben irta „Az Ur asztalához járulóknak oktatások. Rövid Summája A keresztyén Vallás Igazságának mellyet a kisdedek számára készített Frantczia nyelven F. F. Superville Dániel Rotterdami Praedikator. Magyar nyelvre fordított ugyanazon végre Sebők József Bátsi Predikator. Aba-Uj Vármegyében. Kassán Ellinger János könyvnyomdájában 1790. ^{11.}

1. Magyar nemzeti muzeum.

2. " " "

3. " " "

4. " " "

5. " " "

6. A magyar nemzeti muzeumban.

7. Ugyanott.

8. Magyar Nemzeti Muzeum.

9. Ferenczy-Dánielik II. k. 226. lap.

10. Magyar Nemzeti Muzeum.

11. Ugyanott.

Katechismusi rövid oktatás. Pozsony 1781. Komárom. ^{1.} Perlaky D. A kisdedeknek első tanuságok a keresztyén tudományból 1791. ^{2.} Somogyi Elek. Idvességes mulatság. Pest. 1792. ^{3.} Ursinus L. Keresztyén Catechismus. Kolozsvár. 1717. és 1732. Debreczen 1718, Bazilea 1754, Pozsony 1786, Kassa 1800, Komárom 1805 és 1814, Miskolcz 1817. Ursinus L. Heidelbergai Kőrösztýén Katekezis. Nagyszeben 1793, Komárom 1803. ^{4.} A keresztyén hitnek és erkölcsi tudománynak rövid summája. Kiadatott Simonydes János orosházi Evangy. Praedikator és a Békés Vármegyei Banatusi és Arad vármegyei Evangy. Esperességnek akkori Esperesse által Pesten. Patzkó Ferencznek Bötüivel, 1793. ^{5.} A Keresztyén Vallásban Levő Igazságok és Kötelességek, Vagy Ollyan Könyvetske, Melyet Az ifjúság Tanítására Irta Superville Dániel Az Rotterdami Frantzia Ekkleziának Praedicatora: Magyar nyelvre fordította ugyanazon év végén a Magyar Ifjúság kedvére. P. F. O, P. Kassán Füstkuti Landerer Mihály Bötüivel. 1790 és 1794. (P. F. O. P.) = Perjesi Ferencz ónodi predicator) ^{6.} U. az, 1738. Komárom, 1706. Pest. ^{7.} Koppé hannoverai superintendens „Keresztyén katechismusa“ 4 kiad. Vátság és N. Várad 1793. ^{8.} Látzai József fordításában megjelent a következő káté: Keresztyén Katechismus a vallás históriájával és némelly szükséges könyörgésekkel edgyütt. 1795-ben jelent meg először. 1796-ban újra kiadta. 1806-ban a negyedik kiadása látott nap világot. Kezeimnél levő újabb kiadásai 1806, 1816, 1832, 1834-ről. ^{9.} Mint Látzai előszavában említi, Koppé hannoverai szuprintendens kátéjának magyar fordítása, iskolai célra. Ennek a káténak 3-ik kiadása 1802-ben jelent meg Győrött. ^{10.} Keresztyén katechismus A' Vallás Rövid Históriájával, nemely hozzá alkalmaztatott Ének-versekkel, és szükséges Könyörgések-

1. Szabó Károly i. m. 926.
2. Magyar Nemzeti Muzéum.
3. Ugyanott.
4. Magyar Nemzeti Muzéum.
5. Ugyanott.
6. Ugyanott.
7. Ugyanott.
8. Ugyanott.
9. Ugyanott.
10. Ugyanott.

kel edgyütt Győrben: Streibity József Betűivel. 1796. ¹. Ugyan ő tőle „Kisdedek Catechismusa Vác. 1806. és Vallás tévő Catechismus“ Sárospatak 1813. ². Végül Rövid Erkölcsi Tudomány az iskolai gyermekek számára. Sárospatak 1826. ³ Mindezek több kiadást értek. Protestáns Vallás és Erkölcs Summás Tanítása. A' Növendék Ifjúságnak Elméjéhez alkalmaztatott. Nyomtatott Bétsben. 1798. ⁴. Teleki Domonkos. A vallás és erkölcs sommás tanítása. 1798. Bécs. ⁵. U. az, Kolozsvár. 1820. ⁶. 1799. körül. Cime: „Katekismus, avagy a keresztény hitnek kérdésekben foglalt rövid summája, mely az ő idvességeket szomjúhozó hiveknek kedvéért most ujjonnan kibotsáttatott Jénában. Kivülről rányomatva újabb időben: Jénai és győri katekizmus. ⁷. Luther Márton győri katekizmus megjelent még az eredeti 1540-iki szöveggel 1750-ben Jénában, 1751-ben Győrben, 1770-ben U. ott és 1785-ben. ⁸. Keresztyén iskola Avagy A Keresztyén Igazain Vezető oktatás A Hejdelbergai Catechismus utmutatása szerint Az mely abban Rövid Kérdések és Feleletek által megmagyaráztatik és az Isten Beszédéből meg-erősittetik. Készítettet kivált a Tanítók kedvéért Helvetiában szöv. megegyezésből. De Losea János által. Wovleni Predicator által. Német Nyelvből pedig némi változtatásokkal fordítottatott Maklári János Dobszai Predikátor által Pozsonyban. Füstkúti Landarer Mihály betűivel ⁹. 18 rétt 404 lapra terjedő református katekizmus kérdésekkel és feleletekkel. Keresztyéni Hitnek főagazatyjának Fundamentomi. ¹⁰ Katekizmus, avagy a keresztény hitnek rövid summája. Jéna és Sopron. ¹¹. A bázeli katekizmust Veszprémben adták ki magyar fordításban 1801-ben. ¹² Cime: „Keresztyén Katekizmus azaz

1. Magyar nemzeti muzeum.

2. Danielik-Ferenczy II. 171. lap.

3. „ „ „ II. 172. lap

4. Magyar nemzeti muzeum.

5. Ugyanott.

6. Ugyanott.

7. Ugyanott.

8. Ugyanott.

9. Budapesti egyet. könyvtár.

10. Magyar nemzeti muzeum.

11. Ugyanott.

12. Ugyanott.

keresztyéni hitnek ágazatira kérdések és feleletek által való rövid tanítás, melly a kérdéseknek feleleteknek summás értelmekkel s némelly szükséges magyarázatokkal, a szent Irás-béli bizonyosságoknak egészen való le-írásával: végre a katekizálásra való hasznos út-mutatással ez uj formában ki-botsáttatott, a bazi-leai forma szerint. Ugyanez a káté ujjab kiadásban jelent meg 1817-ben Kassán. ^{1.} Különböző variánsai már régebben forogtak közkézen; azelőtt mint heidelbergai katekizmus szerepelt. Bá-zeli katekizmus néven 1754-ben került nálunk először forgalomba. ^{2.} — Azonkívül Luthernek és Kálvinnak kátéi német és tót nyelven számtalan kiadásban forogtak nálunk közkézen. Ezek részint magyarországi, részint külföldi kiadások voltak. Név szerint felsorolni fölöslegesnek tartom; mivel csak a katolikus hit-oktatásnak akarom teljes képét adni; a protestáns kátékkal anynyiban foglalkozom, a mennyiben némi világot vethetek, vagy halvéleményeket eloszlathatok a katolikus hitelemzést illetőleg, esetleg, a hol szükségét látom, párhuzamot vonok, hogy a vetélkedést feltüntessem. ^{3.}

Mindezekből látható, hogy a kátétermelés nagyobb protestáns részen mint katolikus részen. Ebből azonban korántsem következik az, hogy a protestánsok részén a hitelemzés fejlettebb lett volna, mint katolikus részen. A katolikusoknál ugy a templomi mint az iskolai hitelemzés a fejlettség magas fokán állott, oly tevékenységet látunk ezen a téren, hogy a történetirónak erről csak a dicséret s magasztalás hangján lehet szólnia. Különösen ha tekintetbe vesszük azt a kiválóan fontos körülményt, hogy az ország a törökök rabigájából való fölszabadulás után mily nehezen indulhatott egészséges fejlődésnek, hogy véres háborúk és belső villongások is akadályozták az oktatást, akkor azt kell mondanunk, hogy ennek a kornak iskolai és templomi hitelem-

1. Magyar nemzeti muzeum.

2. Szabó K. i. m. l. k. 382.

3. Mellesleg megemlítem a következő magyar nyelvű gör. keleti kátét: „Igaz vallástétele a napkeleti közönséges és apostoli ekklésiának, a mely görög nyelvből magyar nyelvre fordítottatott Miskolczy István által. most pedig a nem egyesült napkeleti görög vallást és hitet tartó keresztényeknek lelki hasznokra és épületekre maga költségén ki-nyomattatta és világ eleiben botsáttotta Miskolczy István, Pest. 1591. — M. N. Muzeum.

zése tekintve a viszonyokat teljesen kielégítő. Mert bizonyos, hogy volt jó templomi és jó iskolai hitelemzésünk, volt a hitelemzésben kitűnő iskolai kézikönyvünk. Ép azért, mi szükség sem volt a sokféle káté-kiadásokra, melyek csak zavarták volna az egyöntetűséget. Az az egyöntetűség, a mely hitelemzésünkben ebben a korban mutatkozik, egyik legnagyobb előnye volt annak. ^{1.}

^{1.} Munkám már megnyerte az egyházi főhatóság approbációját, midőn tudomásomra jutott ebből a korból egy katekizmus. Azért azt csillag alatt ide iktatom. Kelemen Dédák Ferenc-rendő szerzetes 1724-ben írt katekizmust az ujonnan megtértek s a tanulók számára. Ez a káté ötszáz példányban jelent meg. Nyilvános könyvtárainkban egyetlen példányt sem birunk belőle. — Religio. 1906-iki évf. jul. 1. 289 l.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A hitelemzés módszere a könyvnyomtatás feltalálása után.

Mint láttuk, a könyvnyomtatás korszakos fordulatot idézett elő a hitelemzés terén. Nyomatott kátékat adtak az ifjuság kezébe. Ez hathatósan elősegítette az ifjuság hitbéli oktatását. Iskolában és templomban betanulják a gyermekek a feleleteket. Ez lényegesen megkönnyíti a hit elemeinek tanulását. A katekizmusok közkézen forognak; iskolában, templomban, a családban olvassák azokat.

A zsinatok nem szűnnek meg sürgetni a buzgó hitelemzést a családban, iskolában és templomban. Szülőknek és keresztszülőknek, papoknak, tanítóknak és licenciátusoknak közre kell ebben munkálkodniok. Az 1560 évi,¹ az 1611 és 1629-iki² az 1638-iki, nagyszombati zsinatok³ határozataiból tüzetesen megtudjuk: mit tanult az ifjuság a hitelemzésből abban a korban. Hasonlóképpen az 1666. 1690 évi zágrábi⁴ és az 1714 évi pécsi zsinat határozataiból.⁵ Mindezeket a zsinati határozatokat fönnebb részletesen ismertettem. Ezuttal csak rá akarok mutatni azokra. Ezuttal még egy főhatósági intézkedést óhajtok ismertetni, a mely annyiban figyelemre méltó, hogy a fönnebb vázolt hitelemzési rendszertől sokban elütő. Mindenesetre feltűnő, hogy az egri egyházmegye területén nem észleljük azt a hitelemzési rendszert, a melyet a jezsuiták egész Magyarországon meghonosítottak. A keresztény oktatás társaságát, a katekétikai misiókat itt nem látjuk oly sűrűn mint másutt. Canisius helyett Bellarmin katekizmusát írja elő a főpásztori rendelet. Mindez elütő a magyarországi általános gyakorlattól. Barkóczy Ferencz gr. és Esterházy Károly gr. egri püspökök utasítása szerint az egri egyházmegyében a papok kötelesek vasárnap délután a

1. Péterffy i. m. II. 55. 105. 113.

2. Ugyanott. II. 254.

3. Ugyanott. II. 358.

4. Ugyanott. II. 406.

5. Ugyanott II. 417.

templomban katekizálni. A pap Bellarmin katekizmusát használja kézikönyv gyanánt. Az ifjuság a plebániáról, vagy az iskolából indul a templomba katekézisre. Indulásra a harangszóval adnak jelt. Egy nagyobb fiu a feszületet viszi előre, kető utána a lobo-góval megy. Az után elmondják a Miatyánkot, angyali üdvözle-tet. Hiszekegyet, tiz parancsolatot, az anyaszentegyház öt paran-csolatát. A kik tudnak olvasni, azok balfelől foglalnak helyet. Legalább három osztályra o-zsza a pap az ifjuságot. Előbb hall-gassa ki őket a feladott leczkéből, azután magyarázzon nekik ujat. A magyarázat legyen világos, könnyen érthető. Az a hit-elemzési rendszer, a mely ebből a püspöki rendeletről élénk táru, nem egy tekintetben különböző amattól, a melyet a je-zsuiták Magyarországon meghonosítottak. Ez azonban csak az egri egyházmegyére szoritkozott. Mindazáltal szükségesnek tartottam azt röviden főlemlíteni, hogy a kor hitelemzésének képe teljes legyen. ¹ A hitelemzés rendszere akroamatikus és erotématikus volt. Az akroamatikus módszert a bibliai történetek elbeszélésénél használták, az erotématikust a káté-kérdéseknél alkalmazták. Hogy mily fejlett volt a katekézis rendszere abban a korban, ezt eléggé élénk tünteti az a hitelemzési módszertan, a melyet Neu-mayer Ferencz jezsuita irt. Ezt követték a jezsuiták mindenütt a katekézisben. De e szerint katekizáltak jobbára a többi szerze-tesek s a világi papok is. Neumayer módszertana szerint a hit-elemzési előadásnak a következő részekből kell állania. 1. A tétel (propositió), melyben a hitelemző előadja a kifejtendő hitgaz-ságot. 2. A magyarázat (explicatió) melyben a hitgazságot bő-vebben kifejti; bibliai és egyéb példákkal megvilágítja. Az ellenkezőket megczáfolja. 3. Az alkalmazás (applicatio) melylyel az előadott hitgazságot a mindennapi életből vett történetekkel szemlélteti. És végül a gyakorlati tanulság (exercitatio,) melylyel a hitelemző növendékeit a tanultak követésére buzdítja. ² Ez a

1. Statuta Dioecesis Agriensis. Agriae. A. 1767. P. 41. — Esztergomi főegyház-megyei könyvtár.

2. Rhetorica catechetica, sive methodus practica doctrinam christianam ad captum omnis aetatis insigni cum animarum fructu explanandi, a. p. Fr. Neumeyr Soc. Jesu Augustae Vindelicorum et Friburgi Brisgoviae. A. 1766.

kézikönyv kitünő utmutatásokat ad a hitelemzésre. A katekétikának nagy tudással írt módszertana, a melyet ma is haszonnal forgathat a hitelemző. Ha a kor hitelemzési rendszerét ebből a könyvből, bíráljuk meg; akkor azt teljesen kifogástalannak kell mondanunk. Valóban nagy rosszakarat, vagy vastag tudatlanság megnyilatkozásának kell mondanunk egyes íróknak a katolikus hitelemzést becsmérő bírálatát. A hol ily rendszeres hitelemzést folytattak, a hogy azt Neumayer előadja, ott bizonyára kitünő és eredményes volt a katekézis.

A gyakorlati hitelemzésre is voltak kitünő kézikönyvek. Ezek főleg a kezdő hitelemzőknek szolgáltak fölöttébb hasznos vezérfonául. Nálunk leginkább Ardia Antal jezsuitának gyakorlati hitelemzéseket tartalmazó kézikönyve volt elterjedve. Ezt a munkát Ardia olasz nyelven írta; később latin nyelvre lefordították és Magyarországon is több ízben átdolgozva kiadták. Az első része szól a hitről, második a parancsokról, harmadik a szentségekről. Tételeit a Neumayer-féle módszer szerint fejtegeti. Előbb a magyarázandó igazságot előadja. Azután azt magyarázgatja, bővebben kifejtji. Argumentumokkal megerősíti. Bibliai példákkal és hasonlatokkal megvilágítja. A fejtegetés után minden magyarázatnál néhány történetke következik, a melyből az igazságnak az életre való vonatkozását látja az ifju. Végül a gyakorlati tanulság: egy intelem és fohász, hogy a növendék a halottakat kövesse. Mindenik magyarázat 8—10 pontból áll. Ardia gyakorlati hitelemzéseit Magyarországon több ízben kiadták. Sajnálatomra egyetlen teljes példányt sem találtam ebből az értékes munkából. Valamennyi csonka. A mű első részét a m. nemz. muzeumban találtam meg. 1749-ben jelent meg Nagyváradon. A második résznek kezeim közt lévő 1752-ik évi nagyváradi kiadása az esztergomi szeminárium könyvtárában van meg. A harmadik résznek 1743-ik évi kiadását szintén a m. nemzeti muzeumban találtam. ¹ Jele ez annak, hogy a jeles művet több

1. Címe az 1743-iki kiadásnak: *Tripartita Tuba catechetica, id est explicatio doctrinae christianae, pars III. de septem sacramentis a r. p. Antonio Ardia e soc. Jesu stb.* — az 1749-iki kiadás: *Tuba catechetica, id est explicatio doctrinae christianae in tres partes divisa a r. p. Antonio Ardia soc. J. stb.* — az 1752-ik évié: *Tuba catechetica, id est explicatio doctr. christ. a r. p. Antonio Ardia e soc. Jesu stb.*

ízben kiadták. Ez egyuttal bizonyosága annak, hogy az sok példányban forgott közkézen. Mert ha egy három kötetes munka kilencz év alatt három kiadást ért, ez kétségtelen tanúsága elterjedtségének. Ardia művét tanulmányozták a szemináriumokban, ez leolvasható annak czimlapjáról. Használták különösen a fiatal papok, kezdő hitelemzők. De forgatták az idősebbek is.

Hogy milyen volt a hitelemzés rendszere a XVIII. században, azt teljes egészében elénk tárja az a könyv, amelyet egy esztergommegyei plebános irt 1741-ben. A mű címe: *Dialogus inter Parochum Veteranum et novitium in quo de modo Catechismum tradendi disseritur, una et regulae utilissimae praescribuntur, a quodam parochorum Archi — Dioecesis Strigoniensis conscriptus et pro xenio anni 1741 admodum Reverendis Dominis Parochis suis in Christo Fratribus dilectissimis oblatus. Tyrnaviae A. 1741—120 lap.* — Ebben a könyvben egy öreg plebános adja elő azokat a tapasztalatokat, amelyeket a hitelemzés terén szerzett, egy fiatal plebánosnak. A fiatal plebános kérdést intéz az öreghez, avagy előadja neki nehézségeit. Erre az öreg válaszol; Elmondja tapasztalatait, azokat a nehézségeket, amelyek az eredményes hitelemzést akadályozzák; elosztatja az előadott nehézségeket és figyelmezteti a fiatait, mire kell vigyázni különösen a hitelemzésnél. A könyv 9 fejezetre, illetve párbeszédre oszlik. Az első részben szól az öreg plebános a hitelemzés fontosságáról. Másodikban a köznép tudatlanságáról, amely fölöttébb nehezíti a hitelemzést. Harmadikban beszél a különböző módszerekről, amelyeket követni lehet a hitelemzésben, Negyedikben előadja az öreg a saját praxisát. Ötödikben figyelmezteti a hitelemzőt, mit kell különösen szem előtt tartani a kérdéseknél. Hatodikban azokról a szentségekről szól, amelyek föl vételét különösen kell sürgetni. Hetedikben azokról a hibákról és visszaélésekről, amelyeket legkönnyebben a hitelemzés alkalmával lehet kiirtani. Nyolczadikban beszél a bálakról és táncmulatságokról, amelyek leginkább lerontják mindazt, amit a hitelemzés fáradsággal épített. Kilen-

czedik fejezetben megczáfolja az ellenvetéseket és elsorolja a kérdéseket. Az öreg inti a fiatait, mitől ovakodjék; figyelmezteti, mire törekedjék. Ámbár az öreg plebános ezt a metodikai könyvet az esztergomi egyházmegye papságának számára írta, mindazáltal azt más egyházmegyékben is sok haszonnal olvasták és követték.

Egy másik igen értékes katekétikai szakkönyv 1776-ban jelent meg. Czime: *Methodus catechisandi e germanico in latinum traducta a Joanne Róka Cathedr. Ecl. Vaciensis et Csana-diensis Canonico honorario. Viennae 1776.* — 54 lap. — ¹ Igen értékes methodikai könyv. Első részében előadja a katekézis általános; a második részében annak részleges szabályait. Az első rész első fejezete adja a katekézis meghatározását általában, a második annak módszerét. Harmadik szól a hitelemzés hasznáról. A második rész szól a hitelemző kötelességeiről, harmadik előadja a módszertan összes szabályait. Következő évben ehhez a munkához függelékkül még egy katekétikai könyvet írt Róka, czime: *Appendix ad methodum cathechisandi seu in rebus ad religionem pertinentibus instituendi, traducta e germanico in latinum a Joanne Róka s.s. Theologiae doctore et cathedr. ecclesiae Bosnensis canonico. Viennae. 1777.* — 54 lap. ² Ebben a szerző lélektani alapon adja elő a hitelemzést. Első részében szól az értelem fejlesztéséről 4 fejezetben, második részében az akarat fejlesztését adja elő szintén 4 fejezetben.

— Végül röviden fölemlitem még a következő módszertani hitelemzési könyvet: *Nucleus catecheticus, continens brevi compendio doctrinam fidei christianae. Opera et studio R. P. Bernardini Mercatoris. Tyrnaviae 580 lap.* ³ Tartalma hasonlósággal Ardia ismertetett művéhez.

A ki ezeket a munkákat átolvasta, az okvetetlenül arra a meggyőződésre fog jutni, hogy a hitelemzés a XVII és XVIII. században rendszeresen folyt Magyarországon. Nem néhány imádságnak gépies betanulásából állott az, hanem módszeres előadá-

1. Magyar Nemzeti Múzeum.

2. Ugyanott

3. Ugyanott.

sokból, a melyekben a kat. vallás igazságait kellő rendszerességgel fejtegették s az ifjúságot a hitnek megfelelő élet követésére buzdítani igyekeztek. Ennek a rendszeres hitelemzésnek kell jó részben betudnunk azt a virágzó hitéletet, mely a XVII és XVIII. század társadalmát jellemzi. Akkor volt eredményes hitelemzés. Volt igazi hitélet Magyarországon.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

III. RÉSZ.
U J K O R.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Ratio Educationis.

Miután a régi rendszer megszűnt, újról kellett gondoskodni. Az ifjúság nevelését a változott viszonyok szerint késedelem nélkül szervezni kellett. Mária Terézia tanácsosait megbizta a szekularizált iskolák számára való szabályzat készítésével. Szerencsére egyházi férfiú volt az új rendszer megteremtője, kinek első sorban köszönhetjük, hogy az országos reformban az ifjúság vallásos oktatására kellő figyelem lön fordítva. A királynő Felbiger József szagáni apátot bizta meg a Lajthán-túli tartományok részére való tanulmányi szervezet készítésével. Majd annak nyomán Ürményi József és Trestyánszky Dániel készítettek 1776-ban Magyarország és a társországok részére iskolai szabályzatot, melynek címe: *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.* Ezen szabályzat képezte az új iskolai rendszer alapját. Az egész iskolai élet, az iskolák kormányzata, a tanítók szolgálati pragmatikája, az iskolák felosztása, a tanítás módszere, mind ennek alapján történt. Ez volt az új általános iskolai törvény, mely 1868-ig a közoktatási téren mindenben zsinormértékül szolgált. Minthogy a Ratio Educationis egy külön korszakot nyitott és alkotott hazai közoktatásunk történetében s így a hitelemzésre is lényeges befolyással volt, sőt azt tüzetesen szabályozta, szükséges annak a hitelemzésre vonatkozó rendelkezéseivel behatóan foglalkoznunk.

A Ratio Educationis három részre oszlik. Első része az iskolák beléletével, második azok kormányzásával, harmadik az oktatás segédeszközeivel foglalkozik.

I. Az iskolák beléletét illetőleg a hitelemzés és vallásgyakorlatokra vonatkozólag következőképpen intézkedik:

A népiskolákban általában a katekizmust minden felekezeti gyerekek saját vallásuk szerint tanulják. A lelkészek, kiknek a hitelemzés hivatalbeli kötelessége, a hittant ne csak vásár- és ünnepnapokon a templomban, hanem az iskolában is, he-

tenkint egyszer, vagy ha nagyobb a tanulók száma, többször is előadják. Oly helyeken, hol különböző vallásu tanulók együtt járnak az iskolába, a katekizmust minden felekezeti lelkésze a saját felekezete-béli gyermekeknek szerdán és szombaton a rendes tanítási idő után magyarázza. (Ratio Educationis 2. §. b. c. d.)

A falusi és kisebb mezővárosi iskolákban, úgy mint mindenütt vezérszerepe van a hitelemzésnek, melyet a lelkipásztorok az evangéliumi és szent lecke szakszokkal egyetemben a tanulóknak megmagyaráznak. E szabály a katolikus iskolákra nézve kötelező, melyek lelkész-hitelemzői kötelesek oda törekedni, hogy a szülők ezen hitbeli oktatások alkalmával vásár- és ünnepnapokon jelen legyenek s a hallottakat gyermekeiknek otthon magyarázzák. (6. §.)

A nagyobb mezővárosok és kisebb szab. kir. városok iskoláiban mindazok tartandók szem előtt, melyek az előbbi iskolákra vonatkozólag elő vannak írva, azon különbözettel, hogy itt a plebános mellett a segédlelkész is részt vesz a hitelemzésben s tökéletesebb tanítás céljából az ifjuság két csapatra osztandó. (14. §.)

A nagyobb szab. kir. városok népiskoláiban, hol a plebánosoknak hűveik különböző nemzetisége szerint több segédjök van, esetleg szerzetesek is segédkeznek a pasztorációban, köteles a plebános az ifjuság vallási oktatásában jó példával elől menni, segédeit pedig arra utalni, hogy kiki a saját nemzetisége-beli gyermekeket a hit tanaiban s a keresztény ember kötelességeiben a gyermekek anyanyelvén megoktassa; esetleg egy segédlelkész több nyelven is tartson katekézist. A tanítók a világi tantárgyak mellett tanítsák a bibliai történetet. (18. 19. §.)

Az összes népiskolákban első tárgy a hittan, mely a már használatban levő katekizmus alapján adandó elő. (27. §. a.)

Épp úgy a leányiskolákban és nevelőintézetekben mind a földmivelők, mind a polgárok és nemesek, mind a magasabb rangú leánygyermekei első sorban a hittanban oktatandók. (32, 33, 34. §.)

A grammatikális iskolában kiváló gond fordítandó a vallásos nevelésre és erkölcsi képzésre. Mely célból a hittan tanítására

legnagyobb súly helyezendő és kiváló gond fordítandó, hogy az ifjúság a vallás tanaiban bővebb kiképzetést nyerjen. Az e célból tartandó heti két órán kívül minden vásár- és ünnepnapon délelőtt és délután oktatni tartoznak a papok az ifjúságot a vallás tanaiban. (38. §.) — Ezen kívül a nagyhét három első napján a hitelemző lelkigyakorlatot adjon az ifjúságnak s így készítse elő a husvétii gyónás- és áldozásra. (46. §.)

A grammatika első évében a hittan s a bibliai főbb történetek; másodikban ugyanaz és a bibliai történetek egész terjedelemben, a harmadikban a katekizmus bibliai és etikai magyarázattal, negyedikben a hittan morális-filozofiai magyarázattal bővítve adandó elő. — Hittani tankönyvek a grammatikális osztályokban: a katekizmus, biblia. (U. ott. C. II. III. IV. V. VI.)

A gimnáziumok hitelemzési rendszerét következőképpen szabályozza a Ratio Educationis. Ezekben az iskolákban a keresztény hit- és erkölcsstan két évfolyamból áll s azért az egész hittani anyag két részre osztandó, t. i. egyik része a humaniorák első, második azoknak második évében adandó elő és pedig latin nyelven; vagy az egyes osztályok tanárai által, vagy pedig közülök egyik adja elő osztályösszevonással oly formán, hogy a tananyag évenként váltakozzék. Vajjon az előbbi, vagy utóbbi módszer követendő e az egyes gimnáziumoknál, ezt az intézet igazgatósága állapítja meg. Megjegyzendő mindamellet, hogy bármelyik rendszert követik az egyes intézeteknél, a heti két óra minden körülmények közt szigoruan betartandó s e mellett vásár és ünnepnapokon a gimnáziumi rendes exhortátorok áhitatgyakorlatokat tartsanak a növendékekkel, úgy mikép az már régi időtől fogva szokásban van. (76. §.) — Részletezve a humaniorák hitelemzését így adja elő a Ratio: Első évben tanítandó a hittan, az alsóbb osztályok anyagánál nagyobb terjedelemben, hétköznap a professzor által, ünnepnapon pedig a gimnázium lelkiatyja által. (88. §.) Tankönyvek: a vallásstan, a religio története és az erkölcsstan. (91. §.) Második évben a hit- és erkölcs-tani anyagnak második része. (89. §.) Ezen évben a tankönyvek

ugyanazok, mint az előbbiben. (92. §.) Megjegyzendő, hogy a tananyag felosztása nem volt tüzetesen körülírva, csak annak egésze volt megszabva a humaniorák két évfolyamára.

A liceumok és akadémiák tanrendszeréről általában szólva, egyebek közt megemlíti a Ratio, hogy ezen intézetek hallgatói a keresztény hitben, a katolikus egyház tanaiban s az áhitat gyakorlatában bővebb oktatás, gyakorlat és szoktatás által megerősítendő s az életre kellőképen kiképzendő (95. §.) — A bölcséleti tanfolyamon a lelkészek az ifjúságot a vallás tanaiban oly módon oktassák, hogy mindkét osztály hallgatói heti két órában részestüljenek hittani oktatásban s e mellett vasár- és ünnepnapokon is régi szokás szerint vallás-gyakorlatokat végezzenek. A Ratio figyelmezteti az ifjúságot, hogy a vallás tudománya szabálya az életnek s az emberi boldogságnak alapja; épp ez okból a tantárgyak közt első helyet foglal el. Hogy ennek fontossága annál inkább kitűnjék s az ifjúság buzgalma fokozódjék, a hitelemzésből mindkét félév végén nyilvános vizsgálat tartandó — a liceumok- és akadémiákban az igazgató, egyetemen pedig a dékán s néhány professzor jelenlétében — mely vizsgálat eredménye a bizonyítványokba bejegyzendő. A ki a hitelemzésből harmadrendű osztályzatot kap, a felsőbb tanulmányoktól eltiltandó (104. §.)

Mint hogy a liceumok, akadémiák és egyetemek tárgyai közt a Ratio a hitelemzést nem említi, csak a teológiai fakultás tárgyait sorolja elő tüzetesen, a felsőbb iskolák vallási oktatásáról ezuttal egyebet nem mondhatunk, csak a teológiai karral foglalkozhatunk behatóbban. A liceumok, illetve akadémiák vallás-oktatását alább fogjuk látni. Mivel azonban a teológiai kar rendszere jobbra ma is azonos a régivel; fölöslegesnek tartom azt tövéről-hegyére fejtegetni s csak annyira terjeszkedem ki előadásomban, a mennyi szükséges az akkori viszonyok megismerésére. A teológiai iskolákról általában szólva, a Ratio Educationis következő tárgyakat írja elő: a) Mindkét szövetségi szentírás a hermeneutikai és bevezetési szabályokkal s a zsidó és görög

nyelvvel egyetemben. b) Egyháztörténet, kronologia, egyh. földrajz és a történeti kritika tudománya. c) Institutiones Theologicae, Loca Theologica, Patrologia. d) Dogmatika és polémiai hitelemzés. e) Erkölcsstan és lelkipásztorkodástan. f) Egyházjog a hazai törvényekhez alkalmazva. — Teologia tanulására csak oly hallgatók bocsátandók, kik a böleseletet kielégítő sikerrel elvégezték. A teologia négy évi tanfolyamból áll, melyet ugyanannyi tanárnak kell előadni. Első évben az egyháztörténet, Institutiones Theologicae, Loca Theologica, az ószövetségi hermeneutika és zsidó nyelv adandó elő. Második év tárgyai: az újszövetség hermeneutikája, görög nyelv, teológiai irodalomtörténet és patrologia. Harmadik évé: a dogmatika és polémiai hittan első része, erkölcs- és lelkipásztorkodástan. Negyedik évben a dogmatika és polémiai hitelemzés második része, egyházjog és hazai törvények. Ezen teológiai tanulmányi rendszer nemcsak az egyetemre, hanem a püspöki liceumok- és kolostori teol. iskolákra nézve is kötelező, miért is attól eltérni nem szabad. Az ország primása, székhüresedés esetén annak helyettese — a kalocsai, illetve egeri érsek — ugy szintén a szerzetes rendek tartományfőnökei kötelesek fél-évenként jelentést tenni a kir. helytartótanácsnak a teológiai intézetekről. Ugyanezeknek köteleességök legalább két-évenként egyszer megvizsgálni a teológiai iskolákat. — Továbbá gondoskodjanak a főpásztorok a növendékpapságnak az egyházi szónoklatban és katekézisben való kiképeztesítéséről, mivel erre a lelkipásztorkodásban különösen nagy szükségök lesz. Végül a szeminárium aligazgató, vagy lelki atya, esetleg a tanulmányi felügyelő oktassa a növendékpapokat az egyház szertartásaiban. — A teológiai oktatás egyöntetősége céljából fölötte szükségesnek tartja a Ratió az egységes tankönyveket: azért a kéziratból való tanulást eltiltja s elrendeli, hogy kizárólag a királyi felség által jóváhagyott tankönyvek használandók a teológiai iskolákban. A püspöki liceumok kormányzata a megyés püspököket illeti, kik papjaik neveléséről tartoznak ezen szabályzat szerint gondoskodni; a teológiai oktatás élére a káptalan kebeléből prodirektort álli-

tani, kit ezen hivatalában ő felsége erősít meg. Továbbá köteles a püspök a teológiai iskola professzorait megerősítés céljából a kir. helytartótanács utján ő felségéhez terjeszteni. — A püspökök növendékpapjaikat csakis a négy teológiai évfolyam elvégzése után szentelhetik fel s alkalmazhatják egyházmegyei szolgálatban. Ha esetleg az egyházmegyei viszonyok folytán sürgős szüksége merülne fel a korai papszentelésnek, ez a kir. helytartótanácsnak bejelentendő. — Mindezek a szabályrendeletek, melyek a püspöki szemináriumok növendékeit illetik, a szerzetesrendek kormányzatára is vonatkoznak. (132—142. §.)

Második részében a tanügyi kormányzatot és az iskolák vezetését szabályozza a Ratio Educationis, melynek a hitelemzésre vonatkozó pontjait következőkben foglalhatjuk össze:

A népiskolák vezetését tárgyzó szakaszban ohajtandónak tartja a Ratio, hogy oly helyen, hol több osztályu népiskola létezik, ne a lelkészkezdő papok, hanem lehetőleg az egyházi főhatóság által e célra kirendelt s ezért külön díjazott papok végezzék a hitelemzést. Más szóval, oly helyeken, hol nagyobb az iskolák száma, külön hitelemzői állások rendszeresítendők. Mint látható, a hitelemzői állások szervezésének első kezdeményezője a Ratio Educationis 181. §. — A kisebb mezővárosi és falusi iskolákban a plebános, illetve a lelkészkezdő papság végzi a hitelemzést. (183—184.)

Kiválóan fontos hivatása van az egyetemi és akadémia hit-szónokoknak, kik már közvetlen az életre képeznek meglett embereket. Azért kötelességük őket a szent tudomány és jó erkölcsök pajzsával ellátni, hogy igazán művelt s a keresztényi életben bölcsen oktatót és gyakorolt férfiak legyenek. Ez a hitelemzői tanfolyam két részből áll. Egyiket vásár- és ünnepnapon tartja a hittanár, melyen az összes akadémiai hallgatóság köteles megjelenni; másikat szerdán és szombaton, egyéb előadási órák után a két évi bölcséleti hallgatók számára tartja. Ez utóbbi rendszer hitelemzés természetesen a gimnáziuminál szélesebb alapon és tudományosabb methodussal van tárgyalva, hogy a fejlettebb értel-

mű ifjúság a hit tanaiban minél bővebb oktatást nyerjen. Ezen oktatáson a két évfolyam hallgatói együttesen vesznek részt. — Óhajtandó, hogy az akadémiai hittanár vásár- és ünnepnapon exhortációit ne kéziratból olvassa, hanem előszóval mondja el; mivel a szóbeli előadás annak hatását sokban elősegíti. Tehát az akadémiai hitelemzés következő részekből áll: naponként sz. mise, vásár- és ünnepnapokon szent beszéd az összes akadémiai ifjúsághoz, hetenként két órában hittani előadás a bölcsselethallgatók részére, húsvét előtt háromnapos lelkigyakorlat, (az ifjúság professzoraival együtt áldozik), azonkívül tartozik a hittanár sürgetni a havi gyónást és áldozást s felügyelni, vajjon az ifjúság ezen akadémiai törvénynek eleget tesz-e? 215—218. §.

A grammatikai osztályok összes tanítói, állásukra való tekintet nélkül, vásár- és ünnepnapokon egyúttal hitelemzői is saját osztályuknak. Mint a Ratio megjegyzi, a mit minden kereszténynek tudnia s az ifjúságnak tanulnia kell, azt a tanítónak kell előadnia s nagyon téved, a ki azt hiszi, hogy a tanító — mivel nem pap — ezt tenni nem köteles. Tehát tanítsák a tanítók a katekizmust és pedig úgy, hogy minden évben — fokozatosan nagyobb és nagyobb terjedelemben — elvégezzék. E mellett vegyék elő az evangéliumi és szent leckeinek szakaszokat is. Igen hasznos mindezeket, elbeszélő, vitatkozó és párbeszédesezettel előadni. (233. §.)

A gimnáziumi hittanár vásár- és ünnepnapokon szent misét, azután szent beszédet mond latin nyelven. Délután tulajdonképeni hittani magyarázatot tart. Hogy pedig a két évfolyam alatt az egész hit- és erkölccsant elvégezhesse, készítsen az iskolai év elején tantervet s azt mutassa be az igazgatónak. E mellett — mint fölötte szükséges — adja elő a szertartást is és a szent ténykedések iránt való tiszteletet oltsa hallgatóink szívébe. Mint-hogy a hittanárnak kötelessége az ifjúság erkölcsi életére felügyelni, éber figyelemmel kísérje azt az áhitat gyakorlataiban: ügyeljen arra is, vajjon az ifjak elvégzik-e a havi gyónást és áldozást s e fölül a gyónatatótól bizonyítványt kér. Ellenőrzi a

tanulók lakását, otthoni életmódjokat, erkölceiket. A tanári értekezleteken részt vesz a hittanár és pedig a humaniőrak legidősebb professzora után, hogy szavát az ifjuság erkölcsi nevelése ügyében latba vethesse és tapasztalatait értékesíthesse. 243. 244. 245. §.

Általában utasítja a Ratio az ifjuságot, hogy naponkint jelenjék meg a szt. misén, pontosan hallgassa a hitelemzési előadásokat és exhortációkat, havonkint gyónják és áldozzék, vegyen részt a nyilvános körmenetekben. (252. §.)

Mindezeket összegezve, könnyebb áttekintés czéljából ime itt vázolom az összes iskoláknak, illetve a tanintézetek minden nemének hitelemzését, a mint azt a Ratio Educationis előírja :

Az egy tanítóval biró kétosztályú falusi iskolákban.

(I. Tábla.)

I. oszt. délután.	II. oszt. délelőtt.
Szombaton egész délelőtt 8—10-ig hitelemzés.	Szombaton d. e. fél 8-tól fél 9-ig a hitelemző magyarázza a katekizmust. fél 9—9. a következő vasárnapi evangéliumot. 9—10. a tanító emlézteti a kátét. 10—11. pedig olvastatja az evangéliumi szakaszt.

A két tanítóval biró népiskolákban (II. Tábla.)

I. osztály	II. osztály.
Kedd d. e. 9—10 káté elemzés. Szerda d. u. 3—4 káté magyaráz. Péntek d. e. 9—10 káté-elemzés. Szombat d. u. 3—4 káté-magyaráz.	Kedd d. e. 9-tól fél 10-ig biblia. fél 10-től biblia-kikérdezés. Szerda d. e. 9—10 káté-magyaráz. Péntek d. e. 9-tól fél 10-ig biblia. fél 10-ig biblia-kikérdezés. Szombat d. e. 9—10-ig káté-magyaráz.

A három tanítóval bíró 3 osztályú népiskolák hitelemzése.

(III. Tábla.)

I osztály.	II osztály.	III osztály.
Hétfőn d. e. 9—10. Kedden d. e. 9—10. Pén. d. e. 9—10. Szomb. d. u. 3—4.	Hétfőn d. e. 9—10. Szerdán d. e. 9—10. (biblia) Pén. d. e. 9—10. Szom. d. e. 9—10 (biblia).	Kedd d. e. fél 8—9. Pén, d. e. fél 8—9.

A mintaiskolákban (primariae vernaculae scholae.) (IV Tábla.)

I osztály	II osztály	III osztály
Hétfőn, kedden, pénteken d. e. 9—10. Szomb. d. u. 3—4.	Hétfőn és pénteken d. e. 9—10 biblia. Szerdán és szomb. d. e. 9—10 katek.	Kedden és pénteken d. e. fél 8—9 hittan és biblia.

A latin grammatikai iskolákban. (V és VI. Tábla.)

I évben	II évben	III évben	IV. évben
Minden osztályban hetenkint két órában adatik elő a hittan és biblia oly beosztással, hétfőn, szerdán, pénteken és szombaton délután a többi tautárgyak után félórai katekézist hallgasson az ifjuság.			

A humaniorák osztályaiban. (VII Tábla.)

I évben.	II évben.
A hit- és erkölestau a bibliai történettel egyetemben itt is azon órabeosztással adatik elő, mint a grammatikai osztályokban.	

A bölceleti tanfolyamon. (VIII Tábla.)

I évben.	II évben.
A hit- és erköljestan hetenként két órában adatik elő mindkét évfolyam hallgatóinak, lehetőleg együttesen.	

A jogi tanfolyamokon. (IX Tábla.)

A hit- és erköljestan és szent beszéd vasár- és ünnepnapon d. e. és d. u. adatik elő.

A teológiai tanfolyamokon. (X. Tábla.)

I. Egyetemen.				2. Püspöki és szerzetesi liceumokban			
I. évf.	II. évf.	III. évf.	IV. évf.	I. évf.	II. évf.	III. évf.	IV. évf.
II. félév.	I. félév.	Kortan Szt. földrajz. Egyháztörténet Ó-szövetségi nyelv és hermeneutika.	Patrologia Teológiai irodalomtörténet. Görög ny. Uj-szövetségi hermeneut.	I. félév.	I. félév.	Erkölcstan. A dogmatika I. része.	Egyházjog. A dogmatika II. része.
Egyháztörténet. Ó-szövetségi hermeneutika.	Uj-szövetségi hermeneutika, Institutiones Theologicae.	A főnnebbiek folytatása	Ugyanazok folyt. Mindkét félévben lelkipásztorokdástán és egyházszónokl.	II. félév.	II. félév.	Erkölcstan. A dogmatika I. része.	Egyházjog. A dogmatika II. része.
II. félév.	I. félév.	Egyháztörténet. Ó-szövetségi hermeneutika.	Patrologia Teológiai irodalomtörténet. Görög ny. Uj-szövetségi hermeneut.	I. félév.	I. félév.	Erkölcstan. A dogmatika I. része.	Egyházjog. A dogmatika II. része.
Egyháztörténet. Ó-szövetségi hermeneutika.	Uj-szövetségi hermeneutika, Institutiones Theologicae.	A főnnebbiek folytatása	Ugyanazok folyt. Mindkét félévben lelkipásztorokdástán és egyházszónokl.	II. félév.	II. félév.	Erkölcstan. A dogmatika I. része.	Egyházjog. A dogmatika II. része.
II. félév.	I. félév.	Egyháztörténet. Ó-szövetségi hermeneutika.	Patrologia Teológiai irodalomtörténet. Görög ny. Uj-szövetségi hermeneut.	I. félév.	I. félév.	Erkölcstan. A dogmatika I. része.	Egyházjog. A dogmatika II. része.
Egyháztörténet. Ó-szövetségi hermeneutika.	Uj-szövetségi hermeneutika, Institutiones Theologicae.	A főnnebbiek folytatása	Ugyanazok folyt. Mindkét félévben lelkipásztorokdástán és egyházszónokl.	II. félév.	II. félév.	Erkölcstan. A dogmatika I. része.	Egyházjog. A dogmatika II. része.

Ezen kívül előadandó az egyházi szónoklattan és hitelemzés.*
 A Ratió Educationis új korszakot nyitott a magyar tanügy és a katolikus hitelemzés történetében. Meglátszik e rendszeren

* Ratió Educationis Publicae Totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Budaë. 1806.

az előbbi rendszer jó hatása. Az egyházi szellem, melyet előbb szerzeteseink a tanítás összes ágaiban meghonosítottak, átömlött emebbe. A közép és felső iskolák ifjúságát vallásos szellemben nevelik. Az egyetemi és akadémiai ifjuság vásár- és unneppapon szent misét hallgatni tartozik, gyónik és áldozik. A középiskolák tárgyai közt legkiválóbb a hittan, az ifjuság havonként gyónik és áldozik. A népiskolákban a vallástan tanítására kellő gondot fordítanak. Mindez szép és dicsőretre méltó.

Ezek ellen kifogást nem teszünk, nem is tehetünk. Ámde a rendszer, mely a Ratio Educationis-t létre hozta, méhében hordta a jövő veszedelmét. A Ratio Educationis az iskolák szekularizációja folytán keletkezett. Az állami mindenhatóság, a tanügy elvilágiasítása adott ennek létet. S hogy e kettős elv, melyek egymással szorosan összefüggnek, mily veszedelmes a hitelemzésre, ezt a XVIII. század végétől mai napig Európa-szerte szemléljük. — A mint az állam kezébe vette az oktatást, az egyház befolyását mind szűkebb körre szorította. Kezdetben csak a „papi befolyást“ korlátozta, majd a hitelemzést szorította kevesebb órára, más államokban teljesen kizárta, nálunk csak megnyirbálta. A szerzetes rendek eltörlése a XVIII. század végén s az iskolatügynek az egyház közvetlen felügyelete és vezetése alól az állami mindenhatóság alá helyezése megbénította az egyháznak az ifjuság vallásos nevelésére való befolyását.

A Batthyány-káték.

A Ratio Educationis által létesített új rendszer új tankönyvek behozatalát tette szükségessé a tanítás összes ágaiban. Más viszonyok, más emberek, más tanítási szabályzat van mindenütt. Ily körülmények között a tankönyvek módosításának kellett következnie. S csakugyan bekövetkezett a változás úgy a hitelemzési, mint egyéb kézikönyvekben. Különösen a mi a hitelemzést illeti, ezen a téren az egész rendszer teljes átalakulása következett be. S habár a régi alapon, de új didaktikai szabályok szerint szerkesztett hitelemzési kézikönyvek jöttek forgalomba.

Legfő, a mi a hitelemzés teljes átalakulását idézte elő, az a körülmény, hogy a katekézis súlypontját az új rendszer a templomból az iskolába helyezte át. A XVIII. században a katekézis súlypontja a templomban volt. A zsinatok is jobban a templomi hitelemzést sürgetik. Ennek az állapotnak megfelelőleg a régi katekizmusok nem annyira kézi könyvek, mint inkább csak hitelemzési vezérfonalak voltak. — A Ratio Educationis szerint a pap előírt órában köteles az iskolai ifjúságot a hit elemeiben oktatni. A hittan legfőbb tárgya az oktatásnak. Az iskolák a század végén még inkább szaporodnak és fejlődnek. A mily mértékben fejlődik az iskolai katekézis, oly mértékben háttérbe szorul a templomi hitelemzés. A hitelemzésnek iskolai jellege követelte, hogy a katekizmus is a viszonyokhoz: a változott didaktikai szabályokhoz alkalmazkodjék. Új kátét kellett szerkeszteni, a mely a viszonyoknak megfelelően.

A magyar katolikus főpapság, hogy az ifjúság a változott viszonyok között kellő hitbeli oktatásban részesüljön, haladéktalanul intézkedett megfelelő iskolai katekizmus szerkesztése iránt. A reform ez ügyben is úgy létesült, mint a Ratio Educationis tekintetében: mi követtük az osztrákokat. Mária Terézia a Lajtán-túli részek számára való katekizmus szerkesztése céljából egy bizottságot küldött ki, mely Canisius katekizmusát átdolgozta,

apróbb kérdésekre bontotta s eredeti felosztásának meghagyásával, a változott viszonyoknak megfelelően átalakította. Az új normális katekizmust Batthyány József gróf esztergomi érsek magyarra fordította 1779-ben s az iskolákban való használatát elrendelte. Budai katekizmusnak szokták ezt nevezni, mivel Budán nyomatták a királyi akadémia betűivel. Másképp Batthyány féle káténak nevezik, mivel Batthyány primás rendelte el annak kiadását, mint a címlapján olvasható: „Ő Hertzegi Eminentiajának Esztergomi Érseknek és Magyarország Primássának Gróff Batthyányi Józsefnek rendelkezéséből az ő tulajdon Érseki Megyében tanuló és Oskolákon kívül levő ifjuságnak és népnek oktatására és használatára kibocsájtatott Pozsonyban Szt. Iván havának 22 napján 1779.“

Tehát az új katekizmus a réginek alapján maradt. Annak ez módosítása, átdolgozása. Felosztása is Canisiusé. Ez is a hitről, reményről, szeretetről, a szentségekről és a keresztény igazságról szól. Azonban a kérdései apróbbak és szaporábbak, mint Canisius kérdései. Legelőbb az esztergomi egyházmegyében hozták be; de csakhamar az egész országban elterjedt, kivéve az egri egyházmegyét. Ennek az általános elterjedésnek már a Ratio Educationis alapján szervezett iskolai rendszer is fölöttébb kedvezett. Az új káté sok kiadásban jelent meg. A szaporodó iskolák sokat elhasználtak. De a templomi hitelemzésnél is ezt használták.

A Batthyány-féle katekizmusok három tanfokozatra osztva jelentek meg. A nagyobb káté címe: „Öreg Katekizmus,“ a középsőé „Rövid Summája az Öreg Katekizmusnak,“ a legkisebbé „Kis Katekizmus“. Nézzük ezeket egyenkint.

1. „Az Öreg Katekizmus kérdésekkel és feleletekkel, az ifjuságnak nyilván és külön való oktatására a tsászári és királyi akadémiának betűivel“ 1780 12 rétt 116 lap. Címlapja után következik az esztergomi főegyházmegyei hatóságnak hivatali jegyzéke, melylyel a katekizmust 1779 június 22-én közrebocsátotta. ¹

1. M. nemz. muzeum. Valószínűleg 1779-ben jelent meg az első kiadása. Az azonban nincs a kezelm között.

Az „Öreg Katekizmus“ tartalma és felosztása következő: Bevezetés I. Fő cikkely. A hitről. I. szakasz. Mi legyen a katolika hit? II. A hiszek egy Istennek 12 ágazatáról. 1. §. Az I. ágazat. 2. §. A II. ágazat. 3. §. A III. ágazat. 4. §. A IV. ágazat. 5. §. Az V. ágazat. 6. §. A VI. ágazat. 7. §. A VII. ágazat. 8. §. A VIII. ágazat. 9. §. A IX. ágazat. 10. §. A X. ágazat. 11. §. A XI. ágazat. 12. §. A XII. ágazat. II. fő cikkely. A reménységről. I. szakasz. Mi legyen a keresztény reménység? II. szakasz. Az imádságról. 1. §. Az imádságról közönségesen. 2. §. Az imádságról nevezet szerint. 3. §. Az angyali üdvözletről. III. fő cikkely. A szeretetről. I. szakasz. Mi legyen a keresztény szeretet? II. szakasz. Az Isten tiz parancsolatjáról közönségesen. III. szakasz. Az Isten tiz parancsa különösen. 1. §. A három parancsról, melyekben Istenhez való kötelességeink foglaltatnak. 2. §. A hét utolsó parancsról, melyekben felebarátunkhoz való kötelességeink foglaltatnak. IV. szakasz. Az anyaszentegyház parancsolatiról közönségesen. V. szakasz. Az anyaszentegyház parancsolatiról különösen. IV. fő cikkely. A szt. sakramentomokról, azaz a szentségekről. I. szakasz. A szentségekről közönségesen. II. szakasz. A szentségekről különösen. 1. §. A keresztség. 2. §. A bérmlás. 3. §. Az oltári szentségről. 4. §. A penitenciatartásról. 5. §. Az utolsó kenetről. 6. §. Az egyházi rendről. 7. §. A házasságról. V. fő cikkely. A keresztény igazságról. I. A keresztény igazság első része. Távozzál el a gonosztól. 1. §. Az eredendő bűnről. 2. §. A cselekedendő (!) bűnről. a. A hét főbűn. b. A szent Lélek elleni 6 bűn. c. Égbekiáltó 4 bűn. d. Kilenc idegen bűn II. A keresztény igazság II. része. Cselekedjél jót. 1. Isteni jószágáról. 2. Erkölcsei jószágáról. 3. Arról, a mi a keresztény igazsághoz még tartozik. 4. A nyolc boldogságról. Toldalék. A négy utolsó dolgokról.

2. A közép káté címe: „Rövid Summája az Öreg Katekizmusnak, kérdésekkel és feleletekkel az ifjuságnak oktatására a tsászári és királyi tartományokban. Cum speciali privileg. sac. caes. regiae apost. majest. A kötetlennek az ára három Kraitzer. Budán. Királyi Akadémia betűivel. 1779.“ 12 rétv. 63. lap. ¹ Mint

1. Az esztergomi szemináriumi könyvtárban.

a címe mutatja, ez az Öreg Katekizmus kivonata. Tartalma ugyanaz, mint az előbbié, csak a tárgyat rövidebben adja elő.

3. A legkisebb káté címe: „A Kis Katekizmus, kérdésekkel és feleletekkel, a kis gyermekeknek oktatására a tsászári és királyi tartományokban. Budán. A királyi akadémia betűivel 1779.“ 12. rétt. 16 lap.¹ Ez a katekizmus kivonata, a Rövid Summának, miképp az kivonata az Öreg Katekizmusnak. Tájékoztatóul ide iktatok néhány kérdést a kis katekizmusból:

Bevezetés.

K. Mit tesz a Katekizmus?

F. A Katekizmus annyit tesz, mint a Keresztény Katolika tudományban való oktatás s így neveztetik közönségesen a könyv is, melyben ez az oktatás foglaltatik.

K. Hány fő czikkelyben adatik elő a Keresztény Katolika tudomány ebben a Katekizmusban?

F. A Keresztény Katolika Tudomány ebben a Katekizmusban öt Fő Tzikkelyekben és egy Toldalékban, adatik elő.

I. Fő Tzikkely.

A hitről.

K. Mit tesz Keresztény Katolikus módon hinni?

F. Keresztény Katolikus módon hinni tesz: mindazt igaznak tartani, a mit az Isten kinyilatkoztatott és az Anyaszentegyház hogy hidgyük, előnkbe adott, akár irva legyen, akár nem.

B Minden embernek, ha már eszével élhet, tudni és hinni kell: 1. Hogy Isten vagyon. 2. Hogy az Isten igaz Biró, aki megjutalmazza a jót és megbünteti a gonoszt. 3. Hogy három Isteni személy van, egy állatban és természetben: Atya, Fiu és Szept-Lélek. 4. Hogy a második Isteni személy emberré lett, hogy bennünket halála által a Keresztfán megváltana és örökké idvezitene.

K. Mit kell még minden Keresztény Katolikusnak a felyebb említett Keresztény Katolika Hitnek Fő tanuságain kívül tudni és hinni:

¹ U, ott és a budapesti egyetemi könyvtárban.

F. Minden Keresztény Katolikuskak s fellyebb említett Keresztény Katolika Hitnek Fő tanuságain kívül még tudni és hinni kell, 1. Hogy az embernek Lelke halhatatlan. 2. Hogy az Isten malasztja az idvességre szükséges és hogy az ember malaszt nélkül semmit, a mi az örök életre érdemes volna, nem tehet.

K. Mi parantsoltatik minden Keresztény Katolikuskak, hogy tudjon?

F. Minden Keresztény Katolikuskak parantsoltatik, hogy tudja: 1. Az Apostoli hitvallást. 2. Az Ur imádságát. 3. A tiz Parantsolatokat és az Anyaszentegyház öt Parantsolatait. 4. A hét Szentségeket. 5. A Keresztény Igazságot.

K. Miképen szól az Apostoli Hit-Vallás?

F. Az Apostoli Hit-Vallás ekképen szól. Hiszek, egy Istenbe stb.

K. Van-e több egy Istennél?

F. Tsak egy Isten vagyon.

K. Mi az Isten?

F. Az Isten önnön magától való legtökéletesebb valóság.

K. Vannak-e több Isteni Személyek?

F. Három Isteni Személyek vannak.

K. Miképen neveztetnek a három Isteni Személyek?

F. Az első Isteni Személy neveztetik Atyának, a második Fiúnak, a harmadik Szent Léleknek.

K. Miképen neveztetnek mind össze a három Isteni Személyek.

F. A három Isteni Személyek mind össze neveztetnek Szent-Háromságnak stb.

II. Fő Tzikkely.

A Reménységről.

K. Mit téssen Keresztény módon reményleni?

F. Keresztény módon reményleni téssen: tellyes bizodalommal azt várni Istentől, a mit ő mi nékünk ígért.

K. Mit reménylünk Istentől?

F. Reménylünk Istentől örök életet, azaz örök Boldogságot; és ennek elnyerésére való eszközöket.

K. Mi által gyakoroltatik a Keresztény Reménység?

F. A Keresztény reménység legfőképen gyakoroltatik az Imádság által.

K. Miben áll az Imádság?

F. Az imádság a mi Elménknek Istenhez való felemelésében áll.

K. Tartozunk-e imádkozni?

F. Tartozunk imádkozni, mert a mi hitünknek legjelesebb kötelességei közül egy az Imádság.

K. Ki tanított minket Imádkozni?

F. Krisztus Urunk tanított minket Imádkozni?

K. Mí által tanított minket Krisztus Urunk imádkozni.

F. Krisztus Urunk tanított minket imádkozni a Mi Atyánk által, melly is az Ur Imádságának neveztetik.

K. Miképen szól a Mi Atyánk stb.

III. Tzikkely.

K. Mit tészzen Keresztény módon szeretni?

F. Keresztény módon szeretni tészzen: Az Istent mint legfőbb jót egyedül magáért, Felebarátunkat pedig Istenért szeretni; Istenért mindezt örömet tselekedni, a mit parancsolt. stb.

Az Öreg Katekizmusnak, a Rövid Summának s a Kis Katekizmusnak számos kiadásai jelentek meg. Kezdem közt a következő kiadások vannak. Az Öreg Katekizmus 1780. ^{1.} 1802. ^{2.} 1812. ^{3.} 1847. ^{4.} 1848. ^{5.} 1852. ^{6.} 1857. ^{7.} és 1860. ^{8.} A Rövid Summa újabb kiadásai 1802. ^{9.} 1826. ^{10.} 1843. ^{11.} 1847 és 1848. ^{12.} 1852. ^{13.} A Kis Katekizmus kiadásai: 1781. ^{14.} 1799. ^{15.}

1. Budapesti egyetemi könyvtár.

2. M. nemz. muzeum.

3. Ugyanott.

4. Ugyanott.

5. Ugyanott.

6. Ugyanott.

7. Esztergomi szemináriumi könyvtár.

8. M. nemz. muzeum.

9. Ugyanott.

10. Ugyanott.

11. Budapesti egyetemi könyvtár.

12. Ugyanott.

13. Ugyanott.

14. M. nemz. muzeum.

15. Ugyanott.

1813. ¹ 1837. ² 1847. ³ 1848. ⁴ évről. Ezekkel az idézetekkel nem azt akarom kimutatni, hogy a katekizmus összesen hány kiadásban jelent meg. Ellenkezőleg, épp ezekből a hiányos idézetekből az tűnik ki, hogy a kátéknak sokkal többször kellett megjelenniök, mint a hány kiadás példányai ránk maradtak. Mert pl. azt csak nem tételezhetjük föl, hogy ha a katekizmus mindhárom tanfokozata 1847 és 48-ban egymásután két évben jelent, 1802-től 1812-ig tehát tíz éven által egyetlen egyszer sem nyomatták volna újra azokat. Ebből a szórványos és rendszertelen gyűjteményből tehát azt a következtetést kell levonnunk, hogy a Batthyány-féle káték sokkal több példányban jelentek meg s bizonyára kell lenni könyvtárainkban sok rejtett kiadásnak, a melyek idővel napfényre fognak kerülni. Különben hozzávetőleg most is állíthatjuk, hogy tekintve az i-kolák szaporulatát s azzal arányban a növekvő fogyasztást; nem igen hibázunk, ha azt állítjuk, hogy legalább is 1810. után a katekizmusoknak minden évben új kiadása vált szükségessé. ⁵

Dicsérettel kell fölemlitenünk a Batthyány-kátékról, hogy az egyes tanfokokozatok közt meg van az összefüggés. A mi didaktikai szempontból fölöttébb fontos. Mert a hitelező dolgát lényegesen megkönnyíti az egyöntetűség. Az Öreg Katekizmusnak a Rövid Summa tökéletes kivonata. Viszont a Rövid Summának kivonata a Kis Katekizmus. Meg van bennök a szoros összefüggés. Meg van a növekvő arány. Egyik kérdései a másiktól nem térnek el. S ez didaktikai tekintetben fölöttébb fontos körülmény; mivel a hitelezőnek magyarázatában járt uton lehetett haladnia. Csak fokozatosan kellett kibővítenie a tananyagot. A gyermek ismeretköre fokozatosan bővült. Változtatott kérdések nem zavarták össze a tanulásban; hanem csak újakat tanult azokhoz, a melyeket már tudott. Azért ezt a rendszeres összefüggést és egyöntetűséget, mint a Batthyány-káték lényeges jó tulajdonságát ki kell emelnünk. Másik jó tulajdonsága a Batthyányi-kátéknak kér-

1. M. nemz. muzeum.

2. Ugyanott.

3. Ugyanott.

4. Ugyanott.

5. Ha a Batthyány-féle kátét tót fordításának egy tanfokozata ugyanabban az időben tíz kiadásban jelent meg, akkor a magyar kiadás bizonyára többször került könyvtárhoz.

dések rövidsége. Mig Canisius feleletei hosszúak; emezeké rövidebbek, szaporábbak. Canisius csak vezérfonál. Ellenben a Batthyányi-káték teljesen a kor fejlettebb iskolai viszonyaihoz alkalmazott hittani kézi könyvek. Felosztásuk tekintetében követik Canisiust. S e tekintetben előnyösebbek a Bellarmin-féle kátéknál. Mert míg Bellarmin a vallástant kilencz részre osztja, addig a Batthyány-káték öt részben tárgyalják a hittani anyagot. — Azonban nyelvezetők tekintetében a Batthyány katekizmusok gyengék. E tekintetben az előbbi korról szemben hanyatlás észlelhető

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Egyébb katekizmusok.

A Batthyány-katekizmusok mellett megfelelő számmal jelentek meg a XIX. század első felében káték és egyéb hitelemzési könyvek; azonban nagyobb elterjedésnek egyik sem örvendett. Többnyire magán vállalatok voltak. A szerző és néhány ismerőse használta iskoláiban s templomában. Némelyiket párszor újra is nyomatták. Azután eltűntek. Csak az egri, utóbb a pécsi egyházmegyének volt külön katekizmusa, a melyet az egész egyházmegyében használtak, utóbb az esztergomiban a Batthyány-katéval vegyesen használták. A többi katekizmus esupa magán vállalat volt, a Batthyány-féle káték mellett nem prosperálhatott. Röviden ismertetem azokat a katekizmusokat, a melyek a jelzett korban megjelentek.

A XVIII. században a külföldön megindult pedagógiai mozgalmak több tekintetben jótékony hatással voltak a hitelemzésre. A pedagógusok tapasztalataikat tudományos formákba öntötték, egyetemek és papnevelő intézetek tanszékein előadták a lelkipásztorkodástant s ennek keretében a katekétikát. Mindez jótékony hatást gyakorolt, a hitelemzés fejlődésére. A fiatal pap a katekétikában megoktatva azon tudattal lépett működése terére, hogy neki a kisdetek hitbeli oktatása egyik fő kötelességét képezi, ez további működésének alapvetője. Ezen irány hatása meglátszott az iskolában. Ámde a terjedő korrumpált böleselet csakhamar behatolt a teológiai iskolákba is és azok tanait megmértelyezte. A racionalizmus, mely szakított a kereszténység alap-tételeivel, terjedett és megmérgezte az iskolák levegőjét, hatalmába kerítette a művelt közvéleményt. A racionalizmus beette magát a pedagógiába s ennek révén a katekétikába. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a racionalizmus hatása, a mi pedagógiánk és teológiánkra is oly hatással volt, mint a protestánsokéra, mindazáltal ezen is érezhető. Azon szigorú egyházi szellem, mely a Canisius korát jellemzi, tűnedezik. A múlt kor ok-

tatásának szép kolorációját megadta, a skolasztikus bölcelet. Canisius iskoláját inspirálta a trienti zsinat. Az új módi bölcelet kárhuzatos áradata ezt megrontotta. A jelzett új kor katekétikáját heürisztikus módszer jellemzi, mely az észre hivatkozik szüntelen, világias lélektani elvek szerint akarja az ifjút a hit igazságaira vezetni. A fönnebb említett rendszernek egyik szemet szűrő emléke Sailer György Frigyesnek katolikus-protestáns kátéja. Czime: *Kisdedek Vallása Mellyet Készített Seiler Frigyes György* Az Erlángai Akadémiának egyik tanítója, mostan pedig ezen különös bölcsességgel Iratott jeles munkának hasznos voltára nézve német nyelvből magyarra fordítatott *Kolozsvárótt Nyomt. A Reform! Kollég. Betűivel. 1775.* ^{1.} Nem iskolai használatra írta, hanem tanítóknak és szülőknek vezérkönyvül. Elején fordítója Bodoky József, Malomvizi Kendeffy Rachelnek, Betlehem Gergely gróf nejének ajánlja. A könyv párbeszédés előadásban van írva, az atya beszélget gyermekével, hosszú kérdésekre hosszú feleletek következnek. Célja a vallás tanait beszélgetés alakjában előadni, hogy a gyermek a katekézist és prédikációt könnyebben megérthesse. 1785-ben Pozsonyban jelent meg „*Kis és historikus catechismus*“-a. ^{2.} 1789-ben pedig Veszprómben „*Jeles innepekre való kérdései.*“ ^{3.} czimmel. Ezt a kátét a protestáns Bodoky József adta ki protestáns szülők számára. Ugyancsak Sailer fönnebb ismertetett katekizmusát magyarra fordítva kiadták a pozsonyi növendékpapok is katolikus szülők és tanítók számára; azonban a katolikus kiadásban van több szakasz, melyek a protestánsban nem fordulnak elő. A káté czime: „*A kisdedek vallásbeli oktatása a katolikus szülőknek és tanítóknak közönséges hasznokra. Pozsonyban és Pesten Friskúti Landerer Mihály költségével és betűivel. 1790.*“ ^{4.} Elején rézmetszetű képpel: az atya kis fiát, az anya kis leányát oktatja a vallásra a szabad természetben. Azután következik a dedikáció Szabó András

1. M. nemz. muzeum.

2. Ugyanott.

3. Ugyanott.

4. Ugyanott.

cimz. püspök, esztergomi kanonoknak, mint a pozsonyi növendék papság hajdani igazgatójának. Az előszót Fejér György székesfehérvári növendékpap írta, melyben egyebek közt ezeket mondja: „avégre szerzette ama nagy emlékezetű Sailer György ur e kis munkát, hogy a szülőknek és minden helyesen választott tanítónak oly könyvetskét nyujtana kezekbe, mely által ezen legnyomóssabb köteleességeknek eleget tehessenek. Ez Parizek Elek prágai tanító urtól későbbben a kat. szülőknek és tanítóknak hasznokra alkalmaztatott. Betsének csalhatatlan próbája az, hogy ezen munka a protestánsoknál már tizenkét izben, a katolikusoknál már 4-ed izben kiadatott, majd minden nyelvre fordítatott és Németországban katekizmus gyanánt használtatik, oly fontos, oly rendin fogható képpen terjeszti a kisdedek elibe a vallásbeli igazságokat, hogy a munka mennél többet olvastatik, annál inkább kelleti magát. A pusztá felosztásokkal, tzikkelyekkel, nem terheli a gyermek gyenge erejét, hanem a kisdedek előtt kedves beszélgetés formájában észrevétlenül tsepegteti szívekbe a vallásnak veleét, nem oly száraz szabásokkal mint a katekizmus, hanem némely fontos érzékenységgel.“ — A káté 268 lapra terjed, tartalma: I. A vallás oktatásban való figyelmeztetésre ébresztés. II. A természeti dolgoknak megfontolása. III. A természetnek szépsége. IV. Az embernek testére és lelkére való megfontolása. V. Az előbbiekből kihuzott igazságok, hogy egy Isten, ki végnélkül hatalmas, bölcs és jó. VI. A Teremtésnek rövid historiája. VII. Az Isten minden teremtményeire gondot visel. VIII. Az Istennek mérhetetlenségéről, avagy mindenütt való jelenlétéről. IX. Az Isten mindeneket tud. X. Az Isten test nélkül való, láthatatlan s mindenütt munkálkodó lélek. XI. Az Isten utálja a rosszat és megbünteti. XII. Az Isten a jó cselekedetett kedveli és megjutalmazza. XIII. Az Isten követésére való köteleztetésünk. De e világon az Istenhez hasonlók nem lehetünk. XIV. Az ember a mint az Isten megteremtette, tökéletes volt. XV. Vannak az embereken kívül jó és gonosz lelkek. XVI. Az eltántoritatott embernek meg-este. XVII. A bűnnek büntetése a

halál. XVIII. Az első boldog állapotnak visszahelyeztetése. XIX. Az isteni parancsolatok megtartására való serkentés stb. XX. Ezek és a következő szakaszok mind a katolikusok, mind a protestáns kiadásban megvannak; a LIX—LXVI. szakaszok a Sailer által kiadott protestáns katekizmusban nem fordulnak elő. Ezeket Parizek Elek toldotta hozzá s így a protestáns kátéból katolikust csinált. A Parizek által hozzáadott szakaszok ezimei a következők: XLIX. Az anyaszentegyháznak látható és láthatatlan igazgatójáról. L. A többi szentségekről boldogulásunknak mint annyi eszközéről és nevezet szerént elsőben a bérmlásról. LI. Az oltári szentségről. LII. A szent misének áldozatjáról. LIII. A bűnnek megbánásáról: Gyónásról, Bútsúról. LIV. Az utolsó kenetről. LV. Az egyházi rendről. LVI. A házasság szentségéről. LVII. Az Isten parancsolatainak megtartásáról. LVIII. Az anyaszentegyház parancsolatairól. LIX. Vasárnap és ünnepnapoknak, megüléséről. LX. A szenteknek tiszteletéről s azoknak segítségül való hívásokról. LXI. Köteleztetünk a nyilvánvaló istentiszteleteken megjelenni. LXII. Köteleztetünk a husvétii gyónás és áldozatra. LXIII. Az egyháznak harmadik és ötödik parancsáról. LXVI. Tartozunk szüntelen imádkozni. LXV. Az Ur Imádságáról. Sailer kátéja nem volt népszerű Magyarországon. Nem is ért több kiadást. Habár nem volt elterjedve, mindazáltal már maga e megjelenése a fordításnak elléggé tanuskodik arról a kárhozatos szellemről, mely abban az időben el volt terjedve s a papnevelő intézeteket is megmértelyezte. Nekik a kat. egyház katekizmusa — mint az előszóban írják a növendékpapok — száraz, nekik protestáns katekizmusnak átdolgozott kiadása kell, ez jobban az észhez szól. Hova tűnt Canisius Péter szelleme? Hol van az a régi katekétikai rendszer, melynek minden szavát, minden betűjét az egyház szelleme lengi át?! A katolikus növendékpapok kiadtak egy protestánsok számára irt katekizmust, melyhez hozzá vannak toldva a katolikus egyház dogmái és miért? Mert annak racionalisztikus rendszere nekik megtetszett. Ezen racionalisztikus szellem a kor egész irodalmát áthatotta. Nem ma-

radt attól a kat. hitelemzés sem érintetlen. Mint a kor mételezett szellemének emlékét, óhajtottam bemutatni Sailernek katolikus-protestáns kátéját.

1803-ban névtelen szerzőtől: Keresztényi oktatás a búcsúkról. ¹.

1804-ben Perényi Imre báró c. püspök, esztergomi kanonok irt katekizmust, azt Nagyszombatban kinyomatta, majd 1812-ben annak kivonatát ugyanott kiadta következő czimmel: „A Katolika Hitnek Rövid Fő Tzikkelyei. Nagyszombatban. Jelinek Ventzel betűivel. 1812. Esztend.” 12-rét. 16 lap. ². Elemi katekizmus rövid kérdésekkel. Előszavában elmondja mindkét kátéjának célját és történetét. „Már ez előtt tiz esztendővel közre bocsájtott Katekizmusomban a tellyes keresztényi tudományt bőven elejbétek terjesztettem; mivel mindazon által tapasztalom, hogy sokan nem tsak a nevendék, de a még élemedett Keresztények között is a legfőbb Tzikkelyeit Katolika Hitnek se tudják, azért szükségesnek itéltem, ezeket rövideden egybe foglalni, hogy senkinek se maradjon legkisebb mentsége és oka, főképp ha a szülők s lelki Atyák ezeknek megtanulására gyermekeiket oktatni kötelezni fogják s gyakrabban a szülők otthon, a lelki Atyák a templomban mindnyájok hallattára ezen rövid Katekizmust kikérdezik s elmondattják; leginkább pedig ezt el ne mulasszák a Plebánosok a Karátsonyi és Husvétii Gyónás előtt.” — Perényi az esztergomi érsek helytartója volt s mint ilyennek bő alkalma nyilott a hitelemzés fogyatékoságát megismerni. Láta, hogy a falusi földmivelő és pásztor gyermekek templomi hitelemzése fogyatékos. Ezen a bajon akart segíteni, midőn főképp a földmives és pásztor-gyermekek, valamint a cselédek számára irt katekizmust. Kátéja legfőképpen a templomi hitelemzés céljaira készült. 1804-ben irta Katekizmusát, melyben a hitelemzés egész anyagát felöleli; 1812-ben pedig kis katekizmust irt, melyben a Hiszekegyet ágazatonként, továbbá a gyónást és áldozást adja elő. Végül elszámlálja a 7

1. M. nemz. muzeum.

2. Az esztergomi szemináriumi könyvtárban.

szentséget, Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet, Isten 10 s az anyaszentegyház 5 parancsolatait. Stílusa értelmes, nyelvezete jó magyaros. Van azonban egy helytelen kitétele, melyet nem hagyhatok szó nélkül. A Megváltóról azt mondja, hogy „Megtestesülvén, emberi személyben öltözvén, kint-halált szenvedett a kereszfán.“ Ez a nagy hiba csak úgy csúszhatott be Perényi katekizmusába, hogy a „több szem többet lát“ fontos elvet elhanyagolta. U. is Perényi érseki vikárius volt. Minthogy a katekizmust maga állította össze, azt egyházmegyei bírálatra nem adta ki s így eshetett meg egy, a katolikus egyház hittételével ellenkező taunak a kátéban való kinyomatása. Perényi Imre katekizmusai nem tudtak népszerűsége vergődni. Itt-ott használták a plebánosok templomi hitelemzéseknél. Tudtommal csak egy-egy kiadásban jelentek meg. Oka ennek legfőképp az, hogy az iskolában az ifjúság a Batthyányi-féle kátékat tanulta. A templomi hitelemzésen egyesek részt vettek azok, a kik már az iskolákat elvégezték s így a Batthyány-katekizmust könyv nélkül tudták; valamint az olvasni nem tudó pásztor és cseléd ifjak. Tehát könnyebb volt a Batthyány-katekizmus magyarázata, a melyet az ifjúság egy része könyv nélkül tudott.

Az egri egyházmegye, mint említettem, nem tartott a magyarországi általános gyakorlattal. Ott hagyományos volt ez a szeparatíztikus irány. Azelőtt Bellarmint használták. 1804-ben Bielek piarista irt, illetőleg németből fordított katekizmust, melyet az egyházmegyében használtak. Az első kiadást Bielek, Fuchs Ferencz nyitrai püspök parancsára irta. Ebből azt következtetjük hogy azt a nyitrai megyében is használták. A másikat két évvel utóbb ugyancsak Fuchs parancsára irta, mikor az már egri érsek volt. Czime az elsőnek: „A római katolikus katekizmus, mellyben jó rend szerint elő adatik a természeti törvények, a hit és az erköltsi jóságok törvényének tanúsága, a legigazabb és legbiztosabb eredeti kútfő szerint, a szent irás és az anyaszentegyház traditiója szerint, eő excellentiájának a fő méltóságú Fuchs Xav. Ferencz nyitrai püspök úrnak kegyelmes parantsolatjára for-

ditotta Bielek László e scholis piis. 1804.“¹ A második czime: „Római katolikus katekizmus, az ifjúság első oktatására, nagy méltóságú Fuchsz Xav. Ferentz egri érsek és Heves és Külső Szolnoki törvényesen egyesült vármegyék főispánjának parantso-latjára és költségére kinyomattatott Egerben az érseki oskolák bötüivel, Urunk 1806 esztendőjében.“ Ehhez van kötve egy köny-vecske, melynek czime: „A penitentzia tartásról és az Oltári Szentségről. Eger. 1806.“² Bielek katekizmusát utóbb átdolgozta s 1836-ban újra kiadta. Az átdolgozott kiadás címe: „Katekizmus vagy oktatás a keresztény katolika religió tudományában, az egri érseki megye hivei számára, Egerben 1836. Nyomatott az érseki lyceum betüivel. 131. lap.“³ — Három részre van osztva. I. A keresztény katolika religió kütfejei. (Szól az Isten megismerésére vezető természetes bizonyítékokról s az isteni kinyilatkoztatásról) II. A keresztény katolika religiónak hit-tudománya. (Szól az Istenről, angyalokról, az ember teremtetéséről, eredő bünről, megváltásról, megszentelésről.) III. A keresztény katolika religiónak erköltsi tudománya. (Röviden előadja a morálist. Szól az erények-ről, bünről, Isten és emberek iránt való kötelességeinkről.)⁴ Az átdolgozott káténak⁵ 1837-ben és 1838-ban újabb kiadásai jelentek meg. Népszerűsége nem vergődhetett, mivel hiányzott belőle a katekizmus fő kelléke; az elemiesség. Már maga a felosztása oly elvont, hogy azt a gyermek nem érti meg. Feleletei hosszúak. A nyelvezete sem valami könnyű. Bielek 1805-ben ok-tató imádságos könyvet irt, melynek címe: „Oktató Imádságos Könyvecske mezei ifjúság számára, hogy tanuljon.“ A tanítást a hét napjai szerint osztja be.⁶

Bielek katekizmusának átdolgozott kiadása a pécsi katekiz-mus. Címe: „Keresztény-Katolika Tudomány, vagy Katekizmus, pécsi püspöki megye hivei számára. Negyedik kiadás. Pécsett.

1. Budapesti egyetemi könyvtár.
2. Ugyanott.
3. Budapesti egyetemi könyvtár.
4. M. nemz. muzeum.
5. U. ott.
6. U. ott.

A *lyceum* betűivel. 1839.⁴ 1. 62 lap. Három részre oszlik. I. rész szól a keresztény katolika religiónak kútfejeiről. II. rész a keresztény katolika religiónak hittudományáról. III. rész a keresztény katolika religiónak erkölcsi tudományáról. Az első rész négy cikkelyre oszlik. 1. Az Isten ismerete az ő munkáiból. 2. A nyilvánlatkoztatásról. 3. Az ó- és 4. új-törvényről. A második rész öt cikkelyből áll. 1. A Szentháromság egy Istenről. 2. A teremtésről. 3. A megváltásról. 4. A megszentelésről, (a hét szentségről általában és külön-külön.) 5. Az ember állapotáról e földi élet után, (a halálról, ítéletről, purgatóriumról, mennyországról stb.) szól. A harmadik rész hat cikkelyt foglal magában. 1. A bűnről. 2. A jószágos cselekedetekről. 3. Az Isten iránti kötelességeinkről, (hitről, reményről és szeretetről.) 4. Önmagunk iránti kötelességeinkről. 5. Felebarátunk iránt való kötelességeinkről. 6. A különös állapotnak kötelességeiről, (előjárók, alattvalókról) szól. Végül a keresztény katolika hitvallást adja elénk. — Ez a katekizmus lényegében azonos a Bielek-féle kátéval, mindazáltal annak alaps átdolgozása. Ebben is meg vannak annak fogyatékoságai. Nyelvezete valamivel jobb mint azé, ámbár valami nagyon gördülékenynek ezt sem lehet nevezni. A kérdései teologikusok. Hiányzik az egész kátéból a katekizmus fő kelléke: az elemieség. Bölcselő kérdései és feleletei nem felelnek meg a gyermek észjárásának. Sok benne a meghatározás, a mi a tanulást fölöttéb megnehezíti, Tulságosan teologikus módon tárgyalja a hit igazságait. Hosszasan beszél elvont kifejezésekkel. Sokat bölcselkedik. Már maga a könyv felosztása olyan, hogy az elemi iskolás gyermekek tanítására alkalmatlan. Igaz, hogy első tekintetre a felosztás egyszerűnek tűnik fel, mivel a tananyagot három részre osztja, tehát kevesebb részből áll, mint Canisiusé, Bellarminé. Ámde ez a felosztás oly kúszált, hogy abból a gyermek még kevésbé képes megérteni a hittan rendszerét, mint Bellarminéból. Mintául ide iktatok belőle néhány kérdést:

1. Magy. Nemz. Muzeum.

K. Mit értünk a világ által? F. A világ által értjük az eget, földet és mindent, a mi vagyon.

K. Öröktől fogva áll-e a világ? F. A világ mindig nem volt, hanem bizonyos időben vette kezdetét semmiből az ég, föld és minden, a mi vagyon.

K. Önnön magától állott-e föl a világ? F. A világ önnön magától fel nem állhatott, mert önmagának létet semmi sem adhat.

K. Ki adott létet a világnak? A világnak létet adott egy mindenható és véghetetlen bölcs alkotó.

K. Miért mondjuk a világ alkotóját mindenhatónak? F. A világ alkotóját azért mondjuk mindenhatónak, mert mindenható erő kellett arra, hogy semmiből az ég, föld és minden lehessen.

K. Miért mondjuk a világ alkotóját véghetetlen bölcsnek? F. A világ alkotóját véghetetlen bölcsnek azért mondjuk, mert e világon egy csodálatos és állandó rendet tapasztalunk, úgy mint: a nap állandóul kel s alkonyodik; a tavasz, nyár, az ősz és tél egymást szüntelenül felváltják.

K. Hogyan nevezzük a világ alkotóját? F. A világ alkotóját Istennek nevezzük.

K. Mi az Isten? F. Isten a világ alkotója és önmagától való legtökéletesebb valóság.

K. Honnan ismerjük leginkább az Istent? F. Az Istent leginkább az ő munkáiból: e világnak semmiből való alkotásából ismerjük.

K. Megismerhetjük-e az Istent és az ő akaratát elegendően az ő munkáiból: a világ alkotásából? F. Az Istent és az ő akaratját az ő munkáiból, a világ alkotásából elegendően meg nem ismerhetjük; mert a tehetségünk nagyon határos; az ő tehetségei pedig határtalanok stb.

Mindezekből látható, hogy a pécsi katekizmusból hiányzik a gyermekek számára való kézi könyv fő kelléke: az elemiesség. Épp e miatt nem is igen terjedt el. Később Esztergomban is kezdték használni, de csak néhány évig. Esztergommegei kiadásai

következik: „Keresztény katolika tudomány, vagy katekizmus a hivek számára. Esztergomban nyomtatott Dániel Józsefnél, 1852.“¹ A második kiadás címe: Keresztény katolika tudomány, vagy katekizmus a hivek számára. A főméltóságú hercegprimás érseki jóváhagyásával. Kiadja a jó és olcsó könyvkiadó társulat. Pesten. Nyomatott Lukács Lászlónál. 1853.² A harmadik és negyedik kiadás szintén Pesten, az ötödik ugyanott 1859-ben jelent meg a szt. István-társulat kiadásában.³

1841-ben Lányi Károly magyarra fordította Weizskopf „Catechismus“-át.⁴ 1852-ben Ocsovszky Ferenc Ágostontól: „A ker. kath. hitoktatás“ és „Bibliai történetek.“⁵ 1842-ben Ocsovszky Jánostól „Katolikus katechismus.“⁶ 1845-ben Kovács Márk panonhalmi bencéstől jelent meg: „A kisdedek gyakorlati élete, vagyis Isten, önmaguk és felebarátaik iránti kötelességeik.“⁷ 1856-ban Zimmermann Jakabtól „Vallási szokások és szertartások. Pest.“⁸ 1847-ben „A keresztényi tudományról való menyei oktatás. Nagyszombat.“⁹ 1847-ben „Könyvnélküli katekizmus.“ Hoványi Ferentől.¹⁰ 1847-ben Mayer István írta Szertartástanát.¹¹

Hirscher hitelemzési könyveivel is tettek nálunk kísérletet, de kevés sikerrel. 1843-ban Magyar Ferenc egri pap kiadta „A Jézus Krisztus történetét.“ Hirscher után.² 1845-ben pedig Prokopovszky Dániel Hirscher kátéját fordítja magyarra. Címe: „Katekizmus avagy keresztény katolika religióban levő oktatás.“ Hirscher után Prokopovszky Dániel. Pozsony. 1845. Landerer József özvegye tulajdona. VI és 320 lap.¹³ A könyv nem alkal-

1. M. nemz. muzeum.

2. Ugyanott.

3. Esztergomi szeminárium könyvtár.

4. Danielik-Ferency i. m. I. 293.

5. U. ott. II. 232.

6. M. nemz. muzeum,

7. Danielik I. 279.

8. U. ott. II. 420.

9. M. nemz. muzeum.

10. Danielik I. 212.

11. Danielik-Ferency i. m. I. 309.

12. U. ott. 305.

13. M. nemz. muzeum.

mas iskolai használatra. Hirscher gondolkodó fő, ki nagy tudással írta katekizmusát. Érdemei a hitelemzés terén tagadhatatlanok. Sokat tett a hitelemzés tudományos fejlesztése ügyében, de kevés a gyakorlati érzéke. A mű felosztása: I. Az Atyaistenről, mint az ég és föld mindenható teremtményéről. II. A Fiúról és Szentlélekről, mint az emberek Megváltójáról és megszentelőjéről. III. Behelyeztetése az embernek a néki készített megváltásba és megszentelésbe, az az megigazulásba. IV. A kegyelem állapotjában levő emberek életéről. V. Az emberek megváltásáról és megszenteléséről, miként ez folyvást lenni meg nem szűnik. VI. Az emberiség megtisztulása, megszenteltetése és boldogítása művéről, miként ez az életen túl folytatódik és bevégeztetik. A Hirscher-Prokopovszky-katé mindössze csak egy kiadásban jelent meg.

Méltóképpen zárja be ennek a kornak hitelemzési irodalmát Róder bibliája. 1848 elején hagyta el a sajtót Róder Alajos esztergomi megyei felső-ludányi plebános bibliája, melynek címe: „Bibliai történetek gyermekek számára.“ Ez a kézikönyv háromféle alakban jelent meg: Kis-Közép- és Nagyobb Biblia. A szent István-társulat adta ki. Pár év alatt már 100,000 példánya forgott közkezen. ¹ Róder bibliájával korszakos ujjat idézett elő a biblia-tanítás terén. Kézikönyvnek már több mint fél század óta használják iskoláinkban.

A mondottak után látható, hogy népiskolai hitelemzésünk irodalma a XIX. század első felében elég termékeny volt. Ám- bár az ismertetett kézikönyvek közül az egeri, illetve pécsi és később esztergomi katekizmus hivatalosan volt előírva egyházmegyei használatra; a többi magán vállalat, többnyire sikertelen próba volt. Mindazáltal valami kiválónak egyet sem mondhatunk. A korszak végén tűnt fel Róder kézikönyvével, a biblia-tanítás terén nagy sikerrel. Azonban az ő műve már áthajlik a század második felébe. Tulajdonképpen a legújabb kor katekétikai kézikönyve. Mégis itt kellett azt megemlítenem; részint mivel a kor

1. Danielik-Fereny i. m. I. 393.

fejlődő hitelemzési rendszere hozta azt létre, részint mivel 1848 elején jelent meg. A népiskolák szaporodtak. Azonban az oktatás tökéletesebb, a felügyelet szigorúbb. A fejlődő oktatási rendszerrel lépést tartott az iskolai hitelemzés, melynek lényeges kiegészítő része volt a biblia. A bibliát előbb jobbra a katekizmustal együtt adták elő. Némelyek külön előszóval elbeszélés-képpen. A mely kátékhoz melléklet gyanánt volt adva a biblia, azok nem örvendettek népszerűségnek. Szükség volt tehát oly kézikönyvre, a mely a bibliai történetet könnyed nyelvezeten adta elő az ifjuságnak. Ez okból volt olyan kapós Róder bibliája. Ennek a körülménynek köszöni népszerűségét és gyors elterjedését. A mint első kiadásban megjelent, bevitték az összes népiskolákba. Pár év alatt egymást érték az új kiadások. A magyar kiadást lefordították az összes magyarországi nyelvekre. Róder lett a biblia-tanítás egyedüli kézikönyve Magyarország összes népiskolaiban.

Történtek nálunk kísérletek a francia káté-fordításokkal, de ohajtott eredmény nélkül. 1810-ben ismeretlen író lefordította a francia katekizmust, melyet Napoleon császár parancsára a francia birodalomnak minden plebániáján behozták. A magyar fordítás címe: „A frántzia birodalom minden anyaszentegyházának hasznára szolgáló öreg katekizmus, a pozsonyi deák kiadás szerint magyarra fordítatott Pesthön, Trattner Mátyás Sz. kir. priv. könyvnyomtató költségeivel és betűivel 1810.“⁵ 199 lap. Az elején 1—12 lapon imádságok vannak. 22—40. „A Szent Irásnak rövid summája“ cím alatt rövid bibliai történetek. 40—190 a Nagy Katekizmus, melyben a legszükségesebb kérdések csillaggal vannak jelölve. Az I. rész a hitről. II. a parancsokról, III. az istentiszteletről szól. Elején Caprara János biboros franciaországi apostoli nunciüs jóváhagyását olvassuk, melyben az egyház fejének képviselője egyebek közt ezt mondja: „De mivel a francia császár és olaszországi király I. Napoleon nem csak minden akadályokat elhárítani, magában feltette; hanem még azon felül.

1. A magy. nemz. muzeum.

hogy egy különös és közönséges katekizmus ki-adatassék és mindenütt tanitassék, igen kívánja; mivel egyszersmind egy katekizmus ama sok érdemekkel fényes meldai püspök Bossuet Jakab és más anyaszentegyházak catechismusaiból kiszedte és minden frantzia birodalomban levő megyéknek hasznára alkalmaztatva e napon előnkbe adott, hogy megerősítetnék; azért mi. minekutánna ezen meg-írott munkát szorgalmatossan meg-vizsgáltattuk volna, és abban a sarkalatosabb keresztény hitnek tzikkellyeit előadatni és az igaz keresztény anyaszentegyháznak tanításával éppen nem ellenkezni, hanem megegyezni tapasztaltuk volna, ugyan azon munkát, kinek is ez a tzieme: *Catechisme à l'usage de toutes les Eglises de l'Empire Francais*, nem tsak megerősítetni, hanem egyszersmind annak használását a fő-tisztelendő frantzia birodalombeli püspököknek ajánlani magunkban fel-tettük.¹ — A fordító neve ismeretlen. Ámbár a káté azonos azzal, a melyet Horváth András tégi plebános ültetett át nyelvünkre, mindazáltal ennek a fordítása amazétól különböző. Jó oldala ennek a katekizmusnak egyszerűbb felosztása, könnyű áttekinthetősége. — Néhány év mulva ismét tettek nálunk próbát a francia katekizmusokkal. Cime a fordításnak: „Francia egyházi katekizmus, a magyarországihoz alkalmaztatva. Budán. A magyar kir. universitas bettűivel. 1815.“ 12-rét 232 lap.² Előszavában azt mondja Horváth András győrmegyei tégi plebános, hogy több pap panaszkodott neki a katekizmusok fogyatékoságai miatt. Azért fordította magyarra a francia katekizmust, hogy a papságnak kifogástalan kézikönyvet adjon a katekézishez. A könyv tartalma: I. Biblia. II. Katekizmus. A szoros értelemben vett katekizmus felosztása következő: 1. Hittudomány. 2. Erköltsi tudomány. 3. Istentisztelet. (Szentségek, imádság.) Toldalék: Szertartástan. — A harmadik francia káté-fordítás címe következő: „Hitbéli erkölcsi oktatások az Ur imádságáról, angyali üdvözletről, szent mise áldozatjáról és az anyaszentegyháznak egyéb szent imádságiról, francia nyelven írta néhai Nicolé úr, Veszprém. 1815.“ 12-rét 404

1. A magyar nemzeti muzeumban.

2. Budapesti egyetemi könyvtár.

lap. Kurbély György veszprémi püspöknek ajánlja a fordító: Horváth János veszprémi kanonok. ¹ Különböző az előbbi kátéfordításoktól. Tulajdonképpen nem is iskolai könyv, hanem inkább jámbor olvasmány. — Habár el kell ismernünk a két előbbi fordítás, illetőleg a francia birodalom iskolái számára előirt káté jelességét; mindazáltal nagyon természetesnek találjuk, hogy az nálunk nem honosodhatott meg. Nálunk meg volt a régi alap, régi hagyomány által erősítve. Új rendszer itt nem birt lábra kapni. Másik ok az volt, hogy ezek a káték egyes embereknek magán vállalatai voltak. Kellő tekintély nem támogatta azokat, így nem is voltak kelendők. Egyik is, másik is, harmadik is mindössze egy kiadásban jelent meg. Nálunk teljesen idegenek voltak. Mint ilyenek, csakhamar eltűntek nyom nélkül. Csak néhány nagyobb könyvtárban találunk egy-egy példányt. Csak ajánlani lehet, hogy az előbbi két fordítás egyáltalában nem birt nálunk tért hódítani.

Ezek sorsában osztozott a Fleury Históriás Katekizmusa. Ezt Hegyi József piarista fordította le 1820-ban ily cím alatt: „Flöry Klaudius apát urnak Históriás Katekizmussa, mely az ó és új testamentum történeteit és a keresztyén tudományt summásan elől adja. Magyar nyelvre fordította Hegyi József a kegyes iskolának szerzetes papja. Szegeden. Nyomatott Grúp Orbán betűivel. 1820.“ ² 12-rét 412 lap. A könyv két részből áll: kis és nagy katekizmusból. A „Kisebb Históriás Katekizmus“ 68—125 lapra terjed s 29 leckéből áll, melyekben a hit főbb igazságait bibliai történetekkel szemléltetve adja elő. Minden lecke első része bibliai elbeszélés; azután következnek e megfelelő kérdések és feleletek. 125—176 lapig ugyanazon bibliai elbeszéléseknek megfelelő hitágazokat adja elő, azután azokat kérdésekben rekapitulálja. Ugy mint az előbbi rész, ez is 29 leckéből áll. Utána következik a „Nagyobb Históriás Katekizmus,“ mely úgy mint az előbbi, szintén két részből áll. Első rész magában foglalja a nagy

1. Esztergomi szemináriumi könyvtár.

2. Magyar nemzeti muzeum.

bibliát, kérdések és feleletek nélkül való folyó beszédben 177-től 284 lapig. Második része a nagy katekizmust 60 leckében folyó beszédben kérdések nélkül adja elő 284 laptól végig. Mint a fordító előszavában említi, kis katekizmusát apróbb gyermekek számára készítette, a nagyobbakat serdülőknél. Ez a könyv is mindössze egy kiadásban látott napvilágot. Szerzője egy nagy pedagógiai igazságot akart érvényre juttatni kellő tapintat nélkül. A szemléltetés nagy és fontos elvét akarta a hitelemzésben érvényre juttatni. Midőn azonban ezt teszi, nem számol a hitelemzés egyéb követelményeivel. Így műve nem egyéb jámbor olvasmány. Ez az oka, miért nem volt kelendő.

Német Mihály győri egyházmegyei nyugalmazott plebános 1825-ben írta: „A Krisztus Jézus által a világ előtt kinyilatkoztatott közönséges keresztény hitnek fő igazságai és ágazatai“ című hittani kézikönyvet. A művecske nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratban van a sövényházi plebánia könyvtárában. ^{1.} — Kovács Mátyás budapesti egyetemi tanár 1825-ben adta ki: „A ker. katolika anyaszentegyház hit- és erkölcsbeli szabásainak rövid foglalóját.“ ^{2.} — 1832-ben a pesti növendék-papok Nagy János magyar-iskolai elnök vezetése alatt magyarra fordították a „Gréczi Catechizmust“, melyet Szalay Imre egyetemi tanár vizsgált fölül. ^{3.} A könyv második kiadása 1834-ben jelent meg Pesten. Címe: „Az egész keresztény hittudomány katechétikai tanításokban.“ ^{4.} — Ugyanabban az évben adta ki Szepessy Ignác báró pécsi püspök nagy katekizmusát. Címe: „A keresztényi tudomány rövideden, melylyel magyar nevelődésnek a pécsi megyének püspöke kedveskedik. Pest. 1832.“ ^{5.} A 438 lapra terjedő katekizmus négy fő részre oszlik. I. fő rész az emberi józan okosság tanítása. Szól az Istenről s az ember céljáról. II. fő rész a kinyilatkoztatás története. III. fő rész a hitről: Istenről, teremtésről, megváltásról, az ember megszenteléséről,

1. Danielik-Ferency i. m. II. 226.

2. U. ott. 286.

3. U. ott. I. 333.

4. M. nemz. muzeum.

5. U. ott.

szentségekről. IV. fő rész erkölcsi tudomány. Szól a szeretetről, reményről, erényekről, bűnökről, szülőkről, tanítókról, gyerekekről, urak és cselédek, papok és hivek egymás iránt való kötelességeiről. A püspök ezt a könyvet a templomi hitelemzés és házi olvasmány céljára írta. Általánosságban annyit mondhatunk róla, hogy a szerzője inkább teologus, mint pedagógus volt. Műve nem volt valami nagyon kapós. A pécsi egyházmegye határain túl egyáltalában nem volt kelendőse. — 1836-ban Roskoványi Ágoston egri kanonok, a későbbi nyitrai püspök írt „Megyei katekizmust,” elemi iskolák számára. A káté Egerben jelent meg Roskoványi inkább teologus volt, mint pedagógus. Azért kátéja nem igen vált be.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Nem magyar nyelvű kat. hitelemzés.

Az eddig ismertetett katekizmusok magyar nyelvűek. Katolikus népiskoláink nagy része nem volt magyar nyelvű. A templomi hitelemzés szintén úgy volt. Ugy az iskolai, mint a templomi hitelemzés céljaira lefordították a latin és magyar nyelvű katekizmusokat; részint eredeti, idegen nyelvű kátékat használtak. Az ifjúság a maga anyanyelvén tanulta a hittant. A milyen volt az iskola, vagy templom ifjúsága, olyan nyelven folyt a hitelemzés. Sőt még a gimnázium alsó osztályaiban is tekintettel voltak az ifjak anyanyelvére. Minthogy, a nem magyar nyelvű hitelemzés követte a magyart, nem tartom szükségesnek annak bővebb ismertetését. Csupán elősorolom röviden a katekizmusokat nemzetiségek szerint.

A német nyelvű hitelemzés kézikönyve a jézustársaságának eltöröltetéseig általában Canisius kátéja volt. Előbb már említést tettem annak néhány német kiadásáról. Megemlítem még a következőket: *Kleiner katholischer Catechismus*. Buda. 1733. ¹ Sopron 1774. ² *Allgemeines Mission-Frag-Büchlein in Drey Schulen ordentlich eingetheilet; mit beygesetzten Gesängern und nutzba- ren Bericht von der Christen-Lehr-Bruderschaft vermehret; Anbey mit den fünf Hauptstücken Petri Canisii, mit Erlaubnisz Unseres Gnädigen Herrn General Vicari, zum Gebrauch aller Seelensorgern, Schulmeistern, Eltern, Kindern, und Mitgliedern der Christen-Lehr-Bruderschaft, in dem Gränerischen Erzbisthum*. Tyrnau. 1768. ³ Canisius mellett más német nyelvű káték is voltak használatban; azonban azok is osztoztak a magyar nyelvű hasonló kiadványok sorsában, nem nagy keletnek örvendtek. Ilyenek voltak: *Catholischer Glaubens und Sitten-Unterricht*. 1736. Ofen. ⁴ *Katholisch-Evangelische Kinderlehre*. Tyrnau. 1755. ⁵ Liecht in

1. M. nemz. muzeum.
2. Ugyanott.
3. Ugyanott.
4. Ugyanott.
5. Ugyanott.

denen Finsterniszen, dasz ist Unterricht eines Christen in Glaubens-Sachen. Tirnau. 1772. ¹ Canisius újabb kiadásai: Allgemeines Mission-Frag-Büchlein. (Az 1768-iki fordítás újabb kiadásai 1773. Preszburg ² 1777. Tyrnau. ³ 1794. Ofen. 1799. U. ott és Pozsonyban évszám nélkül. ⁴) Felbiger katekizmusa nálunk nem birt tért hódítani. Az eredetinek címe: Katholischer Katechismus zum nunmehrigen Gebrauche fast aller Katholischen Schulen Deutschlands, nach Fähigkeit der Jugend in drei Klassen eingetheilet. 1775. 8. rétt 359 lap. Ebben az egy könyvben három katekizmus van egybekötve. Az első kátét a kis gyermekek számára írta. A másodikat a 7 éven felüli gyermekek számára. A harmadikat házi olvasmányul a keresztény családok számára. A kis katekizmusban ninesenek kérdések; csupán a hat főigazság Hiszekegy, Miatyánk, Üdvözlégy, a szeretet 2 parancsa, Isten tíz parancsa, az egyház 5 parancsa, a bűnök, erények, jó cselekedetek vannak felsorolva. A középkáté I. része a hitről, II. a reményről, III. a szeretetről, IV. a szentségekről, V. a bűnről, VI. az erényekről, VII. a négy utolsó dologokról szól. Felbiger katekizmusát eredeti alakjában a magyarországi iskolákban nem igen használták; mivel a magyar püspökök azt ellenezték. Ámbar az 1772-iki császári rendelet a temesi bánság számára előírta kötelező használatát; ⁵ a többi magyarországi németajkú népiskolába nem sikerült azt bevinni a püspökök tiltakozása miatt. A Migazzi bécsi érsek elnöklete alatt kiküldött bizottság gyökeresen átdolgozta és kijavította Felbiger kátéját; úgy hogy az új kátében már kevés van Felbigeréből. ⁶ Visszahelyezték a kátét Canisius alapjára. Csupán annyiban értékesítették abban Felbiger rendszerét, a mennyiben a kor fejlődött pedagogiája érvényesült abban. A káté alapja valójában Canisius katekizmusa. Ez a bizottság által átdolgozott katekizmus, melyet magyar kiadásban

1. M. nemz. muzeum.

2. Ugyanott.

3. Ugyanott.

4. Ugyanott.

5. Fináczy Ernő. A Magyar Közoktatás Története Mária Terézia Korában. II. 110.

6. Ugyanott. 115.

budai katekizmus név alatt használták s melyet német nyelven szintén a magyarországi iskolák számára kiadtak; csakhamar az összes magyarországi németajkú iskolákban közhasználatnak örvendett. Az alsó iskolákban használták a budai kis kátét: *Der Kleine Katechismus, mit Fragen und Antworten für die Kleinsten Kinder.*¹ A népiskolák felsőbb osztályaiban: *„Der mittlere Katechismus mit Fragen und Antworten zu dem Unterrichte der Jugend im Königreiche Ungarn und in den damit verbundenen Staaten.“*² A gimnázium alsó osztályában: *„Der Grosse Katechismus mit Fragen und Antworten in dem öffentlichen und privat Unterrichte der Jugend im Königr. Ungarn, und in den da mit verbundenen Staaten.“*³ E mellett elő volt írva az evangéliumi szakaszok felolvasása és magyarázata is. Ennek címe: *„Die zergliederten und erläuterten sonn-festtäglichen Evangelien, Lektionen und Episteln, zum Gebrauche der National-Schulen im Königreich Hungarn und den damit verbundenen Staaten.“*⁴ Ezeket kellett a tanítónak magyarázni a népiskolában. A tanító számára minden evangélium után van magyarázat, leginkább Calmet-ből véve, azután erkölcsi oktatás. Ezek mellett az ismertebb német nyelvű hitelemzési könyvek voltak a következők: Klinger G. *„Katechetische Beiträge zur Anwendung der Christkathol. Glaubenslehre. Pest. 1818.* A következő évben új kiadása jelent meg.⁵ Továbbá használták a népiskolai *„Lesebuchot,“* melynek hittani része: *„Gegenstände, welche die Religion betreffen“* címet visel.⁶ Az egri egyházmegye német nyelvű iskoláiban és templomi hitelemzésében a *„Katechismus, oder Unterricht in der kathol. Religion, für die erlauer Erzdiocese. Erlau 1836.“* című katekizmust használták.⁷ Később Pécsen és Esztergomban a pécsi katekizmus német kiadása került forgalomba, címe: *„Christ-*

1. M. nemz. muzeum.

2. Ugyanott.

3. Esztergomi papnevelő-intézeti könyvtár.

4. M. nemz. muzeum.

5. U. ott.

6. Esztergomi szemináriumi könyvtár. 1774. 77. és 87. évi kiadások.

7. M. nemz. muzeum.

katholische Lehre, oder Katechismus“¹. Ismeretes volt a „Kleiner Auszug aus dem christkatholischen Unterrichte“ c. káté is, a mely 1842-ben jelent meg Nagyszombatban.²

A tót nyelvű népiskolák hasonlóképpen, mint a német nyelvek előbb Canisiust, később pedig a Batthyányi-féle katekizmust használták. Ezek mellett egyéb katekizmusok is voltak használatban, de népszerűsége nem tettek szert. Canisius ismertebb kiadásai: „Canisia P. Obecneg myssie voenj, krestianskeh knizka. W Trnawe.“³. Továbbá: „Obecneg myssie ucsenj krestianskeho knizka. Trnawa. 1768.“⁴. Rimski katolicski katekismus, W Trnawe. 1804.“⁵. „Maly Katechismus Petra Kanyzia Pisma Sv Doktora pro Mladezš a Lid. Obecnej kratce w. Otázkách zepsany as prj-dankem Spowedi wytlaeseny. W Presspurku. 1750.“⁶. Ezen kívül használták még: Robik J. „Wilozseny o uzsotku a potrebe katechismusa 1702. Trnawa.“⁷. „Prawda wiry krystoweg katolicskog aneb. wsseobecneg w Kossycach 1752“⁸. hittani könyveket. Andreánski Menyhért jezsuita tót nyelvű kátét irt Kassán 1756-ban.⁹ Ugyan azt ismét kiadta Budán 1759-ben.¹⁰ Továbbá bővítve 1760 és 1764-ben¹¹. Magyarra is lefordította 1769-ben.¹² Ábel Ferenc jezsuita tót katekizmust irt Nagyszombatban 1762-ben¹³ 1752-ben jelent meg a következő tót nyelvű káté: „Krestian Kagjey, Skze Otázky a odpowédj Mezy Otcem a Synem Duchownjm k spasytedlneg Spowédja prawemu pokánj Snadnym spusobem Nyewjeseny W Trnawe, z bibliotheky catechetiske. 1752.“¹⁴ — 1778-ban kezdett tért foglalni a Battyányi-féle káté.

1. U. ott.

2. U. ott.

3. M. nemz. muzeum.

4. Ugyanott.

5. Ugyanott.

6. Ugyanott.

7. Magyar nemzeti muzeum.

8. Ugyanott.

9. Script. Soc. J. I. 11.

10. Ugyanott.

11. Ugyanott.

12. Ugyanott.

13. U. ott. I. 5.

14. M. nemz. muzeum,

Eleinte csak a közép katekizmust használták a tótok; később a kis és nagy katekizmust is. Az első Batthyányi-féle káté czime: *Katechismus s otázkámi ad odpowedmi k. wyvcowánj kraginske mládezse*, W Presspurku. 1778. ^{1.} Ujabb kiadása Budán 1779-ben ^{2.} A következő években a tótok is utánozták a magyar kiadásokat; kis, közép és nagy katekizmusok jelentek meg tót nyelven, a budai kiadások szó szerint való fordításai. Cimeik: „*Maly Katechismus. Budán.*“ 1780. ^{3.} Ugyanaz Budán jelent meg 1796 és 1807-ben. ^{4.} Budán 1825-ben. ^{5.} Ugyanott 1838-ban és 1846-ban. ^{6.} A közép katekizmus kiadásai következők: „*Menyssi Katekismus W Budimu 1796.*“ ^{7.} 1845-ben. ^{8.} „*Postredni katechismus z otáskámi a odpowedmi k prospesnemu obcenem a obzwlástnem winaucsény mládezse.*“ Buda 1807. 1841. ^{9.} A budai nagy katekizmus „*Weliki Katechismus z otáskámi a odpowedmi k obecnám a obzwlástnem winaucsowánu mládezse.*“ 1779. N. Szombat. ^{10.} Buda. 1797. ^{11.} Ujabb kiadások: 1807, 1815, 1816, 1838, 1842, 1845. ^{12.} Egyébb tót nyelvű káték: „*Prawda wiry krystoveg katolicskeg aneb. wssevbecneg w Kossycách. 1752.*“ ^{13.} „*Katechismus k winaucsowáni mládezse katolicskeg. W Trnawe 1808.*“ ^{14.} „*Rimski katolski katekismus w kterém sa w prawém porádku predkládu ucséni zákona prirodého wiri a mráwow z nagingstegsiho pramena pisma swatého a cirkewneg tradicii. Z milostiwého rozkazu geh. exc. Frants. Xav. Fuchs z milosti boskeg nitranskeho biskupa z nemeckého gazika na slawenskog obrátení*“ Nagy-Szombat 1805. ^{15.} Prényi Imre kátéjának tót nyelvű fordítása: „*Katekismus w kterem krestanske katolicske. W*

1. U. ott.
2. U. ott.
3. U. ott.
4. U. ott.
5. U. ott.
6. U. ott.
7. U. ott.
8. Ugyanott.
9. Ugyanott.
10. Ugyanott.
11. Ugyanott.
12. Ugyanott.
13. Ugyanott.
14. Ugyanott.
15. Ugyanott.

Trnawe. 1806“ 1. és Hlawne clanki wiri. W Trnawe 1812.“ 9. „Katekismus krestanski katolicski W Trnawé. 1815“ 2. „Izvod navukov od Boga i vere katholichanske za potrebochu: hasen puka ladanskoga po Josefu Gjurkovenski plebanushu samarichkomu na svetlo dan.“ Pest. 1819. 3. „Winaucowáni katolicského nábozsenstua w otázkách a odpowedách. Pre domagsi duchowni prospéch wericih z nemeckeho na slowenski gazik prelozil: Kardhordó Antun fárar welko-suránski. W Trnawe 1829.“ 4. „Krátke uceni krestianskeg katolicskeg wiri w Lewesowi.“ 1824 és 1845. 5. „Krestanske katolicske uceni.“ Lőcse 1835. U. az Pesten 1850. 6. „Uceni krestanskeho katol. nabozenstva.“ Budán 1836. 7. Nagy-Szombatban. 1838. 8. „Kratki witali s krestanskeho katolicskeho katechismusa. W Trnawe 1839. 9. A budai káték kiegészítő részét képezték az evangéliumi szakaszok, melyeket a tót iskolákban épp úgy, mint a magyar és német tanyelvűekben a tanítónak föl kellett olvasnia a Calmet-féle evangéliumi magyarázattal együtt. Cime: „Rozdelene a wyswelené nedelne y swátečne ewangelie, stenj y cpistole k potrebowánj kraginskych skol. w králowstwju uherskem z nemeckeho na slowensky gazik prenessene W Budim a u Trnawe. 1790.“ 10

Az oláhoknak a katolikus egyházzal való egyesülése legfőképpen Baranyai Pál jezsuita műve. Ez a kitűnő férfiú 14 évig fáradozott Erdélyben az unió nehéz munkájában. Nem csupán gyakorlatilag fáradozott a román ifjúság hitbeli oktatásán. Katekétikai könyveket is irt. Módszertani hitelemzéseket adott ki. Román nyelven katekizmust irt, mely Gyula-Fehérvárott jelent meg 1702-ben. 11 A fogarasi román püspök udvarában állandóan egy

1. Ugyanott.

2. Ugyanott.

3. Ugyanott.

4. Ugyanott.

5. Ugyanott.

6. Ugyanott.

7. Ugyanott.

8. " "

9. " "

10. Magyar nemzeti muzeum.

11. Scriptores Soc. Jesu. I. k. 21.

jezsuita teologus tartózkodott, a ki neki tanácsadója volt. ¹ Eből méltán következtetjük, hogy a román katolikusoknál a hit-elemzés a jezsuiták ismertetett módszere szerint folyt. Az első román katekizmus-író Tafferner Pál jezsuita volt, a ki nagy kátéját román nyelven 1696-ban adta ki Nagy-Szombatban, a mely 1726-ban új kiadást ért. ² Lovincics Mihály jezsuita a XVIII. század elején írt román nyelvű katekizmust ³. Buitul György jezsuita 1703-ban Kolozsvárott adta ki román kátéját. ⁴ Ezeket a kátékat használták a románok a Jézus-társasága eltöröltetéseig. Azután náluk is a budai káték jöttek forgalomba. A kis káté címe: „Katekizmul esel mik ku aentraebaery si raeszpunury tokmit paentru aenvaecaetura pruncilor a krestino-katolicsilor aen caerile pre a aennaeczatej si prealunatej aem pacraeteaszej kraejcaszi aposztolicsesty Aen Buda. Ku szlovele kr. universitás. Annul 1780.“ ⁵ Ugyanabban az évben jelent meg román nyelven a budai közép katekizmus is. Címe: „Katekizmul Krestino Katol.“ Buda. ⁶ Ámbár a nagy katekizmus román nyelvű kiadását nem találom: azonban kétség kívül azt is kiadták. A kis és közép káté 1845-ben és 1855-ben ismét megjelent. ⁷

A gör. katolikus ruthének legrégebb katekizmus a „Mali katechismus,“ mely 1750-ben jelent meg Debrecenben. ⁷ Régebbi kiadásait nem ismerem. 1772. óta Kutka János munkácsi e. m. kanonok kis- és nagy kátéját használták a ruthének. Ezt a kátét Bacsinszky András munkácsi püspök egyházmegyéjének iskolái számára előírta. Később Popovics Vazul püspök azt maga átdolgozta és annak használatát újra kötelezővé tette.

Horvát, illetve bunyevác nyelven Bellarmin kátéját adták ki először 1627-ben, címe: „Istumacenge obilnie nauka karstyanskoga sloxeno zapovidyu s. o. pp. Klementa VIII. od prisvitloga

1. Catalogus personarum et offic, Soc. Jesu. A budapesti egyetemi könyvtárban. *Scriptores Soc. Jesu.* I. 211 lap.

2. " " " " " " " I. 39.

3. " " " " " " " I. 359.

4 Magyar nemzeti muzeum.

5. M. nemz. muzeum.

6. Ezeket Turjay János ungvári kanonok szives közléséből tudom.

7. M. nemz. muzeum.

g. Roberta Bellarina kardinala s. r. e. prineseno u yazik haruatski zapovidy s. o. pp. Urbana VIII. i. svete skupschine prisuitle gg. kardinalou varhu razplodgenya svete virre; tumacengen Joanna Tomka Marnavicha bosnyanina, kanonika sibenskoga i zagrebskoga archixakna stolnoga iste crique zagrebske, naucitelya sv. bogoslovy, protonot. apostolskoga. U Rimu 1627.“ Belarmin kátéját Marnavich zágrábi kanonok fordításában 1708-ban újra kiadták. Mindkét kiadás Rómában jelent meg a Propaganda betűivel. ⁵. Azonban nagyobb elterjedésnek nem örvendett. A horvátok alkalmazkodtak a magyarokhoz; azaz Horvátországban a hitelemzés a magyarországinak mintájára történt. Azért ott később Canisius kátéja lett uralkodó, épp úgy mint nálunk. Egyébb horvát, illetve illir nyelvű káték a következők: Canisius katekizmusa, melyet Kollonich primás rendeletére adtak ki. Címe: „Kratka Abekavica i Kratak Kerstjanski Katholicsanszki Nauk poshtovanoga otea Petra Kanisia drushtva Imena Iszuszoza sloxen u slavinski, pritiskan po milosti priposhovanoga i privisokoga g na kardinala Kolonichia ostrogonskoga arcibiskupa. Ternavi. Ty-pom Academ. 1696.“ ¹. Valamelyik jezsuita fordította illir nyelvre Canisius kis kátéját Kollonich primás rendeletére. — Kráľity Miklós polémikus kátét irt 1712-ben. ². Mulich György jezsuita misszionárius pedig „Poszel Apostolszki vu navuku kerschanskom postavlyen“ című 640 lapra terjedő nagy katekizmust adott ki 1742-ben Zágrábban. ³. Ugyan ő tőle jelent meg a „Skola Kristuseva Kerschanskoga Navuka obilno puna po p. Juraju Mulich S. J. miszionaru apostolszkom na szvetlo posztavlyen. Zagreb. 1744.“ ⁴. Nagy katekizmus a szülők, tanítók, gazdák, az ifjuság számára. Kanislich Antal horvát jezsuita 1754-ben, 1763-ban és 1772-ben adott ki kátékat különböző címekkel. ⁵. A győri egyházmegye horvát nyelvű plebániái számára Ziehy Ferenc gróf püspök rendeletére adták ki a következő három iskolára osztott

1. M. nemz. muzeum.

2. Scriptorum Soc. Jesu I. 195.

3. M. nemz. muzeum.

4.

5. Scriptorum Soc. Jesu I. 107.

kátét, a mely hű fordítása Canisius ily rendbéli magyar kiadásának: „Obchinszke Miszie, pitanja knizice na tri skole po redu razdilyenc, kim su prilosene jacske y hasznovita naredba od kerschanskoga nauka bratinstva, va ki je y pet delov Petra Kanisia iz tovarustva Jesusa y na zapovid nyihove excel. nassega gosp. biskupa na svitlo dane, na szlusbu szvim otcem duhovnim, skolnikom, sztariim, dici, szvim bratom i szesztrom kerschanskoga nauka bratinsztva va jurskoj biskupiji. Stampane Sopronii 1759.“² A keresztény oktatás társaságának három iskolára osztott kátéja. A pécsi megye iskolái számára 1759-ben adták ki Canisiust sokac nyelven. Cime: Nauk katolicsanszki, u pitanja i odgovaranya sverhu pet poglaviti stvari Petra Kanisia u tri skule razdilit, i za slavnu biskupiju pecsuiszku drugi put uzmozovanie po jednom observantu sloxit. Stampan u Budimu. 1759.“² Ennek az iskolai kézikönyvnek első kiadását nem ismerjük. Canisius kis katekizmusát a kalocsei egyházmegye bunyevác és sokacz nyelvű plebániái számára Batthyányi József gróf érsek adatta ki. Cime: „Nauk Karstyánszki, sverhu pet poglavjah Petra Canisia druxbe Isusove, na pitanja i odgovore za tri skule razdiljen s obicsajnim molitvami s razlicitih pismah s naredbami bratinstva od nauka kerstyanskoga i pröschenjeh od svetih otacah papah rimski ovom bratinstvu dopuschenih uzmozoven i po zapovidi priuzvisenoga gosp. arcibiskupa za svekolike xupe i skule naroda illyrskoga u kolocsanskom arci-biskupatu za ueziti naregyen, u vrime pako svetih missionah po jednom iz druzsbe Isusove missionaru podilyen. Godine 1766. Stampan u Kalocsi slovim Arcibiskupovim. 1767.“ Egy jezsuita fordította le Canisiusnak három iskolára osztott kátéját.³ Egyébb horvát nyelvű káték a következők: „Nauk karschianszki u kratko istumacsen za lakse uvixbati dicu i upravgliati ostale neumitue putu nebeskom. ponovglen i u krathe sloxen po naredbi priszvitloga i pripostovanoga gosp. Antona Belglave, pervo biskupa od Zanta, zatim od Korcule, a sada

1. M. nemz. muzeum.

2. M. nemz. muzeum.

3. M. nemz. muzeum.

biskupa od Trogira po nostjanju M. P. Fr. Antona Giuranichia jur defintora genla i peterom provinciala reda s. o. Franciska u Dalmatiji. U Rimu, Po Antonu Fulgoni 1789. S dopuscheniem staressina. 156 lapra terjedó nagy katekizmus. ^{1.} „Mali katekizmus s pitanji i odgovori s kupa dodanjem od [najpotribitijih svetih sakramenatah. S dopustjenjem duhovnoga poglavarstva. 1824. u Rici. 29 lap. A budai kis káté illir fordítása. ^{2.} „Kratki Nauk, od zakona krestyanszko katolicsanskoga, zaderzsavajuchi najpotrebitie iz velikog katekizmusa izabrane stvari, brez kojih dobroga znanja u biskupiji Diakovaeskoj i Srimskoj na prisv. sakramenata nitko pustit-se neima.“ Buda. 1834. ^{3.} A budai káté horvát fordítása a diakovár — szerémi-egyházmegye számára. „Kersthjanski katolicsanski nauk od vire i zakona u pitanjih i odgovorih za opchensko i posebno ubavistyhenje ucenikah csetverte latinske shkole. Dio tretji. Od karsthianske pravednosti i od svetotajstvih.“ Buda. 1736. ^{4.} 178 lap. Hittani tankönyv a gimnáziumok negyedik osztályának használatára. A ker. igazságról és szentségekről. „Kersthianszki-Katolicsanszki Nauk od vire i zakona u pitanjih i odgovorih za opchenszko i posebno ubavish-tenje ucenika tretje latinszke shkole, Dio drugi. Kersthianszki-katolicsanszki nauk od chudodravja. Optyinske kershtianszke duxnosti pram nam istim i pram nashim iskarnjem. Buda. 1836.“ ^{5.} 136 lap. Erkölcstan. A gimnáziumok harmadik osztályának használatára. „Kershtyanszki Katolicsanszki Nauk od vire i zakona u pitanji i odgovorih za opchensko i posebno ubavischtenje ucenikah druge latinszke shkole. Dio pevri. Kerstyanszki katolicsanszki nauk od vire.“ Buda. 1637. — 167 lap. A hitről szól; a gimnáziumok második osztályának hitelemzési tankönyve. ^{6.} „Razlaganye velikoga katekizmusa, vakomsze nehaja sze, csasze kershtyanszke vere nalizse z-kratkim razlaganyem czerkveni

1. M nemz. muzeum.

2. Ugyanott.

3. Ugyanott.

4. Ugyanott.

5. Ugyanott.

6. Ugyanott.

ezeremoniov, z-trudom i potroskom priszietskoga farnika popiszano i stampano. Soproni 1836.“¹ 629 lapra terjedő káté-magyarázat. Első részben Canisiust, másodikban az egyház szertartásait magyarázza. 1839. évben a pécsi katekizmust sokac nyelven is kiadták. Cime; „Kerstyanszki-katolicsanszki Nauk ili Katekizmus za virne pecsujszke biskupije. U Pecsuhu. 1839.“² 61 lap.

Az olasz részeken lévő iskolák számára olasz nyelven is kiadták a budai katekizmust. Cime: „Compendio del Catechismo Maggiore. Buda 1814.“ és „Il Catechismo minore.“ Buda 1815.“³

Láthatjuk ezekből, hogy a nem magyar nyelvű népiskolák hitelemzése mindenben hasonló volt a magyar tannyelvűekhez. A káték jobbára a magyar katekizmusok fordításai voltak. Az eredeti kézikönyvek is hasonlítottak az e nemű magyar könyvekhez. A hitelemzők képzettsége azonos volt a magyar tannyelvű iskolák hitelemzőinek képzettségével. Az iskolák beosztása, tanítási rendszere, az iskoláztatás mind a magyar nyelvű iskolákat követte. Azért azt külön ismertetni fölösleges. A mit a magyar iskolákról s azok hitelemzéséről elmondottam, az szó szerint vonatkozik emezekre is.

1. M. nemz. muzeum.

2. Ugyanott.

3. Ugyanott.

Protestáns káték a XIX. század első felében.

A protestánsoknál ebben a korban is, úgy mint az előző században szapora volt a kátéírás. Oka ennek az volt, hogy ki-ki tetszése szerint hozta be iskoláiba azokat a katekizmusokat, a melyek neki leginkább tetszettek, vagy amelyeket maga írt. Míg ellenben a katolikusoknál a tanítás centralizációja nagyban nehezítette a kísérletezéseket. Ott a hol a főpásztor valamely ki-próbált, tekintélyes szerzőtől származó hittani kézikönyvet az egész egyházmegye számára előírt, a kísérletezések teljesen ki voltak zárva. Ellenben protestáns részen csak néhány tekintélyesebb szerző kátéja nyert nagyobb elterjedést. A többi mind a helyi népszerűség és személyes ismeretség révén terjedt el. Azért ebben a korszakban is azt tapasztaljuk, hogy a protestánsoknál több-féle hittani kézikönyv volt használatban, mint a katolikusoknál. Vegyük csak például a budai katekizmust. Jóformán az ország összes katolikus iskoláiban ezt használták. Alig akadt néhány egyházmegyében, vagy plebánián versenytársa. Ellenben a protestánsoknál egyetlen kerület sem volt, a melyben egyöntetű lett volna a hitelemzés.

Ezek előrebocsátása után lássuk immár a protestáns katekizmusokat ebből a korból.

„Katekézis az idvességnek fundamentomairól. Kolozsvár. 1803.“ — 1. Simon József: „A földmivelők gyermekeiknek állapotjukhoz alkalmaztatott ker. vallásbeli oktatás. 1803. SeImecbánya.“ 2. Leskei S. Erköltsi katekéziq. Kolozsvár. 1804.“ 3. „A szent históriának summája. Debrecen. 1804.“ 4. Kis Zsigmond. Dr Luther Márton kis katekizmusa. Pozsony. 1804.“ 5. Keresztyén vallás fő ágazatának bővebb előadása. 1805. Debrecen.“ Újabb kiadása 1871.“ 6. Endrödy. „A keresztyén meggyőződésből.

1. M. nemz. muzeum.

2. U. ott.

3. U. ott.

4. U. ott.

5. U. ott.

6. U. ott.

1806.¹ Hunyadi Ferencz. „A heidelbergai catechismusnak magyarázata. Vác. 1808.“² Zaturecky S. A keresztyén tudományban való rövid oktatás. Győr. 1814-ben második kiadása jelent meg.³ Az első kiadás nincs kezeimnél. Risz P. A keresztyéni tudományban való rövid oktatás. Kassa. 1816. 1826 és 1838. Miskolcz 1831. ⁴ Márton István. Keresztyén morális kis katekizmus a helvétziai vallástétellel. Bécs. 1817. ⁵ Utmutatás a keresztyéni vallás előadására a helvét vallást követők értelme szerint. Debrecen. 1817 és 1829. ⁶ A keresztyén vallásról való tanításnak rövid summája, a haidelbergai katekizmusnak summája szerint. Ford. Szalay János. Kassa. 1817. ⁷ A keresztyén vallás igazságainak s kötelességeinek esmérétehez való bévezetés. Sáros-Patak. 1818. ⁸ Keresztyén kis katekizmus az alsóbb iskolák számára. Győr. 1819, 1820, 1823. ⁹ Keresztyén vallás summája. Pest. 1820—1834. ¹⁰ Tóth F. Az Uri szent vacsorához készítő katekizmus Győr. 1617. ¹¹ A vallás és erkölcs summás tanítása. Kolozsvár. 1820. ¹² A keresztyén vallásnak summája a helvéciai vallástételt követő gyengébb tanuló gyermekeknek számokra. Pest. 1820. Ezzel egybe van fűzve a nagy katekizmus. Cime: Oskolai káté a helvéciai vallástételt tartó nagyobb tanuló gyermekeknek számokra. Pest. 1820. ¹³ 1834-ben is megjelent. ¹⁴ Keresztyén kis katechismus, készítettett a helvétziai vallástételt követő túl a dunai superintendentzia főtiszteletű konzisztoriuma rendeléséből az alsóbb iskolák számára. Győr. 1819. ¹⁵ Ugyanaz 1820-ban és 1823-ban is megjelent. ¹⁶ Szeles András. Erköltsi

1. U. ott.
2. U. ott.
3. Ugyanott.
4. Ugyanott.
5. Ugyanott.
6. Ugyanott.
7. Ugyanott.
8. Ugyanott.
9. Ugyanott.
10. Ugyanott.
11. Ugyanott.
12. Szabó K. i. m. I. 1084.
13. Magyar nemzeti muzeum.
14. Ugyanott.
15. Ugyanott.
16. Ugyanott.

katekismus. Sáros-Patak. 1823. ¹ Az Ur vacsorájához először készülőknek való tanítás. Győr. 1822. ² Bevezetés a hitvallás fundamentominak esméretihez. Kolozsvár. 1824. ³ Vallásra való bevezetés. Sáros-Patak. 1824. U. az 1860-ban. ⁴ Utmutatás a keresztyén vallás előadására a helvétziai vallástételt követők értelmé szerint. Debrecen. 1824. ⁵ Keresztyén hit- és erkölcsbeli tanítás. Kassa. 1830. ⁶ Bodola Samu. Katechismus 1831. Kolozsvár. III. kiad. 1843. N. Enyed. ⁷ Keresztyén katekismus a református ekklesiában lévők számára. Pest. 1833. ⁸ Luther kis katekizmusának magyarázata. Herdertől. Pest. 1833. ⁹ Luther Márton keresztyén katekizmus. Pest. 1834. ¹⁰ Keresztyén hit- és erkölcsbeli tanítás. Kassa 1830. ¹¹ A keresztyén vallás fő ágazatának bővebb előadása a helvétziai vallástételt követők értelmé szerint. Debrecen. 1834. ¹² Oskolai káté a helvét vallástételt tartó gyermekek számára. Pest. 1834. ¹³ Vallásra való bevezetés. Miskolcz, 1837. 1845. és Sáros-Patak. 1858. ¹⁴ Edvi Illés Pál. Gyónók katekizmus. Pest. 1837, ¹⁵ Keresztyén katekismus, azaz a keresztyén vallásnak ágazatira rövid tanítás. 1838. Sáros-Patak. U. az 1853 és 1855-ben. ¹⁶ Keresztyén katekismus. Sáros-Patak 1839. ¹⁷ Edvi Illés Pál. Keresztyén A B C. Pápa 1839. III. kiad. 1845. ¹⁸ Keresztyén kis katechismus a tanulni szerető jó gyermekek számára doctor Luther Márton után több szentírásbéli diktandókkal kiadta Varga Mátyás. Nyitrán. 1841. ¹⁹ A keresztyén

1. M. nemz. muzeum.
2. Ugyanott.
3. Ugyanott.
4. Ugyanott.
5. Ugyanott.
6. Ugyanott.
7. " "
8. Ugyanott.
9. Ugyanott.
10. Ugyanott.
11. Ugyanott.
12. U. ott.
13. U. ott.
14. " "
15. Danielik-Ferenczy I. 218.
16. Szabó K. i. m. I. 1047. v.
17. M. nemz. muzeum,
18. " "
19. Ugyanott.

vallástan katechismusa, Dr. Ziegenbein nyomán készítette Dr. Székács József. Pest. 1841. ^{1.} 1852, 1860, 1867 és 1885. Rövid utmutatás a keresztyén vallás előadására. Kecskemét 1843. 1846 Pest. 1856, 1857, 1858. Pest. ^{2.} Tóth Ferencz. Keresztyén kis katechismus, 9 kiadás. 1844. Pápa 10 kiadás 1845. 15-ik kiadás 1853. ^{3.} Rövid oktatás a keresztyén tudományban, mellyet a hannoverai káté szerint kiadott a győri evang. gyülekezet. Pozsony. 1844. ^{4.} A keresztyén vallás elemei kérdések és feleletekben. Kolozsvár. 1845 ^{5.} Utmutatás a ker. vallásra. Sáros-Patak 1846. ^{6.} Simon K. Fr. Keresztyén vallástan. Pozsony. 1843. ^{7.} Vallásra bevezetés és sarkalatosabb igazságai. Sáros-Patak. 1846 ^{8.}

Módszertani hitelemzéseket is irtak, mint pl. Kóczi D. A palatinatusi catechésisre irattatott magyarázat. Kassa. 1802. ^{9.} Általános jellemzsképpen megemlítem, hogy káték hangja a katolikusokkal szemben már sokban enyhült. A polémia nem oly éles, mint az előző században volt. Mindazáltal akadunk azokban támadásokra. sőt egyik-másik erős hangú támadásokkal illeti a katolikus egyházat. Egyet idézek mutatóul. Látzai József 1802-ben kiadott kátéja egyebek közt ezeket tartalmazza: (240—244 lap). A római püspök a maga tekintetének szélesztésére fordította a keresztes hadakozást. A klastromokban ostoba tudatlanság és hegye jólélés uralkodott. A pápa áruba botsátotta a botsánatokat. Midőn végre a XVI-században Tetzl Német-Országban a Bünbotsánattal legszemtelenebb és gyaláza'osabb kereskedést űzött, előállott egy szegény bányásznek fia: Luther Márton stb. Azután magasztalja Luther működését. A katolikus kátékban ily hangú becs-mérléseket nem találunk. A tekintélyesebb káté-írók pedig egyáltalában tartózkodnak a polémiától.

1.	Magyar nemzeti muzeum.		
2.	"	"	"
3.	"	"	"
4.	"	"	"
5.	"	"	"
6.	"	"	"
7.	"	"	"
8.	"	"	"
9.	"	"	"

Középiskolai hitelemzésünk a XIX. század első felében.

A francia enciklopédisták eszméi hazánkban is termékeny talajra találtak. Ezek az eszmék nálunk a tanítás terén az állami felügyeletnek fokozatos érvényesülésében nyertek kifejezést. Az állam mind erősebben bele nyul az oktatásba. Eleinte katolikus államról beszélnek, melynek joga van a katolikus oktatás ügyét rendezni. Később az állam mindinkább leveti a katolikus jelleget. Utóbb felekezeten lesz. Fináczy magasztalja Van Swieten bárót, a katolikus/állam legbuzgóbb apostolát, a ki Ausztriában a katolikus állami oktatás elvét proklamálta s előkészítette a jezsuitarend eltöröltetését.¹ Az ő eszméi Magyarországon is érvényre jutottak. Mária Terézia 1761-ben Barkóczy primásra bízta az iskolák felügyeleti jogát.² Barkóczy halála után 1766-ban megszületett a tanulmányi bizottság, élén Pálffy Miklós országbiróval. Ennek a bizottságnak feladata az ifjuság nevelésének új tervzetét előkészíteni.³ A Ratio Educationis Fináczy szerint legkülönbözőbb szellemi áramlatokból táplálkozik: a jezsuiták iskolai hagyományainak még mindig bőséges kútforrásából; a közvetlenül megelőző kormányrendeletek készletéből; a Felbiger és Marx Grácián ausztriai tanrendszeréből; a Pergen gróf és Hessz-Martini projektumaiból és azon utilitárius eszmék világából, a melyeket a filantrópok a pedagógia talajára ültettek.⁴ Utóbb Makó Pál és Szerdahelyi György a Ratio Educationist részben módosították s abba több liberális elemet vegyítettek.

„Már teljes erővel lüktet az új szellem. Előttünk egy ország iskola-ügye, tagolva elkülönített csoportok szerint; hódolva egy-egy elvek uralmának. Az egész szervezet tagjait erős kötelék fűzi az államhatalomhoz.“ Így ír Fináczy az új rendszerről.⁵ Ez

1. Fináczy Ernő i. m. II. 270.

2. Fináczy Ernő i. m. II. 276.

3. Fináczy Ernő i. m. II. 300.

4. Fináczy Ernő i. m. II. 235.

5. Ugyanott 201.

jellemzi az új rendszert. Az állami hatalom terjeszkedése az oktatásügy terén és a franciaországi racionalizmus. Az állami hatalom kezdetben katolikus álarc alatt terjeszkedik. II. József korában már felekezetlen. Utóbb teljesen vallástalan. Annál veszedelmesebb ez, mivel eleinte nem tűnik fel hamis tendenciája. Kezdetben az ország primása volt az államosító törekvések főképviselője. Azonban ezek a törekvések nem tűrik a „papi befolyást.” Meg kellett tehát attól teljesen szabadítani az állami iskolai adminisztrációt. Így terjeszkedett nálunk fokozatosan a vallástalan államhatalom. A jezsuita rend eltöröltetését követte az állami hatalomnak az iskoláztatás terén való fokozatos terjeszkedése. Ezzel együtt mindinkább lábra kapott iskoláinkban a liberális szellem. A liberálizmus kezdetben vallásosságot szinlel. Utóbb leveti az álarczot és teljesen vallástalan lesz. Az iskolák szekularizációjával kapcsolatos vallástalan irányzat jellemzi ennek a kornak oktatásügyét. Hogy mily kártékony hatással volt ez a hitelemzésre, azt fölösleges bővebben fejtegetni. Az egyház megtette kötelességét. Igyekezett ellensúlyozni a kártékony irányzatot. A katolikus papság hivatása magaslatán állva, igyekezett buzgó oktatással vallásossá tenni az ifju nemzedéket.

A tananyag mennyiségét a Ratio Educationis írja elő, melynek előírása szerint a grammatika első évében a hitelemzés s a bibliai főbb történetek, másodikban ugyanaz és a biblia etikai magyarázattal bővitve adandó elő. Hitelemzési tankönyvek a grammatikális osztályokban: a katekizmus és biblia. A grammatikai osztályok hitelemzése anyanyelven történt, míg a humaniorák, a többi felső osztályok növendékei latin nyelven tanulták a hittant. Így volt ez a század kezdetén. De az 1822-ik évi pozsonyi zsinat reform-intézkedései folytán a grammatikális osztályokban új hitelemzési rendszer lépett életbe, melynek illusztrálása céljából röviden előadom az 1835. évben kiadott hittani tankönyveket:

Az első osztályban továbbra is katekizmust tanultak. A grammatika II. III. és IV. osztályaiban a hittant három részre osztva

nagyobb terjedelemben tanulták. E rendszer alapját a katekizmus képezte, mivel első évfolyama a dogmatikai, második a morális, harmadik a szentségekről és imádságról szóló részt tárgyalta, azon rend szerint, melyet a káté követ. Természetesen mindegyik részlet jól ki volt bővitve. Mig tehát az előbbi rendszer szerint a grammatika minden osztályában az egész katekizmust tanulták fokozatos bővitéssel és osztályoknak megfelelő magyarázattal, addig az új didaktikai szabályzat szerint ugyanaz külön részletekben lón előadva.

E hármas tankönyv első kötete — mint fönnebb érintém, a dogmatikai részt foglalja magában, címe: „A Keresztény Katolika Hitnek Tanítása Kérdésekkel és Feleletekkel, a második grammatikális osztályban lévő ifjúságnak nyilván és külön való oktatására. Első rész. A hitről. Ára kötetlen 17 kr. ezüstben. Budán. A magyar királyi egyetem betűivel. 1835.“^{1.} 8 rét 167 lap. Tartalma a budai öreg katekizmusnak dogmatikai része, tetemesen kibővitve s a gimnáziumok tantervéhez alkalmazva: 72 §-ra van osztva, kérdések és feleletekben. I. Szakasz: Az apostoli hitvallás első cikkelyének foglalatja. II. Az apostoli hitvallás második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik és nyolczadik cikkelyeinek foglalatja. III. Az apostoli hitvallás kilencedik és tizedik cikkelyeinek foglalatja. IV. Az embernek állapotáról az élet után.

A második kötet a gimnázium harmadik osztálya számára volt előírva s hasonlóképpen a budai öreg katekizmus alapján szerkesztve. Címe: „A Keresztény Katolika Hitnek Tanítása kérdésekkel és feleletekkel, a harmadik grammatikális klassziban levő ifjúságnak nyilván és külön való oktatására. Második rész. Keresztény katolika erkölcs oktatás, közönséges keresztényi kötelességek az Istenre, reánk és felebarátunkra nézve. Kötetlen, az ára 14 kr. ezüstben. Budán. A magyar kir. egyetem betűivel. 1835.“^{2.} 8-rét. 132 lap. Tartalma: I. Szakasz. A három első Parancsnak Foglalatja. Kötelességeink az Istenre nézve. II. Sza-

1. Magyar nemzeti muzeum.

2. M. nemz. muzeum.

kasz. Az ötödik, hatodik, hetedik, nyolcadik, kilencedik és tizedik Parancsolatoknak Foglalatja. Közönséges Kötelességeink önön magunkra és Felebarátunkra nézve. — Ez is, mint a fönnebbi, kérdésekbe és feleletekbe van foglalva.

A harmadik kötet a budai öreg katekizmusnak a szentségekről és imádságról szóló részét adja elő tetemes bővitéssel s a gimnázium negyedik osztályának számára van írva. Cime: A Keresztény Katolika Hitnek Tanítása kérdésekkel és feleletekkel. A negyedik grammatikális klassziban levő ifjúságnak nyilván és külön való oktatására. Harmadik rész. Különös kötelességeinkről. A keresztény igazságról és a szentségekről. Kötetlen az ára 18 kr. ezüstben. Budán. A magy kir. egyetem betűivel. 1837.¹ 8-rét 178 lap. Tartalma következő: I. Szakasz. Különböző kötelességeink Felebarátunkra nézve. II. A keresztény igazságról, az ahhoz szükséges isteni Malasztról. III. Az Anyaszentegyháznak Parancsolatai. IV. Jézus által rendeltetett eszközök az üdvösségnek elnyerésére. A szent Sakramentumok, vagyis Szentségek.

1831 és 1832-ben adta ki Szaniszló Ferencz „Doctrina Religionis Christiano Catholicae“ című munkáját, mely kitűnő kézikönyve volt a fejlettebb tanuló ifjúságnak.² A könyv négy kötetre terjedt. — Egyébb gimnáziumi hittani könyvek voltak még a következők: Dvorák Julián nagyszombati gimn. hittanártól: *Totale compendium doctr. christianae*; ³ továbbá Magyar Ferentől: „Kat. keresztény hittan“ „Kat. erkölcsan.“ „A Jézus Krisztus története.“ Eger 1843. ⁴ És *Compendium doctrinae religionis christianae in usum scholasticae juventutis concinnatum a Ioanne Durcsák de Kis-Szlatina*“ Eger 1825. A humaniorák és filozofia számára. ⁵

Pethő Benedek piarista is irt a három felső grammatikai osztály számára hittani kézikönyvét. A könyv magyar nyelven

1. M. nemz. muzeum.

2. Dánielik-Ferency. i. m. I. 529.

3. M. nemz. muzeum.

4. Dánielik-Ferency i. m. I. 306.

5. M. nemz. muzeum.

volt írva. Kérdésekből és feleletekből állott. Rudnay primás jóváhagyásával jelent meg a XVIII. század végén.¹

Ime ezek voltak a középiskolák alsó osztályainak hittani kézikönyvei, melyeket az ifjúság anyanyelvén tanult. A felsőbb osztályokban az egész tanítás latin nyelven folyt.

A grammatika négy osztályában és a humaniorák két osztályában a hittant hetenkint két órában, illetőleg heti négy félórán tanulták. A bölcseleti tanfolyam mindkét osztályának hallgatói együtt tanulták a hittant a Ratio Educationisban előirt mód szerint. A vasárnapi exhortáció az egésznek betetőzése, az elméleti tanulmányoknak a gyakorlati életre való alkalmazása volt. — Ez volt az általános rendszer. Az iskolai könyvek a főpapság utasítása folytán lőnek a középiskolákban behozva. Azonban nagyon jól tudjuk, hogy e két tényező még nem képez iskolai rendszert. Az iskolai törvények és a kézi könyvek mindössze csak felét képezik az oktatásnak, másik felét a tanárok. Jó tanár gyarló törvények és gyenge tankönyvek mellett is átlag jó eredményt mutathat fel: míg a gyenge tanár kitűnő rendszer mellett is fogyatékos eredményt ér el. Imént általánosságban jellemeztem a Ratio Educationist, mint századunk első felének iskolai törvényét. Vallás-erkölcsi oktatás szempontjából meglehetősen volt. Az iskolai könyvek is elég jól voltak átdolgozva, s habár nem voltak mentek a hibáktól, megütötték a mértéket, szerkesztőik a pedagógia fejlődésére tekintettel voltak. Hogy azonban a kor középiskolai hitelemzését kellőképen megbírálhassuk, bírálat alá kell vennünk az intézeteket, a középiskolákban működő egyéneket. A tanügynek a múlt század végén bekövetkezett elvilágiasítása nagy részt ütött az ifjúság vallási oktatásán, melynek első rendű képviselői voltak a szerzetesek. A világiasítás tulajdonképpen célja volt: liberális nevelési rendszer behozatala, mely nem kedvez a vallási oktatásnak. Nálunk az ellentét a legenyhébb alakban nyilvánult: csak világi veze-

1. Breyer István dr. budapesti hittanár szives közléséből tudom; a ki adatait bold. Csaplár Benedektől kapta. Csaplár adatait a piarista rendnek Suffragia ab anno 1783. nostrorum cz. kéziratosa könyvből merítette.

tés alá helyezték a középiskolákat, csak az egyház kezeiből vették ki azokat; a vallásos szellem továbbra is megmaradt azokban úgy, hogy a hitelemzés a világiasított középiskolákban kielégítő volt. Amde a visszahatás csakhamar bekövetkezett, a közvélemény a szerzetesi középiskolák mellett nyilatkozott. — A magyar művelt osztály becsülte és szerette a szerzetes tanárokat, ohajtott a iskoláknak az egyház kezeibe való visszahelyezését. S csakugyan rövid idő múlva látjuk az üdvös változást. A szerzetesi gimnáziumok száma évről-évre szaporodik, a piaristák ország-szerte mind több és több intézet vezetését veszik át, utánok a ferencrendiek és minoriták, majd a többi tanítórendek. I, Ferenc király látva az országos közvélemény nyilvánulását, 1802-ben a bencés, ciszterci, és prémontrei rendeknek visszaadta egykori javaikat azon kötelezettség terhe alatt, hogy azok jövedelméből középiskolákat tartsanak fenn és azokat kebelökből lássák el tanerőkkel. Legerősebb volt a kegyes tanítórend, mely az új Ratio Educationis életbelépte alkalmával már 25 középiskolával birt hazánkban; majd a bencések, ferencrendűek, ciszterciek, minoriták és premontreiek egymás után vették át a kir. kat. gimnáziumokat, melyekben világi papok és világiak vegyesen tanítottak. Közóhaj volt, hogy az összes hazai kir. gimnáziumokat szerzetesek vegyék át, ez azonban csak részben teljesült az említett szerzetesek visszaállítása által. Habár nem volt teljes az egyház öröme, a részleges visszaállítás is nagy és örvendetes vívmány volt s a szerzetesi gimnáziumok tetemes szaporulatát, mint a középiskolai hitelemzés lendületének egyik szebb korszakát kell jeleznünk. A középiskolák nagy része ismét szerzetesek kezébe került s így az egyház befolyása a hazai ifjúság vallásos nevelésére gyarapodott. A mi fő, az egyházi jellegű rendszer biztosította a hitelemzés gyakorlati eredményét. Midőn az új Ratio életbe lépett, 30 középiskola volt világi vezetés alatt, melyekben részben világiak, részben világiasított szerzetesek tanítottak; utóbb, a mint a restaurált szerzetesrendek tagjai szaporodtak, azok egymás után vették kezökbe ezen intézeteket, úgy hogy a szabadságharc előtt már a hazai középiskolák nagyobb része

ismét szerzetesi kezekben volt. Az egyház diadala így nem lett teljes. Később már nem lehetett a dolgon változtatni, mert a világiasító irány újra előtérbe lépett és mindinkább terjedt; a szabadelvű eszméket felkapták és a liberális áramlat, mely a szerzetesi iskoláknak nem kedvez, újra érvényre jutott. — A kor középiskolai hitelemzését tárgyalva, megemlítem még, hogy az 1844. évi országgyűlés elrendelte a latin nyelv és ezzel rokon tantárgyak kivételével az egész középiskolai oktatásban a magyar nyelv használatát s így a hitelemzés is, melynek tannyelve előbb a középiskolákban latin volt — megszűnt latin nyelvű tárgy lenni. A törvény újabb rendelkezése a hitelemzésben semmiféle lényeges változást nem idézett elő, mivel előbb az ifjuság már a grammatika második osztályában törve beszélt latinul, tehát a felsőbb osztályokban a latin előadás nehézségeket nem okozott; az ifju latin nyelven épp úgy megértette a tanár előadását, mint magyarul. Csupán mint formai változást akartam felemlíteni a 44-iki törvényt.

Népiskolai hitelemzésünk II. Józseftől 1868-ig.

A mit a középiskolák hitelemzéséről mondtam, ugyanaz a népiskolákra is vonatkozik. Ennek a kornak egész iskolatgyét az államhatalom fokozatos térfoglalása jellemzi az oktatás terén. Igaz, hogy az állam iskolatgye kezdetben katolikus színezettel bír; ámde ez csak azért történt, mivel a protestánsok tiltakoztak az állami beavatkozás ellen. A protestánsok autonómiájokra hivatkoztak s az állami felügyelet ellen ismételve tiltakoztak. A katolikus iskolák az állam közvetlen felügyelete alatt voltak. Az állami főigazgatók teljes hatalommal intézkedtek azokban. A francia enciklopédisták eszméi terjednek iskoláinkban. A tanítók ezeket az eszméket szívják magokba. A felekezeten állam magához ragadja az oktatás ügyét s az egyház befolyását mindinkább hátrébe szorítja.

Ennek a rendszernek eredménye volt a vallásosság fokozatos csökkenése. A hitelemzés külön tantárgy, elkülönítve a többitől. Míg az előtt a vallás az egész oktatást áthatotta s az iskola a szó teljes értelmében a templom előcsarnoka volt; az új rendszer a vallást elkülöníti a többi tárgytól. A vallástán épp olyan külön tantárgy, mint a számtan, vagy a nyelvtan. Ennek a rendszernek hatása fokozatosan észlelhető a vallásosság hanyatlásában. Az iskolatgy elvilágiasítása maga után vonta a vallásosság csökkenését. A katolikus papság törekvését az ifjúság vallásos nevelésében sok tekintetben meghiúsította a kor nevelési rendszere.

A katolikus állami oktatás nem sokáig marad érvényben. II. József császár tanügyi rendelete már a felekezeten állami rendszert juttatja érvényre az oktatásban. Már a maga valóságában megnyilatkozik benne az a kárhozatos szellem, mely a vallástalan francia bölcselőktől származik. Ez a rendelet, mely 1789-ben „Instruktion für die Visitationen der Nationalschulen in Ungarn“

cím alatt jelent meg, az oktatást kötelezővé teszi: ezáltal módot nyújtott az egyháznak arra nézve, hogy az iskolákban a hitelemzést nagyobb erővel végezze; más részt pedig liberális intézkedéseivel a papság éberségét fölkelte, hogy az annak folytán előrelátható vallási indifferentizmust a buzgó hitelemzéssel ellensúlyozza. A szabályzat főbb intézkedéseit ide iktatom, hogy a mondottak igazságáról a t. olvasó közönséget meggyőzzem. ¹

Az I. §. szerint: Minden gyermek, — fiú és leány — 6 éves korától 12-ig tartozik iskolába járni és miután tanítási díjat nem kell fizetni, ez okból a szülők szegénysége nem szolgálhat okul arra, hogy gyermekeiket az iskolától visszatartsák; a hol pedig ez mégis előfordulna, az ily szülők, ha vagyonosak, pénzbírsággal sújtandók; ha pedig szegények, ez esetben közmunka teljesítésére kényszerítendők, lehetőleg az iskola körül végzendő munkáknál. — Ez a rendelkezés az egyházra nézve kedvező volt; a mennyiben az általános tankötelezettség behozatala által a hitelemzést megkönnyítette. Minden gyermek köteles volt iskolába járni. A lelkésznek így módjában állott mindenkit a valóstán tanulására kényszeríteni.

A II. §. szerint: minden községben, hol rendes lelkész és így anyakönyv is van, kell egy-egy iskolának lennie. Ama helységekben pedig, hol lelkészség nincsen, de a környéken 100 iskolaköteles gyermek találtatik, egy közös iskola létesítendő. A szabályszerű iskola-felügyelet oly községekben, hol az iskolák nem közösek, a lelkészt illeti meg; más községekben, hol a lelkészre ez át nem ruházható, a felügyeletet az uradalom egyik hivatalnoka; vagy ha ez nem barátja az iskolának, a község legtekintélyesebb polgára gyakorolja. Ebben a pontban már mutatkozik a felekezeti célzata. Azonban egészen világos lesz az a VI. szakaszból. A szerint: közös iskolák oly községekben létesítetnek, ahol a különböző vallásfelekezeti lakosság gyermekei közös iskolai oktatásban részesíthetők. Oly helyen, a hol katolikus tanító van alkalmazva, a felügyelő protestáns legyen.

1. Dudás Gyula: II, József császár tanügyi utasításai. Pécs. 1902.

Ott pedig, a hol nem katolikus a tanító és a protestánsok többségben vannak, legyen a tanító az ő vallásukbeli, de a felügyelő katolikus legyen. Az ily közös iskolában a tanítók az oktatást szintén az előirt általános tanterv szerint végezzék és ügyeljének, hogy a különböző felekezetek közt összeütközés létre ne jöjjön. E végből az előirt közös imádságot mondassák el a tanulókkal, a hitelemzésre pedig külön-külön nap tűzessék ki, a mely órán a másik felekezet jelen ne legyen. — Olyan félig közös iskolánál, hol az egyik felekezetnek nincsen vallásbeli tanítója, a vallásoktatást a lelkész az iskolán kívül teljesítse; ha pedig lelkész nincs a községben, a vallásoktatás elemeire a szülők oktassák gyermekeiket. Oly helyeken, hol sem tanítója, sem lelkésze nincs egy felekezetnek, a községi jegyző is taníthatja a vallástant. A közös iskolákban, hová zsidó vallású tanulók is járnak, ezekre is tekintettel kell lenni; t. i. be kell hozni a közös imádságot, a keresztény vallástant szombaton kell előadni, a midőn a zsidók nem jönnek iskolába. Végül megjegyzendő, hogy a közös iskolánál a felekezetek lelkészei iskolafelügyelőkké nem választhatók, mert ezeknek mindig világiaknak kell lenniök.

Ez a szabályzat minden tekintetben magán viseli a jozefinizmus bélyegét. Ebben találkozunk először a közös iskolákkal. A vallási indifferentizmus adja meg annak alapszínét. A hitelemzés felekezeti ügy. Azonban habár a szabályzat célzata: az iskolai nevelésre rásüttni az indifferentizmus bélyegét, annak mégis meglettek a jó következményei. A papság észrevette a veszedelmet, a mely ebből a nép vallás-erkölcsi életére okvetetlenül háromolni fog. Nagyobb erélylyel látott az iskolai hitelemzéshez. Ez lett a jelszó: ott tenni, a hol jobban kell és inkább lehet. A kötelező iskoláztatás módot nyújtott a papságnak az ifjuságnak vallásos nevelésére. A felsőbb intézkedésben s ezzel kapcsolatosan a rendszerben nyilvánuló vallási közönbösség pedig fokozottabb tevékenységre sarkalta a katolikus papságot. A papság tisztában volt a helyzettel. Dicséretes erélylyel hozzálátott az iskolai hitelemzéshez. Ez lett a hitelemzés terén látható eredménye II. József

Nem rovom fel ezt annak érdemül; mivel nem ezt céloztá.

Az 1857. évi Verordnung szerint a tanítókat az egyházi főhatóság nevezi ki; mindazáltal az összes katolikus iskolák az állami főigazgatók közvetlen felügyelete és igazgatása alatt állanak. — A „Magyarország elemi tanodáinak szabályai“ szerint, (1862-ben jelent meg.) „41-ik §. Minden tanodák főfelügyelése átaljában, 's így különösen az elemi tanodáké is Magyarorszában a' királyi Főlség nevében a' magyar kir. Helytartó Tanácsot, mint fölsőbb igazgatói 's kormányzói hatóságot illeti, fönmaradván a' megyés Püspököknek tulajdon megyéikben a' keresztény hitvallásbani, oktatásra nézve fölügyelésük. — 42-ik §. Ezen fölsőbb hatóság alatt 's tőle függve, úgy mint a' többi tanodák kormányát, az elemiekét is — a' tanítás és nevelés ügyére nézve az ország tulajdon tanulmányi és tanodai kerületekre lévén fölosztva — a' kerületi vagy tartományi Főigazgatók (Sup. Studior. Directores) kezelik; 's ezek alatt minden Esperes esperességében létező római katholika alsó elemi tanodák' természetes Fölügyelője, kerületi Fölügyelő címmel (Inspector Districtualis) s azon tanodákat a' helybeli Lelkészek közvetlen igazgatják (Rectores, Directores.) — 43-ik §. Ekép a' helybeli lelkészek, mind igazgatók, mindenre, mi a' tanítást, jó rendet, és a' tanoda jóllétét illeti, fölvigyáznak 's mindenről a' ker. Fölügyelőt tudósítják. — 44-ik §. A' ker. Fölügyelő, az Esperes a' hitvallási oktatásról a' megyei Püspököknek különösen beadván tudósítását, minden tanodai ügyekről a' Főigazgatónak teszi jelentéseit. — 45-ik §. A' tanodai fölügyelések kerületei tehát egy terjedelműek az esperességi kerületekkel 's minden ezekben létező kathol. alsó elemi tanodákra kiterjednek. — 46-ik §. A' fő- és népesb városok, hol több plébániák 's elemi tanodák léteznek, külön fölügyeleti kerületet képeznek, 's ezek' helybeli Igazgatói mint a' ker. Fölügyelők a' Főigazgatóval egyenes és közvetlen viszonyban állnak. 47-ik §. A' ker. Fölügyelők, vizsgálat végett a' gondjuk alatti tanodákat évenként legalább egyszer, 's ha lehet gyakrabban látogatják. — 48-ik §. 'S így az elemi tanodák erkölcsi, tanulmá-

nyi, rendtartási 's fenyítéki tekintetben az említett esatornákon át, egészen a' Főigazgató kormánya alá rendelvek, a' nélkül, hogy más mint fölsőbb befolyást szenvednének.“

Ugyanez a szabályzat a hittanra vonatkozólag következőképen intézkedik: „21. §. Az alsó elemi Tanodák első osztályában tanítatik: a) A' keresztény hitvallás az alsó tanodák számára kitűzött kis katechismusból, az evangélium könnyű magyarázatával. b) Sz. Írás, ó szövetség, érdekes kivonatban. c) Erkölcsstan rövid példákban; e' három tárgy az egyházi tanító által külön órákban előadva. 22-ik §. A' II-ik elemi osztályban: a) A' keresztény hitvallás valamivel bővebben, a' kitűzött könyv szerint. b) Sz. Írás új szövetség alkalmas kivonatban. c) Erkölcsstan, buzdító példákban 's az evangéliom könnyű magyarázatával. Mind ez a' lelkitanítótól előadva. — 24. §. A' harmadik elemi osztályban: a) A' keresztény hitvallás bővebben előadva, erkölcsi tan minden kötelességekre és erényekre főbb vonalokon kiterjesztve. A' sz. Írás mind a' két szövetsége és az Evangéliom könnyebb magyarázata a' tanodai lelki Tanító által. 25 §. A' IV-ik elemi osztály első évi folyamában: A' keresztény hitvallás és erkölcsstan, az ezen osztály számára szerkesztett könyv szerint.“

A katolikus papság buzgón igyekezett megfelelni hivatásos kötelességének. A hitelemzés terén kifejtett munkássága elismerést érdemel. Kétségtelen tanubizonyossága ennek a pozsonyi zsinat. ¹ Hogy papságunk a hitelemzést egyik fontos kötelességének tartotta, ezt tanusítják egyebek közt azok a hitelemzési szakmunkák is, a melyek ebben a korban a könyvpiacra megjelentek: Papjaink részint módszertani hitelemzéseket irtak, részint a hitelemzés teoriáját tárgyazó neveléstani és katekétikai könyveket. Ilyenek a következők:

„Lang János Németországi buzgó plebánus Urnak a felséges Tsászárs Tartományiban levő Német királyi Falusi köz-Nép Oktatására érdemesen világosságra bocsájtatott Most pedig Magyarországi ugyan-azon Nép lelki hasznára Hazánk nyelvére fordítatott

1. L. Acta Synodi Nationalis Posoniensis Anno 1822. celebratae.

katekétikai Beszédjei az öreg katekizmus rendje szerint. Vátzon. 1800-ban IV. kötet. I. kötet a Hitről. II. A reménységről. III. A szeretetről. IV. A szentségekről. ^{1.} 1823-ban Magyar József irt „Katekétikai oktatásokat.“ ^{2.} Rendek József 1834-ben „Tanításmódot és 1847-ben „Tanmódszert“ ^{3.} Beély Fidél bencés 1837-ben az Egyházi Tárban irt ily című tanulmányt: „Mikor és mely módon kell a kisdedeket a hittudományban oktatni. ^{4.} Szilasy János szombathelyi pap 1827-ben adta ki „A nevelés tudománya“ című munkáját, a mely alapos útmutatást ad a hitelemzés módszertani kezelésére. ^{5.} Pesten jelent meg 1832-ben a következő munka „Az egész keresztény hittudomány katekétikai tanításokban a bevett közkatekizmus rende szerint egyházi, iskolai s külön oktatásokra alkalmaztatva a III. kiadás után németből hiven fordítva.“ ^{6.} A pesti kispapok fordították németből Szalai Imre teológiai tanár felügyelete alatt: 3 vaskos kötetben irt módszertani hitelemzések. I. könyv a hitről. II. a parancsokról. III. a szentségekről. Igen értékes katekétikai munka Zimmermann Jakab és Koczányi Ferencz „Kikérdő Vallástana“. Pesten jelent meg 1844-ben. Ez a munka rendszeres hitelemzést tan papok és tanítók számára. II. kötetben jelent meg. ^{7.} 1841-ben Pauer Jánostól: Népek vallás- és erkölcsi neveléséről. ^{8.} 1844-ben Beke Kristóftól: Nevelés-tudomány. 1845-ben Lélek-tudomány iránya a neveléshez. ^{9.} 1845-ben Magyar Istvántól: Nép-neveléstan. ^{10.} 1847-ben Hoványi irta „Könyvnelküli katekizmusát lelkészek számára.“ Ezen munkáról az „Egyházi Literatúrai Lap“ egyebek közt a következőket írja: A szerző legnagyobb hála kötelezte le maga iránt mindazon elemi oktatókat és kisebb iskolákban hittanítással foglalkozni tartozó katekétákat, kiknek hivatásuk,

1. Esztergomi szemináriumi könyvtár.

2. Danielik I. m. I. 307.

3. Ugyanott I. 387.

4. Ugyanott I. 37.

5. Ugyanott I. 356.

6. Ugyanott I. 41.

7. Ugyanott I. 309.

8. Esztergomi szemináriumi könyvtár. 1841-ben. újra megjelent.

9. Budapesti egyetemi könyvtár.

10. Ugyanott.

hogy a még olvasni nem tudó kisdedekkel a hit fönséges igazságait első alapjaikban fölfogassák; s kik eddig vagy saját, nem mindig legjobban sikerült kivonataik, — vagy mások ilyenmő dolgozatainak át- és leírásával valának kénytelenek magukon segíteni; de még nagyobbra a szüléket, kiknek e könyv közvetlenül szánva van, s kiket azzal megismertetni, minden buzgó lelkipásztornak első teendője fog, úgy hisszük, mint kötelessége is lenni stb.^{1.} — Ugyanabban az évben jelent meg Hunyady Károly fordításában Galura Bernát brixeni püspöknek „A Keresztény jó nevelés utmutatója“ című könyve, a mely szintén papok és tanítók számára hasznos utmutatásokat tartalmaz.^{2.} Koczányi Ferenc 1847-ben „Vallástanmód (Chatechetica)“ címmel szintén utmutatást irt a lelkészek és tanítók számára, amely rövid idő alatt országszerte közkézen forgott.^{3.}

Ezek a munkák azt bizonyítják, hogy papságunk a katekézisre magát szorgalmasan kiképezte, azt rendszeresen művelte s azt hivatása egyik fontos ágának tekintette.

1. Egyházi Literaturai Lap. 5. évf. 8. szám.

2. Ugyanott.

3. Danielik-Ferencei i. m. I. k. 261. lap.

Deharbe katekizmusa.

A szabadságharc lezajlása után Magyarország iskola-ügye újabb fejlődésnek indult. A mint a tanügy fejlődött, újabb meg újabb kifogások merültek fel a Batthiány-féle káték ellen. Ennek folytán szükségesnek mutatkozott újabb katekizmusok kiadása. Abban az időben Deharbe József jezsuita átdolgozta Canisius katekizmusát s azt a kor iskolai viszonyaihoz alkalmazta. Deharbe kátéját Mészáros Imre vadvarti esperes plebános magyar nyelvre fordította s Bartakovics Béla rozsnói püspöknek bemutatta.¹ Bartakovics mindjárt fölismerte a Deharbe-féle káté jelességét, azt egyházmegyéje számára előírta. Az első kiadás címe: „A keresztény katolikus hitelemzés elemei, kezdő tanulók számára.“ Rozsnón, Kék László betűivel. 12. r. 23 lap. A rozsnói káté megjelenése alkalmából egyebek közt így ír a Religio: „Ha valamit mutatványul kellene idéznünk, az egészet ki kellene írunk, annyira hasonló az egész önmagához jelességben Ennél jobb kis Katechismust ismertető még nem olvasott; azért köszönet ezen kis könyvecske ismeretlen fordítójának, ki általa honi egyházi irodalmunknak bár csekélynek látszó, de valóban szépet és kedveset hozott.“²

Hogy mily böles gondolat volt a rozsnói káté kiadása, legjobban mutatja azon körülmény, hogy azt csakhamar szétkapták s még azon évben (1850-ben) megjelent annak második kiadása. A második kiadás címe: 1. Elemi katekizmus, katolikus kezdő tanulók számára. Második kiadás. Rozsnói püspöki jóváhagyással, Pesten. Eisenfels és Emich könyvnyomdája. 1850. 20 l. 16-rét. Ára kötve 3 p. kr. 2. Kis Katekizmus, kat. gyermekek számára. A rozsnói püspöki hatóság jóváhagyásával. U. ott. XVI. és 78 lap. Ára kötve 8 p. kr. 3. A religio történetének rövid vázlata, a világ kezdetétől fogva korunkig. Kat. ifjak számára. A rozsnói püspöki hatóság jóváhagyásával. U. ott. 44 lap. Ára kötve 6 p. kr.³

1. Danielik-Ferenczy I. m. I. 325.

2. Religio, 1850. évf. 19. sz. 150 l.

3. Religio 1850 évf. 46 sz. 366 l. — Budapesti egyetemi könyvtár.

A rozsnói katekizmus második kiadásának megjelenése alkalmából így ír a Religio: „Örömmel üdvözöljük azon könyvecskéket, melyek a regensburgi négy rendű katekizmusok két kisebbikének s a két nagyobbhoz kapcsolt, de külön is kiadott Religio történetének magyar (s honunkra nézve némi hozzáadással) fordításai; s miután az eredetiekről az ismertetés bővebben, sőt kimerítőleg szólt, csak azon egy körülményt véltük még megemlítenedőnek, hogy a regensburgi katekizmus előnyökkel bír. Hirscheré felett . . . Az elemi oktatásra nézve ily határozott becslések ismervén e német könyvecskét, midőn azok magyar fordításbani megjelenendése felől az előleges értesítést olvastuk, örömlünkben csak azon egy óhajvásunk volt, hogy az átültetéssel avatott kertész kezei foglalkozzanak. S mi, kik kivált kézi s általjában ifjúság számára írt könyvekben csinos tiszta nyelvet, értelmességet hosszadalmasság, elevevséget erőltetés nélkül és a régiek szerint simplex módosítást kívánunk, a fordítást teljesen sikerültnek mondhatjuk, valamint a toldalékul beszótt magyar egyházi adatokat is igen jól választva találjuk Valóban ideje már, hogy az égető sebet, mely tanítási rendszerünkön, a religio történetének elmellözésével, a kat hitelemzésnek épen ez által kiegészítendő, testén ütve a legveszélyesb tudatlanságnak és közönyösségnek kutfeje lehetett, gyógyítani, s ezen hiányt, a hit és egyház érdekei s számosak lelki üdve elleni bünt expiálni iparkodjunk, mire a történetek tömérdekét dióhéjba szorítva, de mégis ügyesen szerkesztve, tartalmazó ezen könyvecskének iskolánkban czélszerű használata jó eszközül szolgáland. S ép ezért igazi hálára kötelezetteknek érezzük magunkat, főtiszt. Bartakovics Béla rozsnói püspök s k. kinevezett egri érsek ó excja, az atyai szeretet, de a hol kell (mikép tudjuk) szígoruság szellemében is munkálkodni szokott s az ifju nemzedék szellemi regeneratióját annyira szíven viselő főpásztor, ez ugyan csekélynek látszó, de valóban nagy becsü könyvecskék magyar nyelven megjelentének mótorá s anyagilag is eszközölője iránt, ki óhajvását nyilvánítván, azonnal kész teljesítőre talált. Ime itt a példa,

mikép kell az aggodalmak inkább lankasztó, mint erősítő hullámai közül kiemelkedve, a tény síkjára lépni s elemi oktatásunk számos hiányait pótolgatni.“¹

Igy ír a Religio a rozsnyói kátéről idézett számában. Közöltem e bírálatot, mint leghivebb visszatükrözőjét az akkori állapotoknak s a papság közvéleményének. Örömmel fogadták Deharbe kátéjának első fordítását s azt a hitelemzés hathatós előmozdítójaként üdvözölték. A jövő reményeinek első sugara volt a rozsnyói káté.

Habár ez is, mint a későbbi káté-fordítások, ragaszkodik Deharbe eredetijéhez, mindazáltal észlelhetők köztük aprólékos eltérések s a fordítás nyelvezetén azonnal észrevehető, hogy ez ismét más kezemunkája. Rövid áttekintés céljából egy-némely részletet mutatványképpen közlök belőle.

Elején van a Miatyánk, Üdvözlég; a hit, remény és szeretet gyakorlása. Azután a „Bevezetés.“

1. Miért vagy te a földön? Azért vagyok e földön, hogy itt jámborul éljek és azután menyországba jussak, azaz üdvözüljek!
2. Mi a menyország? A menyország a legboldogabb, örökké tartandó örömeinek helye.
3. Mit kell tenned és hinned, hogy menyországba juthass? Hogy a menyországba juthassak, mindennek előtt tudnom és hinnem kell: 1. hogy csak egy Isten van; hogy csak egy Istenben három személy; 3. hogy az egy Isten teremtett, föntart és kormányoz mindent; 4. hogy az Isten fia emberré lett, azért hogy minket megváltson; 5. hogy az Isten a jónak örök jutalmat ad, a rosszakat pedig örökre megbünteti.

Első Czikkely. Azon igazságok, melyeket tudni és hinni minden ember tartozik. Első szakasz. Az Istenről. 4. Mi az Isten? Az Isten a mennynek és földnek ura, kitől jön mind az, a mi jó. 5. Hol van az Isten? Az Isten mindenütt van: mennyben, földön, egyszóval mindenütt. 6. És tud az Isten mindent? Tud: ő tud és lát mindent, még azt is tudja, a mit magunkban gondolunk. 7. Láthatjuk-e az Istent? Nem; az Istent nem láthatjuk, mert neki teste

¹ Religio. 1850. 46. sz. 367. l.

nincsen, ő csak lélek. 8. Volt-e olyan idő, mikor az Isten élni kezdett? Nem volt, mert az Isten öröktől fogva él: az ő életének sem kezdete nem volt, sem vége nem lesz. 9. Van-e több mint egy Isten? Nincs több, csak egy Isten van. Második szakasz. Az Istenről három személyben. 10. Hány személy van az Istenben? Az Istenben három személy van: az Atya, Fiu és a Szentlélek. 11. Isten-e az Atya? Igenis, az Atya igaz Isten. 12. Isten-e a Fiu? Igenis a Fiú igaz Isten. 13. És a Szentlélek is Isten Igenis, a Szentlélek is igaz Isten. 14. S mégis csak egy Isten van? Igen, e három isteni személy csak egy Istent tesz. 15. S vajjon az Atya öregebb-e a Fiúnál? Nem; mind a három személy örökké volt: mind egyenlő hatalommal birnak, egyenlően jók és tökéletesek. Harmadik szakasz. A teremtő Istenről. I. §. Világról. 16. Miért mondottad, hogy az Isten Ura a mennynek és földnek? Azért; mert a mennyet és földet az Isten teremtette és tartja fenn és ő kormányozza. Mit tesz az, hogy a mennyet és földet az Isten teremtette? Az annyit tesz, hogy az Isten a mennyet és földet semmiből csinálta. 18. Az Isten semmiből csinálhat-e valamit? Igen; az Isten mindent megtehet, a mit akar; mert ő mindenható. 19. Mit tesz az, hogy „az Isten föntartja és kormányozza a mennyet és földet.“ 1. „Az Isten föntartja a mennyet és földet“, ez annyit tesz, hogy az Isten megteszi, hogy addig minden fönmaradjon s el ne muljék, míg ő akarja; 2. „az Isten kormányozza a mennyet és földet“, ez annyit tesz, hogy ő gondoskodik mindenről, ő rendel, ő vezérel mindent, a mint akarja.“ A mily arányban észlelhető az idézett szakaszok különbözete a mi-enktől, ép úgy tér el a többi is a jelenleg használatban levő Deharbe-kátéktól. Bartakovics apostoli szelleme adta közképre ezen becses művet, mely azóta bár többé-kevésbé átalakítva, mindazáltal lényegében változatlanul irányítja a magyarországi katolikus ifjúság vallási oktatását. A rozsnyói kátét követte az egri fordítás. — Az egri katekizmusról így ír Csekó Gábor:

„Egyik legfigyelemreméltóbb mozzanat a katekizmusváltoztatások történetében az átmenet a Canisius kátéről a Deharbe-féle

katekizmusra, a mely Németországban az 1850. évben Freisingben tartott püspöki értekezleten azért fogadtatott el általános használatra, mert „a régi Canisius-kátéból megtartotta mindazt, a mi megtartható volt: a hiányokat pedig ugyanazon szellemben pótolta, mely a réginek oly hosszú életet biztosított.“ Ugyancsak a Deharbe-féle katekizmusnak Magyarországon való bevezetéséről néhai Tárkányi Béla sajátkezü följegyzéseiben a következő érdekes adatokat találjuk: „A b. e. Bartakovics Béla Deharbénak Elemi és Kiskatekizmusát a Religio történetének rövid vázlatával együtt magyar fordításban, 1850. október 30-án küldötte szét püspöktársainak s egyuttal, mint kinevezett egri érsek, az egri általános káptalani helynöknek, hogy az egyházmegyében való használatra ajánlja. A következő 1851. évi Jézus névenapján elfoglalván érseki székét Egerben, az általa ajánlott új káté lett főpásztori gondjainak egyik főtárgya. Lelkipásztorkodó papságával gyakran érintkezvén s véleményeiket szívesen meghallgatván, ezek közül többen, de főleg a nála hetenként többször is megfordult maklári plébános és tekintélyes főesperes Palma Pál, bizalmasan kifejezték előtte aggodalmaikat ama hátrányokról és káros következtésekről, melyeket a kátéváltoztatás okoz a hiveknél, kikben a már szüleiktől is megszokott Batthyányi-féle kis és öreg katekizmus úgyszólván vérré vált. Ezenfelül az ajánlott új Elemi Kátét igen rövidnek tartották, tekintettel főleg a nagyalföldön szétszórt lakosokra, kiknek gyermekei szerencse, ha csak néhány hónapra is beédesgethetők az iskola látogatására; pedig szükséges, hogy ezek is, habár röviden, de mégis egészten nyerjenek a hitoktatásból, mint ezt a főpásztorok rendeletei szorgalmazzák. Bartakovics érsek, figyelembe vevén az aggodalmakat és nyomós észrevételeket, haladék nélkül intézkedett, hogy a Deharbe-féle káté a Batthyány káté stílusában átdolgoztassék és az elemi káté kibővítették. Ugy engedte az infirma mundi eligens Deus, hogy a buzgó érsek e munkával engem bizzon meg, ki mint udvari papja, mindennapi tanuja voltam nagy invencióinak s a nagyfontosságú eszmecekerének. Az irodalmi téren kifejtett szerény tö-

rekvésemnek nagy jutalmát látván e megtisztelő megbízásban, fiúi engedelmisséggel igyekeztem teljesíteni é főpásztori parancsot s figyelembe véve az éles elméjű Palma Pál kritikáját és jegyzeteit, a Batthyányi-katé nyelvezetével átdolgoztam a Deharbe-féle Elemi Kátét, a kívánat szerint bővítve és a Kis Kátét, melyeket jóváhagyásával sanctionálván az érsek, 1851. augusztus 1. körlevele által a megyebeli népiskolák használatára előírt.¹

Az egri kiadás címe: Eleni Katekizmus. Kat. kezdő tanulók számára. Második bővített és javított kiadás. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Egerben 1851. Az érseki könyvnyomdában.² A másik címe: Kis Katekizmus Kat. gyermekek számára. Második kiadás Eger. 1851.³ A harmadik: Közép Katekizmus Kat. tanulók számára a városi iskolákban. A religió történetének rövid vázlatával. Eger 1851.⁴ A negyedik Nagy Katekizmus. Katolikus tanulók számára a városi iskolákban. A religió történetének rövid vázlatával. Eger. 1851.⁵ Ezek voltak a magyarított Deharbe-káténak második kiadásai, a jelenleg használatban levő egri katekizmustól csak itt-ott térnek el pár szóval. Az egri káté növekvő népszerűségét és rohamos elterjedését legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy 1851. évben két kiadása jelent meg: a második és harmadik⁶. Az elemi katekizmusnak 1866-ban már 16-ik kiadása forgott közkézen⁷. Legnagyobb keletnek ürvendett a kis katekizmus, melynek 1853-ban ötödik.⁸ 1868-ban huszonharmadik kiadása került könyvpiacra.⁹ Ugyanazon évben a közép katekizmusnak tizenkettedik kiadása jelent meg¹⁰ Természetesen legcsekélyebb kelete volt a nagy katekizmusnak, mely 1855-ben harmadik.¹¹ 1868-ban nyolcadik kiadásban került ki sajtó alól.¹²

1. Religió LXV évf. 15 sz. 235 l.

2. L. az egri főegyházmegyei könyvtárban és a m. nemz. muzeumban.

3. A magyar nemz. muzeumban.

4. Az egri főegyházm. könyvtárban és a m. nemz. muzeumban.

5. U. ott.

6. Magyar nemz. muzeum.

7. U. ott.

8. Egri papnevelő intézeti könyvtár.

9. Magyar nemz. muzeum.

10. U. ott.

11. Egri papnevelő intézeti könyvtár.

12. M. nemz. muzeum.

Deharbe katekizmusa határozott haladást jelent a hitelemzés terén. Ő Canisius alapján maradt, de azt tökélyesbitette. Deharbe kátéja egyszerűbb az összes előbb megjelent kátéknál. Felosztása egyszerűbb azoknál. Mig u. is Bellarmin kátéja kilenc részből, Canisiusé ötből áll, addig Deharbe az egész anyagot három részre osztja. Első része a hitről szól, második a parancsokról, harmadik a szentségekről és imádságról szól. Tehát a beosztása könnyebb, egyszerűbb, érthetőbb amazoknál. A másik előnye Deharbének az, hogy minden osztálynak teljes anyagot ad. Deharbe célja az, hogy az ifjuság fokozatosan bővülő ismeretekkel sajátítsa el a hitelemzést. Azért már az első osztályban egész anyagot ad, a tanulónak. A következő osztályokban ugyanazt fokról-fokra bővíti. Végül Deharbe katekizmusában nincsenek oly nagy definíciók, mint Canisiusban, vagy még inkább Bellarminban. Kérdései szaporábbak és apróbbak amazoknál. Mindazáltal, midőn ebben a tekintetben haladást jelzek, azért korántsem akarom azt teljesen kifogástalannak állítani. Még Deharbe kátéjában is sok a teológiai definíció. Azért annak tanulása nehézkes a növendéknek. Ezt annak kell tulajdonítanunk, mivel Deharbe nem működött tényleg, mint hitelemző. Tehát a gyakorlatból nem ismerte, mily nehéz a gyermekekkel betaníttatni a definíciókat. Ezzel azonban semmit sem akarok levonni Deharbe érdemeiből. Sőt katekizmusainak megjelenését korszakosnak állítom a hitelemzés történetében.

Az 1858. évi esztergomi zsinat a hitelemzés alapjául a Deharbe-féle katekizmust fogadta el. Ámde a zsinat által elrendelt Deharbe-féle káté kiadása nem ment oly gyorsan, mint az egrié. Simor János győri püspök 1859-ben említi körlevelében, hogy a zsinat által előírt káté még nem jelent meg. A mig az meg nem jelenik, használják a papok azt az elemi kátét a mely az egyetemi nyomdából került ki.¹ Még 1860-ban is emlegeti, hogy a mig az esztergomi egyháztartomány által előírt új káté ki nem lesz adva, addig használják az „elemi katekizmust.”² Simor püspök

1. Litterae circul. Jaurini. 1859. P. 135.

2. Litterae circulares. Jaurini. 1860. P. 59.

panaszával szemben az esztergomi katekizmusokon ott látjuk Szcitowszky primásnak 1859. évi szeptember hó 1-én kelt jóváhagyását, a melylyel hivatkozva az 1858-iki tartományi zsinatra, azokat közrebocsájtja; tehát azok kiadása még a primás jóváhagyása után is késedelmet szenvedett. Az esztergomi új katekizmusok címe; „Elemi katekizmus,“ a „Kis katekizmus,“ „Közép katekizmus“ és „Nagy katekizmus.“ Mindezek a kézikönyvek sokban eltérnek Deharbe kátéjától; míg az egri katekizmusokban Deharbe hűen van visszaadva, addig ezek annak átdolgozott kiadásai volnának: de úgy, hogy Deharbe kátéit alig ismerjük fel. Simor primás e miatt erősen panaszkodik 1867. évi aug. 30-án kiadott körlevelében. Egyebek közt ezeket mondja: Az 1858. évi esztergomi tartományi zsinaton összegyűlt püspökök figyelme oda is kiterjedt, hogy a mindenek közt legfontosabb könyvről: a katekizmusról gondoskodjanak. Az e téren mutatkozó zavarnak akartak véget vetni s az egész esztergomi egyháztartományra egyöntetű vallásoktatási vezérfonalat adni. Simor primás sajnálattal tapasztalta, hogy ez a cél nem valósult meg. Mert az előirt katekizmus minden utóbbi kiadása az előbbitől nem kevésben tér el; úgy hogy az utóbbi zavar aligha nem rosszabb az előbbinél, a mit éppen megszüntetni akartak a zsinatra összegyűlt püspökök. A primás nem akarja kutatni: kinek a hibája folytán hiúsult meg a zsinat püspökei által kitűzött szent cél. Ő feladatul tűzte ki magának, a katekizmusokban az egységes rendszert visszaállítani, azok szükségét megállapítani, holmi változtatásoktól megoltalmazni. Azért elhatározta a katekizmus revízióját. E célból kiküldött egy, szakférfiakból álló bizottságot, kik az ő elnöklete alatt át fogják dolgozni a katekizmusokat. Együttal fölhívja papjait, hogy adjanak be hozzá terveket a káték módosítására vonatkozólag. ¹

Azonban a katekizmusok revíziója nem ment olyan szaporán, mint a hogy a primási körlevél olvasása után a közönség remélte. Sőt elmondhatjuk, hogy az megfeneklett. Az kétségtelen

1. Circulares litterae Archi-Dioec. Strigoniensis. A. 1867. II. 81 lap.

tény, hogy kátéinkban nagy zűrzavar uralkodik. Az is bizonyos hogy e téren az egyöntetűség fölöttébb szükséges volna. Épp azért azok revíziója az ország katolikus közönségének közóhaját képezi. Ez a közóhaj a szent István-társulat-ban nyilvánult leginkább. Az ügy története következő:

A szent István-társulat elnöksége 1858 szept. 2-án azzal a kéressel járult az esztergomi tartományi zsinat elé, hogy az esetre, ha a zsinat a régiek helyett új kátékat és bibliákat hozna be, ezek kiadását és kezelését a Társulatra bizni méltóztassék. Sczitovszky hercegprimás ugyanaz év okt. 8-án tudatta a Társulattal, hogy a bibliai történetre nézve a zsinati atyák egyelőre Róderé mellett állapodtak meg; a kátét illetőleg azonban a Deharbe-félét, vagyis a regensburgit fogadták el; tehát ugyanazt, a mely az egrí káté szövegének alapjául szolgált. Egyuttal kijelentették, hogy a káték kiadását és kezelését örömet átengedik a Társulathoz, ha ez kész eleget tenni mindazoknak a föltételeknek, melyeket az osztrák kormánynak az elemi iskolai könyvekre nézve, — különösen a szegényebb gyermekeknek adandó ingyen példányokra vonatkozólag — megállapított. A Társulat válaszmánya ezekre késznek nyilatkozott. Egyuttal megkísérelte a Társulat az egrí és esztergomi káték egységesítése ügyében a kezdő lépéseket; azonban Egerből tagadó választ kapott. A zsinati kátékat pedig Bécsbe vitték, azok kiadásától a társulat egyelőre elesett. Sok utánjárással sikerült a primásnak kieszközölni az említett jogtalanság megszüntetését s 1861-ben az esztergomi zsinaton elfogadott Deharbe-féle káté tulajdoni és kiadási jogát véglegesen a szent István-társulatra ruházta. Egyuttal ennek német, horvát, tót, ruthén és román nyelven való kiadásával is megbizta. A kátékat a Társulat megbizásából Róder Alajos átdolgozta s a Társulat horvát, tót, ruthén és román nyelvekre lefordította.¹ Ezzel azonban a kérdés korántsem volt megoldva. A káték egységesítése iránt való közóhajnak a szent István-társulat 1871 évi közgyűlésén kifejezést adott Szabó Imre szombat-

1. Noffer Antal. A szent István-társulat története. Budapest. 1904—122—127 lap.

helyi püspök. Hasonló értelemben nyilatkozott Göndöcs Benedek b. gyulai apát-plebános. Különbén a Társulat választmányi ülésin is tárgyalták ezt a kérdést. Simor János herceg-primás mind-ezekre azt válaszolta, hogy egy bizottsággal tárgyalatja a kérdést. Kijelen'tette, hogy a káték ügye állandó gondjainak tárgyát képezi. Az általa kinevezett bizottság a káték szövegének megállapításával foglalkozik. De a tárgy magában oly nagy fontosságú s annyi ovatosságot igénylő, hogy az elhamarkodás csak hátrányára lenne a célnak. ^{1.} Göndöcs Benedek a Társulat 1877 évi közgyűlésén ujból megsürgette a káték egységesítését. Egyuttal azt indítványozta, hogy a Társulat tűzzön ki pályadíjat a legjobb káté megírására; a legjobb pályamunkákat terjeszsze a püspöki kar elé oly kérelemmel, hogy azok közül belátása szerint a legalkalmasabbat elfogadni és iskolai könyvtől elrendelni méltóztassék. Jutalomdíjul az indítványozó 400 frtot ajánlott föl. A közgyűlés újra elismerte a káték egységesítésének szükségességét s föl kérte az elnöklő Császka György püspököt, hogy a püspöki kar előtt a közóhajt tolmácsolja. ^{2.} A Társulat 1882 évi közgyűlésén Göndöcs Benedek újra megtette indítványát a káték egységesítése ügyében. Erre az elnöklő Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek azt az észrevételt tette, hogy a káté-kérdés megoldása a püspöki kar jogkörébe tartozik. Ennek folytán a közgyűlés az indítvány fölött napirendre tért. ^{3.} A káték revíziójának kérdése egy ideig pihenni látszott. Azt néhány évig nem bolygatta senki.

1. U. ott. 165.

2. U. ott. 184.

3. Ugyanott. 199.

Egyébb katekizmusok.

A 48-as mozgalmak után beállott idő sok tekintetben változást idézett elő iskoláinkban. Egy, a viszonyok alakulásait figyelő katekéta a forrongások csillapultáival kiadta katekizmusát, melyet az iskolában szerzett tapasztalatai alapján irt össze. Az új káté számol az új helyzettel; azonban azon nagyfontosságú pedagógiai és teológiai sajtóságek nincsenek meg benne, melyek egy hit-elemzési kézikönyvnek nagyobb mértékű elterjedését biztosítani képesek, így, a veszprémi káté sem nyert nagyobb elterjedést.

Hogy az új káté fogadtatásáról, a közvélemény hangulatáról tájékozást adjak, idézem a „Religió“ bírálatát, mely a folyóirat 1851-évi 56-ik számában megjelent. Így ír a „Religió“: „Hogy a szerző a régi Canisius-féle katekizmus mellett megmaradt, ezt csak helyeselni tudjuk, miután az sokkal használhatóbb sem mint sok más, melynek elfogadásával csak a szerencsétlen kísérletek szaporodtak. A mit a nép egyszer megkedvelt és mi atyáról fiúra szállott, azt csak a valódi jobb által kell kiküszöbölni. De ezt nem azért mondjuk, mintha a régi katekizmus tökéletesen megfelelné korunk igényeinek. Dr. Hirschernek elve: „Wer in der Zeit lebt und wirken will, muss der Zeit Rechnung tragen.“; leginkább a katekétáról áll. És már e tekintetnél fogva is örömmel üdvözljük szerzőnket a theologia eddigelő honunkban legparlagabb terén és hisszük, hogy becses munkálata sok tekintetben jó segédeszközt fog nyújtani azoknak, kik a várvavárt korigényekre magyar katekizmusunk kidolgozásához hozzá fognak fogni. De kérdezi bizonyosan az olvasó: megfelelt-e szerző feladatának? És e kérdésre a teljesen kielégítő felelet igen nehéz. Ki katekizmust akar készíteni, annak jó theologusnak, tapasztalt tanítónak kell lennie és ismernie is kell korunkat és ugyyszólva az iskola és életnek közepette kell állania, hogy az iskola és az élet számára irhasson katekizmust Azt bátran el merjük mondani, hogy a szerző kiáltó

szükségeink egyikét pótolta, míg csak a várva várt országos új katekizmus meg nem jelenik; miért is buzgalommal ajánljuk munkáját, ha nem is iskolai könyvképen gyermekek számára, (mivel e célra kelleténél terjedelmesebb és ennél fogva drágább is talán), hanem mint segédkönyvet az eddigi katekizmus mellett használandót, a katechétáknak, mestereknek, sőt minden családanya- és anyának is, valamint az iskolai pályáról lelépett korosabb ifjúságnak is, correct, könnyen folyó, magyaros és népszerű, minden cikornya és fölösleges szószaporítás nélkül. Sok helyen talpraesett példák, szentírási idézetek által a legnehezebb helyeket is szépen fölvilágosítja. Jó és helyes továbbá az is, mit szerző előszavában az előadási modort illetőleg mond, figyelemeztesül a tanítóknak intvén többek közt őket, hogy xavéri szt. Ferencz példája után mindegyik hitágazat, sőt az erkölcsöket szabályozó igazság előadását rövid, szivreható és épen az előadott cikkre vonatkozó fohással és könyörgéssel zárják be. Czélszerű az is e könyvben, hogy a vegyes házasságról is befoglaltatnak a legszükségesebbek; de a borzasztólag elhatalmasodott istenkáromlást még bővebben szerettük volna tárgyalva látni, valamint Hirscher példája szerint a szertartásokra nézve sem ártott volna itt-ott kis figyelmeztetés. Vannak azonban e katekizmusnak csekély hiányai is. Így mindjárt az első kérdésre: Mi a katekizmus? nem kielégítő a felelet utolsó része. Kár, hogy a szerző néhány bevezető kérdést nem bocsájtott előre és hogy egyszerre csak azzal kezdi: Mi a katekizmus? Nem jobb lett volna-e így kezdeni: 1. Ki teremtett? 2. Miért teremtett téged Isten? 3. Mit tesz Istennek szolgálni? 4. Mi várja azokat, kik Istennek nem akarnak szolgálni? stb. Némely helyen sokat is akar, legalább elemi tanodában, magyarázni a szerző. . . . Kár, hogy több szentírási idézetet nem használt munkájában, ha mint látszik, inkább segédkönyvnek szánta azt, sem mint iskolai katekizmusnak. És az ugynevezett „Tugendübung“ is igen-igen emelte volna dolgozata becsét, mint p. o. gyönyörűek találtak a Diepenbrock féle, vagy regensburgi katekizmusban és néhol kis vers is helyén volt volna, mint könnyebb emlékezés okáért. Overbeg Ber-

nárd eléggé nem ajánlható „Christkath. Religions-Handbuch“-ja igen gazdag célszerű emlékkereskedben. Végre ujonnan ajánljuk szerzőnek igen-igen becses munkáját minden magyar katechétának és mesternek, kérve kérvén őket, hogy megfeszített szorgalommal tanítsák a „vallástudományt.“¹ Így ír a Religio a veszprémi katekizmusról. A Religio bírálata a magyarországi kat. papságnak véleményét tükrözi vissza. Tehát a papság bár szívesen fogadta e művet, mint némi tekintetben hézagpótlót és elismeréssel adózott a szerzőnek, ki a közszükségletet felismerte; mindazáltal azt az iskolákba bevinni vonakodott, mivel a mű a katekétika követelményeinek nem felelt meg. S ebben el kell ismernünk a papság higgadt megfontolását. Hogy azonban a műről, annak szerkezete és metódusáról magunknak helyes fogalmat alkothassunk, lássuk annak tartalmát vázlatban: I. r. címe: Az elemi tanodák számára felsőbb hatalom által meghatározott közép-katekizmus, némely közbevetett kérdések és feleletek által bővitve és értelmezve. Első félév. Veszprémben. Ramasetter Károly betűivel. — 1849. 8 rétt 172. lap.⁵ II. r. címe: Az elemi tanodák számára felsőbb hatalom által meghatározott közép-katekizmus, némely közbevetett kérdések és feleletek által bővitve és értelmezve. Második félév. Veszprémben. Ramasetter Károly betűivel. — 1849. 8 rétt 115. lap.³ E két könyv egybe van foglalva, illetve az egész káté két félévre van osztva. Elején a szerző: B. K. művét Szmodisz János veszprémi apátkanonoknak ajánlja. Előszavában azt javallja, hogy a tanító különböztesse meg a kérdéseket csillagokkal: egy csillaggal a leggyöngébb tanulók számára, két csillaggal a második, három csillaggal a harmadik osztály számára. — Tartalma: I. Félév. I. főcikk: A hitről. I. szakasz. Mit tegyen a kat. hit? II. szakasz. Az apostoli hitvallásnak 12 ágazatáról. II. főcikk. A keresztény reménységről. I. szakasz. Mi legyen a keresztény reménység? II. szakasz. Az imádságról. III. főcikk: A szeretetről. I. szakasz.

1. Religio 1851. évi f. 56. sz. 461—463 l.

2. Magyar nemz. muzeum.

3. U. ott.

Mi legyen a keresztény szeretet? II. szakasz. Az Istennek tiz parancsolatáról általában. III. szakasz. Az Istennek tiz parancsolatáról különösen. IV. szakasz. Az anyaszentegyház parancsolatáról általában. V. szakasz. Az anyaszentegyház parancsolatáról különösen. II. Félév. IV. főcikk. A szent szakramentomokról, azaz a szentségekről. I. fejezet. A szentségekről általában. II. fejezet. A szentségekről külön-külön. V. főcikk. A keresztény igazságról. A jószágos cselekedetekről. Toldalék a négy utolsó dolgokról. A veszprémi káté Canisiusnak tetemesen bővített, szabadon átdolgozott kiadása. Csak a felosztást és a főbb kérdéseket vette át Canisiustól, a többi a szerző szellemi terméke. Valamennyi eddig ismertetett kátétól sok tekintetben lényegesen eltér; azonban szerencsés ujtásnak nem nevezhető, mit különben sorsából is eléggé megítélhetünk, mivel sehol nem vergődött népszerűsége. Különben már túlságos bősége miatt sem volt alkalmas iskolai használatra. Kérdései és feleletei túlságosan terjedelmesek; néhol egymás után 5—6 hosszú kérdés és felelet következik, melyek mindegyike fél-fél lapra terjed. Methodusának megítélése céljából idézek belőle néhány kérdést és feleletet: K. „Mit tesz keresztény katolikus módon hinni?“ F. „Keresztény katolikus módon hinni tesz: mindent igaznak tartani, mit az Isten kinyilatkoztatott és az anyaszentegyház előnkbe ad, akár legyen az szentírásban, akár az apostoli hagyományokba foglalva.“ K. „Mit tesz ez a szó kinyilatkoztatni?“ F. „Kinyilatkoztatni annyit tesz, mint megmutatni és tudatni valakivel azt, mit még nem látott, nem ismert, nem tudott, p. o. ha a kulcsár kinyitja szekrényeit, akkor láthatjuk és tudjuk, mi van azokban? Ha ember nyilatkoztat ki valamit előttünk, az emberi kinyilatkoztatás léssen, ha pedig az Ur Isten nyilatkoztat ki némely ismeretlen igazságokat, isteni kinyilatkoztatásnak mondatik; és ha emberi kinyilatkoztatásnak adunk hitelt, akkor hitünk csupán emberi hit, vagy hiedelem; ha pedig az isteni kinyilatkoztatásnak hiszünk, akkor hitünk isteni hit.“ K. „Mit tesz tehát általában hinni?“ F. „Általán hinni annyit tesz, mint igaznak tartani azt, mit más nekünk kinyilatkoztatott. Mert

mit magunk látunk, hallunk, tapasztalunk, azt tudjuk, nem pedig hisszük.“ K. „Megfoghatjuk-e mi elménkkel is mind azokat, miiket hinnünk kell?“ F. „Azt mind, a mit hinnünk kell, se nem lehet, se nem tartozunk elménkkel megfogni: mert akkor tudnánk. nem pedig hinnénk azokat.“ K. „Adott-e az Ur Isten valóban kinyilatkoztatást az embereknek?“ F. „Adott minden bizonynyal; mert mi a szentírásból és szent hagyományokból olyan dolgokat tudunk, melyeket egyedül csak isteni kinyilatkoztatásból lehet embernek tudni, p. o. hogyan teremtette Isten e világot? Ki volt a legelső ember? Hogyan kíván az Ur Isten tiszteltetni az emberek által? stb.“ Mint ezen idézetekből látható, a veszprémi káté nagyon sokban lényegesen eltér a többi katekizmusoktól. Ámbár a szerző iskolai használatra írta és csak mellékesen szánta felnőtteknek; mindazáltal az iskolában nem volt kelendő. Első sorban azért, mivel nagyon terjedelmes. Másodsor, mivel kérdései nem felelnek meg a katekétika szabályainak. Harmadsor azért, mivel magán-ember kezéből került a könyvpiacra.

Nogáll János dr. nagyváradi kanonok 1864-ben a használatban levő Deharbe-féle kátékhoz kommentárt írt ily cím alatt: Adalékok a „Közép-Katekizmus“-hoz, ^{1.} melyben a káténak dogmatikai részét fejtegeti. E füzetke a hitelemzőknek volt szánva segédkönyvtől a katekézishez. Ugyanazon szerzőtől 1865-ben Adalékok a „Közép-Katekizmus“-hoz ^{2.} cím alatt Egerben az érseki liceum könyvnyomdájában ismét ily irányú füzetek jelentek meg, melyek előmunkálatai voltak Nogáll későbbi kátéinak. Az első füzet elején említi a szerző, hogy kézirat gyanánt nyomatja ezen adalékokat, mert nem tartja ezen dolgozatát oly megszürtnek, hogy vele bizvást a nyilvános ítéset elé állani bátorzkodnék. Ezen dolgozat is gyakorlat után készült; de jónak látta a szerző vele várakozni, hadd köszörülődjék még jobban újabb meg újabb gyakorlat által. Ezen tartózkodást a szerző a dolog nehézségeivel

1. A magy. nemz. muzeumban.

2. U. ott. A budapesti könyvtárakban csak az első füzetet találtam meg.

okolja. Többnyire nem is vala szándéka egészen új katekizmust szerkeszteni, csak egy-két tanczikket kissé módosítani vagy fejtegetni s a tanoncok tehetségei s igényeihez idomítani. — Ezen módosítások következő pontokra vonatkoznak: a bevezetésben az ember végcéljára; I. szakaszban a hiendőkre általában, a hiendőkre nevezet szerént, (az apostoli hitvallás I—IX ágazataira) Ezeket kérdésekben és feleletekben tárgyalja. Tulajdonképpeni célja az élősóbéli hitelemzést megkönnyíteni, azért adta füzeit kézirat gyanánt nyilvánosságra. Az Adalékok Nogáll katekétikai tanulmányainak első gyümölcsei voltak. A praxis rostáján átszűrődött katekétikai munkásságának tulajdonképpeni eredményét csak egy évtized múlva bocsátotta a nyilvánosság elé hármas tanfokozatu kátéiban, melyek címe következő: 1. Elemi képes-katé, katolikus népiskolák számára. I. és II. tanfolyam. Nogáll János nagyváradi kanonoktól. Nagyvárad 1876. Nyomatott Hügel Ottó könyvnyomdájában. ^{1.} — 48 lap, sürűn el van látva bibliai képekkel. Első részében a keresztény hitről, másodikban a reményről, harmadikban a szeretetről szól. Hogy ezen katé didaktikai jó és gyenge oldalairól fogalmat alkothassunk, lássuk annak néhány kérdését s azok lánczolatát. K. Vess keresztet. F. Az Atyának stb. K. Mit akarsz ezzel jelteni? F. Ezzel igaz kereszténynek vallom magamat . . . azt akarom vele jelteni, hogy én is az ur Jézus hive vagyok. K. Igaz keresztény voltunkat mi által igazoljuk? F. Igaz keresztény voltunkat az által igazoljuk; hogy hittel, reménynyel, szeretettel ragaszkodunk Krisztushoz, az ő anyaszentegyházában. I. A keresztény hitről. K. Mit tesz hinni? F. Hinni annyit tesz, mint igaznak tartani azt, a mit más mond, és pedig azért, mert ő mondja. K. Mit tesz igaz keresztény módon hinni? F. Igaz keresztény módon hinni annyit tesz, mint kétségtelen meggyőződéssel szentigaznak tartani mindazt, a mit Isten kinyilatkoztatott és pedig azért, mert ő kinyilatkoztatta és anyaszentegyháza által hinnünk elénkbe adja. K. Az anyaszentegyház mikép adja elénkbe mindazt, amit Isten kinyi-

1. Ugyauott.

latkoztatott? F. A mit Isten kinyilatkoztatott, azt az anyaszent-egyház rövid foglalatban élénk adja az apostoli hitvallásban. K. Mondd el az apostoli hitvallást. F. Hiszek egy Istenben stb. A teljes Szentháromság — egy-Istenről. K. Mi az Isten? F. Isten a mi mennyei Atyánk. Mivoltára és természetére önönmagától való legtökéletesebb valóság, mindentudó és mindenható, csupa jóság, csupa igazság, maga a szentség, mindeneknek legfőbb ura. (Következik a kép magyarázata.) K. Hány Isten van? F. Csak egy Isten van mivoltában és természetében. K. Mit hiszünk és vallunk az egy igaz Istenről? F. Azt hiszszük és valljuk, hogy az egy igaz Istenben három isteni-személy van: Atya—Fiú—Szentlélek. K. Milyen nevezetik ezen három isteni-személy együttvéve? F. Ezen három isteni-személy együttvéve „Szentháromság“-nak nevezetik. K. Mit hiszünk és vallunk a teljes Szentháromság — egy Istenről magunkra nézve? F. Azt hiszszük és valljuk, hogy az Atya teremtett, a Fiú megváltott, a Szentlélek megszentelt bennünket. — Sok jó oldala van Nogáll elemi kátéjának. Már a bibliai képek közbeszövését csak dicsérni lehet. A II. osztály kérdései az elsőtől csillag által vannak megkülönböztetve, mi a tanítást sokban könnyíti. A képekhez magyarázatok vannak fűzve, melyek azok megértését elősegítik. A tanítás előtt mondandó imádsághoz emlézés céljából oda csatolja a Hiszekegyet, 10 parancsolatot stb., minden óra előtt egyet-egyét. Kérdéseim s feleleteim is meglátszik, hogy sok fontolgatás után állította össze azokat. Azonban kátéját mindennek dacára nem mondjuk gyakorlatinak. Meglátszik rajta, hogy írója életének javát nem a kisdetek közt töltötte, nem tud gyermeked lenni. Így a 3 ik kérdésben „igazoljuk“ szót használ, ezt a gyermek nem érti meg. A rá következő felelet pláne nehézkes. Az 5-ik kérdésben fölösleges dolgok vannak: „kétségtelen meggyőződéssel“; fölösleges, szintígy ugyanott: „és pedig azért, mert ő kinyilatkoztatta.“ Ez ellenkezik a katekézis egyik fontos elvével, mely szerint a kérdések minél rövidebbek legyenek. A 12 ik kérdés a katekétikának egy másik szabályába ütközik, mely szerint a felelet magva

már benne legyen a kérdésben; ezen kérdésre: „Mit hiszünk és vallunk a teljes Szentháromság — egy — Istenről magunkra nézve“? aligha fog megfelelni az elemi iskola II. osztályának legjobb tanulója is. — A második tanfokozat kátéjének címe: Közép-katé, katolikus népiskolák számára. Járulékul az egyházi szertartások rövid magyarázatával. III. és IV. tanfolyam. Nogáll János nagyváradí kanonoktól. Nagyvárad, 1876. Nyomatott Hügel Ottó könyvnyomdájában. ¹ 93 lap. — Felosztása: Vezérelvek Isten iránti viszonyunkról. I. sz. A keresztény hitről, viszonyban Krisztus urunk tanítói hivatalával az ő egyházában. II. sz. A keresztény remény viszonyban Krisztus urunk főpapi hivatalával az ő egyházában. III. sz. A keresztény szeretet viszonyban Krisztus urunk törvényhozói hivatalával az ő egyházában. — A harmadik tanfokozatu katé címe: Nagy-katé, katolikus népiskolák számára. Járulékul az egyháztörténelem rövid foglalatjával. V. és VI. tanfolyam. Nogáll János nagyváradí kanonoktól. Nagyvárad, 1876. Nyomatott Hügel Ottó könyvnyomdájában. 108 lap. ² A fejezetek címei egyezők az előbbivel. A fejeletekhez apró betűvel bőséges magyarázatokat függeszt, ezen nagy tudománnyal irt jegyzetek a könyv becsét kétségkívül sokban fokozzák. 1877-ben új kiadása jelent meg: Kis képes-katé, Közép-katé és Nagy-katé cím alatt Békés-Gyulán Dobay János nyomdájában ³. — Nogáll kátéinak hármas fokozatáról általában szólva azt kell mondanunk, hogy a szerző azokban ezen két fontos elvet igyekezett érvényesíteni: a magasabb tanfokozatu katekizmus foglalja magában az alsóbb fokút. Nogáll kátéiban nem találjuk azon nagy eltéréseket, melyek a Deharbe-féle káték használatánál annyi nehézséget okoznak a hitelemzőnek. Az I. II. osztály kátéja benne foglaltatik a III. IV. osztályéban, a III. és IV. osztályé az V. és VI. osztályéban. Másik előnye e kátéknak, hogy az anyag mennyiségére nézve hazai viszonyainkhoz vannak mérve. A szerző nagy tudománya ezen kis műben teljes fényével tündöklök; töröl met-

1. Ugyanott.

2. Ugyanott.

3. Ugyanott.

szett magyaros zamatú nyelvezete kellemesen cseng, mint az ezüst csengetyű. — Midőn azonban ezen kiváló tulajdonait kiemelem, hangsúlyoznom kell másrésről azt, a mit fönnebb pár szóval érintettem, van neki egy erős árnyékoldala: nehézkes, nem gyermekded. Már a közép- és nagykáté szakaszainak címei elárulják, hogy a szerző inkább teologus, mint kisdedekkel bibelődő hittanító. A káték szövege pedig tele van oly teologikus és elvont kifejezésekkel, melyeket a gyermek nem ért meg. Ez az oka, hogy Nogáll kátéi csupán csak a váradi egyházmegyében jöttek forgalomba, más egyházmegyék vonakodtak azokat elfogadni; dacára annak, hogy a használatban levő káték ellen már akkor felhangzottak a panaszok s dacára, hogy Nogáll épp e panaszokat akarta orvosolni. Ezen sok fáradsággal és nagy tudományal irt káték nem részesültek pártolásban. Egy hibájuk van, a miről a kitünő szerző nem tehet: hiányzik belőlük a gyermekdedség, nehézkesek.

Egyébb katekizmusok, melyek ebben a korban megjelentek, a következők:

„Az öreg katekizmusból ki-szedett, legszükségesebb kérdések az együgyű népnek könnyebbségére.“¹ Évszám nélkül. Elemi káté, 115 kérdésből áll. — Világosi Gáspár váci egyházmegyei plebános írta 1851-ben a „Férj- és nejestlendőket kérdezőtő keresztény tanítás és tanulás“ (Pest) című katekizmusát.² Ranolder János veszprémi püspök 1851-ben és 1853-ban sok ezer példányban kinyomatta. „A keresztény anyaszentegyház szertartását a veszprémi egyházmegyei népiskolák számára.“³ — Gryneus Alajos 1853-ban szertartástant irt ily címmel: „Keresztény kat. szerkönyvecske.“ Pest. 1855-ben pedig „Képes kis bibliát“ adott ki, a melyet német, tót, illir, ruthén és román nyelvre is lefordítottak.⁴ Ez a kis biblia számos példányban forgott köz-

1. Esztergomi szemináriumú könyvtár.

2. M. nemz. muzeum.

3. Danielik i. m. I. 381.

4. U. ott. II. 402.

5. U. ott.

6. M. nemz. muzeum.

kézen és meglehetősen népszerűsége tette szert. Ugyan ő imádságos könyveket is irt a tanuló ifjuság számára. Egyiknek címe: „A ker. kat. böleselkedő ifju ájtatossága.“ Bécs 1843. ⁵. A másikké: „Imák és énekek.“ Pest. 1854. — Zimmerman Jakab magyarra fordította a rottenburgi katekizmust. Címe: „Képes Kis Katekizmus Rottenburgi után fordítva. Elmélkedés Krisztus urunk kinszenvedéséről. Pest.“ 1854. 42 lap. ⁶. I. része szól az apostoli hitvallásról. II-ik a hét szent'ségről. III. az Isten tiz s az anyaszentegyház öt parancsáról. IV-ik az imádságról. Sok képpel van illusztrálva, a szakaszok végén gyakorlati tanuságképpen gyermek-versekkel. A könyv végén elmélkedés kérdések- és feleletekben Jézus szenvedése fölött. Sikertelen kísérlet volt. — Pados János plebános 1855-ben Schmidt Kristóf nyomán irta „Bibliai történetek az ó- és ujszövetségből és az apostolok cselekedeteiből. Kisebb gyermekek számára“ című művét. ¹. Ez is osztozott az előbbi sorsában. Nem valami nagy népszerűségnek örvendett. Weinhofer József szombathelyi egyházmegyei pinkafői plebános 1855-ben Pesten adta ki kátéját. Címe: „A keresztény kat. egyház fő hit- és erkölestanaí, tizennégy oktatásban előadva. Vallástan és olvasókönyv kiváltképen vasárnapi iskolák számára, egyszersmind gyakorlati kézikönyv vallásoktatók használatára.“ 84 lap. ². A mű célját megmondja a címe. — Farkas Sándor esztergomi egyházmegyei paptól 1874-ben jelent meg a következő hitelemzési könyvecske: „Jézus az isteni gyermek, példányképpül a gyermekeknek fölállitva Farkas Sándor hitelemző által. Esztergom.“ ³. 80 lapra terjedő jámbor olvasmányokból álló hitelemzési segédkönyv. — Györffy Iván 1872-ben magyarra fordította Zenner Nándornak. „A katolikus vallástan kézikönyve“ c. munkáját, mely 1875-ben új kiadásban látott napvilágot. ⁴. — Nagy Antal felső-gallai plebános, utóbb győri kanonok 1876-ban gyermekversekbe szedte Deharbe kátéját. Címe: „Elemi katekizmus gyermekversekben, kezdők könnyebb betanítására.“ Buda-

1. Danielik i. m. II. 243.

2. Budapesti egyetemi könyvtár.

3. Esztergomi szemináriumi könyvtár.

4. M. nemz. muzeum.

pest 52 lap. ¹ Brázay János „Előkészítés az első szent áldozásra“ c. könyvecskét adta ki Szatmárott. ² — 1896-ban a szombathelyi növendékpapok magyarra fordították a Catechismus Romanust ily címmel: „Káté a lelkipásztorok számára.“ ³ — Szatmáron jelent meg 1898-ban Spirágó Ferencz „Katolikus katekizmus a felnőttek számára“ ⁴. Elégnek tartottam címeik szerint felsorolni ezeket a hitelemzési kézikönyveket, mivel nagyobb elterjedésnek egyik sem örvendett.

A gör. szertartásu ruthén katolikusok részére Roskovics Ignác hajdu-böszörményi gör. kat. lelkész, később munkácsi kápt. nagyprépost irt magyar nyelvű katekizmust. Címe: „Gör. Katolikus Katekizmus, vagyis a keresztény tanítás elemei. A munkácsi és egri megyei katekizmusok után a katolika egyház görög rendjéhez alkalmazva, irta Roskovics Ignác h. böszörményi gör. kat. lelkész. Debrecn. Kapható Telegdi Lajosnál. 1865.“ ⁵. 169 lap. Elején imádságok. Azután a káté következik. I. részben szól a hitről; II-ikban a parancsokról. III-ikban a szentségekről és imádságról. végén a kis katekizmus versekben. Ez a káté nagyobb részben a Deharbe-féle katekizmust követi; azonban tekintettel van a Kutka-féle ruthén kátéra is. Leginkább a Szabolcs, Hajdú és Szatmár vármegyékben lakó magyar ajku gör. kat. ruthének használták. Azokon a részeken igen népszerű volt. — Azonban Firczak Gyula megyés püspök nagyobb egyöntetűséget akart behozni egyházmegyéjében a hitelemzés terén. Ez okból elrendelte a Kutka-féle káték magyar fordítását. 1898-ban megbizta Mikita Sándor dr. munkácsi e. m. kanonokot, hogy a Kutka-féle kis, közép és nagykátéra osztva dolgozza át s ruthén és magyar nyelven adja ki. Mikita már elkészítette a kis- és közép katekizmust. Azok már megjelentek ruthén és magyar nyelven. A nagy káté most van átdolgozás alatt. Most már az átdolgozott Kutka-féle katekizmusokat használják a ruthének mindenütt. Régiségök, rö-

1. Esztergomi szemináriumi könyvtár.

2. M. nemz. muzeum.

3. U. ott.

4. U. ott.

5. Budapesti egyetemi könyvtár.

vidségök és könnyed nyelvezetük miatt a nép igen kedveli; ugy annyira, hogy azok most már a Roskovics-féle kátét teljesen kiszorították. Firczak püspök rendelkezése a ruthén katolikusok hitbéli oktatására jótékony hatást gyakorolt, mivel azt egyöntetűvé tette. ^{1.}

A német nyelvű katolikus iskolák számára lefordították Deharbe egri és esztergomi katekizmusait. Ezek vannak használatban az egész ország német tannyelvű iskoláiban, ugyanazzal a felosztással, mint a magyar káték. Róder bibliáit Cseörgheó Alfred főrealisk. hittanár fordította németre. Azok Deharbe kátéi mellett országszerte el vannak terjedve. Mindannyit a Szent István-Társulat adja ki.

Az összes bunyevác és sokacz iskolákban Deharbe kátéinak és Róder bibliáinak illir fordítását használták, melyeket a Szent István-Társulat adott ki. Minthogy azonban azok nyelvezete fogyatékos volt, utóbbi időben Deharbe kátéit néhány szabadkai hitelmező hibátlan nyelvezettel újra lefordította; illetve a szent-istván-társulati kiadványok nyelvtani hibáit kijavította és 1884-ben Szabadkán kinyomatta. Az elemi káté címe: „Kratki Nauk“; a kis kátéé: „Mali Katekizam,“ a közép kátéé. „Sridnyi Katekizam,“ a nagy káté: „Veliki Katekizam,“ Róder bibliáinak címe: „Biblicna dogodovstina.“

A tót nyelvű népiskolákban egy ideig még Deharbe kátéjének megjelenése után is több helyen a pécsi katekizmus fordítását használták. A „Krestansko-katolicske ucenie ili katechismus“ Pesten 1855-ben új kiadásban látott napvilágot. ^{2.} A kassai egyházmegyében külön tót kátét használtak, mely a budai katekizmus alapján készült. Címe: „Mali Katolicski Katechismus pre skoli farske biskupstowa kossickeho. Z-dowolenim biskupskim. w Koszicah.“ 1851-ben jelent meg. ^{3.} Névtelen szerző 1877-ben irt tót nyelvű elemi katekizmust, mely 1877-ben Turócz-Szent-Mártonban jelent meg. Címe: „Z krestanskokatolicského katechismusa krátky vytach pre ditky obecneho ludu.“ ^{4.} Ezek azonban csekély je-

1. Ezeket Turjay János munkácsi kanonok szives közléséből tudom.

2. Magyar nemzeti muzeum.

3. Ugyanott.

4. Ugyanott.

lentségűek. A tót népiskolákban általában Deharbe kátéinak és Róder bibliájának tót nyelvű fordításait használják, melyek a Szent István-Társulat kiadásában jelennek meg.

A román nyelvű gör. katolikus iskolákban egyházmegyénként különféle katekizmusokat használnak. A balázsfalvi érseki megye kátéi: *Catechism mic pentru incepetorii diu scolele poporali greco-catolice. Cu binecuvintarea celor mai mari.* Balázsfalva. 30 lap.¹ Ez a kis katekizmus. A nagyobbik: *„Catechism pentru scolele poporale greco-catolice. Cu binecuvintarea preaveneratului ordinariat metropolitana.”* 86 lap. Balázsfalván adták ki.² — A szamosujvári egyházmegye kátéja: *„Inventiatura crestinésca sean catechismu micu pentru tinerimea gr. catolica. Cu binecuvintarea preasantitului parinte Ioane canduva Alexi fostulu Episcopu a Diecesei Gherlei.* 32 lap. Elemi káté³. — A lugosi egyházmegye katekizmusa: *„Catechismu pentru tenerimea greco-catholica romana compusu de Andrea Liviu canonicu custode si tiparitu. Cu benecuvintarea Illustritatei Sa le Domnului Alesandru Dobra Episcopulu gr. catholicu romanu a Diecesei Lugosiului.* Lugos. 1866, 154 lap.⁴

Mint a hitelemzés melléktárgyát, megemlítendőnek tartom még a szertartástani és egyháztörténeti kézikönyveket, melyek iskoláinkban használatban vannak. Ilyenek: Szertartástan és Egyháztörténet, Fonyó Páltól. Mindkét könyv német nyelven is megjelent s XV. kiadást ért. A népiskolák V. és VI. oszt. használatára írta. — Szulik József kalocsai tanítóképző intézeti tanár 1870-ben Szertartástant írt, mely kellemes nyelvezete és célszerű beosztása folytán nagy elterjedést nyert. Szulik könyvét nemcsak a polgári iskolában és tanítóképzőkben, hanem a középiskolákban is használják. Ezt a könyvet átdolgozta, illetőleg kizárólag tanítóképző intézetek használatára alkalmazta Haller József győregyházmegyei soproni tanítóképző tanár. A mű 1888-ban jelent meg

1. Magyar nemzeti muzeum.

2. Ugyanott.

3. Ugyanott.

4. Ugyanott.

Sopronban. — Szekrényi Lajos esanádi e. m. plebános 1892-ben adta ki a népiskolák számára „A róm. kath. egyházi szertartások“ c. könyvét. Ebbe a szentségeknél, misénél és a szentelményeknél a katekizmus kérdéseit szó szerint átvette. A könyv világos és jó nyelvezetű. — Rövid egyháztörténet családok és népiskolák számára. Irta Lassú Lajos dr. 1903-ban III-ik kiadásban jelent meg. — A katolikus egyház rövid története népiskolák számára. Irta Demkovits Ágoston dr. Képekkel van illusztrálva. — Németh Gyula is irt Egyháztörténetet elemi iskolák használatára; Pongrácz József pedig a polgári iskolák számára. Mind a négy tankönyvről csak dicsérettel szólhatunk. — Fonyó Egyháztörténete mellett említést érdemel Horváth János váci e. m. pap „Kath. Egyháztörténete“, melyet 1890-ben adott ki Kunfélegyházán nép- és polgári iskolák számára. — Liturgika. Irta Lassú Lajos dr. Tudtommal három kiadást ért meg. — Katolikus szertartástan a népiskolák számára. Irta Demkovics Ágoston dr. Képekkel van illusztrálva. — Petrovics Emil. A katolikus egyház szertartásainak elemei, — a felső népismétlő és tanonciskolák számára írta. — Gerely József irt Szer-tartástant (kis kiadás) a népiskolák és (közép kiadás) a polgári iskolák számára. Értékes és elterjedt iskolai könyvek. Különösen a Gerelyé örvend nagy népszerűségnek.

Bucsek István váci kanonok, előbb teol. tanár 1893-ban „A róm. kat. egyházi szertartások tankönyvét“ a népiskolák felső osztályai, közép és polgári iskolák számára írta. Bucsek könyvét sok iskolában elfogadták. Felosztása helyes. Nyelvezete jó. Ugyan-abbban az évben adta ki Szer-tartástanát Sölétormos György a vesz-prémi egyházmegye iskolái számára.

Bodnár Gáspár szatmári tanítóképző tanártól: „Az iparosta-noncok vallásoktatása.“ A könyv először két kötetben jelent meg; utóbb azt igen helyesen egybevonta. Hasznavehető munka lévén, csakhamar utolsó példányig elfogyott. Fontos hivatása van az ipariskolák hitelemzésében. — Jozgits János baranya-jánosii plebános 1890-ben a katekizmus alapján imádságos könyvet szer-kesztett a tanuló ifjúság számára, mely magyar és német nyel-

ven megjelent és csakhamar második kiadást is ért. Jó könyv; mert ennek használata folytán az iskolában hallott vallás-erkölcsi igazságok nemcsak megmaradnak az ifjú elméjében, hanem a gyakorlati életbe is átmennek.

Biblia-fordítással tett kísérletet Bossányi József nováki plebános. Könyvének címe: „Ó- és Uj-szövetségi Bibliai Történetek. Businger nyomán átdolgozta Bossányi József nováki plebános. 1889-ben jelent meg Roskoványi Ágoston nyitrai püspök jóváhagyásával. A Schuszter-féle biblia ismeretlen fordítótól Bécsben látott napvilágot. Nem terjedt el. „Rövid Biblia Történetek“ cím alatt Fonyó István padéi plebános irt bibliát a népiskolák számára.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Népiskolai hitelemzésünk a legujabb korban.

Az a szellem, mely a 48-as idők törvényhozásában megnyilatkozott, a hitelemzés terén, fokozott éberségre sarkalta a magyar katolikus egyház főpásztorait. Az a szellem legkevésbé sem kedvezett a katolikus hitelemzésnek, a vallásos nevelésnek. Míg az országgyűlés 1847--8-ban Pozsonyban ülésezett, a magyar katolikus püspöki kar ugyanott közös tanácskozásokat tartott. Ezeknek az üléseknek határozatai részben az ifjuság vallásbeli oktatására vonatkoznak. Ide iktatom a határozatok lényegesebb részét:

A kisderek és korosabbak vallásbeli célszerű oktatásától függvén leginkább a hit meggyökeresítése, a püspökök különös gondot fordítanak arra is, hogy a növendék-papokat a katechetikai tanmódban alkalmas tanítók kiképezzék s már a papnevelő intézetben gyakorolják a katekézist. — Az iskolai nevelés csekély eredménye miatt panaszkodnak a püspökök. Szomoruan vallják be, hogy ámbár az ifjuságot az iskolában a vallási igazságokra elég szorgalommal tanítják s a szentségekhez való járulásra és az istenisztelet gyakorlására szorítják, mindazáltal a nép a vallás iránt nem viseltetik kellő tisztelettel; sőt sokan attól éppen idegenkedni, vagy elfordulni látszanak. Okául ennek a szomorú jelenségnek a püspökök egy részről a családi élet rossz példáit, a vallástalanság uralkodó szellemét, de azon körülményt is tekintik, hogy a vallástanítást iskoláinkban csak elméletileg, vagy éppen gépileg űzik; míg az alatt a hit- és erkölcsi érzet a szívben, hol a vallásnak honolnia kellene, gyökeret nem ver. Az elemi első osztálytól a filozófiáig ugyanabban az alakban és rendben tanítják a vallás-tudományt a kis katekizmus fokozatos kibővítésével. Innen van, hogy az ily oktatás az ifju előtt elveszti azt az érdekességét, mely az oktatókban hajlamot és szeretetet képes fölébreszteni s az ifjunak nemes érzelmeit a

vallás iránt való buzgóságra gerjeszteni. ^{1.} — Így vélekedtek a hitelemzés felől a püspökök 1848-ban. Az egyház főpásztorai aggodva látták, hogy a közszellem nem kedvez a hitelemzésnek. Utóbb bekövetkezett a szabadságharcz. A Bach-korszak gépies iskolai rendszere minden szabad mozgást elnyomott. Az egyháziakban megérlelődött az a vélemény, hogy zsinatok tartásával kell javítani a helyzetet. A zsinatok fogják orvosolni a hitelemzés bajait is. A közóhaj nem sokára megvalósult. Egymást követték a zsinatok, melyek a hitelemzésre vonatkozólag fölöttébb üdvös intézkedéseket tettek.

1858-ban zsinatra gyűltek össze az esztergomi egyháztartomány püspökei és papjai. Ennek a zsinatnak határozatai az esperesekre és a papságra nézve szigorú utasításokat tartalmaznak a hitelemzés ügyében. Az V. cimen utasítja a zsinat a kerületi espereseket, hogy kerületök iskoláit minden évben látogassák meg; mely alkalommal különösen vegyék szemügyre, vajjon az ifjuság tanulja-e szorgalmasan a vallást. ^{2.} A plebánosokat és káplánokat utasítja a zsinat, hogy minden iskolában legalább hetenkint kétszer, a templomban pedig minden vásár- és ünnepnapon oktassák az ifjuságot a hit elemeire és az egyház szertartásaira. A hitelemzésben azt a katekizmust használják, melyet nekik az egyházi főhatóság előírt. Az ily templomi hitelemzésre azokat az ifjakat is szorítsák, a kik a vasárnapi iskolába járnak, ha csak külön vallástanítójok nincsen. A pásztor-gyermekeket különösen a téli hónapokban részesítsék hitbeli oktatásban. A cselédeket, különösen a leányokat vásár- és ünnepnapokon a délutáni órákban oktassák hitelemzésre. Erre a célra városokban vegyék igénybe a szerzetesek és jámbor társulatok segítségét is. ^{3.} Végül ügyeljen a plebános, hogy minden keresztény házban legyen katekizmus és azt a felnőttek is olvassák. ^{4.}

1860-ban az esztergomi főegyházmegye papjai tartottak zsinatot, mely az ádventi hitelemzésre ad különös parancsot, midőn

1. Emlékirat az 1847—8 országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozásokról. Egy résztvevőtől. Pest. 1866. (Esztergomi főegyházmegyei könyvtár.)

2. Decreta et acta concilii provincialis strigoniensis. Anno Domini 1858. — 71 lap

3. Ugyanott 74 l.

4. Ugyanott.

elrendeli, hogy hajnali misék után a plebánosok minden nap tartsanak templomi katekézist. ^{1.} — Az 1863-iki pécsi egyházmegyei zsinat meghagyja a plebánosoknak, hogy vásár- és ünnepnapokon egy óra hosszáig katekizáljanak. Hitelemzésnél az esztergomi tartományi zsinat által előirt kátét használják. Alkalomadtával a fiók-községekben is katekizáljanak. A hol személyesen nem végezhetik a hitelemzést, ezzel értelmes és jámbor életű embereket bizzanak meg. Az iskolákban hetenkint kétszer katekizáljanak. Bőjti időben hétköznapi hitelemzés alkalmával készítség elő az ifjúságot a szentségekhez való járulásra. Az ismétlő iskolában vasárnaponként tartsanak katekézist. ^{2.}

A kalocsai egyháztartomány püspökei és papjai 1863-ban tartottak zsinatot, melynek a katekézisre vonatkozó határozatai következők: A plebánosok, ha csak tehetik, minden nap menjenek az iskolába. Ne elégedjenek meg csupán a hitelemzés előadásával, hanem az ifjúság egész erkölcsi élete fölött őrkdjenek. A katekézisben a plebánosoknak segédkezzenek a káplánok. Különösen őrkdjenek a leányok vallásos nevelése fölött, mivel ezek fogják idővel, mint családanyák, a gyermekeket oktatni az imádságra s a vallás elemeire. Minden erővel oda törekedjenek a plebánosok, hogy az ifjúság a mindennapi iskolákat szorgalmasan látogassa; a serdültebbek pedig a vasárnapi iskolába járjanak s ott őket rendszeres hitelemzésben részesítsék, az egyházi énekekre s az ünnepek jelentőségére oktassák. Hasonlóképpen kell eljárni a templomi hitelemzésnél. Vasár- és ünnepnapokon kötelesek a lelkészek az ifjúságot a vallás tanaira oktatni. Az egész egyháztartományban egy katekizmust kell használni. ^{3.}

Az 1872-ben tartott gyulafehérvár—fogarasi gör. kat. tartományi zsinat határozatában legelőbb elmondja a katekézis fontosságát. Azután meghatározza, hogy a pap az elemi iskolában köteles a hitelemzést és bibliát előadni. A tanító csak ismételtet a növen-

1. Ugyanott 108 l.

2. Statuta Synodi Dioecessanae Strigoniensis A. 1860. celebr. 42 lap.

3. Acta et decreta synodi dioec. Quinque-Ecclesiensis. A 1863. P. 49—51.

dékekkel. A plebános és tanító vásár és ünnepnapokon a fiukat délelőtt, a leányokat délután oktassa a hit elemeire. ¹

Ezeknek a zsinati határozatoknak tényleges eredménye lett a hitelemzés föllendítése országszerte. A papság lelkesedést merített azokból a szent tanításban való buzgalomra.

Mig azonban a főpásztorok intézkedései hathatósan fokozták a hitelemzést, addig a világi törvényhozás azt fölöttébb megnehezítette. A felekezetlen állam, mely méregfogait II. József főnebb ismertetett rendeleteiben mutogatta, most már határozottan szakított a katolikus oktatással. A liberálizmus tért foglal az iskolában s ott az egyházat visszaszorítani törekszik.

A vallástalan liberálizmus megvesztegette a művelt társadalmat. Behatolt a törvényhozásba. Ez a liberálizmus vonul végig az 1868 évi vallástügyi, de különösen az iskolai törvényen, a mely utóbbi az iskolát elveszi édes anyjától: az egyháztól s 57 §-ban kimondja, hogy „a községi elemi népiskolákban hiveik hit- és erkölestani oktatásáról az illető felekezetek tartoznak gondoskodni.“ — A felekezetlen oktatási rendszer behozatala fokozott éberségre buzdította Sion öreit. A főpásztorok körleveleikben sürgetik papjaikat az iskolaügy fölkarolására és a hitelemzésben való buzgóságra. ² Több ízben tanácskozmányokat tartanak a katolikus iskolaügy fejlesztése érdekében. Ezeknek a tanácskozmányoknak legfontosabb eredménye az a munkálat, melynek címe: A magyarországi latin- és görög-szertartású római katolikus hitközségek iskolaszékeinek szervezetére és hatáskörére vonatkozó s a magyar püspöki kar által megállapított rendszabályok.“ Ezeknek a rendszabályoknak a hitelemzésre vonatkozó főbb intézkedései következők:

A családi és iskolai hitelemzésre vonatkozó általános utasítások után, a hittan tanítására való eljárást így állapítja meg: „A leckeórák akként osztandók be, hogy az előírt idő egyik ré-

1. Conciliulu Provincialu de primu ala provinciali basericesei gr. cath. Alla Julia si Fogarasiu. 187.

2. Cire. litt. n. diocesis e loc. et bacsiensis A. 1869. — p. 43. 86.

szében a hitelemző a tananyagot kellően megmagyarázva adja elő, másik részében a tanító a megmagyarázott tananyagot be-
cmlézteti és kikérdegeti. Az elemi iskolákban a hittanítás a fő-
pásztorok által előirt fokozatos katekizmusok és bibliai történetek
alapján úgy eszközöltetik, hogy a gyermekek minden osztály-
ban, illetőleg minden csoportozatban a hittanból egy teljes egészet
végezzenek. Ily módon a gyermekeknek e tárgyban való ismerete
évről-évre mindinkább fejlődik, fokonkint tágul; épp azért könny-
nyen és alaposan tanulják meg a hitágazatokat, az erény-gya-
korlás kötelmeit és kellően készítetnek elő a szentségek méltó
vételére. Annál is inkább célszerű a hitelemzést évenként egy
egészben kezelni, mert csak ily módon érhető el, hogy azok is,
kik életviszonyaiból kifolyólag teljes hat éveu át nem járhatnak
iskolába, habár rövid kérdésekben, de mégis a hittan lényeges
cikkelyeinek egész summájában nyerjenek oktatást. Hasonlóan a
bibliai történetek is minden évfolyamban összefüggő egészben és
önállóan adandók elő; mert a bibliai történetek nemcsak a ka-
tekizmus tételeinek felderítésére szolgálnak, hanem az isteni ki-
nyilatkoztatás szakadatlan s összefüggő történetét is magukban
foglalják. — Az iskolai tanítás mindig imádsággal kezdődik és
végződik. A hol a körülmények engedik, a reggeli tanítást szent
mise előzze meg, melyen a tanítók tanítványaikkal együtt jelen
legyenek. Az evangéliumi szakaszok az illető vasárnapokat és
ünnepeket megelőző napon felolvastatnak és megmagyaráztatnak.
A szent gyónáshoz járuló gyermekek a husvétii gyónáson és ál-
dozáson kívül még legalább kétszer, karácson táján és a helyi
körülmények szerint — az iskolai év végével kellően előkészítve
járuljanak a szentségekhez. Kiváló gonddal lesznek az először
áldozók előkészítendők. — A hit- és erkölcstani tárgyak, azon
évi folyamok különböző fokozata szerint következőleg osztatnak fel:

I. osztály. Első évben hallás után tanulja meg a gyermek a
hittannak főbb kérdéseit az elemi káté nyomán. Ugyanigy lesz-
nek ez évben tárgyalandók a bibliai történetből kiválasztott leg-
fontosabb események is és pedig az első félévben az ó, a máso-

dikban az ujszövetségből. Már ez évben figyelmeztetendők a gyermekek a legfőbb ünnepek jelentőségére és azok méltó megülésére.

II. osztály. Az elemi katekizmus egészen tanítható és a kis biblia majd minden cikkelye előadható. Az egyház főbb ünnepeinek és a vasárnapoknak már az első évi tanfolyamban felemlített jelentőségei és rendeltetései csak élő szóval bővebben ismertetnek.

III. osztály. Folytatólagosan bővítetik a hittan tanítása: a mint az a használandó kis katekizmus legfőbb kérdéseiben foglaltatik. Hasonlóan a bibliai történetek a közép biblia nyomán magyaráztatnak és betanítatnak. Az első és második évi folyamában az egyház ünnepeiről előadottak ismételtetnek és aként bővítettnek ki, hogy a gyermekek az egész évi ünnepekörökről általános ismeretet nyerjenek. A fiú-gyermekek megtanulják a szent misénél való szolgálatot.

IV. osztály. Az előbbi években tanultak kibővítésére az egész kis katekizmus és az egész közép biblia adatik elő. Az anyaszentegyház szertartásai és szokásainak ismertetése az előírandó tankönyv nyomán megkezdetik.

V. osztály. A közép katekizmus legtöbb kérdése és a nagy biblia legtöbb szakasza tanítandó. Az egyházi szertartások és szokások az előbbi évfolyamban megkezdett rendszeres ismertetése folytatódik. Az egyháztörténelem a legfőbb vonásokban előadatik.

VI. osztály. A hatodik osztályban a közép katekizmust és a nagy bibliát egészen, nemkülönben az egyháztörténelem vázlatát, a katekizmus függelékét képező religió története nyomán.

Ott, hol egy tanító működik, a hat osztályú tanköteles gyermekek három csoportba sorozhatók. Az első csoportban az elemi kátét és kérdésekbe foglalt bibliát; a második csoportban a kis kátét és közép-bibliát a szertartások némi ismertetésével; a harmadik csoportban a közép kátét és nagy bibliát, szertartás- és egyháztörténeti ismeretekkel kell előadni.

A katolikus iskolák hittani órarendje a püspöki tanterv szerint következő:

Egy tanítóval bíró népiskolában: 4 óra. Két tanítóval bíró népiskolában 8 óra. Három tanítóval bíró iskolában 12 óra. Négy tanítóval bíró iskola óraterve 16 óra. Hat tanítóval bíró iskola óraterve 24 óra.

Az ismétlő iskolában az ifjak a katekizmust, bibliát, szertartást és az egyháztörténet azon részeit tanulják, melyek előadására azok előzetes ismeretei kijelölik az utat. Vasár- és ünnepnapokon felolvassák nekik az evangéliumi szakaszokat.

A felső népiskolák I osztályában a közép katekizmust, Róder nagy bibliáját és a szertartást; a II. és III-ik osztályban a nagy katekizmust, az egyházi történettel és evangéliumi magyarázattal tanulják.

A polgári iskolák I. és II. osztályában a közép katekizmust és Róder nagy bibliáját a szertartással; a III. és IV. osztályban a nagy katekizmust az egyházi történettel és evangéliumi magyarázattal, az V és VI. osztályban az alap- és ágazatos hittant tanulják; az I—IV. osztályokban heti 2—2. az V és VI. osztályokban heti 1—1 órában.

A tanítóképző intézetek I. osztályában: a katekizmust és bibliát tanulják kellő magyarázattal. II. osztályban a hittant és a bibliai történeteket terjedtebb körben tanulják a szertartással és az egyháztörténelemmel. A III. osztályban a hittant és bibliai történeteket ismétlik és a szent föld földrajzát tanulják. Az egyháztörténelem bővebben előadandó nekik. Ezenfelül a hitelemzési tárgyak tanításának nemesak módszertana közlendő, hanem az ifjak a gyakorlati hitelemzés terére vezetendők. Egyelőre mint figyelők vesznek részt a hitelemzési előadásokban, később pedig saját dolgozataiknak betanulása után, mint gyakorlati hitelemzők ügyesítendők. A tanítójelöltek a hitelemzést minden osztályban heti 2—2 órában tanulják. — A polgári iskolai tanítóképzők I. osztályában az alap- és ágazatos hittant; II osztályban a szertartást és egyház-történetet tanulják. Ebben az osztályban tanulják a hitelemzési oktatás módszerét is. A vallástani órák száma hetenkint 2—2.

Az idézett utasítás szerint a hitközségi iskolaszék elnöke s a népiskolák igazgatója a plebános; ki felügyel, hogy iskoláiban a püspöki kar utasításait betartsák s az ifjúságot igazi katolikus szellemben neveljék; a hit- és erkölcstan alapos tanítására és megmagyarázására kiváló gondot fordít. Hasonló lelkiismeretes pontosságot kíván meg azoktól, kik mint segédlelkészek, vagy hitelemzők kötelesek az igazgatása alatt levő katolikus népiskolában a hitelemzést végezni. Évi jelentését fölterjeszti az egyházi főhatóságnak.

Az egyházkerületi tanfelügyelők, vagy esperesek öröködnék a rájuk bízott egyházkerületben lévő katolikus iskolák fölött. A kerületökben lévő iskolákat évenként legalább egyszer meglátogatják s ügyelnek, hogy azokban a püspöki kar utasításait mindenben, de különösen a vallás erkölcsi oktatás tekintetében betartsák. Az egyházmegye összes iskolái és hitelemzői fölött áll az egyházmegyei tanfelügyelő, ki iskolai ügyekben a püspököt képviseli. Személyesen meglátogatja az iskolákat s a hittant az illető lelkész által kérdezteti.

Ezek voltak azok az intézkedések, melyeket az új viszonyok között a magyarországi kat. püspökök a vallás-erkölcsös nevelés előmozdítása céljából általában, különösen pedig a hitelemzés fejlesztésére tettek. Ez volt a püspöki kar által megállapított törvény, a mely alapját vetette meg az újabb alakulásnak. S örömmel kell elismernünk: ennek az üdvös intézkedéseknek meg volt az óhajtott eredménye. A katolikus tanügy felvirágzott. Erős és tökéletes szervezete keletkezett a katolikus népnevelésnek. Támadtak a katolikus nevelésnek lánglelkű apostolai, a kik tudásuknak egész erejével, lelkesedésöknek egész hevével sikra szállottak, harcoltak és dolgoztak a katolikus ifjúság vallás-erkölcsi tanítása és nevelése érdekében. Még az ellenségnek is el kell ismernie és tisztelettel kell elfogadnia a katolikus népnevelés felsőbbségét. Hogy ennek a népnevelési rendszernek lelkét, magvát képezi a vallásoktatás, azt mindenki tudja és látja, a ki csak távolról is sejtelemmel bír a katolikus népnevelésről. Való

igaz, hogy az 1868. évi felekezetlen népiskolai törvény hatása alatt katolikus népnevelésünk sokat fejlődött. Iskoláink szaporodtak s azokban minta-szerű oktatás lépett életbe, a mely a legkövetelőbb igényeknek is megfelelt.

A haladó kor, a változott viszonyok csakhamar ismét föl-szinre vetették legelső sorban a káté-kérdést. Ugy az elemi, mint többi hitelemzési kézikönyveinknek az adott viszonyokhoz való módosítását követelték utóbbi időben hitelemzőink. Az előtt az elemi iskolákban heti 6 órán át tanulták a gyermekek a hitelemzést. Most a községi és állami iskolákban heti 2 órában tanulják. Nem egy iskolában még heti 2 óra sem jut arra. Ily viszonyok közt a vallástani kézikönyvek módosítása mindinkább égető szükségét képezett. Az anyag, a mely elő volt írva, túlságos nagy-nak bizonyult. A közép kátét is tanítani teljes lehetetlenség. Most már minden áron oda kell törekednünk, hogy a nehezebb viszonyok közt könnyebben érthető hitelemzési könyveket adjunk a gyermek kezébe. Kátéink közt nincs kellő összefüggés. Hiányzik belőlök az egységesség. Sok kérdés elvont. Az anyag túlságosan nagy. A kérdések és feleletek túlságos hosszúak, nehézkesek. Bibliánk nyelvezete is javításra szorul. Előadásuk nehézkes és szakadozott. Sok kérdéssel van az elbeszélés megszakítva. Egy darabba túlságosan sok történet van összezsúfolva. Ezek és hasonló kifogások hangzottak föl hitelemzői kézikönyveink ellen. Végül legjobbaink hangoztatták a kátékérdésnek országos egyöntetű megoldását. Ez volt a püspöki kar nézete is. Ennek a nézetnek adott kifejezést Haynald Lajos kalocsai bíborosérsek, midőn az 1878-iki főegyházmegyei tanácskozmányon a káté-ügyben következőképpen nyilatkozott: „Ha a püspökök egy, az egész magyar egyházra vonatkozó katekizmus alakjára nézve meg-egyeznek, azt haszonnal lehet életbe léptetni. De minden más, részleges intézkedés többet ártana, mint használna a magasztos célnak.“¹

Ugy a szent István-társulat nagygyűlésén, mint a pápi ta-

1. Statuta A. Dioec. Colocensis. p. 93.

nácskozmányokon és hírlapokban egyre sűrűbben hangzott föl a közóhaj hitelemzési kézikönyveink reformja iránt. Ezek a felszólalások arra indították a püspöki kart, hogy a káték átdolgozásán iránt tegye meg a szükséges intézkedéseket. A püspöki kar tanácskozmányain szóba került az ügy. Ipolyi Arnold beszterezébányai püspök megbizta Fonyó Pál sükösdí plebánost, hogy írásban fejtse ki azokat az elveket, melyek alapján a káték átdolgozását tervezi. Fonyó erre egy emlékiratot dolgozott ki a káté-reformra vonatkozólag. Ipolyi azt átolvasta s a püspöki kar nevében 1883-ban megbizta Fonyót a használatban lévő káték átdolgozásával. Fonyó a nyert megbizatus alapján legelőbb az elemi katekizmust dolgozta át s ily cím alatt mutatta be 1884-ben a püspöki karnak: „Képes elemi katekizmus, vagy a katolikus hit elemei népiskoláink I. és II. osztálya számára. Kézirat gyanánt hódolattal bemutatja Fonyó Pál.“ Ipolyi püspök az új kátét bemutatta a püspöki kar tanácskozmányán. Ott elhatározták, hogy a három érsek 2—2 bírálónak adja ki. Ezek áttanulmányozás után fogják véleményüket a püspöki kar elé terjeszteni. Simor hercegprimás Walter Gyulát és Ferenczi Györgyöt bizta meg a „Képes elemi káté“ bírálatával. Walter nézete szerint általában sikerültnek mondható. Ferenczi György „nagyrabecsüli és örömmel üdvözli a kéziratot.“ Samassa egri érsek Vincze Alajost és Bartalos Gyulát bizta meg a bírálattal. Vincze meglehetősen ügyesnek és gyermekdednek találja az új kátét. Bartalos inkább ragaszkodik Deharbehoz s a felett aggódik; „nem lenne-e a hitnek drága kincse veszélynek kitéve, ha az eddigi kátét kiküszöbölnek?“ Haynald bíboros érsek Pákolicz Jánost és Schröder Györgyöt bizta meg vélemény-adással. Pákolicz általában dicséri a kátét s véleménye szerint a művecske az I. és II. osztály számára tankönyvül elfogadható. Schröder szerint „ennek elfogadása esetén kétannyi eredményt lehet majd népiskoláink alsóbb osztályaiban felmutatni.“ Mások is irtak róla bírálatot egyes püspökök megbizása folytán. Ipolyi a három érsek megbizottainak véleményét átadta Fonyónak, hogy tegyen azokra észrevételeket,

azután az összes iratokat a primáshoz terjesztett. Simor herceg primás az ügy iratait kiadta Tárkányi Béla szent-István-társulati-alelnöknek, a ki a bírálatokban fejtegetett eszmék szemmeltartásával szintén vállalkozott a káték átdolgozására. Tárkányi időközben megha't s ezzel az ügy egy időre megfeneklett. ^{1.} Fonyó „Uj elemi katekizmus“-ának és uj „Kis katekizmusának“ kinyomatását a kalocsai érseki hatóság 1889. jan 1. azzal a kikötéssel engedélyezte, hogy a bírálati észrevételek szerint javítsa ki és nem mint rendes tankönyvet, hanem mint segédkönyvet elárulsítsa. Minthogy ezeknek a föltételeknek nem felelt meg, az érseki hatóság 1890. márc. 20-án tőle ezt a föltételes engedélyt is megvonta. ^{2.} Utóbb Fonyó Pál kátéit Fonyó István átdolgozta s a esanádi püspöki hatóság jóváhagyó engedelmevel 1905-ben iskolai használatra a következő cimek alatt kiadta: 1. Kezdők katekizmus. A falusi népiskolák I. oszt. katolikus tanulói számára, apró kérdések- és feleletekben. — Képes elemi katekizmus a falusi népiskolák II. és III. osztályu katolikus tanulói számára. — 3. Rövid bibliai történetek a II. és III. osztályu katolikus gyermekek számára. Részletes hittani tantervvel. ^{3.}

Utóbb a káté-revizió ügyét Majláth G. Károly Erdély apostoli szellemű püspöke vette kezébe s azt szerencsésen eredményre is juttatja. A revízió történetét így adja elő Pokorny Emánuel dr. az országos katekizmus-bizottság előadója. Az 1902. január 8-án tartott püspöki tanácskozás során Majláth G. Károly erdélyi püspök lett megbizva a katekizmus átdolgozásának vezetésével. Az átdolgozás megkezdése előtt célszerűnek látszott egy országos hitlemzői értekezlet egybehívása, amelyen mindazok, akik a vallástanítással elméletileg vagy gyakorlatilag foglalkoznak, előadhassák nézeteiket a katekizmus javítására vonatkozólag. Az értekezletet 1902. augusztus 24-én tartották meg az erdélyi püspök ur elnöklete alatt a budapesti központi papnevelő-intézetben

1. Kat. Hitoktatás VII. évf. 7—8 szám.

2. Litt. Circul. A Dioec. Coloc. A. 1890. P. 63

3. Bognár Ádám fővárosi hitlemző is adott ki káté-tervezetet 1895-ben az I.—VI. osztály számára, azt azonban nem fogadták el a reform alapjául.

és abban állapodtak meg, hogy: „1. Deharbē katekizmusa megtartandó; 2. a püspöki kar, felkérendő hogy a katekizmus módosítása végett alakítandó bizottságba küldjön minden egyházmegye egy-két szakférfit.“ Majláth püspök az 1902. október 18-án tartott újabb püspöki tanácskozmányon jelentést tett az országos értekezlet lefolyásáról és egyszersmind felkérte a püspöki kar tagjait a bizottság megalakítására. A püspökök meg is nevezték megbizottaikat.

A katekizmus javítása végett kiküldött országos bizottság 1903. január 2-án tarotta meg első értekezletét az erdélyi püspök elnöklete alatt a budapesti a Regnum Marianumban, annak meghatározása végett, hogy mi a teljesítendő feladat; mily alapon, minő határok között, minő módszerrel és eljárással dolgozzék a bizottság.

Az értekezlet kimondotta, hogy „a bizottság Deharbe alapján marad. A módosítás határaitra nézve egyelőre annyit lehet megállapítani, hogy az egri munkálat (az új Elemi Katekizmus) módosításai is figyelembe vétetnek. Egyébiránt a bizottság legjobb belátása szerint fogja a változtatásokat megtenni.“ A gyűlés három tagból álló szűkebb bizottságot választott. Végre így összegezte az elnök a határozatokat; „A munkálat alapjául a Deharbe-féle katekizmus fog szolgálni; minthogy ennek nálunk esztergomi és egri kiadása van, az utóbbi pedig az első fokozatban nemrég átdolgozva jelent meg, ezt fogja a bizottság kiindulásul felvenni. Legelőbb a Kis Katekizmus dolgozandó át, különös tekintettel a külföldi katekizmus-javításokra, valamennyi tag közreműködésével. A tagok az egész katekizmusra vonatkozó javaslataikat folyó évi június végéig beküldik az erdélyi püspöki hivatalba Gyulafehérvárra. Ezután a háromtagu bizottság veszi át a javaslatokat feldolgozásra, egyelőre határidő nélkül. Az átdolgozott munkálat az elnöktől meghatározandó időben azután a teljes bizottság elé jut. A bizottság nem zárkozik el más hivatalozott szakférfiak közreműködésétől, hanem kellő figyelemben fogja részesíteni bárkinek a bizottság elnökéhez, vagy valamely bizottsági taghoz küldött észrevételeit és javaslatait.“

A nyilvánosságra hozott határozat következtében több oldalról érkeztek be javaslatok az átdolgozás érdekében és az országos bizottság tagjainak nagy része szintén küldött javaslatokat. A háromtagu bizottság (Pokorny Emánuel, Gerely József, Zelliger Vilmos) azután július elején az erdélyi püspök elnöklete alatt tartott értekezletén megegyezett a követendő elvekben, előadót választott és még a nyár folyamán hozzáfogott feladatához: a a Kis Katekizmus átdolgozásához. A bizottsági ülések néhány hónapon át folytak, hetenkint két összejövettel, amelyeken megvitatták az előadó részletes javaslatait. Hogy azonban a munka ne kerüljön esetleg téves irányba, jónak látszott már az átdolgozott első szakaszt (a hitről) az országos bizottság bírálata alá bocsátani. Ez a rész tehát megjelent nyomtatásban és 1903. december havában megküldetett az országos bizottság tagjainak, akiket az erdélyi püspök egyidejűleg újabb értekezletre hívott össze.

Az 1904. január 2-án tartott második értekezlet elismeréssel fogadta az addig végzett munkát és Csekó Gábor, az egi kiküldött, kivételével hozzájárult ahhoz, hogy a további átdolgozás az eddigi csapásokon haladjon. A háromtagu bizottság erre hat hónapon át folytatta összejöveteleit és a következő nyáron elkészült a Kis Katekizmus másik két szakaszával is. Az előadó a beérkezett észrevételek alapján még egyszer átdolgozta az első szakaszt, mire a munkálat kinyomatva ismét az országos bizottság elé került. A püspöki kar megbizottjainak nagyobb része be-
küldötte észrevételeit és óhajait az 1904. év végéig. Az 1905. évben a beérkezett különböző javaslatok szemmeltartása mellett újabban átdolgozta a bizottság előadója a tervezetet, felvette és módosította a szükséges imádeágokat és a lelkiismeretvizsgálati tükröt, egy-egy kötetbe helyezte külön az elemi népiskola III. és IV. osztályának és külön az V. és VI. osztályának szükséges anyagot, kiegészítve ez utóbbi a szertartástani részletekből álló függelékkel s ugyanakkor Udvary Géza festőművésszel megrajzolta a két nagyobb kiadáshoz való illusztrációkat. Hátra volt

még az Elemi Katekizmus kidolgozása, amelyet az előadó az elemi népiskola II. osztályában szükséges bibliai anyaggal egyesítve, a Schnorr-féle kitűnő rajzok szerint és részben új rajzok után külön megrendelt színes képekkel ellátva elkészített, 1906. március havában kinyomatott és megküldetett az országos bizottság tagjainak.“

A bizottság az új káték átdolgozásában tekintettel volt a változott viszonyokra. 1850 óta iskolai viszonyainak nagy átalakuláson mentek keresztül. Ezeket a változott viszonyokat vette első sorban figyelembe a kátébizottság. A nehézkes, elvont kifejezéseket lehetőleg kiküszöbölni, a kérdéseket és feleleteket szabályosabbakká tenni, az avult nyelvezetet javítani és a tananyagot a mostani iskolai viszonyokhoz mérni törekedett. Az elemi katekizmus a katekizmusból és bibliából az alsó két osztályban átlag szükségesnek és feldolgozhatónak látszó anyagot magában foglalja, hogy a gyermek ne legyen kénytelen két külön könyvből tanulni a vallástant. A felsőbb osztályokban különválasztja a két anyagot. Az átdolgozott kátékat sem egri, sem esztergomi katekizmusoknak nem lehet nevezni. Római katolikus azoknak a neve. A bizottság nemcsak Deharbe felosztását tartotta meg, hanem fontos ok nélkül sehol sem változtatta meg a tárgyalás menetét, sőt a kérdések és feleletek szövegét sem. Az új káték címei: „Római Kat. Elemi Katekizmus a biblia elemeivel“ és „Római Kat. Kis Katekizmus.“¹

1 A főnebbiekben röviden látom a káté reform törekvését. Azok tűzőes bírálata nem tartozik a történetíróra, mert napi kérdés. Különb is mikor azokról bővebb tudomást szereztem, művem már megnyerte az egyházi hatóságtól az „imprimatur“-t, tehát azok fölött véleményt nem mondhatok. Csupán megemlítem itt, hogy a kátébizottság eljárását Csekó Gábor egri kanonok kifogásolta „A katekizmus megváltoztatása“ című röpiratában. Ebben azt igyekszik bebizonyítani, hogy az átdolgozott kátékban Deharbe kátéira rá sem lehet ismerni s azok elfogadása káros lenne. Csekónak a kátébizottság előadója válaszolt röpiratban, melynek tartalma következő:

A katekizmus-ügy. Irta Pokorny Emánuel dr., az országos katekizmus-bizottság előadója. Az esztergom-főgyházmegyei hatóság engedelmével. Budapest. Stephaneum nyomda r. t. 1906. Ára 48 fillér. — A röpirat tartalma ez: I. Az ügy állása. — Majláth Gusztáv Károly gróf erdélyi püspök megbízása. 1902. augusztus 25-iki országos hitoktatói gyűlés. Az országos katekizmus-bizottság megalakítása. Az 1903. január 2-iki értekezet. A követendő eljárás és irány megállapítása. A háromtagú bizottság működése. Az 1904. január 2-iki értekezet. A katekizmus-tervezetek további kidolgozása. Csekó Gábor prépost-kanonok értekezése. II. A katekizmus megváltoztatása. (Megzondolatlan változásról nem lehet szó; de fontos okból szabad változtatni.) A pápai és zsinati rendelkezések. A ka-

Mint említettem, a biblia-tanítás kérdését az új katekizmus aképp oldja meg, hogy a gyermek az I. és II. osztályban a bibliát a katekizmussal együtt tanulja. Egyébként is történt számotévő mozzanat utóbbi időben a népiskolai biblia tanítás terén. Határozott haladásnak kell jeleznem Gerely József székesfővárosi hitelemző bibliáinak megjelenését. Az egyik címe: „Kis Képes Biblia, vagyis az üdvösség története kis gyermekek számára. Az elemi iskolák I—II osztálya részére.“ 79 lap. A bibliai történetek előadása után következnek az imádságok s a bibliai alapon rövid elemi katekizmus. A másiké: „Kis Képes Biblia, vagyis az üdvösség története gyermekek számára. Az elemi iskolák III—V. osztálya részére.“ 207 lap. Gerely bibliái a katekétika tudományának mai színvonalán vannak írva. Módszertanilag kitűnő könyvek. Elbeszélései világosak és könnyen érthetők. Nyelvezete jó és magyaros. Képei igen szépek. A könyvek kiállítása csinos. Ezeknek a jó tulajdonságoknak köszönhetik elterjedésüket. Gerely bibliái német, tót és vend nyelven is megjelentek a szent István-társulat kiadásában. Irt továbbá bibliát a polgári iskolák számára. Nemkülönben kiadta bibliai képeit és „Rövid vezérkönyv a kis képes biblia I—II. osztályu részének módszeres tanításához“ cím alatt utmutatást ad a kezdő hitelemzőnek biblia tanítására.

Népiskolai hitelemzésünk terén fontos újítás az új tanterv, melyet a püspöki kar 1904. évi október 19-én tartott tanácskozmányain fogadott el. Címe: „A magyarországi latin és görög szertartású római katolikus népiskolák tanterve. Kiadja a kath.

katekizmus multjának tanuskodása. X. Pius pápa eljárása. A katekizmus fejlődésképe. Változott iskolai viszonyok. Ketteler kijelentése a katekizmus változtatásáról. Alapitain félelem az anyag összevonásától. A püspöki kar állásfoglalása a középiskolai utasításokban. A magyar Deharbe-fordítások fogyatkozásai. Tátkányi Béla nyilatkozata a katekizmus változásáról. Az Egri katekizmus keletkezése. III. Az átdolgozott katekizmusok. A katekizmus-tervezetek 3 fokozata. Miért kezdődött a katekizmus Kis Katekizmussal? A három tagu bizottság elvállalt feladata. Deharbe újabb átdolgozásai. Az Egri Elemi Katekizmus új átdolgozását nem lehetett alapul venni. Vélemények orról a munkáról. Az egri átdolgozás fontos újítása. Az Elemi Katekizmus új tervezetének irányelvei. A bibliai és a katekizmusi anyag egybekapcsolása. Elemies kérdések és feleletek. Az országos bizottság tagjainak nyilatkozatai az Elemi Katekizmusról. A Kisebb és Nagyobb Katekizmus tervezete. Se nem egri, se nem esztergomi hanem római katolikus. Szakvélemény a két tervezetről. Két műkifejezés. Isten kegyelme és az ösbűn. Prohászka Ottokár dr. székesfehérvári püspök nyilatkozata az ösbűnről. Sürgös teendő a katekizmus dolgában.

tanügyi tanács.“ Az új tanterv utmutatást ad a hitelemzőnek a hittani tananyagnak osztályonként való felosztására vonatkozólag. Részletesen megjelöli az elvégzendő tananyagot s figyelmezteti a hitelemzőt: mire kell főszólyt fektetnie az oktatásban.

Végül röviden szólnom kell egyet-mást a polgári és iparos inas-iskolák hitelemzéséről. A polgári iskolák még teljesen ki nem alakult intézmény. Jelen alakjában tökéletlen és nem felel meg annak a várakozásnak, a melyet az intézmény alkotói hozzá fűztek. A mit általában mondtam a polgári iskoláról, ugyanezt mondhatom annak hitelemzéséről is. Első hibája a polgári iskolák hitelemzésének az egyöntetűség hiánya. A tananyag beosztása, a kézikönyvek különfélesége akkora, hogy ebben a tekintetben országszerte zűrzavar uralkodik. A polgári iskolák hiányos hitelemzésének második főoka abban rejlik, hogy legtöbb helyütt nem rendelkeznek a vallási oktatásra szükséges óraszámmal, illetve tanerővel. Legtöbb helyen osztály-összevonással tanítják a hittant. Hogy ennek a rendszernek sok hátránya van, azt fölösleges bizonyítanom. Fölöttébb ohajtandó volna, hogy a polgári iskolák egész szervezetének revíziójával egyuttal a hitelemzés kérdése is kedvező megoldást nyerjen.

Az iparos és kereskedő inas-iskolákban a vallási oktatás kezdetben fakultatív volt. Ez azonban csak papíron volt így; mivel az inasiskolák legnagyobb részében egyáltalában nem volt hitelemzés. Hogy mily káros hatással volt ez az iparos és kereskedő osztály vallás-erkölcsi életére, azt könnyű elgondolni. Abban a korban, midőn az ifjú erkölceit legtöbb veszedelem fenyegeti, teljesen nélkülözötte a vallási oktatás jótéteményét. A püspöki kar kezdesére Csáky Albán gr. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1894 május 4-én kelt rendeletével az „iparos és kereskedő tanoncz-iskolákba a kötelező vallási oktatást hozta be.“ Azóta az inasiskolákban rendszeresen folyik a hitelemzés.

Középiskolai hitelemzésünk a legújabb korban.

A XIX. század második felében középiskolai oktatásunk rohamosan fejlődik. Újabb meg újabb középiskolákat szerveznek az ország népesebb városaiban. Új gimnáziumok létesülnek. A reáliskolák, mint a féle új intézmény, kapósak lesznek. Oly városokban, a hol eddig nem volt középiskola, reáliskolákat szerveznek. Máshol, a gimnáziumokkal párhuzamban állítanak reáliskolákat. Legújabban ezekhez társulnak még a kereskedelmi iskolák. A csonka gimnáziumokat kiegészítik nyolcz osztályra. Szóval az ország középiskolái a XIX. század második felében rohamosan megsaporodtak. Az új középiskolák jobbra államiak, vagy községiék. A tanítás világiak kezében van; kik divatos liberális szellemben nevelődtek. Fájdalom, nemcsak liberális, hanem a szó teljes értelmében vallástalan, sőt istentagadó emberek találkoznak a középiskolai tanérok között. Hogy ezek mily veszedelmes hatást gyakorolnak az ifjuság vallás erkölcsi nevelésére, könnyű elgondolni. A liberálisizmus a világiaktól átragad a szerzetesekre is. Az egyetemi tanárképesítés veszedelmesen terjeszti a liberalizmust szerzetes tanáraink között. Ez a képesítés eleinte fakultatív volt, később kötelező lett. A szerzetes tanárjelöltek az egyetemen sokszor hitetlen tanárok előadásait kénytelenek hallgatni; azok kérdéseire, azok rendszere szerint felelni. A vallástalan liberálisizmus megmetyeljezte nemcsak a világi vezetés alatt lévő középiskolákat, hanem még a szerzetesi gimnáziumokat is.

Mindezekhez járult az uralkodó kormányok liberális rendszere. Uralkodó elv, hogy az iskolák vallásbeli oktatásáról a felekezetek tartoznak gondoskodni. Akárhány állami középiskola volt, a hol az iskolafentartó a hitelemző ellátásáról egyáltalán nem gondoskodott; vagy pedig pár száz forintot juttatott tiszteletdíj címén a vallástanárnak. Rendes hittanári állás nem volt. A hittanár a „rendes tanárok“ után következik. Valamivel több a

torna mesternél. A káplánok, ha a hivatalbeli teendőik után akadt idejük, az állami, községi gimnáziumban, reáliskolában is katekizáltak. Természetesen osztály összehívásokkal. A hittan iránt közömbös a kormány, a főigazgató, az igazgató, a tanítók. Vallástani óra egyszer van, máskor nincs. Ez a rendszer az ifjúságban a vallástan iránt való tiszteletet teljesen lerontotta, ápolta a hitbeli közömbösséget.

Mindezekhez a bajokhoz járult a hitelemzés rendszertelensége. Nem volt egységes utasítás, nem volt egységes rendszer. Egyik intézetben az I-ő osztályban a katekizmus I. részét, másodikban a II-at, harmadikban a harmadikat, negyedikben a bibliát adták elő. Másik középiskolában az első osztályban a kis kátét, másodikban a középkátét, harmadikban a bibliát, negyedikben a szertartást magyarázták. Harmadik intézetben az első osztályban a katekizmust, másodikban az ó szövetséget, harmadikban az ujszövetséget, negyedikben a szertartást tanították stb. Az egységes rendszer hiánya szintén kárára volt a középiskolai hitelemzésnek.

Láthatjuk ezekből, hogy a XIX. század második felének korszellemé sehogy sem kedvezett a középiskolai ifjúság hitbeli oktatásának és valláserkölcsei nevelésének. A középiskolai tantárgy fejlődésével nem tartott lépést a hitelemzés.

Mit mondjak még a középiskolák hittani kézikönyvéről? 1848 után jobbra németből fordított, nehézkes könyvekből tanulta az ifjúság a vallástant. Igaz, Deharbe katekizmus is fordítás. Ámde ez a könyv a kor igényeinek teljesen megfelelt s a maga nemében mestermű volt. Középiskoláink egyéb hittani kézikönyvei a hatvanas években, még azután is jó részben nehézkesen gondolkozó német filozofusok munkái. A hirtelen változás és a rohamos fejlődés okozta azt, hogy az új korban a hitelemzési kézikönyvekben sincs meg a kellő rendszeresség. Ámde csakbamar mutatkozik a fejlődés. Egyes kiválóbb pedagógus papok írnak hitelemzői kézikönyveket a magyar középiskolák számára s ezeknek a könyveknek a száma folyton szaporodik.

.Martin Konrád hittani kézikönyve volt leginkább elterjedve középiskoláinkban. Címe: „A katolika religió tankönyve. Martin Konrád theologia rendes tanára s a bonni kat. theologiai intézet igazgatója után német eredetiből fordította Mester István egri megyei áldozópap, sajó-vámosi plebános. Első vagy általános rész. Kiadja a szt. István-társulat. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Eger, 1854. Az érseki lyceum gyorsajtóján. 431 lap. Nagy VIII. rét. 431 lap. I. fej. A kereszténység előtti kinyilatkoztatás. II. fej. A keresztény kinyilatkoztatás. III. fej. Jézus Krisztus egyháza. — „Második vagy különös rész. A katolika hittanról.“ 371 lap. I. fej. Az Istenről önmagában. II. fej. Az Istennek külreható munkássága. — „Katolika Erkölcsstan.“ I. fej. Általános erkölcsstan. II. fej. Különös erkölcsstan. ¹ Martin Konrád kézikönyve egy német teologusnak nehézkes munkája. Mégis legjobban az volt elterjedve középiskoláinkban. — Használták még a gimnáziumokban: Magyar Ferencz „Kath. keresztény hittan“ cz. művét, melyet Tárkányi Béla 1856-ban újra kiadott Egerben. ² Az alsóbb osztályokbau Horváth Bálint nagy katekizmusát, melyett Gaume „Catéchisme de perseverance.“ cz. káféja után irt. ³ — 1858-ban Gyurits Antal fordította némeből: „Egyházi szertartások magyarázatát köséptanodák használatára.“ ⁴ — Zimmermann Jakob liturgikáját is használták. ⁵

Utóbb igen népszerűek lettek Wappler Antal bécsi egyetemi tanár hittani kézikönyvei melyeket a budapesti növendékpapok fordítottak magyarra. Címe: „A katolikus egély tankönyve, főgimnáziumi felsőbb osztályok számára. I. rész az V. osztály számára; a kath. egély igazságának bebizonyítása. II. rész a VI. osztály számára: A kath. hittan; III rész a VII osztály számára: Kath. erkölcsstan; IV rész a VIII oszt. számára, egyháztörténelem. Wappler könyve is nehézkes, rossz magyarságú. Mnthogy a magyarországi viszonyoknak megfelelt s alapos volt, azért hasz-

1. Budapesti egyetemi könyvtar.

2. Danielik i. m. II. 419.

3. U. ott 1. 192.

4. U. ott- 419. 404.

5. U. ott.

nálták. — Épp azért, mivel Wappler is nehézkes, Rózsa József és Makra Imre ezen a bajon akartak segíteni, midőn magyarra fordították a bajorországi középiskolák hittani kézikönyvét. A „Lehrbuch der kathol. Religion Innächst für Gymnasien“ a bajor püspöki kar jóváhagyásával jelent meg. Deharbe kátéja alapján készült. A magyar fordítás címe: „A kath. vallás tankönyve.“ I. r. a hitről, II. r. a parancsokról, III. r. a szentségekről szól. IV. rész egyháztörténelem. Nehány középiskolában elfogadták kézikönyvül, azonban nálunk nagyobb elterjedést nem nyert. Tuláságosan rövid. A fordítás különben sikerültnek mondható. A panaszokat tehát Rózsa és Makra könyve sem volt képes orvosolni. Általános volt a panasz hogy nincs oly hittani kézikönyv, amely a középiskolák felső osztályai vallási oktatására teljesen alkalmas volna. Javulást jelentenek e téren Vincze Ambró hittani könyvei. Címeik: Hittan I. r. Hittan II. r. Erkölctan. Egyháztörténet. Több középiskolában használt tankönyvek.

Hitelemzőink, látva a nehézségeket, melyeket a kedvezőtlen korszellem a középiskolák vallási oktatása elé gürdit, ismételve hangoztatták a reformok szükségességét. Hitelemzői értekezleteken, folyóiratokban s különösen a „Kat. Hitoktatás“-ban feltárták a mostoha viszonyokból származó nehéz helyzetet. Előadták a bajokat s azok orvoslásának módját. A püspöki kar nem zárkózott el a jogos panaszok elől. A püspöki konferenciákon megbeszélés tárgyát képezte a középiskolai hitelemzés javítása. A püspöki konferencia egy bizottságot küldött ki, amelynek feladata volt a középiskolai hitelemzés egységesítése. Erre a célra mindenek előtt szükséges volt utasítást készíteni a papság számára, amelynek szigorú szemmel tartásával kell a középiskolai hitelemzést kezelnie. Utasítást kellett adni a hitelemzőknek. A vallásani órarendet megállapítani. A tananyagot s a végzendő vallásos gyakorlatokat kijelölni és a püspöki biztosoknak az ellenőrzésre utasítást adni. A bizottság feladata volt továbbá jó középiskolai vallástani könyvek szerkesztése.

A magyar katolikus püspöki kar Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspököt bízta meg a középiskolai hitelemzés reformjával.

Majláth püspök tervezetet készített s azt elküldötte az összes középiskolai hittanároknak hozzászólás végett. Miután a szakemberek véleményét átolvasta s az értékebbeket felhasználta, elkészítette azt a nagy fontosságú munkálatot, melynek célja középiskolai hitelemzésünk gyökeres javítása. A munkálatot a püspöki kar 1900 jan. 29-iki tanácskozmányán elfogadta s az ország összes középiskoláira kötelezővé tette. Címe: „Tanítási terv és utasítások a magyarorsz. vallástanítás részére.“ I. a tárgy fölosztás. I. oszt. katekizmus. II. ó-szövetség. III. ujszövetség. IV. szer-tartástan. V. hittan. VI. erkölctan. VII. egyháztörténelem. VIII. apologia. II. pontja a tananyagot részletezi. III. utmutatást ad a vallástan módszertani kezelésére. IV. szól a vallásgyakorlatokról (mise, szt. beszéd, gyónás, lelkigyakorlatok, körmenetek, jámbor társulatok.) V. az ellenőrzésről. (Utasítás a püspöki biztosoknak.) VI. a magántanulókról.

Középiskolai hitelemzésünkben a püspöki karnak ezen intézkedései a legüdvösebb változások kiinduló pontjai. A hittani anyag beosztásában, a vallástanítás ellenőrzésében egységes rendszer lépett életbe. Az utasítás értelmében készített vallástani kézikönyvek jobbak, tökéletesebbek a régiéknél. A jó kézikönyvek hathatósan elősegítik a vallásoktatás eredményességét. Utóbbi időben a középiskolákban Mária-kongregációk keletkeznek, melyek az ifjuság vallásosságának fokozására üdvös hatást gyakorolnak. A mi a mozgalom sikerét biztosítja, annak szálait s a kongregációs zászlót a jezsuiták tartják kezeikben. A püspöki kar föllépése folytán az iskolafentartók: az állam és a városok gondoskodnak a hittanárok megfelelőbb díjazásáról. Ámbár e téren még mindig sok a kívánni való; de a javulás kétségtelen. Szóval középiskoláink vallásbeli oktatása terén utóbbi időben határozott lendület észlelhető.

Röviden szólok még középiskoláink hittani kézikönyveiről, melyek a legújabb időben megjelentek.

Róder Flórant magyarra fordította Schusztér bibliáit. Ezzel hasznos szolgálatot tett középiskolai hitelemzésünk ügyének. — Egy

ideig használták is középiskoláinkban; azonban utóbbi időben háttérbe szorította ezeket egy jeles biblia, mely magyar szerző tollából jelent meg. Ez Pokorny Emánuel bibliája. Czime: „Ó-szövetségi bibliai történet,“ a másiké: „Uj-szövetségi bibliai történet.“ Pokorny Emánuel egyike Magyarország legkiválóbb katekétikai íróinak. Művei, melyek teljesen a biblikus tudomány és hitelemzésen mai színvonalán állanak, méltók arra, hogy az ország összes középiskolaiban használják azokat. Használják még némely középiskolában Dallos Farkas bibliáit.

Hogy a felső osztályok hittani könyvei ellen felhangzott panaszok megszűnjenek, a püspöki kar pályázatot hirdetett alkalmas tankönyvekre. Jó részben ennek a pályázatnak eredménye, hogy utóbbi időben több magyar hittanártól kitűnő hittani kézikönyvek jelentek meg. Ilyenek: „Róm. kat. vallásban. Ágazatos hittan. Irta Glasz Ferenc.“ — „Kath. keresztény hittan“ és „Kat. erkölcsstan.“ Irta Matuszka Mihály. — „Kath. hittan.“ Irta Uhlyárik Jenő. A pályázattól független, de szintén középiskolai használatra készült Láng Luce „Kath. hittana“-a és „Erkölcstana“ melyet franciából fordított. — Még a pályázat előtt megjelentek és nagy keletnek örvendenek középiskoláinkban Titz Antalnak „Alaphittana,“ „Ágazatos hittana,“ „Erkölcstan“-a és „Egyháztörténelme.“ Mindezeket az új tanterv szerint átdolgozta. Továbbá Demány Dezsőtől: „Alapvető hittan“, „Ágazatos hittan“, „Erkölcstan“, „Egyháztörténelme.“ Vargha Dezső: „Egyháztörténelme,“ Németh Ambrus és Strommer Viktórinnal, Dallos József, Gerely József és Pokorny szertartástana-a. Ha ezeket a tankönyveket vizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy középiskolai hitelemzésünk utóbbi időben örvendetes lendületet vett. Ezek a művek, a melyeket felsoroltam, egytől-egyig kitűnő hittani kézikönyvek. Hogy melyik jelesebb, az napi kérdés: nem tartozik a történetíróra. Azért csak általánosságban hangoztatom, hogy ezek a jeles hittani kézikönyvek bármely nemzet hittanárainak becsületére válnának.

Egyébb középiskolai kézikönyveink: Frenzl szertartástana, Terklan Dormás Szertartástana, Supka Márton szertartástana,

Szulik szertartástana, Ivánkovics szertartástana, Buday szertartástana, Némethy szertartástana, Élles Károly „A ker. kath. vallás alaptanát“ írta. Egyháztörténetet irtak : Buday Gergely, Répássy János.

A görög szertartású katolikus ruthének Kutka kátéit, Popovics bibliáit, Duchnovics és Melles szertartástanát, Homicskó hit-tanát, Czibik erkölcstanát és Bahgyán egyháztörténetét használják. A gör. kat. románok az alsóbb osztályokban Deharbe kátéit, Róder bibliáit, a felső osztályokban pedig Ratin hittani kéziköny-veit használják.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Hitelemzési irodalmunk a XIX század második felében.

Hitelemzésünk örvendetes fejlődései a XIX század második felében leginkább tanusítja azoknak a könyveknek szaporodása, melyek a vallási oktatásra vonatkoznak. Hitelemzési irodalmunk 50 év leforgása alatt oly művekkel gyarapodott, melyek tudományos értékök tekintetében a külföld hasonnemű irodalmi termékeivel pátran kiállják a versenyt. Nyilvánvaló jele ez annak, hogy hitelemzőink feladatuk magaslatán állanak s teljes öntudatában vannak hivatásuk magasztosságának. A papság tevékenységének és műveltségének zsinórmértéke annak irodalmi tevékenysége. Ha ez igaz, akkor az utolsó félszázad irodalmi tevékenységéről igen kedvező véleményt alkothatunk a magyar katolikus papság hitelemzői buzgóságára. Nézzük tehát a legutóbbi korszak katekétikai irodalmát. Nem célozom azokról a hitelemzési munkákról tüzetes bírálatot írni. Csak röviden, néhány szóval ismertetve mutatom be azokat.

I. Elméleti könyvek. Részint olyanok, melyek a hittan előadását tárgyalják; részint olyanok, melyek a káté-reformra vonatkoznak.

„Hitoktatástan, vagyis a hitelemzés elméleti kézikönyve. Talabér Jánostól. Pest. Emich Gusztáv sajátja. 1865. XVIII. 286 lap. A mű Ranolder János veszprémi püspöknek van ajánlva. Előszavában említi, hogy mikor Gruber érsek gyakorlati hitelemzéseit magyar nyelvre átültette, elhatározta magát: írni egy kézikönyvet, mely a hitelemzés elméletét tárgyalja. Ebben Lemhard, Weinkopf, Gruber, Frint, Stapf, Hirscher, Schmidt, Milde, Link, Simmerdinger, Spreitzenbart hitelemzési elveit követi. I. részben szól a gondolkodó tehetség kiműveléséről. II-ikban az érző tehetség fejlesztéséről, III-ikban a vágyó tehetségről. Nagy pedagógiai tudással írt szakmunka; mely a gondolkodó tehetség fejlesztését,

a fogalmak képeztetését, a képzetek érzékítését, ítéletek alakítását, az okoskodás fejlesztését, az érzelmek fejlesztését, az ösztönök korlátozását és tökéletesítését, a szeretet irányítását, a lelkiismeret ébresztését, a rossz hajlamok elnyomását és a jók fölgerjesztését, a szenvedélyek fegyelmezését lélektani és tapasztalati alapon adja elő. Leírja: milyennek kell lenni a hitelemzőnek? Milyen legyen a hitelemzés módszere? Igen értékes hitelemzési szakkönyv.

Feltűnést keltett Fonyó Pál „Hitelemzésünk emelése“ című pályaközlésével, melyben azokat a reformkérdéseket tárgyalja. Ezt követte a „Népiskolai hitelemzés“, melyet 1885-ben Kalocsán adott ki. Ez a könyv, melyet csaknem minden papnevelőben és tanítóképzőben használnak, még a Talabér hitelemzés-tanát is fölülmulja. Két részre oszlik: általános és részletes hitelemzés-tanra. Az I. részben tárgyalja: a hitelemzés kezelőjét, alanyát, anyagát, kezelési módját. II. részben szól a bibliai történetek kezeléséről, a katekizmus feldolgozásáról, a kat. szertartások és ünnepek ismertetéséről, az egyháztörténet tanításáról, a hitélet gyakorlásáról. Végül a függelékben röviden leírja a hitelemzés történetét, ad részletes hitelemzési tanterveket és módszertanilag kidolgozott hitelemzéseket. A mű értékét legjobban tanúsítja az, hogy első kiadása egy év alatt teljesen elfogyott. 355 lapra terjed. Utóbb kivonatossan is kiadta tanítóképzők számára. Ugyan ötöle: A katekérdés problémái. Budapest. 1901.

Répássy János egri tanítóképző tanár is irt ily irányú művet, címe: „A népiskolai hitoktatás módszertana.“ Eger. 1873. mely azonban meg sem közelíti a két, fönnebb említett munkát. Ilyenek még Martinei „A katolikus katekizmus bölcsészete. Veszprém.“ c. műve — Végh Kálmán „A hittan tanítása hazánkban. Budapest. 1896.“ Gergely József: „Az elemi iskolák bibliai tan-könyveinek reformjáról. Budapest 1896.“ Pokorny Emánuel: „Gyakorlati vallástanítás a középiskolákban. Budapest. 1897.“ Ugyan ötöle: „A középiskolai vallástanítás. Esztergom 1901.“ Zelliger Vilmos: „Katekizmus-kérdés. Budapest. 1902.“ Ugy Végh

Kálmán mint Gerely, Pokorny és Zelliger művei kiváló értékű szakmunkák, a melyek a hitelemzés fejlesztését, az e téren tapasztalt bajokat s azok orvoslását adják elénk. Lessenyei Ferencz Ohler nyomán irt „Hitoktatástant,” mely munka ugy katekétikai, mint nyelvi szempontból egyaránt kiváló értékű. Sipos István dr. 1905-ben „A szemléltető módszer a kath. hitoktatásban” cím alatt értékes könyvet irt, melyben utmutatást ad a hittan szemléltető előadására Egyuttal óvja a hitelemzőt a túlzástól. A kat. hitelemzés alapja az isteni tekintély, tehát helytelen a szemléltetés és okoskodás tulhajtása a katekézisben. A könyv igen tanulságos. ¹

A hitelemzés elméletét tárgyaló cikkelyek és szakaszok vannak: a „Népnevelési közlemények” című folyóiratban. Radlinszky és Schüch „Lelkipásztorkodástanában,” Menyei József, Bárány Ignác és Lubrich Ágoston „Neveléstan”-ában; a „Religió”-ban, „Magyar Sion”-ban; „Népiskolai Tanügy”-ben; „Népnevelő”-ben, „Népiskolai Lapok”-ban, „Házi Közlöny”-ben, „Közművelődés”-ben, „Tanitsatok”-ban, „Egyházi Közlöny”-ben, „Papok Lapjában.” Mindezekben a lapokban igen értékes szakszerű értekezéseket olvasunk, melyek a hitelemzésre, leginkább annak, reformjára vonatkoznak.

Fonyó Pál 1886-ban lapot alapított, melynek, címe: „Katolikus Hitoktatás” volt. Ez a lap tüzetesen a hitelemzés érdekeit szolgálta. Cikkei a hitelemzés elméletét, a kátékérdést, a hitelemzők szakszerű képzését és javadalmazását, a gyakorlati hitelemzést, a hitelemzés történetét és irodalmát tárgyalták. Utóbb Érdujhelyi Menyhért, majd Bognár Ádám vette át a lap szerkesztését. Nagy kár, hogy a lap 1896-ban pártolás hián megszűnt.

A gyakorlati hitelemzést tárgyzó könyvek, melyek ebben a korbnn megjelentek következők:

A pécsi növendékpapok magyarra fordították Fra Secundo neveléstani művét. Címe: Gyakorlati utmutatás a szülők számára gyermekeik keresztény nevelésére.” A hitelemzőnek is sok gya-

1. Művem már megnyerte az imprimaturt. midőn megjelent Sipos Antal esztorgomi hittanár „Kath. hitoktatástan”-a. Először a hitelemzés történetét, azután annak elméletét, tárgyalja, harmadik részében a hitelemzés módszerével foglalkozik.

korlati utmutatást nyújt. — Sipos István dr.-tól: „A szemléltető módszer a kat. hitelemzésben.“ Ismerteti a szemléltetést a hitelemzésben, melyet az egyház mindenkor használt. Kárhoztatja a túlzó történeti hitelemzést. Tóthfalussy Béla magyarra fordította Schöberlnek három kötetes katekétikáját, címe: „A kat. Hitoktatás kézikönyve. Irta Schöberl X. Ferencz. Főpásztori jóváhagyással magyarul kiadta Tóthfalussy Béla.“ I. kötet a hitoktatás történetét, II. a katekizmus szervezetét, III. a hitoktatás módszerét tárgyalja. Igen értékes tudományos munka.

II. A gyakorlati hitelemzést tárgyzó könyvek, melyek ebben a korban megjelentek, következők:

Mayerhoffer József teol. tanár, később győri kanonok és nagyprépost „Vallási előadások a serdülő kat. ifjúságot oktatók számára“ cím alatt igen szép módszertani hitelemzéseket írt. Az első kötet 1850-ben, a II-ik 1853-ban jelent meg Győrött. A mű elején a hitelemzés módszertanára ad gyakorlati utbaigazítást. Azután következnek a módszertani hitelemzések applikációkkal. Ugyan ő tőle jelent meg 1893-ban „A katholicizmus az ő megkülönböztető hitigazságaiban, szembe állítva más vallások tanáival“ című könyv, mely igen hasznos segédkönyv a polgári és középiskolák hittanárainak.

„A hitoktatás gyakorlati kézikönyve. Gruber Ágoston néhai salzburgi herceg-érsek után Ranolder János veszprémi püspök.“ 1854. Az I. kötet elején utmutatást ad a hitelemzőnek a katekézisre; azután következnek a gyakorlati hitelemzések az I. osztály számára. A II. kötetben: tanítások a középosztálybeliek számára. Grubert Lónhárd Ferenc és Bardócz János erdélyi papok is lefordították.

„A katekizmus magyarázata, vagyis az összes vallási igazságoknak a bibliával egybekapcsolt mulattató, könnyű, népszerű fejtegetése, szép példákkal, történetek, hasonlatosságok, szertartások magyarázatával felvilágosítva, a szentírás és a szentatyák idézeteivel megerősítve, mindezekhez járul kérdésekben és feleletekbe foglalt egyházi történet és Palaestina leírása. Lelkészek,

tanítók, nevelők, különösen vasárnapi iskolákban működők számára írta Mendlik Ágoston. 1859. Pest. A mű tartalmát és célját megmondja a címe. Vannak benne magyarázatok, bibliai történetek, a világ-történelemből vett példák, idézetek és hasonlatok. — Hasonló példákat és történeteket adott ki 1858-ban Alvinczy Ferencz. A mű címe: „Erkölcsei példák. Egyházi és világi néptanítók számára.“

Miletics János győri egyh. pap 1873-ban írta „Előkészítés az első szent áldozásra,“ című gyakorlati hitelemzési könyvét. — A csanádi növendékpapok Fritz gyakorlati hitelemzéseit adták ki „Hitelemző kézikönyv“ címmel.

Az esztergomi növendék papok 1873-ban magyar nyelvre fordították Schmidt Jakab gyakorlati hitelemzéseit. A könyv címe: „Az elemi katekizmus magyarázata.“ 248 lapra terjed. Az esztergomi kátéhoz idomított módszertani hitelemzések. II. kiadás 1878-ban.

Répássy János 1885-ben magyarra fordította Deharbe káté-magyarázatát. A könyv címe: „A róm. katolikus káté alapos és könnyen felfogható értelmezése. Segédkönyv az iskolai és templomi hitelemzéshez. Fordította Répássy János. 1885 és 1886. Eger.“ Ugyanez a mű 1901-ben Szatmárott jelent meg IV-ik kiadásban. Deharbe maga magyarázza a saját kátéját. Egyike a legkitünőbb káté magyarázatoknak. Tóthfalussy Dániel szatmári tanár dolgozta át. Több mint 3000 példányban forog közkezen. A mű jelességét ez eléggé tanúsítja. — Román nyelvre a szamosujvári kispapok fordították Deharbe káté-magyarázatát. Címe: „Esplicare fundamentala si usora de priceputu a Catechismului catolicu. De Jozifu Deharbe. Gherla. 1893. 94 és 95.“

Nagy Antal ó-szónyi plebános, később győri kanonok 1876-ban kezdte s 1887-ben bevégezte nagyszabású munkáját, melynek címe: „Hitelemzés Példákban, vagyis a kat. hit és erkölcstan rövid foglalata nagy választékú idézetek, — történetek, — elbeszélések, — példák, — példázatok s hasonlatokkal megvilágítva.

Gyakorlati segédkönyv egyházi szónokok, hitelemzők, gyóntatók, tanítók s nevelők számára, nemkülönben épületes olvasmánytár kat. családok részére.“ Három vaskos 2—2 részből álló kötet. Az esztergomi nagy katekizmus rendje szerint beosztott szent-irásai idézetekből, azok magyarázatából, a szentatyák mondásaiból, szép történetekből, példákából és hasonlatokból áll, melyek világosan áttekinthető rendbe vannak foglalva. Van benne dogmatika, morális, szertartástan, egyháztörténet. Ugyan őtöle jelent meg 1891-ben a „Katolikus hitoktatók segédkönyve.“ Melyben Deharbe kis katekizmusát magyarázza. Leginkább Schmidt Jakab káté-magyarázatát követi. Továbbá „A katekizmus nefelejts-szirmai.“

A kalocsai növendékpapság szent Ágoston-egyesülete 1887-ben magyarra fordította Jocham Magnusnak „A biblia történet értékesítése a hitoktatásnál,“ következő években pedig Knecht Frigyes Jusztusznak: „A bibliai történet gyakorlati magyarázata“ című műveit. Mindkét mű kiválóan értékes kézikönyv.

Fonyó Pál „Gyakorlati hitelemzések a róm. kat. népiskolák I. oszt. számára“ és továbbá „Magyarozott Elemi Katekizmus, vagy módszertanilag kidolgozott hitelemzések a róm. kat. népiskola II. oszt. számára,“ és „Módszertani hitelemzések a III. oszt. számára.“ Fonyó könyveinek gyakorlatiassága eléggé ismeretes. Igen jeles könyvek. Nagy népszerűségnek örvendenek. Különösen a kezdő hitelemzők teljes mintákat találnak azokban a gyakorlati hitelemzésre.

Szekrényi Lajos „A bibliai könyvek ismertetése“ cím alatt 1888-ban középiskolák és tanítóképzők számára irt tankönyvet; minthogy azonban tankönyvnek túlságosan bő és nagyon tudományos színezetű; azt az iskolákban nem fogadták el. Ellenben a hittanárok segédkönyvül jó eredménnyel használják.

Kalocsay Gyula Alán ciszterci rendű főgimnáziumi tanár 1889-ben írta a következő könyvet: „Szent beszédek (exhortatiók) a tanév minden vasárnapjára, az elemi, ipar- és polgári s különösen a középiskolák hitoktatóinak használatára.“ Mint a szerző

mondja: beszédeit elmélkedés szülte. A beszédeket következetes egység, eleven színezés, kellő indulat-gerjesztés és akarat-hajlítás, dús alkalmazások és töröl metszett magyarság jellemzik.

Győri Farkas Sándor magyarra fordította Hucknak: „Első szent gyónási oktatás hitelemző tanításokban“ című művét 1890-ben. Ágoston Károly eperjesi hittanár Márk Dávid brixeni szemináriumi tanárnak „Szentbeszédek különösen tanuló ifjuság számára“ c. exhortációit. Kiss János a Szent István-társulat igazgatója pedig Melcher Alajos „Hitelemzői beszédeit.“

Palkovics Viktor gutai esperes-plebános „Hittani óratervek“ cím alatt útmutatást ad arra, miképp kell a püspöki tanterv szerint az 1—6 tanítóval bíró elemi iskolák vallástani anyagát beosztani s a szertartást, egyháztörténet és evangéliumi szakaszokat beleszőni. Igen hasznos kézikönyv.

Rudnai Alajos bánhidai plebános „Vasárnapi hitelemzések“ című munkájában a serdültebb ifjuság vasárnapi oktatására ad fél-fél órai gyakorlati hitelemzéseket. I. kötetben szól a hitről. II-ban a parancsokról. III-ban a malaszt eszközeiről.

„Iskolai hitelemzések. Irta dr. Dreher Todor sigmsringeni kir. kat. gimnáziumi hittanár. A freiburgi érseki hatóság jóváhagyásával. A népiskolák felsőbb osztályaiban, polgári és felsőbb népiskolákban, a középiskolák alsó osztályaiban való használatra. Fordította Végh Kálmán egri főszékesegyházi hitszónok, érseki tanítóképző tanár. Eger 1895. Módszertani hitelemzések. Jó logikával és szivreható szavakkal fordul a gyermeki indulathoz. Úgyesen szövi be a mindennapi élet kazuisztikáját.

„Dr. Schuster-Holzammer: Bibliai Történetek Magyarázata. Ötödik német kiadás után fordította Végh Kálmán egri főegyházmegyei áldozópap. 4 kötet. Miskolcz.“ Schuster J. „Handbuch zur Biblischen Geschichte.“ c. művét Holzammer mainzi kanonok átdolgozta. Az átdolgozott kiadást a középiskolai hittanárok számára magyarra fordította Végh Kálmán. Az előadások világosak

és érdekesek, bőségesek és kimerítők. Az ellenvetéseket nyomós érvekkel dönti le. A fordítás nyelvezete magyaros.

Fonyó Istvántól megjelent legutóbb: „Módszertani utmutatások és részletes tantervek a bibliai történet tanításához.“ Jó, gyakorlati utmutatásokat tartalmaz.

„A kis katekizmus szent beszédekben.“ 1895. Fánecsy Antaltól. — Acsay Ferencz bencés igazgató 1905-ben „Ifjúsági szentbeszédek“ cím alatt dogmatikus és morális tartalmu szentbeszédeit adta ki, Acsay mélyen behatol a középiskolai növendékek lélektanába. Nyelvezete magyaros.

Különös dicsérettel kell kiemelnem a „Szent Gellért“ ifjúsági hitszónoklati folyóiratot, melybe jobbra a bencés hittanárok irnak szebbnél szebb ifjúsági szentbeszédeket.

Gosztonyi Jenőtől: „Hitelemzési vezérkönyv a népiskolák hitelemzői számára. 2 kötet. Pécs, 1900.“ Egyike a legjelesebb ily irányu munkáknak, melyet egy gyakorlott hitelemző irt jó magyarsággal.

Haugg Leótól. „A házasság hármias áldása.“ Kézikönyv jegyesek előkészítésére. — Lakatos Ottótól. „Szentbeszédek (exhortatiók) a tanév minden vasárnapjára.“ — Mendlik Ágostontól: „Házasulandók tanítása.“ — Károly Gy. Hugó: „Rövid hiterkölesi beszédek a tanév minden vasárnapjára.“ — Mey Györgytől: „Hitelemző tanítások, Esztergom.“ — Jagieza Lajos bencés pap magyarra fordította Zollner „Hitelemző beszédei“-t. 1.

Ezek a szakmunkák, melyek a hitelemzés teoriáját és gyakorlati alkalmazását tárgyalják, hathatósan hozzájárultak papságunk hitelemzői buzgóságának fejlesztéséhez. Mert ezek a könyvek részint a hitelemzői tiszt magasztosságát adják elő és útmutatásóokat tartalmaznak annak gyakorlására; részint vezérfonalat adnak a papnak a hitelemzésre. Ez okból figyelemre méltók, azért tartottam szükségesnek, azokat külön szakaszban tárgyalni. Egyébb

1. Ez a mű már sajtó alatt volt, mikor megjelent Ratkovszki Samu hittanárnak „20 exhortatio“-ja.

íránt ha ezeket a szakkönyveket összehasonlítjuk a külföld hasonnemű irodalmi termékeivel, önérzettel mondhatjuk, hogy azokkal a mieink kiállják a versenyt. A külföld jelesebb termékei, melyek a mi viszonyainkhoz alkalmazhatók, át vannak ültetve nyelvünkre. E mellett vannak nekünk oly derék eredeti szakkönyveink is, a melyek méltán sorakoznak azok mellé. Kivált ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy nálunk egy szakmunka soha sem számíthat akkora olvasóközönségre, mint a nyugati gazdag, nagy nemzeteknél. Mindezek a szakmunkák papságunknak hitelemzői készülsége mellett tanúskodnak

Ha mindezekhez hozzá veszem azokat az iskolai kézikönyveket, melyeket hitelemzőink utóbbi időben a nép- és középiskolák számára irtak, a melyeket fönnebb több szakaszban ismertettem, akkor a magyar katolikus papságnak a hitelemzési irodalom terén kifejtett tevékenységéről elismeréssel kell szólanom. Az ugyan sajnálatos, hogy a „Kat. Hitoktatás“ című hitelemzői szaklap megszűnt. Ennek okát én azonban a hitelemzők csekély díjazásában s a papságnak sokféle társadalmi megadóztatásában keresem. Egyébként egyházi szaklapjaink a hitelemzésre állandó rovatot tartanak s ez pótolja a hiányt. — Papnevelő intézeteinkben a hitelemzés rendes tantárgy. Azt a növendékpapság szakkönyvekből rendszeresen tanulja. Ez a hitelemzésben kellőképpen megoktatott papság dicséretes buzgóságot fejt ki a katekétikai munkák írásában. Ez az irodalom pedig garanciája a hitelemzés virágzásának Magyarországon.

Immár bemutattam azt a tevékenységet, melyet a magyar katolikus papság a magyar kereszténység kezdetétől fogva mai napig a hitelemzés terén kifejtett. Hogy adataim itt-ott hiányosak, annak okát abban kell keresnünk, mivel a háborukban, melyek annyiszor dulták szegény hazánkat, főleg kultur-történeti adataink elveszelődtek. Ámde a részben hiányos adatokból is elénk tűnik a magyar katolikus papság ezredéves hitelemzői tevékenységének kedves mozaik-képe. Ennek a képnek szemléleténél az a meggyőződés jegecedik lelkünkben, hogy a hit virága, me-

lyet a hitelemzők gondos kézzel ültettek Magyarország népének lelkébe, ezt a népet istenessé, erkölcsössé tette. S ez az istenség és erkölcsösség volt oltalma Magyarország népének viszonytagságaiban. A múltnak tanulsága pedig szolgáljon buzdításul nekünk, hogy szent lelkesedéssel végezzük a papnak legkitünőbb munkáját: a hitelemzést.

Értelemzavaró sajtóhibák.

Hiba.	Helyesbités.	Lap.
Királynak	Királyaink.	18.
Szegedi gimn. Jéz. társ.	Kegyes rend.	158.
Vicar. (1. jegyz.)	Harasztii pleb. levéltár	181.
II. József.	II. József rendeletének.	272.

Tartalom-jegyzék.

I. RÉSZ: A HITHIRDETÉS KEZDETÉTŐL.

Hitbéli oktatás a családban.	7 Lap.
Monostori és káptalani iskolák	11 „
Plebániai iskolák	15 „
A templomi hitelemzés	22 „
Városi iskolák hitelemzése	28 „
Kolduló rendek	33 „
A hitelemzés anyaga a középkorban	38 „
Hanyatlás — Reformáció	47 „
Trienti zsinat. Ellenreformáció	54 „

II. RÉSZ: A HITUJÍTÁS UTÁN.

Az első magyar katolikus katekizmus	63 „
Zsinatok a hitujítás korában	74 „
Káté-harcz a hitujítás forrongásaiban	81 „
Pázmány hatása	99 „
Pázmány után	109 „
Katolikus kátéink Pázmány után	116 „
Protestáns visszahatás	126 „
Canisius a XVIII. században	135 „
Bellarmin kátéja magyar nyelven	148 „
Közép- és felsőiskolai hitelemzésünk 1773-ig	153 „
A keresztény oktatás társasága	163 „
Mária-kongregációk	188 „
Kátéink a XVIII. században	213 „
A hitelemzés módszere a könyvnyomtatás feltalálása után	205 „

III. RÉSZ: ÚJ KOR.

Ratió Educatiónis	213 „
A Batthyány-káték	224 „
Egyébb katekizmusok	232 „
Nem magyar nyelvű kat. hitelemzés	248 „
Protestáns káték a XIX. század első felében	259 „
Középiszkolai hitelemzésünk a XIX. század első felében	263 „
Népiskolai hitelemzésünk II. Józseftől 1877-ig	270 „
Deharbe katekizmusa	277 „
Egyébb katekizmusok	287 „
Népiskolai hitelemzésünk a legújabb korban	302 „
Középiszkolai hitelemzésünk a legújabb korban	318 „
Hitelemzési irodalmunk a XIX század második felében	325 „

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országhos Széchenyi Könyvtár

Ugyanennek a könyvnek szerzőjénél kap-
hatók a következő művek:

1. PÉTER ÉS BÁNKBÁN ÖSSZEESKÜVÉSE. Irta: Érdujhelyi
Menyhért. A szerző sajátja. **Ára 2 kor.**
2. UJVIDÉK SZ. K. VÁROS TÖRTÉNETE. Irta: Érdujhelyi
Menyhért. Kiadja Ujvidék város közönsége. **Ára 10 kor.**
3. A KALOCSAI ÉRSEKSÉG A RENAISSANCE KORBAN.
Irta: Érdujhelyi Menyhért. A szerző sajátja. **Ára 5 kor.**
4. A KÖZJEGYZŐSÉG ÉS HITELES HELYEK TÖRTÉNETE.
Irta: Érdujhelyi Menyhért. Kiadja a m. kir. közjegyzők orsz.
egyesülete. **Ára 8 kor.**

